

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

IX ТОМ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАЙЛАНЫС ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК МӘДЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

IX ТОМ

KUL.TECIN
АСТАНА
2011

УДК 342
ББК 67.400.6
Н 86

*Қазақстан Республикасының Байланыс және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін
басып шығару" бағдарламасы бойынша шығарылды*

Жобаның авторы: М. ЖОЛДАСБЕКОВ,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: М. ҚАСЫМБЕКОВ,
саясат ғылымдарының докторы

Нұрсұлтан Назарбаев:
Н 86 **ЕЛМЕН СЫРЛАСУ.** Т. 9. – 320 б. – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2011.

ISBN 9965-642-98-2

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, ғаламдық биікке көтергендігін, әлемдік деңгейдегі қайраткерлігін ашып көрсететін көптомдық шығарма.

Басылымға Н. Назарбаевтың қоғам дамуының 1995 жылдың бірінші жартысындағы баяндамалары, мәлімдемелері, ақпарат құралдарына берген сұхбаттары, оқыған дәрістері енгізілген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

УДК 342
ББК 67.400.6

ISBN 978-601-7318-00-0

ISBN 9965-642-78-8

© «Күлтегін» баспасы, 2011

ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К РУКОВОДИТЕЛЯМ ГОСЛАРОТЕ СОДРУЖЕСТВА

Алматы, сентябрь 1995 года

**ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К РУКОВОДИТЕЛЯМ ГОСУДАРСТВ СОДРУЖЕСТВА***

Алматы, январь 1995 года

**"У РУКОВОДСТВА РОССИИ ОТСУТСТВУЕТ
ЯСНАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА"**

Испытываю глубочайшую боль. Сегодня в Чечне льется кровь, гибнут люди, с которыми мы связаны общей историей, общей культурой. И с русскими, и с чеченцами мы прожили вместе столько лет, привыкли понимать друг друга, помогать, поддерживать... С этим по-человечески смириться невозможно. Я убежден, нужно идти на любые компромиссы, искать варианты решения всех противоречий – все, что способно предотвратить и остановить гибель, страдания людей. В недавнем телефонном разговоре с Ельциным я просил его сделать все возможное для урегулирования ситуации и прекращения трагедии на российской земле.

Я хотел бы обратиться к своим коллегам – руководителям государств Содружества с предложением специально обсудить вопрос о мерах, которые мы могли бы предпринять, чтобы на пространстве СНГ прекратить и предотвратить с 1995 года все конфликты, уберечь наши народы от горя, слез и страданий. Первым шагом могло бы стать заключение Пакта о мире и стабильности в СНГ. Мы собирались предложить его проект на обсуждение глав государств Содружества во время алма-атинской встречи, которая планировалась на вторую половину декабря 1994 года, но, к сожалению, не состоялась. Мы просто обязаны сделать такую попытку.

---

* Газета "Казахстанская правда", 12 января 1995 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ
150 ЖЫЛДЫҒЫНА ДАЙЫНДАЛУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУ ЖӨНІНДЕГІ
МЕРЕКЕЛІК КОМИССИЯНЫҢ КЕҢЕЙТІЛГЕН МӘЖІЛІСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 10 қаңтар 1995 жыл

**АБАЙДЫ ӘЛЕМГЕ ТАНЫТУ – ҚАЗАҚТЫ,
ҚАЗАҚСТАНДЫ ӘЛЕМГЕ ТАНЫТУ**

Биылғы жазда болатын Ұлы Абайдың 150 жылдық мерекесі, оған байланысты барлық шараларды жүзеге асыру бізден аса зор жауапкершілікті талап етеді. Мұның тағы бір маңыздылығы мынада: республика тарихында қазақ халқының ұлы өкілінің мерейтойы тұңғыш рет дүние жүзілік қоғамдастықта атап өтеді. Шын мәнінде, Абайды құрмет тұту арқылы біздің еліміздің рухани дүниесі алдынан бүкіл адамзаттың интеллектуалдық қазынасына есік ашылады. Осыған байланысты мерекелік салтанаттың тұрпаты да, мазмұны да ең жоғарғы деңгейге сай болуы тиіс.

Абайға арналған алуан түрлі шараларды Ресейде, Қытайда, Үндістанда, Францияда, Германияда, түркі тілді мемлекеттерде, сондай-ақ, таяу және алыс шетелдерде өткізу жоспарланып отырғаны белгілі. Оларға қазақстандықтар да қатысады. Сондықтан өзіміздің достарымызға Абайдың орасан зор шығармашылық мұрасын терең, айқын, лайықты көрсете білуіміз керек.

Бірақ басты шаралар әлбетте, Қазақстанның өзінде және ең алдымен – астанада және Ұлы ақын, ағартушы әрі гуманистің туған жерінде өтеді. Абайдың мерейтойы біздің еліміздің сан этникалық қоғамын және бәрінен бұрын қазақ халқының өзін одан әрі тұтастыруда пәрменді фактор болуға тиіс.

Мерекеге дайындалу тұрғысынан көп іс тындырылды. Бірақ, бұл істе нақты нысаналылық және әртүрлі мемлекеттік, қоғамдық құрылымдардың толық күш-жігерін жан-жақты үйлестіру жетіспей жатыр.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 12 қаңтар 1995 жыл.

ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА РАСШИРЕННОМ ЗАСЕДАНИИ ЮБИЛЕЙНОЙ КОМИССИИ ПО
ПОДГОТОВКЕ И ПРОВЕДЕНИЮ 150-ЛЕТИЯ АБАЯ КУНАНБАЕВА*

Алматы, 10 января 1995 года

ДОСТОЙНОЕ ПРОВЕДЕНИЕ ЮБИЛЕЯ АБАЯ –
ЭКЗАМЕН НА ДУХОВНУЮ ЗРЕЛОСТЬ НАРОДА КАЗАХСТАНА

Предстоящее нынешним летом празднование 150-летия великого Абая требует от нас очень ответственного подхода к осуществлению всех связанных с ним мероприятий. Это важно и потому, что впервые в истории республики юбилей виднейшего представителя казахского народа отмечает и мировое сообщество. По сути, через чествование Абая перед культурой и духовностью нашей страны широко открываются двери в интеллектуальную сокровищницу всего человечества. В связи с этим и форма, и содержание юбилейных торжеств должны отвечать самому высокому уровню.

Уже известно, что различные мероприятия, посвященные Абаю, планируется провести в России, Китае, Индии, Франции, Германии, тюркоязычных государствах и других странах ближнего и дальнего зарубежья. В них будут принимать участие и казахстанцы. И нужно сделать все, чтобы глубоко, ярко, достойно представить нашим друзьям огромное творческое наследие Абая.

Но главные мероприятия, конечно же, пройдут в самом Казахстане, и в первую очередь – в столице и на родине великого поэта, просветителя и гуманиста. Юбилей Абая должен сыграть роль действенного фактора в дальнейшем единении полиэтнического общества нашей страны, и прежде всего – самого казахского народа.

Многое уже сделано в плане подготовки к празднествам. Но нет еще в этом деле четкой целенаправленности и полной координации усилий различных государственных и общественных структур.

---

* Газета "Казахстанская правда", 12 января 1995 года.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГАЗЕТЕ "КОМСОМОЛЬСКАЯ ПРАВДА"*

Январь 1995 года

ПРИЗНАТЬ И ИСПРАВИТЬ ОШИБКУ – В ЭТОМ МУДРОСТЬ ПОЛИТИКА

Е. Доцук:

– *Нурсултан Абишевич, в Казахстане продолжается экономический кризис: спад производства, обнищание людей, безработица. Что же случилось?*

Н. Назарбаев:

– Несмотря на всю сегодняшнюю тяжесть положения казахстанской экономики, я не считал и не считаю, что мы делали что-то неправильно в главном. А в тактике... Тут ошибки, к сожалению, мы допустили. И не мы одни. Никому из постсоциалистических стран не удалось избежать болезненного переходного этапа. Хотя, я понимаю, эти рассуждения мало утешают работающего человека, который два-три месяца не может получить зарплаты за свой труд...

Я все же думаю, что в нынешнем, 1995-м, мы начнем выход из кризиса. Вот уже пять месяцев тенге стоит на месте против доллара США. Мы смогли удержать курс, не истратив ни цента из 190 миллионов долларов, которые выделил нам Международный валютный фонд для поддержания наших денег.

В последние три месяца цены росли на 20 процентов, но заработная плата при этом увеличивалась на 26. За последние три месяца опять же хоть на 2–3 процента, но начался рост промышленного производства.

По зарплате сегодня мы идем сразу после России (у вас сейчас средняя заработная плата где-то 97 долларов, у нас же к декабрю она составила около 80. В Белоруссии – 30, на Украине – 20, 37 – в Узбекистане).

Это позволяет мне говорить о том, что путь нами избран правильный, но он объективно связан с серьезными проблемами.

Думаете, что я не знаю, как сегодня живут пенсионеры и ветераны войны? Порой они идут торговать в подземные переходы, чтобы заработать

на кусок хлеба. Но разве от хорошей жизни в свое время Правительство было вынуждено заморозить выплаты по Семипалатинскому полигону и Аралу? В тот момент, и это мало кто знает, на такой шаг было пойти нелегко. Да разве можно в такой ситуации спать спокойно?

Е. Доцук:

– Нурсултан Абишевич, хочу затронуть проблемы русскоязычных казахстанцев. Увеличившийся поток переселенцев из Казахстана чаще всего связывается с неравноправием, заложенным в Конституции. Например, проблема государственного двуязычия встала очень остро сегодня...

Н. Назарбаев:

– Буквально на днях я сделал запрос в органы прокуратуры, есть ли по республике факты ущемления прав граждан по причине незнания государственного языка. Таких обращений не поступало. Значит, работает наша Конституция, в которой ясно сказано, что русский язык является языком межнационального общения. В конкретных и определенных формулировках наш Основной закон запрещает ущемление прав граждан по признаку незнания государственного языка или языка межнационального общения. И поверьте, у нас есть кому следить за соблюдением законов, наказывать виновных в их нарушении.

Но поскольку эти вопросы возникают в обществе, я как президент не могу отмахнуться от них. Недавно я поднял эти проблемы в Парламенте. Предложил через так называемое рейтинговое голосование определить, можем ли мы сейчас ставить на обсуждение законодателей вопросы о частной собственности на землю, о двух государственных языках, судебной реформе. Другими словами, посмотреть – каков расклад? Мнения разделились – кто-то двумя руками "за", кто-то категорически против, кто-то отмалчивается. Но по первым двум вопросам в целом ответ отрицательный. Это говорит о том, что приблизительно таков и расклад мнений среди населения. Но нужно обязательно искать компромиссное решение, которое закрепило бы существующую стабильность в республике.

Е. Доцук:

– Тем более Вам как идеологу евразийства, видимо, первому придется внедрять на своей территории евразийскую систему отношений. А это прежде всего абсолютное равенство для всех живущих в Казахстане. После московского холодка по отношению к евразийству Вы не отступились от этой своей идеи?

Н. Назарбаев:

– Если кому-то показалось, что я выдохся и отложил идею Евразийского союза в сторону, тот очень ошибается. Не могу смириться с тем, что все разбрелись и каждый в одиночку пытается выгрести к лучшей жизни.

Между нами, бывшими согражданами, есть колоссальное духовное единение. Как же это из сердца выбросить? Опираясь на него, столько поколений до нас боролось, страдало, побеждало. Другие народы к такой общности сотнями лет идут, а у нас же все это есть.

Когда создавали СНГ, говорили: никаких таможенных барьеров, никаких препятствий для продвижения товаров, капиталов, людей. А что имеем?

Е. Доцук:

– Ну на сегодня, по-моему, около семидесяти крупнейших таможен на границе Казахстана с Россией. Очень красивых таких приграничных дворцов...

Н. Назарбаев:

– Вот именно. Я в проекте ЕАС предлагаю: не должно быть границ для человека, если он живет в одном из государств ЕАС. Если он из одного переезжает в другое внутри Союза, гражданство получает автоматически. Разве это, в том числе юридически и экономически, не упрощает наши сегодняшние проблемы? Люди, живущие на территории ЕАС, не должны быть чужестранцами.

При этом каждое государство пусть себе остается независимым.

Е. Доцук:

– У Вас столько неприятелей образовалось на почве Ваших интеграционных пристрастий. Не навредит ли это Вам на предстоящих совсем скоро президентских выборах?

Н. Назарбаев:

– Если то и дело раскладывать по полочкам свои поступки – навредит, не навредит, – так и шагу ступить некуда. Но здесь я уверен: за интеграцию – большинство, и не только в Казахстане. Я убежден, что путь интеграции – спасительный для всех путь. Рано или поздно мы по нему пойдём. Но чем позже, тем труднее будет двигаться, он совсем зарастет бурьяном.

Е. Доцук:

– А как быть с самолюбием, ведь большинство нынешних президентов пришли к власти на идее суверенизации, на дезинтеграции?

Н. Назарбаев:

– Мы, президенты, не застрахованы от ошибок. Признать их и исправить – в этом тоже мудрость политика.

Я хотел бы обратиться к своим коллегам – руководителям государств Содружества с предложением специально обсудить вопрос о мерах, кото-

рые мы могли бы предпринять, чтобы на пространстве СНГ прекратить и предотвратить с 1995 года все конфликты, уберечь наши народы от горя, слез и страданий. Первым шагом могло бы стать заключение пакта о мире и стабильности в СНГ. Мы собирались предложить его проект на обсуждение глав государств Содружества во время алма-атинской встречи, которая планировалась на вторую половину декабря 1994 года, но, к сожалению, не состоялась. Мы просто обязаны сделать такую попытку!

Начался новый год. Опираясь на пережитое и пройденное, предстоит осуществить перелом и в политике, и в экономике, а самое главное – дать людям почувствовать, что все беды преодолимы. Я от души поздравляю "Комсомолку" и ее читателей с наступившим Новым годом, желаю всем веры в добрые перемены.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӨНЕРКӘСІП ОРЫНДАРЫ
БАСШЫЛАРЫНЫҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 3 ақпан 1995 жыл

**ЖАҢА ӨНЕРКӘСІПТІК САЯСАТ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ
МАҚСАТЫ – ӨНДІРІСТІҢ ҚҰЛДЫРАУЫН ТОҚТАТЫП,
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

Біздің республикамыз өз өмірінің аса жауапты да маңызды кезеңіне аяқ басты. 1995 жыл – Қазақстанның шын мәнінде тәуелсіздік алуға және экономикалық әрі саяси тұрғыда күшті ел болуға шамасы жететінін көрсетеді. Жуырда Брюссельде қол қойылған Қазақстан мен Еуроодақ арасындағы серіктестік және ынтымақтастық туралы келісім республиканың өндірістік әлеуеті жоғары бағаланғанын, оның келешекте де өте сенімді серіктес ретінде танылғанын көрсетеді.

Министрліктер мен ведомстволар әкімшіл-әміршіл тәсілдермен басшылық етуге тырысуда. Бірақ олардың бәрі – заң бойынша, шаруашылықты жүргізудің жалпы ағымында қатардағы буындар. Атқару билігінің органдары өнеркәсіп орындарының міндеттерін тікелей оларға әкімдік қысым жасау арқылы емес, бағаларды реттеу, салық салуды үйлестіру тәсілдерімен шешуге тиіс. Қазір мемлекеттік акционерлік қоғамдардың көптеген басшылары, кәсіпорындардың директорлары өз жағдайларының тұрақтылығына сенбейді. Бұл ахуал кәсіпорындардың жұмысының емес, өзінің қызметінен барынша пайда табуға деген кереғар мүдделілікті туғызды.

Осыған байланысты, нормативтік құжаттарда әрбір акционерлік қоғамға қатысушының, мемлекеттік пакет иесінің, акционерлік қоғам президентінің, жалдамалы жұмыскерлердің міндеттемелері мен құқықтарын нақты белгілеу керек. Әйтпесе, кәсіпорындардың басшылары үшін экономикалық әрі қылмысты жауапкершілік проблемасы пайда болады. Бұл, ең алдымен – төлем төлемеу мәселесі. Әйткені, кейбір құрылымдарда қиындықтар әдейі жасалынады. Жеке өзі табыс табу үшін мемлекеттік ақша айналдырылып жатады. Міне, сондықтан ТМД елдерімен жасалған тиісті келісімдерге сүйене отырып, қаржының пайдаланылуына санкция және бақылау жасаудың пәрменді базасын жасау қажет.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 4 ақпан 1995 жыл.

Төлем төлемейу мәселесін шешуді әрбір жеке кәсіпорындағы жағдайға нақты талдау жасаудан бастау керек деп есептеймін. Ал үкімет жүргізілген жұмыстардың нәтижесі бойынша балама шаралар қолданатын құзырлы комиссиялар құруға тиіс.

Үкімет әзірлеген өнеркәсіптік саясат тұжырымдамасына назар аударар болсақ, ол өндіріс құлдырауын тоқтату және өнеркәсіптің тұрақты дамуын қамтамасыз ету жөніндегі кешенді шаралар жүйесін айқын көрсетуге тиіс. Бұл орайда басым бағыттар мен тиісті әрекеттерді дұрыс анықтаған жөн. Шағын және орта бизнесті жедел дамытуға арналған қолайлы тәртіп орнататын тетіктерді қалыптастыру, тұтыну заттары өндірісін қолдау және еселеп арттыру шараларын жүргізу керек. Сыртқы экономикалық қызметтегі басым бағыттарды да белгілеу қажет.

Жаңа өнеркәсіптік саясаттың нақты іске асуы жекешелендіру барысына тікелей байланысты. Бұл істер, ең алдымен экономика тиімділігінің өсіміне әсер етуге тиіс. Осыған байланысты жекешелендірудің тетіктерін өзгерту керек сияқты. Оны өзінің инвестициялық және ғылыми-техникалық саясатын, оның ішінде салааралық капитал ағымын қамтамасыз етуге қабілетті шаруашылық құрылымдарын қалыптастыруға бағытталған батыл реформалармен жандандыру керек.

Жекешелендіру барысында акционерлік қоғамдар акцияларының мемлекеттік пакетін орналастырудың неғұрлым тиімді тетігін жасаған пайдалы деп қаралады. Акцияларды бірлескен әріптестерге, оның ішінде республика сыртында, коммерциялық немесе инвестициялық конкурста ақша үшін сату туралы нақты ережелерді ойластыру керек. Мұның өзі кәсіпорындарға инвестициялардың құйылуын қамтамасыз етеді. Зиянды кәсіпорындардың акцияларын осы объектілердің қарыздарын өтеу ретінде сату ерекше тәртіпті талап етеді.

Негізгі қорлардың құнын әдеттегідей индекстеу емес, оларды толық түгендеу өте қажет. Сондай-ақ осы меншікті басқаруды үкіметтік орган – мемлекеттің мүддесін көздейтін мүлік қоры жүзеге асырғаны жөн. Сонымен бірге біздің не мақсатқа ұмтылып отырғанымызды, қандай экономикалық жүйе құруды қалайтынымызды, өнеркәсіптің қандай секторлары мемлекет бақылауында қалатынын, ал қандайы жеке қолдарға өтетінін, мемлекеттің реттеуші саясатының не екенін айқындайтын мақсатты үлгі қажет. Егер біз әлеуметтік-нарықтық экономикаға ұмтылатын болсақ, онда оның сұлбасын сызып, мұны әрбір азаматқа жеткізуіміз қажет.

Экономикадағы прогрестің құнды қағаздардың рыногысыз мәні жоқ. Ол толық күйінде жұмыс істемейінше, толыққанды қаржы рыногы туралы әңгіменің де болуы мүмкін емес. Қазіргі міндет – инвестицияға еркін ақша қорларының неғұрлым мол әрі тез қосылу мүмкіндігін қамтамасыз ету. Бұл үшін жуырда құрылған құнды қағаздар жөніндегі ұлттық комиссияның жұмысын жандандырған жөн. Тиімді жұмыс пен құқық тәртібін қамтамасыз ететін тиісті құжаттарды қабылдау талап етіледі. Бұл жұмыста өзіндік бақылау

және өзіндік реттеу құралы ретіндегі институттарды, делдалдарды қатыстырмайынша болмайды.

Қаржы саласында тиісті тәртіпті сақтауға ең кезек күттірмейтін заң актілерін тезірек қабылдау көмектесетін болады. Өткен жылдың аяғындағы сияқты, парламентке көптен күткен заң актілерін, ең алдымен салық кодексін қарау үшін аптасына екі емес, бес пленарлық мәжіліс өткізуді ұсынамын, Мұндай құжаттар қабылданған соң, экономика неғұрлым белсенді рынокта жұмыс істей алады, шетелдік инвестицияларды тарту үміті пайда болады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА РЕСПУБЛИКАНСКОМ СОВЕЩАНИИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ*

Алматы, 3 февраля 1995 года

ЦЕЛЬ КОНЦЕПЦИИ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ – ОСТАНОВИТЬ СПАД ПРОИЗВОДСТВА, ОБЕСПЕЧИТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Наша республика вступила в очень ответственный и чрезвычайно значимый период своей жизни. 1995 год покажет, сможет ли Казахстан обрести фактическую государственную независимость и стать сильной страной как в экономическом, так и политическом плане. Соглашение о партнерстве и сотрудничестве между Казахстаном и Европейским союзом, подписанное недавно в Брюсселе, говорит о том, что производственный потенциал республики оценен высоко, она признана весьма перспективным и надежным партнером.

Министерства и ведомства пытаются руководить прежними методами – приказами. Но ведь все они, по законодательству, рядовые участники общего процесса хозяйствования. Органы исполнительной власти должны решать экономические задачи промышленных предприятий методами регулирования цен, манипулирования налогообложением, а не прямым административным давлением на них. Сейчас многие руководители государственных акционерных обществ, директора предприятий не уверены в стабильности своего положения. Такая ситуация повлекла за собой иррациональный интерес к получению максимальных выгод не от деятельности предприятия, а от своей должности.

В связи с этим надо в нормативных документах четко определить обязательства и права каждого участника акционерного общества, держателя госпакета, президента АО, наемных работников. Иначе проявится проблема экономической и уголовной ответственности для руководителей предприятий. Это прежде всего вопрос неплатежей. Ведь в некоторых структурах искусственно создают трудности, "прокручивают" государственные деньги ради личной выгоды. Вот почему необходимо создать эффективную базу санкций и контроля за использованием средств, основываясь на соответствующих соглашениях со странами СНГ.

---

* Газета "Казахстанская правда", 4 февраля 1995 года.

Решение проблемы неплатежей надо начинать с конкретного разбора ситуации на каждом отдельном предприятии. А Правительству – создать компетентные комиссии, которые будут принимать адекватные меры по результатам проведенной работы.

Если уделить внимание на разработанной Правительством концепции промышленной политики. Она должна четко отражать систему комплексных мер по преодолению спада производства и обеспечению стабильного развития промышленности. При этом важно верно определить приоритеты и соответствующие действия. Нужно сформировать механизмы, создающие благоприятный режим для интенсивного развития малого и среднего бизнеса, провести мероприятия по поддержке и эффективному наращиванию производства предметов потребления. Требуют конкретного обозначения и приоритеты во внешнеэкономической деятельности.

Реальное воплощение новой промышленной политики находится в прямой зависимости от хода приватизации. Эти процессы должны прежде всего влиять на рост эффективности экономики. В связи с этим напрашиваются изменения в механизм приватизации. Ее надо оживить активными реформами, направленными на формирование таких хозяйственных структур, которые были бы способны осуществлять собственную инвестиционную и научно-техническую политику, в том числе и межотраслевой перелив капитала.

Представляется целесообразным заложить более эффективный механизм размещения госпакета акций АО в процессе их приватизации. Следует предусмотреть четкие положения о продаже акции смежникам, в том числе и за пределами республики, на коммерческом или инвестиционном конкурсе за деньги, что обеспечит приток инвестиций на предприятия. Особого регламента требует продажа акций убыточных предприятий с условием погашения долгов таких объектов.

Настоятельно необходима полная ее инвентаризация, а не введенная индексация стоимости основных фондов. Нужно также, чтобы управление этой собственностью осуществлял правительственный орган – фонд имущества, который представляет интересы государства. Требуется также целевая модель, определяющая, к чему мы стремимся, что за экономическую систему хотим построить, какие сектора промышленности останутся под контролем государства, а какие перейдут в частные руки, в чем заключается регулирующая политика государства. Если мы стремимся к социальной рыночной экономике, то необходимо обрисовать ее контуры и довести их до каждого гражданина.

Прогресс в экономике немыслим без рынка ценных бумаг. Пока он не заработает, не может быть и речи о полнокровном финансовом рынке. Задача – обеспечить возможно более полный и быстрый перелив свободных денежных средств в инвестиции. Для этого следует активизировать работу недавно созданной Национальной комиссии по ценным бумагам. Потре-

буется принять соответствующие документы, обеспечивающие эффективный процесс и правопорядок. В этой работе не обойтись без участия бирж как институтов самоконтроля и саморегулирования, а также посредников.

Функционирование рынка ценных бумаг позволит в определенной степени решить проблему неплатежей, неоправданного взвинчивания цен на продукцию. В связи с этим целесообразно ввести вексельное обращение, подготовить для этого нормативно-правовое обеспечение.

Поддержанию надлежащего режима в сфере финансов будет способствовать скорейшее принятие самых актуальных законодательных актов. Вновь, как и в конце прошлого года, обращаюсь к Парламенту с предложением – проводить не два, а пять пленарных заседаний в неделю, чтобы рассмотреть долгожданные законодательные акты, и в первую очередь Налоговый кодекс. Экономика с принятием этих документов сможет работать при более активном рынке, появятся надежды на широкое привлечение зарубежных инвестиций.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МИНИСТРЛЕР КАБИНЕТІНІҢ КЕҢЕЙТІЛГЕН МӘЖІЛІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 4 ақпан 1995 жыл

"1995 ЖЫЛ ЭКОНОМИКАНЫ ТҰРАҚТАНДЫРУДЫҢ, СОЗЫЛЫП КЕТКЕН ДАҒДАРЫСТАН ШЫҒУДЫҢ БАСТАМАСЫ БОЛУЫ ҚАЖЕТ"

Өткен жыл барлық тұрғыдан алғанда да оңай жыл болған жоқ. Бірақ барлық, атап айтқанда, нанның, энергия көздерінің бағасын амалсыз босатуға байланысты қиын шешімдердің шырқау шыңы артта қалды. Халық мұны түсінеді және жүргізіліп жатқан реформалардың мәнісін түсінеді, сөйтіп олардың оң нәтиже беретініне үміт артады.

Мұның көріністері қазірдің өзінде байқалуда. Мемлекет басшысының Жоғарғы Кеңеске жолдауы негізінде әзірлеген үкіметтің бағдарламасында қаржыны тұрақтандыру және құлдырауды тоқтату бірінші кезектегі мақсат ретінде қойылды. Сөйтіп инфляция төмендеп келеді, теңге күш алып, әзірше тұрақсыздау болса да, өндірістің өсімі байқалды.

Басқа бір басты міндет – тұрмысы нашар адамдарға қамқорлық жасау, халықтың табысын арттыру болатын. Бірақ, мұнда ерекше ілгерілеу болған жоқ. Әртүрлі әлеуметтік жіктердің материалдық жағдайында үлкен алшақтық байқалып отыр.

Республикада желтоқсанда орташа айлық жалақы 4 мың теңге, немесе 75 доллар болды. Бірақ, ақша-қаржы саласында ол неғұрлым жоғарғы деңгей – 7487 теңгеге көтерілсе, ең төмен жалақы алатындар қатарына білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, денсаулық сақтау, мәдениет және өнер қызметкерлері – 1493 теңгеден 1221 теңгеге дейін қалып қойды.

Орташа зейнетақы қаңтарда 1100 теңгеге тең болды. Рас, Ұлы Отан соғысына қатысушылардың, мүгедектердің зейнетақысы 2,5 есе жоғары, ал жеңілдіктермен қоса есептегенде – ТМД елдеріндегі ең қомақтысы. Бірақ міне, осындай жеңілдіктерді жергілікті жердегі бюрократтық бұлтарыстар салдарынан барлығы бірдей ала алмай келеді. Халықтың осынау категориясына әлеуметтік қорғаудың тікелей бағышталуы бұрынғысынша өте әлсіз, бұған мүлдем төзуге болмайды.

Қазір орташа айлық зейнетақы негізгі азық-түлік жиынтығының құнынан төмен екендігін ескергенде, зейнетақының ең төменгі бөлігін көтеру қажет.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 7 ақпан 1995 жыл.

Сондай-ақ адамдар бірнеше ай бойы өз зейнетақысын ала алмау практикасы туралы да батыл айтуда, барлық атқарушы билік құрылымдарынан ең жақын арада бұл проблеманың шешілуін, барлық жерде аса мұқтаждар үшін тегін асханалар, олар үшін киімдер жинайтын және төмен бағамен сататын дүкендер жүйесін құруды талап ететін.

Бізде отбасының бюджеті негізінен жалақыға байланысты болғандықтан, еңбекке қабілетті халықтың табысының арттырылуына барынша көмектескен жөн. Адамдардың қайткенде көбірек ақша табуына мүмкіндік бере отырып, осы мақсат үшін екінші жалақыдан ұсталатын алым атаулының бәрін жою керек. Сондай-ақ инфляцияға қарсы күресуде барлық шараларды қолдану керек. Сәуірде азаматтардың табысын арттыру мәселесі бойынша әкімдермен және министрлермен арнаулы өңгіме болады. Халықтың тұрмысын жақсарту мемлекеттің басты мақсаты ретінде қала беруге тиіс, әйтпесе кез келген реформа өз мәнісін жояды.

1995 жыл – біздің еліміз үшін экономиканы нақты тұрақтандырудың және созылып кеткен дағдарыстан шыға бастаудың жылы болуға тиіс.

Сондықтан үкіметтің, әкімдердің, түптеп келгенде, әсіресе экономиканың өмірлік маңызы бар салаларында, өндірістің құлдырауын жою жөнінде айқын шаралар кешені болуға тиіс.

Ең алдымен жаппай төлем төлемеу проблемасын шешу керек. Нақ сондықтан, оны жоя алмағандықтан, өткен жылы республиканың өндірістік саласы 54 миллиард теңге кірістен құр қалды. Мұның өзі 1993 жылмен салыстырғанда 11,3 есе көп. Кәсіпорындардың үштен бірі жылды зиянмен аяқтады. Бұдан келіп, 7,7 миллиард теңге салық пен алымдар алынбай, мемлекеттік бюджеттің 3,2 миллиард теңге тапшылығы туды.

Іскерлік белсенділікке, әсіресе, мерзімі өтіп кеткен төлемдердің төленбеуі ерекше зиянды әсер етуде. Бұл – кәсіпорындардың айналымдағы қаражаты. Ол негізінен олардың басшыларының субъективті көзқарасы салдарынан біздің шекарамыздың сыртында қалып, жеке немесе топтық мүдделер үшін жұмыс істеуде. Қаңтардың 1-інде таяу және алыс шетелдердің Қазақстанның дебиторлық қарызы 6 миллиард теңге болды. Бұл қар көшкіні сияқты, өз соңынан республика ішіндегі өзара төлем төлеушілікті, жалақы мен зейнетақыны кешіктіріп беруді, мемлекет пен жергілікті бюджетке құйылатын түсімдердің қысқартылуын ілестіре жүреді. Мұндай басшылар өздерінің кінәсін үкіметке артқысы келеді. Теңгені басқа елдерге және өздеріне жұмыс істеуіне мәжбүр ететін әрекетті тексеру үшін құқық қорғау органдары мен Мемлекеттік қаржы бақылау комитеті қызметкерлерінен дереу арнаулы топ құруды тапсырамын.

Сондай-ақ, Министрлер кабинетіне тұрақтандыру шараларын күшейтуді ұсынамын. Соның негізінде көптеген кәсіпорындарды рентабельсіз жұмысқа әкеп соқтыратын келеңсіз факторлар, бірінші кезекте – субъективті, сондай-ақ объективті төлем төлемеудің себептері жойылуға тиіс. Осы тұрғыда атқарылған іс туралы сәуірдің 1-іне дейін баяндалуы керек. Экономикадағы

қаржы ахуалы да әлі тұрақсыз күйінде қалып отыр. Оған қоса эмиссиялық үстеме және ақшалай эмиссияның негізсіз өсуі, қысқа мерзімді несиелердің банк несиесін қайтармаудың жоғары деңгейімен ұштасып жататыны байқалады. Үкімет, Ұлттық банк әртүрлі қаржы институттарының әрекеттерін үйлестіруді көздейтін ақша-несиелік саясатын әзірлеуге тиіс. Сондай-ақ банк жүйесін реформалау бағдарламасының жобасын тезірек аяқтап, коммерциялық банктердің жарғылық қорларын ұлғайту үшін ашық жазылу жүргізу, кепілдіктерді, вексельді айналымды іске қосу керек. Салықты реформа жөніндегі жұмыста да жандандыру талап етіледі. Салық Кодексі әрбір азаматқа түсінікті болып, нақ сол салық төлеушілердің мүдделерін білдіруге және қорғауға тиіс. Бұл саладағы барлық бақылаушы органдардың озбырлығын жойып, салық қызметтерінің халық алдындағы реттелген есеп беруін жолға қою қажет.

Өткен жылы Қазақстанның сыртқы сауда балансында 412,5 миллион доллар теріс сальдосы болды. Ал, мұның өзі біздің экспортымыздың негізінен шикізаттық бағдарының салдары ғана емес. Мұнда қара және түсті металлургияның, мұнай-газ кешенінің өнімдері үштің екісіндей дерлік үлес алады. Мұнда экспорттың жалпы көлемінің 70 пайыздан астамын құрайтын атышулы бартердің мүлдем келеңсіз ықпалы байқалды. Мұндай практика әкелінетін өнімдердің түр-түрі мен сапасына теріс әсерін тигізеді, республиканың өндірістік әлеуетті жаңартуға қажетті мүмкіндіктерден айырады. Инвестициялық саясат түбегейлі жақсартуды қажет етеді. Үкіметтен шетелдік инвестициялар жөніндегі агенттіктің құрылуын жеделдетуді талап етемін. Ол инвестицияларды үйлестіру міндетін өз мойнына алар еді.

Ең таяудағы міндеттерге келетін болсақ, көктемгі егіске толық көлемінде әзірлену, оны мінсіз өткізу, бұдан соң өгінді жинап алу қажеттігіне айырықша назар аудару керек. Министрлер кабинеті осы науқандарға барлық қажетті күштер мен ресурстар ат салысатындай кең көлемді арнаулы қаулы қабылдағанын жөн деп санаймын.

Біз бұдан былай экономикалық болсын, әлеуметтік болсын, саяси тұрғыда болсын қателік жіберуге қақымыз жоқ. Осыған байланысты көп нәрсе Президент аппаратының және алғашқы жүз күн жұмыс істеген жаңа үкімет командасының ынтымақты әрекетіне байланысты болады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА РАСШИРЕННОМ ЗАСЕДАНИИ КАБИНЕТА МИНИСТРОВ*

Алматы, 4 февраля 1995 года

"1995-Й ДОЛЖЕН СТАТЬ ГОДОМ СТАБИЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ, НАЧАЛА ВЫХОДА ИЗ ЗАТЯЖНОГО КРИЗИСА"

Прошедший год был непростым во всех отношениях. Но пик самых трудных решений, связанных, в частности, и с вынужденным отпуском цен на хлеб и энергоносители, позади. Народ понимает это, понимает суть проводимых реформ и надеется на их положительный результат.

Есть уже и его проявления. В программе Правительства, разработанной на основе послания Главы государства Верховному Совету, ставилась первоочередная цель – финансовая стабилизация в прекращение спада. И инфляция снижается, укрепляется тенге, наметился, хотя еще и неустойчивый, рост производства.

Другой главной задачей являлась забота о малоимущих людях, повышении доходов населения. Но здесь особых сдвигов пока не произошло. В материальном положении различных социальных слоев наблюдается большой разрыв.

Среднемесячная зарплата в декабре в республике составила 4 тысячи тенге, или 75 долларов. Но если в денежно-финансовой сфере она поднялась до наиболее высокой отметки – 7487 тенге, самыми низкооплачиваемыми остаются работа образования, социального обеспечения, здравоохранения, культуры и искусства – от 1493 до 1221 тенге.

Средняя пенсия в январе равнялась 1100 тенге. Правда, у участников Великой Отечественной войны, инвалидов она в 2,5 раза выше, а с учетом льгот – самая весомая в странах СНГ. Но вот получают-то такие льготы из-за бюрократических рогаток на местах далеко не все, адресность социальной защиты этой категории населения по-прежнему очень слаба, что совершенно нетерпимо.

Учитывая, что среднемесячная пенсия сейчас ниже стоимости основного продовольственного набора, необходимо поднять минимальную часть пенсий. А также повсеместно расширить для остро нуждающихся сеть бесплатных столовых, магазинов по сбору одежды для них и магазинов, торгующих по сниженным ценам.

---

* Газета "Казахстанская правда", 7 января 1995 года.

Поскольку семейный бюджет у нас зависит в основном от зарплаты, следует всячески содействовать повышению доходов трудоспособного населения, позволив людям зарабатывать как можно больше, снять с этой целью всякие поборы со второй зарплаты. И принимать все меры для борьбы с инфляцией. В апреле состоится специальный разговор по вопросу повышения доходов граждан с главами администраций и министрами. Улучшение жизни народа должно оставаться главной целью государства, иначе любые реформы просто потеряют свой смысл.

1995-й должен стать для нашей страны годом реальной стабилизации экономики и начала выхода из затяжного кризиса. И Правительству, главам администраций необходимо иметь наконец-то комплекс четких мер по преодолению спада производства, особенно в жизненно важных сферах экономики.

Прежде всего нужно решить проблему повальных неплатежей. Именно потому что ее не удалось преодолеть, в прошлом году производственная сфера республики недополучила 54 миллиарда тенге прибылей, что в 11,7 раза больше по сравнению с 1993-м, треть предприятий закончила его с убытками. Отсюда – и недобор 7,7 миллиарда тенге налогов и сборов, и дефицит государственного бюджета 3,2 миллиарда.

Особенно отрицательно сказываются на деловой активности просроченные платежи. Это – оборотные средства предприятий, которые в основном из-за субъективного подхода их руководителей остались за пределами наших границ и "работают" на личный или групповой интерес. На 1 января сумма просроченной дебиторской задолженности стран ближнего и дальнего зарубежья Казахстану составила 6 миллиардов тенге. Она, как снежный ком, влечет за собой взаимные неплатежи внутри республики, задержки с выдачей зарплаты и пенсий, сокращение поступлений в государственный и местные бюджеты. Свою же вину такие руководители перекладывают на Правительство. Я поручаю немедленно создать специальную группу из работников правоохранительных органов и Госкомфинконтроля, чтобы проверить "деятельность" тех, кто заставляет работать тенге на экономику других стран и на себя, призвать их к ответу.

Также предлагаю Кабинету Министров усилить стабилизационные меры, в основе которых должно быть преодоление ведущих к нерентабельной работе многих предприятий негативных факторов, и в первую очередь – ликвидация причин как субъективных, так объективных неплатежей, доложить о проделанном в этом плане к 1 апреля.

Остается далеко не стабильной и финансовая ситуация в экономике. Наблюдался необоснованный рост эмиссионных вливаний в нее и денежной эмиссии, краткосрочное кредитование сопровождалось высокой степенью невозврата банковских ссуд. Правительство, Нацбанк должны проработать денежно-кредитную политику в сторону скоординированных действий различных финансовых институтов. Нужно также быстрее завершить проект

программы реформирования банковской системы, провести открытую подписку для увеличения уставных фондов коммерческих банков, ввести в действие залоги, вексельное обращение. Требуется активизировать работу и по налоговой реформе. Налоговый кодекс должен быть понятен каждому гражданину, отражать и защищать интересы именно налогоплательщиков, положить конец произволу всех контролирующих органов в этой сфере, предусмотреть регулярную отчетность налоговых служб перед народом.

В прошлом году Казахстан имел отрицательное сальдо во внешнеторговом балансе – 412,5 миллиона долларов. И это не только следствие в основном сырьевой направленности нашего экспорта, в котором продукция черной и цветной металлургии, нефтегазового комплекса составляла едва ли не две трети. Здесь сказалось крайне негативное влияние пресловутого бартера, составившего более 70 процентов в общем объеме экспорта. Такая практика отрицательно отражается на ассортименте и качестве ввозимой продукции, лишая республику той, которая ей необходима для обновления производственного потенциала.

В кардинальном улучшении нуждается инвестиционная политика. Требую от Правительства ускорить создание агентства по иностранным инвестициям, которое будет способно взять на себя ее координацию.

Если говоря о ближайших задачах, особое внимание надо обратить на необходимость полнообъемной подготовки к весеннему севу, его четкого проведения, как и последующей уборки урожая. Кабинет Министров принял специальное развернутое постановление, которым были бы задействованы на эти кампании все потребные силы и ресурсы.

Мы не можем больше допускать ошибок ни в экономическом, ни в социальном, ни в политическом плане. В связи с этим многое будет зависеть от сплоченности действий аппарата Президента и новой правительственной команды, которая проработала первые сто дней. В последнее время сюда пришло немало молодых и толковых специалистов, не жалеющих для дела ни сил, ни времени. Но за их спинами еще паразитируют и бездельники, от которых надо избавляться без сожаления. Для повышения ответственности чиновников крайне важно ускорить Парламентом принятие Закона "О государственной службе". Он не только поднимет их статус, но и спрашивать с них позволит строже. В нашей общей работе по оздоровлению экономики, подъему благосостояния народа вообще не может быть мелочей, неисполнительности, "особых" позиций. Все должны действовать предельно четко и слаженно, в том числе и в идеологическом обеспечении государственной политики.

БЕСЕДА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С УЧЕНЫМИ СЕЛЬХОЗНАУК*

Алматы, 7 февраля 1995 года

"ОПЕРЕЖАТЬ СОБЫТИЯ, А НЕ ПЛЕСТИСЬ ЗА НИМИ ВСЛЕД"

Докладчик и выступившие в прениях вице-президент академии Р. Уразалиев, академик-секретарь И. Нечаев, директор КазНИИ зерна и продуктов его переработки Л. Камышник и проректор КазСХИ Р. Елешев привели немало других примеров, свидетельствующих о достижениях ученых сельхозакадемии, которые, по их словам, в этот трудный период перехода к рынку необходимо сохранить, а по возможности – и приумножить. Далее, на мой взгляд, полезно сопоставить, как видятся реформы в АПК ученым и Президенту республики.

Г. Калиев:

– Кабинет Министров Республики Казахстан одобрил "Концептуальную программу развития АПК до 2000 года", которая является основой аграрной политики государства.

Н. Назарбаев:

– Разработка этой программы по моему заданию осуществлялась медленно, с отставанием от требований жизни. Сроки чрезмерно затянулись, и ко времени ее принятия некоторые положения устарели. Практика, таким образом, опередила теорию. Ряд важных концепций надо скорректировать с учетом сегодняшней ситуации.

Г. Калиев:

– К сожалению, многие наши предложения по реформам воспринимаются с большим опозданием. В частности, такие, как об отмене государственного заказа и введение свободных цен на сельхозпродукцию, о нецелесообразности создания государственных акционерных компаний.

---

* Газета "Казахстанская правда", 11 февраля 1995 года.

Н. Назарбаев:

– В проведении реформ в АПК законодательной и исполнительной властями допущены и отставания, и ошибки. Ищем оптимальные варианты. Сейчас в республике насчитываются три тысячи различных агроформирований, 22 тысячи крестьянских хозяйств, два миллиона личных подсобных хозяйств, все желающие наделены землей под дачные участки и огороды. В хозяйствах негосударственного сектора производится уже значительно больше продукции животноводства, картофеля и овощей, чем в госхозах. Но что сделали ученые, чтобы между новыми собственниками сложились новые отношения, как быть с агросервисом, переработкой и хранением продукции, ее сбытом? Ничего существенного в этом направлении сельхозакадемией пока не предложено.

Г. Калиев:

– *Только за последний год индекс роста цен на сельхозпродукцию был в четыре раза ниже, чем на промышленную, поставляемую сельскому хозяйству. Банковские ставки на пользование кредитами превысили 300 процентов, на налоги и отчисления уходит 48 процентов прибыли хозяйств. Это сдерживает ход реформ.*

Н. Назарбаев:

– Политика цен в проведении реформ – одно из важнейших звеньев, но они с самого начала, как известно, оказались непредсказуемыми. Создался такой диспаритет цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию, что экономика хозяйств агропрома ослабла, мы ждали от науки хоть каких-то обоснований на этот счет, да так и не дождались. Опережать следовало бы события, а не плестись за ними вслед. В ценообразование вносим коррективы, но опять же с некоторым опозданием.

Г. Калиев:

– *Для Казахстана необходимо восстановление связей со странами Содружества в сфере торговли зерном, машинами, сахаром, растительным маслом и другими продуктами. Мы поддерживаем усилия Президента и Правительства в этом направлении и считаем долгом ученых наполнять достигнутые соглашения конкретным содержанием.*

Н. Назарбаев:

– Приходится только удивляться: наш хлеб попадает в Узбекистан через Турцию, которая имеет на каждой тонне 30 долларов навару. Каков наш оптимальный рынок? Это республики Средней Азии, российские Зауралье, Сибирь и Дальний Восток. Торговать с ними – выгода для обеих сторон. Стоило нам ввести биржевую торговлю зерном, как тонна пшеницы пошла за 93 доллара – в три раза дороже, чем было прежде. Исследуйте, пожалуйста, проблему, делайте разработки и обоснования, вносите предложения.

Нам крайне надо сохранить оптимальный размер хлебного поля и производства мяса.

Г. Калиев:

– Как свидетельствует мировой опыт, сельскохозяйственные предприятия не могут функционировать в условиях конкуренции без финансовой защиты со стороны государства. Такой механизм поддержки крестьянина-собственника необходим и нашему государству.

Н. Назарбаев:

– Сейчас, как и в предыдущие годы, не было и нет вопроса, поддерживать или нет агропромышленный комплекс. Вопрос стоит иначе: кого и как поддерживать с тем, чтобы финансовые инвестиции приносили весомую отдачу? Можно ежегодно тратить сотни миллионов и даже несколько миллиардов тенге, но они будут уходить бесследно, как вода в песок. Государство намерено финансировать такие направления, как переработка и хранение продукции, инфраструктура, наиболее эффективные проекты. Но, согласитесь, вы же не представили ни одной научной разработки, которая бы отвечала мировым стандартам. Все, что разумно и наиболее эффективно, и поддержим, и поможем осуществить.

В ходе собрания ученых разговор между президентом Академии сельхознаук и Президентом республики происходил, разумеется, не "тет-а-тет". Были, как уже отмечалось, доклад и выступления в прениях, доверительная беседа Н. Назарбаева с учеными. Но суть все же я старался сохранить как можно точнее. Добавлю к этому, что как с той, так и с другой стороны высказывались другие критические замечания, предложения. Г. Калиев, например, считает, что нередко решения на правительственном уровне принимаются без участия ученых и научной экспертизы. Пример тому – постановление Кабинета Министров "О мероприятиях по реализации механизма санации и ликвидации убыточных государственных сельскохозяйственных предприятий". Для санации таких предприятий у государства нет денег, а обанкротить их – значит вызвать безработицу и массовое переселение сельских жителей, что вовсе нежелательно. Это постановление, по мнению президента сельхозакадемии, следовало бы отменить.

Президент республики Н. Назарбаев, в свою очередь, особо выделил, что без всесторонней помощи ученых суверенному Казахстану не обойтись. Наши сегодняшние приоритеты, подчеркнул он, – это независимость, модернизация политической и экономической системы, национальная стабильность, интеграция со странами ближнего и дальнего зарубежья, и тут ученые могут сыграть важную роль. Что же касается кризисных явлений, то через это прошли все страны, сориентированные на рыночные отношения. Многие уже позади, но рубикон еще не перейден. Удалось сбить инфляцию до 8,5 процента в январе этого года, в некоторых отраслях приостановлен

спад, а кое-где обозначился прирост в один-два процента. Если удержим это, можно ожидать оживление экономики, хотя и на первых порах незначительное.

Хорошо знаю, продолжал Н. Назарбаев, что живется вам трудно во всех отношениях. Но надо выдержать и вытерпеть, несмотря ни на что действовать активно, наступательно. Создаем фонд поддержки сельского хозяйства, не останется без внимания и сельхозакадемия. Полемику о том, быть или не быть Академии сельхознаук, надо заканчивать и активнее браться за решение конкретных проблем. Но целесообразно еще раз взвесить, в каком виде сохранить ваши подразделения. Быть может, рациональнее будет сконцентрировать средства в наиболее крепких, перспективных институтах и учреждениях? На сегодняшнем этапе очень важно, чтобы наука быстрее адаптировалась к рынку, а продукция ученых была конкурентоспособной и пользовалась спросом у крестьянства. Это поможет сохранить кадры и потенциал науки.

Состоялись выборы иностранных членов КазАСХН. Действительными членами Казахской академии сельскохозяйственных наук стали президент и вице-президент Российской академии сельскохозяйственных наук Г. Романенко и Б. Пошкус, президент Украинской академии аграрных наук А. Созинов, президент Узбекской академии сельхознаук С. Усманов.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЦЗЯН ЦЗЭМИНЬГЕ
ЖОЛДАҒАН ХАТЫ***

Алматы, 9 ақпан 1995 жыл

Қытай үкіметінің Қазақстанға қауіпсіздік кепілдігін беру туралы мәлімдемесімен зор қанағат сезіммен таныстым. Қытай басшылығының мұндай қадамы, осы елдің ғаламдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жоғары жауапкершілігіне айғақ болады, көршілес екі мемлекет пен халық арасындағы достық пен өзара түсіністіктің жарқын мысалы болып табылады.

Өзімнің атымнан және Қазақстан халқының атынан ізгі ниет көрсетілуіне ризашылық білдіремін. Қазақстан Республикасы Қытаймен достық, тату көршілік және жан-жақты ынтымақтастық қатынастарына бекем, адалдығын тағы да қуаттайды.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 10 ақпан 1995 жыл.

**ПОСЛАНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ЦЗЯН ЦЗЭМИНЮ***

Алматы, 9 февраля 1995 года

Я с чувством огромного удовлетворения ознакомился с заявлением правительства КНР о предоставлении Казахстану гарантий безопасности. Такой шаг руководства Китая свидетельствует о высокой ответственности этой страны в обеспечении глобальной безопасности, является ярким примером дружбы и взаимопонимания между двумя соседними государствами и народами.

От своего имени и от имени многонационального народа Казахстана выражаю глубокую признательность за проявление доброй воли. Республика Казахстан подтверждает твердую приверженность нашей республики отношениям дружбы, добрососедства и всестороннего сотрудничества с великим Китаем.

---

* Газета "Казахстанская правда", 10 февраля 1995 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТМД МЕМЛЕКЕТТЕРІ БАСШЫЛАРЫ
КЕҢЕСІ МЕН ҮКІМЕТІ БАСШЫЛАРЫ КЕҢЕСІНІҢ МӘЖІЛІСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 10 ақпан 1995 жыл

Достастық өмір сүрген жылдарда, біз қиын жолдан өттік. Көптеген, тегінде, болмай қоймайтын қиындықтарға қарамастан біз өз қозғалысымызда айтарлықтай прогреске қол жеткіздік. Әсіресе, күшті интеграциялық серпіндермен атап өтілген өткен жыл айырықша жемісті болды. Мұның өзі экономикалық ынтымақтастық саласында айқын көрінді. Экономикалық одақ құру соның нақты көрінісіне айналды. Мемлекетаралық экономикалық комитет, Мемлекетаралық экономикалық сот жұмысқа кірісті. Достастықтың басқа да институттары қалыптастырылып, жұмыс істей бастады.

Бұл процестің барысынан үлгі боларлық – декларациялар мен ниеттерден нақты істерге көшудің тұрақты үрдісі байқалды. Белсенді интеграциялық процестердің аймақтары пайда болды деп айтуға негіз бар. Олардың арасында Ресей – Беларусь, Ресей – Беларусь – Қазақстан өзара байланыстарын айтуға болады.

Бұл процестер Орталық Азия аймағында – Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан арасында белсенді дамуға ие болды.

Өткен жылдың нақ аяғында дерлік, Қазақстан мен Ресей арасындағы қатынастарды дамыту жөніндегі бірқатар маңызды шешімдер қабылданды. Олар азаматтық, әскери ынтымақтастық, кеден кеңістігі, басқа да аса көкейкесті саяси және экономикалық проблемаларды шешу жолдарын өзара келісе отырып белгіледі. Бұл жұмыс, атап айтқанда, азаматтық бойынша атқарылған жұмыс. Бүкіл ТМД шеңберінде екіжақты және көпжақты қатынастарда осындай проблемаларды шешудің үлгісі ретінде пайдаланылуы мүмкін деп ойлаймыз.

Соңғы жылдары қол жеткізілген нәрселердің бәрі халықаралық құқық нормалары мен принциптеріне, екіжақты және көпжақты қатынастарға түсіп отырған елдердің тәуелсіздігі мен егемендігін, аумақтық тұтастығын өзара қолдау, қорғау жөніндегі міндеттемелерін сақтау жолындағы жауапкершіліктеріне негізделгенінің айырықша оң маңызы бар. Мұның өзі саясатшылар-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 11 ақпан 1995 жыл.

ға да, халықтарға да бізге таяу болашақта экономикамыздың ойдағыдай қызмет істейді, адам ресурстары мен болашақтың технологиясына қаржы көбірек жұмсалады, өзара тиімді сауда кеңейтіледі, әлеуметтік сала көтеріледі, кең көлемді ғылыми және мәдени алыс-беріс жасалады деген сенімді молайтады.

Достастықтың ішінде жүргізілген жұмыс оған кіретін әрбір елге дүниежүзілік қоғамдастыққа белсендірек енуіне, халықаралық экономикалық және саяси байланыстарды кеңейтіп, нығайтуына, өз мемлекеттерінің қауіпсіздігін күшейтуге көмектесуде. Таяуда Будапеште өткен кездесуде Ресей, АҚШ және Ұлыбритания тарапынан Беларуське, Қазақстанға және Украинаға қауіпсіздік кепілдіктері берілді. Сондай-ақ Қытай күні кеше Қазақстан жөнінде осындай кепілдік беретінін ресми түрде мәлімдеді. Осының бәрі Еуразия кеңістігінде өркениетті, демократиялық қатынастар жүйесін түзеудегі айтарлықтай прогрестің айғағы.

Бірақ бүгінгі өмірдің ақиқат шындығы мынадай: шешілмеген проблемалар әлі де көп және олар белсенді практикалық іс-қимылдардың жандандырылуын тежеп отыр. Біздің бәрімізге өз халықтарымыздың алдында біздің елдеріміздің әрқайсысындағы реформалардың тағдыры үшін, прогресс, демократия және тәуелсіздікті нығайту бағытын сақтау үшін айырықша жауапкершілігіміздің ауыртпашылығы жүктеледі.

Бүгінгі кездесудің күн тәртібіне енген барлық мәселелер іс жүзінде осы мақсаттарға бағышталған. Олардың бәрі бірлескен жағдайда білікті мамандар командаларымен жасалды.

ТМД-да бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау туралы құжат, бұл, әлбетте, саяси акті, бірақ мұндай бағытта күш-жігерді топтастыру процесін бастау, ортақ кеңістігімізде тұрақсыздық аймақтарын жоюға, келісімді қамтамасыз етуге, адамдардың ертеңгі күнге деген сенімге ие болып, ол сенімін нығайтуына көмектесуге деген ұмтылысымызды белгілеу – біздің тікелей міндетіміз.

Бұл құжат жалпы алғанда, ТМД-дағы біздің ынтымақтастығымыздың ғаламдық проблемаларын шешуге және әлі де болсын орын алып отырған алауыздықтарды жеңуге көмектесетіні еш күмәнсіз. Оның саяси маңызы мынада: ол – кеңестік дәуірден кейінгі кеңестікте тұрақтандыру жөніндегі қосымша шараларды қолдану үшін белгілі бір үлгіге айнала алады.

Ұжымдық қауіпсіздік туралы шартты жүзеге асыру мәселелеріне байланысты құжаттар жиынтығы аса маңызды – мұнда нақты арнаға көшетін уақыт жетті. Өңгіме Еуразия аумағында қорғаныс одағын құру туралы болып отыр, ол келешекте ғаламдық қауіпсіздік жүйесінің бір бөлігіне айналады. "Ұжымдық бітімгершілік күштер және оларды материалдық техникалық тұрғыдан қамтамасыз ету жөніндегі бірлескен шаралар туралы" келісіміне хаттама дер кезінде істелген. Әуе шабуылынан қорғанудың біріккен жүйесін құру туралы, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің және оған кірмейтін мемлекеттердің шекарасын қорғау ісіндегі ынтымақтастық туралы уағдаластыққа қол жеткізу

Достастықтың әрбір елінің өз құқықтық базасын нығайтудың негізіне айналады, шекара мәселелері бойынша ұлттық заңдарды жақындастыруға мүмкіндік береді.

Ол ТМД шеңберінде ортақ ғылыми кеңістікті жаңғырту және сақтау жөніндегі келісілген шаралар осы салада үйлестірілген ынтымақтастықты қамтамасыз етеді, алыс болашақта емес, ең таяудағы мезгілдің өзінде сүбелі нәтижелер әкелетін болады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ЗАСЕДАНИИ СОВЕТА ГЛАВ ГОСУДАРСТВ И СОВЕТА ГЛАВ ПРАВИТЕЛЬСТВ СТРАН СНГ*

Алматы, 10 февраля 1995 года

НОВЫЙ ШАГ НА ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

За годы существования Содружества нами пройден нелегкий путь. Несмотря на многие, наверное, неизбежные трудности, мы все-таки добились существенного прогресса в нашем движении. Особенно плодотворным, отмеченным сильными интеграционными импульсами был прошлый год. Это очень отчетливо обозначилось в области экономического сотрудничества, практическим проявлением которого стало создание Экономического союза. Приступили к работе Межгосударственный экономический комитет и Межгосударственный экономический суд, сформированы и начали функционировать другие институты Содружества.

Показательна динамика этого процесса – наметилась устойчивая тенденция перехода от деклараций и намерений к реальным делам. Можно сказать, что возникли зоны активных интеграционных процессов. В их числе взаимосвязи: Россия – Беларусь, Россия – Беларусь – Казахстан. Активное развитие получили эти процессы в Центрально-Азиатском регионе – между Казахстаном, Узбекистаном и Кыргызстаном.

Буквально в конце прошлого года принят ряд важнейших решений по развитию отношений между Казахстаном и Россией. К обоюдному согласию ими определены пути решения таких актуальнейших политических и экономических проблем, как гражданство, военное сотрудничество, таможенное пространство и других. Представляется, что эти наработки, в частности по гражданству, могут быть использованы как модель решения подобных проблем в двусторонних и многосторонних отношениях в рамках всего СНГ.

Очень важное позитивное значение имеет то, считает Президент Казахстана, что достигнутое за последние годы базируется на нормах и принципах международного права, ответственности за соблюдение обязательств по взаимной поддержке, сохранению независимости и суверенитета, территориальной целостности стран, вступающих в двусторонние и много-

---

* Газета "Казахстанская правда", 11 февраля 1995 года.

сторонние отношения. Это прибавляет уверенности как политикам, так и народам в том, что в недалекой перспективе удастся обеспечить успешное функционирование наших экономик, больше вкладывать средств в людские ресурсы и технологии будущего, расширять взаимовыгодную торговлю, поднимать социальную сферу, вести широкий научный и культурный обмены.

Проделанная внутри Содружества работа помогает каждой из входящих в него стран активнее внедряться в мировое сообщество, расширять и укреплять международные политические и экономические контакты, безопасность своих государств. На недавней будапештской встрече со стороны России, США и Великобритании предоставлены гарантии безопасности Беларуси, Казахстану и Украине. Буквально на днях Китай также официально заявил о таких гарантиях по отношению к Казахстану. Это свидетельствует о значительном прогрессе в выстраивании системы цивилизованных, демократических отношений на евразийском пространстве.

Но сегодняшние реалии таковы, пока еще нерешенных проблем достаточно много, и они сдерживают активизацию практических действий. На нас всех возлагается бремя особой ответственности перед своими народами, перед историей за судьбу реформ, за сохранение курса на прогресс, демократию и укрепление независимости каждой из наших стран.

На это и направлена постановка практически всех вопросов, внесенных в повестку дня нынешнего саммита. Все они готовились совместно квалифицированными командами.

Это, конечно, политический акт, но начать процесс консолидации усилий в таком направлении, обозначить общее стремление к ликвидации зон нестабильности, обеспечению мира и согласия на общем пространстве, помочь людям в обретении и укреплении уверенности в завтрашнем дне мы просто обязаны. Вне всякого сомнения, этот документ будет способствовать в целом решению глобальных проблем сотрудничества в СНГ и преодолению имеющихся еще разногласий. Его политическое значение и в том, что он может служить некой моделью для применения дополнительных мер по стабилизации постсоветского пространства.

Очень важен пакет документов, связанных с вопросами реализации договора о коллективной безопасности, – пора перейти здесь на практические рельсы. Речь идет о создании оборонного союза в Евразийском регионе, который в перспективе станет частью глобальной системы безопасности. Своевременен и протокол к соглашению Совета глав государств Содружества "О коллективных миротворческих силах и совместных мерах по их материально-техническому обеспечению".

Достижение договоренностей о создании объединенной системы противовоздушной обороны, сотрудничестве в охране границ государств – участников СНГ и государств, не входящих в него, станет основой укрепления собственной правовой базы каждой страны Содружества, позволит провести сближение национальных законодательств по пограничным вопросам.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ОСТАНКИНО" ТЕЛЕАРНАСЫНЫҢ
"ПУБЛИЦИСТ" СТУДИЯСЫМЕН СҰХБАТЫ*

Мәскеу, 11 ақпан 1995 жыл

"ЕГЕМЕНДІК ПЕН ТӘУЕЛСІЗДІК
АДАМДАРДЫҢ ТҰРМЫСЫН JAҚCARTУҒA
ҚЫЗМЕТ ЕТУГЕ ТИІC"

11-інші ақпанда "Останкино" телеарнасының "Публицист" студиясы **Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевпен** сұхбат жүргізіп, ол тікелей эфирде "Останкиномен" қатар Қазақ теледидары арқылы да көрсетілді. Республикалық телеарна оны сол күні кешке қайталап берді. Қазақстан жұртшылығы үшін айырықша маңызды мәселелер сөз болған осы хабардың жазбасын газетте жариялауды жөн көрдік. Мәскеудегі телестудияда хабарды "Останкино" телеарнасының шолушысы Андрей Скрябин (А.С.) жүргізіп, оған "Московские новости" газетінің шолушысы Людмила Телень (Л.Т.) және "Маяк" радио стансасының шолушысы Юлий Семенов (Ю.С.) қатысты.

Андрей Скрябин:

– Сәлеметсіз бе, Президент мырза! Егер Сіз қарсы болмасаңыз, бүгінгі өңімені екі бөлімнен құрсақ: біріншісі – мемлекет басшыларының Алматыда кеше ғана аяқталған кездесуінің қорытындыларына байланысты, ал екіншісі – Қазақстанның ішкі және сыртқы проблемаларына қатысты болмақ.

Біз бәріміз Алматыдағы бұл кездесуден интеграция салтанатын күткен едік. Сіздіңше, қалай, интеграция мейрамы бола алды ма?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Мұның алдында, Мәскеудегі бас қосуда келесі кездесуді бізде, Қазақстан астанасында 10 желтоқсанда өткізу белгіленген болатын. ТМД аумағындағы түрлі оқиғаларға байланысты ол сосын 23 желтоқсанға жылжытылып, ақырында, міне, 10 ақпанда сол кездесу өтті. Мен бұрын да айтқанмын, бұл – былайша айтқанда, жоспарлы, қалыпты кездесу. Оған барлық мемлекеттер әзірленіп, өз ұсыныстарын енгізді, сөйтіп күн тәртібі қалыптастырылды. Егер кездесудің мазмұны туралы қысқаша айтар болсақ, "Фашизмді талқандаған жеңістің 50 жылдығына байланысты Достастыққа

* "Егемен Қазақстан" газеті, 14 ақпан 1995 жыл.

қатысушы мемлекеттердің халықтарына және дүние жүзінің жұртшылығына үндеу атты" өте маңызды құжат қабылданды деп санаймын. Бұл құжатты қарастырғанда біз Ұлы Жеңісті мерекелеудің барлық мәселелерін сөз еттік. ТМД елдерінің басшыларының бәрі Президент Борис Ельциннен шақыру алды. Ол бұл мерекеге алыс шетел мемлекеттерінің 52 президенті қатысуға келісім бергенін хабарлады. 9 мамырда Мәскеуде үлкен мереке өтпек. Мұның өзі өте әділ де, қазір көзі тірі ардагерлер бір окопта жатып, Мәскеу астанасы болған бір елдің – Кеңес Одағының туы астында шайқасты. Барлық республикаларда да осындай салтанаттар өтеді.

Мен осыған байланысты екі ұсыныс енгізгенімді айтқым келеді. Маршал Жуков ордені тағайындалғаны белгілі. Мұндай орденмен Ресей ардагерлері ғана атап өтіліп, басқа республикалардағы соғыс ардагерлері онымен наградталмаса, түсінбеушілік туады. Мұнымен Ресей басшылығы келісті. Екінші, біз ардагерлердің ұрыс орындарына барып, өз қаруластарымен кездесуі жөнінде ұсыныс енгіздік. Әр елдің үкіметі бұл шығындарды өз мойындарына алуға тиіс. Бәлкім, бұл біздің ардагерлеріміздің соңғы кездесуі шығар. Бұл да келісілді. Мұның өзі, ұлы оқиғаның 50 жылдығын мерекелеу барлық мемлекеттер мен туысқан халықтар үшін бірігудің бір факторы болатыны анық.

Қазақстандық келесі ұсыныс – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығында бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау туралы пакт. Мен бұл жобаны ұсынғанда пакт деп айтқанмын. Алайда, біршама пікірталасан соң дауыстың жеті де бес болып бөлінуі жағдайында оны "меморандум" деп атадық. Бұл оны парламенттер арқылы өткізіп, созбас үшін қажет болды. Біз оны жариялаймыз, оның өте маңызды құжат екені белгілі. Онда бір мемлекет қандай да болсын қан төгістерді тоқтату жөнінде, туындайтын барлық проблемаларды саяси келіссөз, саяси жол арқылы шешетіні жөнінде міндеттеме алды. Осы екі құжатты саяси тұрғыда Алматыда қабылданған аса маңызды құжаттар деп санаймын. Өзгелері экономикалық мәселелердің үлкен ауқымын қамтиды. Мемлекеттердің ортақ ғылыми кеңістігін қайта құру және сақтау шаралары туралы Леонид Кучма ұсынған құжат бәлендей талқылаусыз-ақ қабылданды. Одан соң ТМД мемлекеттері шекара әскерлерінің сыртқы шекараны күзету тұжырымдамасына, Украинаны қоса есептегенде, бәрі қол қойды. Мемлекет басшылары ұсынып, қол қойған 13 мәселеден басқа ұжымдық қауіпсіздікке қатысты проблема талқыланды. 1993 жылы Ташкентте 6 мемлекет Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі туралы шартқа қол қойғанын білесіздер. Осы жолы мемлекет басшылары Ұжымдық қауіпсіздік тұжырымдамасы туралы, әскери ынтымақтастықтың негізгі бағыттары туралы, және ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Ұжымдық қауіпсіздік туралы декларациясы секілді құжаттарға және осы тұжырымдамадан туындайтын тағы да 10 құжатқа қол қойды. Үкімет басшылары да 13 экономикалық құжатқа қол қойды. Ал, енді біртұтас кеден кеңістігі жөніндегі жалпы концепцияны біз де, үкімет басшылары да талқыладық. Алматы кездесуі, қалай десек те интеграциялық процестерді нығайту жолындағы қайырлы да жақсы қадам болды деп сеніммен айта аламын.

Людмила Телень:

– Мен, кеше Алматыда болғанымда журналистер арасында чешен дағдарысының салқыны сезілді ме, жоқ па деген талас туды. Ал, Сіз қалай санар едіңіз?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Еш жерде де чешен проблемасы басты өзек болған жоқ. Чешенстандағы бүгінгі істің жағдайы туралы және бұдан Ресейдің қалай шығатындығы жөнінде Борис Николаевич Ельциннен жалпы мәжілісте хабардар етуді сұрағанымыздан басқа бұл тұрғыдан ешқандай сөз қозғалған жоқ. Ресей Президентінің хабарламасы еске алынды және бұл осы тақырыпты қозғған бірден-бір жағдай болды.

Людмила Телень:

– Президент мырза, егер қарсы болмасаңыз, мен осы тақырыпты жалғастырар едім. Көптеген, соның ішінде Ресейдің, бәлкім ең алдымен Ресейдің болар, құқық қорғаушылары чешен дағдарысына байланысты Батыс елдерінің үкіметтері тым сылбыр, тым бұлыңғыр бағдар ұстанды деп жүр. Сіз қалай санайсыз, осы айыпты ТМД елдерінің басшыларына да бағыттауға болмай ма? Оның үстіне Сіз осынау кездесуде, біздің елдеріміздің арасындағы ең жоғары мәртебелі кездесуде бұл тақырып іс жүзінде талқыланбады деп отырсыз.

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Осынау соғыстың деуге болар ма еді, осы оқиғаның қызу шағында мен Давостағы Дүниежүзілік экономикалық форумға қатыстым. Онда көптеген елдердің мемлекет және үкімет басшылары, сондай-ақ журналистері болды. Мен онда баяндама жасап, баспасөз мәслихатын өткіздім. Онда бұл мәселеге баса назар аударылмады. Батыс елдері мұны Ресейдің ішкі ісі деп, оны өзі шешуі керек деп санайды. Әрине, барлығы да Чешенстанда бейбіт халықтың көп мөлшерде қаны төгілуіне үлкен өкініш білдіреді.

Осы қақтығыстың алғашқы күндерінде-ақ Ресей басшылығына келіссөз жүргізудің қандай да мүмкіндігін табуға болмай ма деген ұсыныспен шықтым. Бұл жөнінде бірнеше рет Ресей Президентімен және Премьер-министрімен сөйлестім. Қазақстанның Президенті ретінде, егер қажет болса, арағайындыққа даяр екендігімді айттым. Ал, Ресей басшылығы онда болған басшылармен, әсіресе генерал Дудаевпен ешқандай келіссөз жүргізуге болмайды деп санады. Бұл тұрғыда осыны айтар едім.

Людмила Телень:

– Қосымша шағын бір сұрақ. Чешенстан басшылығымен ешқандай келіссөз жүргізбеу жөніндегі бұл айқындама жемісті болды деп санайсыз ба? Сіз, мәселен, генерал Дудаевпен келіссөз жүргізуге өзiр болдыңыз ба?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Біз Виктор Степановичпен осы тақырыпта сөйлестік. Баяғыда чешендерді жер аударғанда олар негізінен Қазақстан аумағына әкелінген болатын. Олардың дені кейіннен еліне қайтты. Алайда, қазірге дейін бірнеше ондаған мың чешендер бізде тұрады. Міне, солар осы мәселе жөнінде маған өтінішпен шықты. Егер Ресей басшылығы тарапынан ондай келісім болған жағдайда, Қазақстандағы чешендердің жаңағындай ұйымдары арқылы байланысуға әрекет жасар едім. Алайда, бұл мәселеде кесіп пікір айту қиын. Мен Ресей басшылығының айқындамасы сол кездегі жағдайға байланысты қалыптасты деп ойлаймын.

Андрей Скрябин:

– *Жауабыңызға үлкен рахмет. Бұл мәселенің осылай қойылуын дұрыс түсінуіңізді өтінеміз. Өйткені, бұл телекөрсермендерді қатты алаңдатып отырған мәселе. Дағыстаннан, Сіздердің Семейден, Воронеж облысынан түскен сұрақтардың барлығы Чешенстанға байланысты Сіздің пікіріңізді білгісі келеді. Дегенмен, қарсы болмасаңыз Алматы кездесуіне қайта оралайық.*

Юлий Семенов:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, осы кездесуде ұжымдық қауіпсіздік жүйесін құруға, Достастықтың сыртқы шекараларын бірлесе күзетуге, әуе шабуылынан бірлесе қорғану жүйесін қалпына келтіруге байланысты әскери-саяси мәселелердің тұтас кешені талқыланады. Алайда, осының бәрі қиын талқыланғандай әсер қалыптасты. Мұндағы мәселенің мәнісі неде?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Сыртқы шекара проблемасы жөнінде мен өз айқындамамды айтайын. 20 қаңтарда Ресей мен Қазақстан біртұтас Кеден кеңістігін құру туралы құжатқа қол қойғанын сіздер білесіздер. Біртұтас кеден кеңістігі мемлекеттердің кеден заңнамалары, төлемдер мен тарифтер мөлшерінің жақындасуын қажетсінеді. Бұл тұрғыдағы Қазақстан заңнамасы Ресей заңнамасымен өте жақын болып шықты. Кейбір айырмашылықтарды біз тез жоямыз деп ойлаймын. Осыған байланысты сыртқы шекара мәселесі туындайтыны анық. Өйткені, біз ортақ кеден кеңістігін құратын болсақ, осындай кеңістік құратын мемлекеттердің сыртқы аймағында да тәртіп болуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда шекара мәселесінің үлкен маңызы бар. Сондықтан да шекара жөніндегі мәселеде көп қайшылықтар бола қойған жоқ. Ал, негізгі талас әуе шабуылынан қорғанудың ортақ кеңістігі туралы сөз болғанда туындады. Бұл мәселенің ерекшеліктері көп, сондықтан да жұрттың бәріне түсінікті бола бермеуі мүмкін. Қазіргі жағдайда, бүгінгі таңда әрбір мемлекет шекараны қорғау ісі сол мемлекеттің нақты шекарасынан басталады деп санайтын болса, онда өте қателескені. Кеңес одағында әуе шабуылынан қорғану ісі өте күрделі құрылып, Қазақстанның аумағынан Тынық мұхитына

дейінгі аралық бір аймаққа жатқызылған. Оңтүстіктегі аймақ, әлбетте Ауғанстан мен Тәжікстанның шекарасынан басталмағаны анық. Осының бәрін жүргізетін тиісті техникалық құралдар түрлі мемлекеттердің қарамағына көшіріліп кетті. Егер осының бәрін біртұтас етіп құрмасақ, әскери мәселелерді айтпағанның өзінде, азаматтық ұшақтар мен тікұшақтардың ұшып өту проблемасы алға тартылады. Бұл техникалық құралдар тіпті де арзан емес. Олар Қазақстанда да бар болатын. Олар ортақ игілікке пайдаланылмақ, сондықтан да біз ешқандай қарсылық білдірген жоқпыз. Негізгі сөз Әзірбайжан мен Түрікменстан аумағындағы қондырғылар туралы болғанда шықты. Олардың біреуі өз ескертуін жасай отырып, келісімге қол қойды. Менің пікірім мынадай: егер біз Достастықтың мүшесі болсақ, бұл проблеманы бірлесе шешуге тиіспіз, яғни әуе шабуылынан қорғаныс кеңістігі баршаның игілігі үшін сақталуға тиіс.

Людмила Телень:

– Президент мырза, негізгі кездесуден кейін Кіндік Азия елдерінің басшылары өздерінің ерекше кездесуіне жиналғаны белгілі. Онда аймаққа қатысты бірқатар ерекше проблемалар талқыланды. Сіз жоғары дәрежедегі осындай кездесулер ТМД жүйесінде кейбір жіктеліске, ТМД-ның ішінде екі жеке блоктың: былайша айтқанда, славян республикалары блогының және кіндіказиялық мемлекеттер блогының туындауына соқтыруы мүмкін деп қауіптенбейсіз бе? Мұның өзі интеграциялық процестерді қиындатып жібермей ме?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Мұндай сұрақ маған жиі беріледі. 1991 жылы үш славян мемлекеті оңаша жиналған Беловежск келісімін еске түсірейікші. Сол кезден бастап менің айқындамама бұрынғы Кеңес Одағының аумағында қандай да бір этникалық ұлттық немесе діни белгілер бойынша жіктеліске жол бермеуді көздеді. Беловежск кездесуінен кейін Кіндік Азия мемлекеттерінің басшылары Ашхабадқа жиналып, осыған байланысты мәселені шешуге отырды. Сіздерге ашығын айтайын, бұл өте қиын шешім болды. Өйткені келіссөз үстеліне Кіндік Азия мемлекеттерінің конфедерациясын құру туралы Түркіменстанның жобасы қойылды. Алайда, біз сол кезде парасатты да дұрыс шешім қабылдай алдық. Кеңес Одағы тарап кеткен жағдайда да бірге боламыз деп шештік. Мен нақ осы бағытты берік ұстанамын. Егер сіздер ТМД жарғысын, қол қойылған шарттарды мұқият қарайтын болсаңыздар, олар аймақтық экономикалық байланыстарды жоққа шығармайды. Қазақстанның, Өзбекстанның, Қырғызстанның шекаралары ортақ, сондықтан да мұнда интеграция өте күшті. Тасымал жолының қысқалығы нарық жағдайында өте тиімді болып отыр. Қазақстанның солтүстік аймақтары үшін, мәселен, Ресейдің Батыс Сібір және Орал аймағындағы әріптестері өте тиімді саналады.

Біз Алматыда ТМД кездесуін өткізгендіктен де, арнайы уақыт алып жатпас үшін, мүмкіндікті пайдаланып, бұрыннан атқарып жатқан істерімізді әрі

қарай дамыттық. Біздің кездесуімізде үш мемлекеттің басшыларының кеңесі туралы, Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан премьер-министрлерінің кеңесі туралы ережеге қол қойылды. Яғни, ТМД басшылығында бар мәселелерді шешіп жатырмыз. Бұл үш мемлекеттің бір де біреуі қандайда бір оқшаулану туралы сөз қозғаған емес.

Мен қалай болғанда да, интеграциялық процестің екі түрлі жеделдігі болуы керек дегенді ұстанамын. Етене интеграциялық бастамаларды қажет ететін және қабылдайтын мемлекеттер бар. Сонымен бірге бүгінгі таңда, былайша айтқанда, алшақтықты ұстанатын мемлекеттер бар. Соңғысы ТМД-ның жалпы тұжырымдамасымен келіседі, ал нақты жағдайда өз саясатын ұстанады. Тәуелсіздігіне, егемендігіне нұқсан келмесін дегенді айтады. Сондықтан да мен әрбір аймақтық келісімдерді қалыпты деп білемін, олар ТМД-ны нығайта түседі. Мәселен, неге Украина мен Беларусь, Украина мен Молдова өзара сауда-саттық жасамасқа? Олар бір-біріне жақын және мұндай сауда-саттық олар үшін тиімді болар еді. Мұнда әңгіме жақын орналасқан мемлекеттердің өзара тиімділік негізіндегі экономикалық интеграциясы туралы ғана болып отыр.

Андрей Скрябин:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, тағы да екі сұрақ. Бірінші сұрақ егемендікке байланысты. Сіз егемендікті қалай түсінесіз, сіз үшін егемендіктегі негізгі ең басты нәрсе не? Бірден екінші сұрақты да айтайын: Сіз интеграцияны қызу жақтайсыз. Айтыңызшы, сіздіңше, интеграция мәселесі көбіне-көп кімге байланысты болып отыр?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Егемендік туралы сұрақ берілген кезде, телекөрсермендерге түсінікті болу үшін айта кетейін, мен Батыс Еуропада не болып жатқанын мұқият қадағалауға тырысамын. Әрине, кімнің де болсын тәжірибесін қаз қалпында бізге көшіре салуға болмайды. Оларда бұл интеграция 50 жылдан бері жүріп келеді. Алайда, мен әрдайым мынаны ескеремін: Кеңес одағының мемлекеттері арасында болған нәрселер олардың арасында жоқ еді. Яғни, бізде біртұтас экономика, интеграция болды, өзара үлкен кооперация болды, бір жерде шикізат бар еді, ал бір жерде машина жасау зауыты бар болатын және сол сияқты.

Қазір, олар Майстрах келісімінен кейін Еуропа Одағы атанып, өзара жақындасулар жүріп жатыр. Олар біртұтас ақша құралы, бірыңғай үкіметтер болмақ, бұдан ешкім егемендігін немесе тәуелсіздігін жоғалтқан жоқ. Айталық, Франция немесе Германия интеграциядан егемендігі мен тәуелсіздігін жоғалтты деп айта алмаймыз. Ол ол ма, қазір енді 15 мемлекеттен тұратын Еуропалық Экономикалық кеңес елдерінің арасында ұлы сенім пайда болды. Және олар басшы органдарға ұсынған кезде кімнің аға, кімнің іні екенін, аумағы жағынан кімнің үлкен, кімнің шағын екенін есептеп жатпайды. Мұның

жарқын дәлелі ретінде Люксембург Премьер-министрінің КЭС-ті басқаратынын, ал Бельгия Премьер-министрінің НАТО-ның Бас хатшысы болғанын айтқан жөн. Әңгіме барлық мемлекеттерге тиімді саналатын қалыпты экономикалық интеграция туралы болып отыр. Оған егемендіктің не қатысы бар? Ал, жалпысында мемлекеттер үшін тәуелсіздік пен егемендік адамдардың тұрмысын жақсартуға қызмет етуге тиіс. Меніңше, бұл кез келген елдегі мемлекеттіктің негізгі мақсаты болса керек.

Юлий Семенов:

– Жаңағы сұрақтың екінші бөлігіне қосымша сұрақ қойсам. Президент мырза, Сіз, бірде интеграция процесі көп ретте Ресейге және Ресейдің айқындамасына байланысты болады деген едіңіз. Біз Сізді Ресейдің досы деп білеміз. Бұл сұрағымды Сізге Ресейдің досы деп қойып отырмын. Интеграция процесіндегі Ресейдің рөліне қатысты екі түрлі пікір бар екенін Сіз білесіз. Біреуі – ТМД кеңістігіне Ресей билігін орнатудың астыртын формасы десе, екінші кереғар пікір интеграция Ресейдің есебінен жүреді деген қауіп білдіреді. Өйткені, көбісі салыстырмалы түрде арзан энергия кездерін алғысы келеді, қарыздарын кешіруін қалайды және сол сияқты. Сіз интеграция процесіндегі Ресейдің рөлін қалай бағалайсыз?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Мен бұрын да айтқанмын, барынша ашығын айтайын: мұнда Ресейдің бірінші дәрежелі рөл атқаратыны сөзсіз.

Бұрынғы айтқандарымды қайталап жатпас үшін мына мәселелерге назар аудартайын: алғаш рет Мәскеуде, нақтырақ айтсақ, профессор-оқытушылар құрамымен және студенттермен кездескен кезімде Мәскеу Мемлекеттік университетінде жария еткен Еуразия Одағы туралы менің жобам жақсы жеделдеткіш тетікке айналды. Мен былтыр жаз бойы осы жоба туралы тынбастан айтып, оны тынбастан күн тәртібіне ұсынумен болдым. Сөйтіп, ол Мәскеуде талқылауға түсті. Мен әрбір Президенттен осы мәселе жөнінде өз пікірін айтуын сұрадым. Тіпті кейбіреулері неге әрқайсымыз пікір айтуымыз қажет, деп те кейістік білдірді. Сендер журналистердің сұрақтарына да әрқайсың жауап беріп жатасыңдар. Маған, өз әріптестеріңе де жауап беріңдер дедім. Бұл жоба жөнінде ТМД мемлекеттерінің басшыларының арнайы келісімі қабылданып, оның бірінші пунктінде Назарбаевтың ұсынысы интеграция арнасына келетін жақсы ұсыныс деп көрсетілді. Ал, екінші пунктінде оның идеялары интеграция процесінде негізге алынуы тиіс делінген. Осыдан кейін біз тіпті ТМД-да интеграцияны тереңдету бағдарламасын қабылдадық. Бұл мәселеде қазір үлкен ілгерілеу бар. Интеграция барған сайын үдеп келеді. Бұған байланысты менің пікірім мынадай: біздер саясаткерлер бұл мәселеде біздің халықтарымыз қажет етіп отырғаннан артта қалып келеміз.

Сондықтан бұл мәселеде Ресей өзінің айқын бағытын ұстанатын болса... Әрине мұнда кейбір көпірме сөздердің көтерілетіні мен түсінемін. Ресей осы мәселелерді қарастыра бастаса бітті. Міне, үлкен ағамыз баяғы әдетіне басты, тағы да империялық шамшылдығын көрсетті, деген әңгімелер басталады. Сіздер Ресейдегі жағдайды менен гөрі жақсы білесіздер. Әлбетте түрлі саясаткерлер, түрлі адамдар бар екенін мен де көріп отырмын. Тіпті бір күннің ішінде бәрін қайтадан жина, бұрынғы Кеңес Одағына қайтадан оралғысы келетіндер де бар. Мәселенің мәнісін толық білетін адам ретінде мен мынаны айтқым келеді: бұрынғыға қайта оралу болмайды. Осы төрт жылдың ішінде біз әрқилы бола түстік, өз экономикамыздың әртүрлі екенін көрдік, жалпы әртүрлі дамыдық. Сондықтан қазір әр мемлекет егемен, әр мемлекет тәуелсіз екенін тани отырып, бірлескен алғашқы қадамдарды жасау игі болар еді. Айта кетейін, бейбітшілік пен тұрақтылық жөніндегі меморандум біз бір-бірімізге шекаралар мен аумақтардың тұтастығы туралы кепілдік берген жағдайда туындайтын ең күрделі деген, соның ішінде қақтығыс мәселелерін де шеше алатындығымызды атап көрсетіп, көңілімізді орнына түсіреді.

Андрей Скрябин:

– Бізге телефон арқылы келіп түскен екі сұрақты оқып берейін. Мәскеулік Григорьев Александр Григорьевич былай дейді: Қазақстандағы орыстарды шектеу қашан тыйылады? Жүргізушілерді, меніңше бізді айттып отыр, Ресей аз алаңдататын сияқты. Олар бірінші орынға – шиеленіс нүктелерін, ал екінші орынға – Ресейді қояды. Ал, бұл аймақтағы орыстардың жағдайы өте қиын. Осымен бір мезгілде, ақтөбелік Халықбаев былай деп сұрақ қойыпты: Ресеймен интеграция деп аталатын жолмен жүремін, деп Сіз Қазақстанның егемендігі мен тәуелсіздігін орыс шовинистеріне ұстатып жіберген жоқсыз ба? Міне, осындай екі түрлі пікір.

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Егер бірінші сұрақ жөнінде айтар болсақ, оған жауап беру ғана емес, тыңдаудың өзі ыңғайсыз. Қазақстанда ұлттық белгісіне қарай қандай да бір шектеу жөнінде айту керек болса, мен мұның нақты қандай тұрғыда көрініс беретіндігін өте білгім келеді.

Осындай сөз басталған кезде, мәселен, мен ұзақ уақыт алмас үшін біздің бас прокурорға былай деп сұрақ қоямын: Қазақстанның қалаларындағы, аудандарындағы, елді мекендеріндегі прокуратураға қандай да болсын адамнан өзінің конституциялық құқығын тілге, балаларына, қызмет алуына байланысты мәселелерде адамдық құқығы бұзылғаны жөнінде келіп түскен арыз бар ма? Ондай арыз жоқ. Алайда осындай мәселелерде от жағып, қолын жылытқысы келетін саясатшылар көптеп пайда болуда. Қазақстандағы барша адамдардың көңілін орнына түсіріп, біздегі миграциялық процестерді доғару немесе қысқарту үшін мен Ресей басшылығымен үнемі кел-

іссөздер жүргізіп келемін. Біз екі арадағы қабылдауды жеңілдету жөніндегі келісімді тұтас бір жыл бойы талдап, жасап, келісумен болдық. Қос азаматтық, мемлекеттік қос тілділік мәселелері қойылып отырғанын сіздер білесіздер. Қазақстанның жағдайында қос азаматтық дегеніміз не? Айталық, қазіргі таңда Қазақстан тұрғындарының жартысын қазақтар, айталық 30 пайызын орыстар және 20 пайызын басқалар құрайды. 120 ұлт пен ұлыс тұрады, егер халықтың 30 пайызының қалтасында екі төлқұжат болса, қалған 70 пайызы бұл адамдарға қалай қарар еді? Мұндай әдіспен біз бұл проблеманы шеше аламыз ба?

Сондықтан егер біз Ресеймен стратегиялық, одақтастық қатынаста болсақ онда біздің қатынастарымызды неге шын мәнінде ерекше етпеске деген сұрақ қоямын мен. Ашығын айтайық, Ресеймен біздің қатынастарымыз стратегиялық одақтастық деп санаймын. Стратегиялық тұрғыда Қазақстанмен Ресей қатар, Ресеймен бірге және дамудың сенімділік қатынастарында болу керек. Бұл біздің перспективамыз және даму стратегиямыз. Егер Қазақстанның азаматы Ресейге келетін болса, ешқандай кедергісіз азаматтық алсын, егер Ресей азаматы Қазақстанға келетін болса, азаматтық алсын. Яғни оның өз орнын табуына мүмкіндік берейік. Мұны мен мәселенің дұрыс шешімі деп санаймын, дипломатияның әлемдік практикасында азаматтық мәселесін осылайша шешу бірегей құбылыс болып шықты.

Қазақстан кеңестік кезеңнен кейін орыс тілін ұлтаралық қатынас тілі деп таныған бірден-бір мемлекет болып табылады. Конституцияда қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі деп көрсетілген. Келесі пунктте мемлекеттік тілді немесе ұлтаралық қатынас тілін білмегендік себептері бойынша азаматтардың құқығы мен бостандығын шектеуге тыйым салынатыны жазылған. Қазақстандағы қазақ тілінің аянышты жағдайы баршаға мәлім. Сондықтан біздің республиканың барлық азаматтары қазақ ұлтының, біздің интеллигенцияның өз тілін нығайтып, оны өзінің балалары мен немерелеріне жеткізуге деген ниетіне құрметпен қарауы тиіс. Қазақстан үшін орыс тілі өте қажет, негізгі және басты құрал деп санаймын, орыс тілі арқылы қазақтар әлемдік мәдениетке, ғылыми-техникалық прогреске шықты. Біздің қазіргі қолда бар әлеуетіміз осыған негізделіп отыр. Сондықтан да Қазақстанда орыс тілінің болуы объективті қажеттілік.

Ал енді көші-қонға, миграцияға келейік. Жағдайдың қалай қалыптасқаны белгілі. Кеңес Одағы бар еді, ортақ отан, төбемізде ортақ шатыр бар еді, қазір ол жоқ. Бұның үстіне Қазақстанға негізгі қоныс аудару тыңды игеру кезінде, 60-жылдары болды. Еліміздің түкпір-түкпіріне комсомолдық құрылыс деп келіп, 40-50 мың адам жұмыс істеп жатқан Қазақстан магниткасы бар және сол сияқты. Демек, мұнда ол 20-30 жылдан бері тұрады екен. Мұнда біреулердің туысқандары бар. Жалпы осындай "жұмыспен" айналысып, Ресейден тыс жерлердегі барлық орыстарды қорғау қажеттігін айтып, шақырып жүрген Ресей саясатшыларына бұл мәселеде абай болуды айтар

едік. Ал егер басқа барлық мемлекеттерде жүрген 20 миллион орысты қалыпты өмірмен қамтамасыз ететін Ресейдің бағдарламасы бар болса, бұл басқа мәселе. Мені басқа ұлт өкілі болса да менің азаматтарымның онда бағрғаннан кейін қандай күй кешетіндігі алаңдатады. Сондықтан да мұнда көршілерге, достарға және стратегиялық одақтастарға тән көзқарас танытайық. Ал енді екінші сұрақ жөнінде. Шынында да мұндай сұрақтар маған ылғи беріледі. Бұдан кейін менің жағдайымды түсініп көріңіз. Неге Назарбаев үнемі Ресей дейді, орыс саясатын жүргізеді. Назарбаев мұны мемлекет мүддесі тұрғысынан жүргізіп отыр. Турасын айтайық, мемлекет пен халықтың мүддесі аяқталған жерде қандай да болсын достық аяқталады. Ал қазақ халқының, қазақ мемлекеттігі мүддесіне Ресеймен етене де сенімді қатынасы сай келеді және мұның өзі алдағы ұзақ перспективаға қатысты деген үміттемін.

Людмила Телень:

– Президент мырза, тәуелсіз Қазақстан өмір сүргелі бері солтүстік Қазақстан туралы этникалық проблемалар барынша өткір тұрған аймақ ретінде айтылып келе жатқаны белгілі, тіпті кейбір саясаттанушылар нақ осы аймаққа этникалық қақтығыс болады деп болжап қойған, осы тұрғыдан алғанда айтыңызшы, қазіргі таңда солтүстік Қазақстан проблемасы бар ма, әлде оны жою мүмкін болды ма?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Осы немесе басқа мәселелер арқылы өз беделін қалыптастырғысы келетін жекелеген саясатшылардың проблемасы бар екені рас. Сіздер білерсіздер, Ресейдегі түркі тілдестердің немесе мұсылмандардың жағдайы туралы бізге неге айтпасқа. Ресейде бізбен шекаралас аймақтарда миллионнан астам қазақ тұрады. Онда бірде-бір қазақ мектебінің жоқ екендігі, қазақ тілінде бірде-бір газет шығарылмайтындығы, олар тұратын жерлерде бірде-бір қазақ аудандық деңгейдегі басшылыққа жоғарылатылмауы жөнінде бізде де деректер баршылық. Егер бұл принциппен жүрер болсақ біз тым шығандап кететінімізді түсінерсіздер. Мен бізге ондай жол да, мұндай әңгіме де қажетсіз деп ойлаймын. Ал Қазақстанда ешқандай да шиеленіскен жағдай жоқ деп санаймын.

Сіздер білесіздер, біз аумағына 104 баллистикалық континентаралық ракеталар орналасқан мемлекетпіз, бұл мыңнан астам жауынгерлік зарядтар деген сөз. Біз ядролық қаруды таратпау жөніндегі шартқа ядролық қарусыз мемлекет ретінде қосылдық. Бірақ мұның есесіне тиісті кепілдік беруді сұрадық. Естеріңізде болар, 5 желтоқсанда Будапеште АҚШ, Ресей, Англия Қазақстанның аумақтық тұтастығы, Қазақстан шекарасының бұзылмайтындығы, Қазақстанға экономикалық қысым жасалмайтындығы туралы кепілдіктерді берді. Алдыңғы күні Қытай Үкіметі Синхуа агенттігі арқылы Қазақстанға берілетін дәл осындай кепілдік туралы мәлімдеді. Яғни, саяси тұрғыда

ешкімге ешқандай – территориялық та, саяси да талабы жоқ біз өз айналамызда бізге деген қатынас дәл сондай болуын қалаймыз.

Қазақстанның өзінде ішкі мәселелері баршылық, оларды мүлдем жоқ деу дұрыс болмас еді, бірақ оларды біз өзіміз шешуге тиіспіз. Біздің қоғам, біздің парламент және Қазақстанның басшылығы біздің елімізде тұратындардың бәрі үшін Қазақстан отаны болатындай шешімді таба алады деп ойлаймын.

Юлий Семенов:

– Президент мырза, менің Сізге Каспий проблемасы, ең әуелі, оның табиғи ресурстарын пайдалануға және Каспийдің экономикалық қауіпсіздігіне байланысты екі сұрағым бар. Біріншісі, қаншалықты экологиялық қауіптілігін айқындау үшін сіз Каспий шельфтерін пайдалану жобаларын халықаралық сараптан өткізуге келісер ме едіңіз? Екінші сұрақ: Сіз Давосты еске алдыңыз, мұнай мен газды тасымалдаудың мүмкін болатын оңтүстік маршрутына қатысты Қазақстан мен Түркияның арасындағы байланыс туралы хабар айтылды. Осы рас па?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Сіз өте қызық сұрақ қойдыңыз. Егер бұл істегі саясатшылдықты серпіп тастайтын болсақ, Каспий теңізі мен оның айналасы энергия көздеріне өте бай болып шықты. Осыған байланысты Каспий арқылы шекараласатын ТМД мемлекеттерінің баршасына осынау байлықтың бәрін бірлесіп пайдалану туралы, оны игеруге бірлесіп қатысу туралы келісу ең ізгі қадам болар еді. Бұл сөздің өзі біз Каспий теңізінің шельфін зерттей бастағанда, Әзірбайжан зерттеуін бастап, оны игеру туралы келіссөз жүргізе бастағанда шығып еді. Сол тұста сонау 21 жылы Иран мен Кеңес Одағы арасындағы келісім болғанын айта бастады, басқа келісімдер жоқ екен. Каспийді теңіз дейміз бе немесе ішкі су айдыны дейміз бе? Егер ішкі су айдыны десек, әлемдік ережелер бойынша, шекара оның табанымен өтіп, былайша айтқанда бөлінеді. Ал егер оны теңіз десек, 200 милдік экономикалық аймақ ережесі басшылыққа алынады. Кез келген жағдайда мәселе қалай шешілсе де шельфтің қазақстандық бөлігіне мұның қатысы жоқ.

20 қаңтарда мен Ресей басшылығымен келіссөз жүргізгенде бұл мәселені жеделдете шешіп, оған бірлескен көзқарасты қалыптастырамыз, ал осыдан кейін өзге мемлекеттермен келісеміз, деп шештік. Қазір американдық "Шеврон" компаниясы алынатын қоры миллиард тоннаға жететін теңіз кен орнын игеруде. Үлкен мұнай бар жерде, қашан болсын үлкен саясат және түрлі әңгімелер жүреді. Бұл түсінікті де. Қазір Ресей, Қазақстан және Оман Каспий құбырының құрылысы жөнінде келісті. Осындай консорциум құрылды. Барлық мәселелер шешіліп жатыр, біз бұл мұнай құбырын тартатын болдық және ол таяудағы 20-25 жылдың проблемасын шешіп береді. Каспий теңізінің қазақстандық бөлігі және жалпы Қазақстанның миллион шаршы шақырым дерлік аумағы, болжамдарға қарағанда, мұнай мен газдың

қорына бай болғандықтан балама мұнай құбыры, газ құбыры туралы мәселе әлбетте болады. Әрине, біз үшін ең ыңғайлысы бірден Парсы шығанағына шығу болар еді. Жалпы ұзындығы жағынан да ол тиімді және инвесторлар да табылып отыр. Қазір әртүрлі 9 жоба бар, Түркіменстан, Иран және Түркия аумағы арқылы газ құбырын жүргізуді қарастыруда. Әзірбайжан да осындай жолдарды іздестіруде. Олар, бәрі де, егер бұл іске Қазақстан қосылатын болса ғана инвестор табылатынын түсініп отыр. Өйткені көп миллиард доллар мұнай құбырын салғаннан кейін, онымен тасымалдайтын байлықтың да болуы керек қой. Біз Түркия Премьер-министрі Тансу Чиллермен осы жобалар туралы сөйлестік. Әзірше сөзден әріге барған жоқпыз. Ал Қазақстанның мұнай мен газдың дүниежүзілік рыногына шығудың мүмкін болатын балама жолын іздестіріп, оған қосылатыны сөзсіз.

Андрей Скрябин:

– *Телекөрсермендердің көптеген сұрақтары кеденге байланысты болып отыр, Қарағандыдан Музавец "Назарбаев мырза, кеденді алып тастады, ал Ресей неге алмай отыр?" деп сұрайды. Солтүстік Қазақстаннан Лариса Львовна Дорощенко "Қазақстан жағынан да, Ресей жағынан да кедендер сол күйі тұр, қашан алып тастайды?" деп сұрайды. Павлодардан Жуков деген азамат "кедендер қашан жойылады?" деп сұрайды. Ал енді Ресейдің кеден басшылығы оны алуға әлі ертерек деген пікір айтады. Сіз бұл проблемаға қалай қарайсыз?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Жалпы, Қазақстан мен Ресей арасында 3 500 шақырым ортақ шекарамызда осындай тосқауылдар қою мүлдем түсініксіз. Ресей жағынан автомобиль жолдарына осындай 65 тосқауыл салынған. Біз 20 қаңтарда Кеден одағы туралы құжатқа қол қойдық. Олар міндетті түрде алынады, бірақ әлі техникалық жағынан шешілуі керек. Біздегі кеден салығы қандай екені, қандай шарттар қойылатынын, тауар айырбасы қандай болатынын қарап көру керек. Саяси тұрғыдан Қазақстан мен Ресей арасындағы бұл проблема шешілді деп санаймын. Бірақ бұл кедендерді бір күннің ішінде алып тастауға болмас. Оның үстіне қару-жарақ, есірткілер және сол сияқтыларды алып өтпеуін қадағалау үшін олар тұратын да болар. Шартқа қол қойылған, енді үкіметтердің белсене жұмыс істеп оны жүзеге асыруы керек.

Андрей Скрябин:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, біздің бағдарламамызға қатысқаныңыз үшін үлкен рахмет айтып, алдағы кезде де Сізбен сұхбаттасатынымызға сенім білдіреміз.*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Сіздерге де рахмет, кездесуге мен әрқашан да әзірмін.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ
МӘСЕЛелЕРІ БОЙЫНША ӨТКІЗІЛГЕН КЕҢЕСТЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 15 ақпан 1995 жыл

ҚАЗАҚСТАН ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ҚОҒАМДАСТЫҚТА
ЛАЙЫҚТЫ ОРЫНҒА ИЕ БОЛСЫН

Біздің еліміздің халықаралық қатынастардың жаңа да дербес субъектісі ретінде дүниежүзілік аренаға шыққаннан бері үш жылдан сәл ғана астам уақыт өтті. Жас мемлекеттіктің қалыптасуы, республиканың әлемде өз орнын алу үшін өткен жылдар принципінде маңызды да жемісті болды.

Нақ осы кезде, екі жүйенің егесі мен тайталасуы аяқталғаннан кейін, сенім мен қауіпсіздікті сақтауға, барлық елдер арасында мазмұнды диалогқа негізделген шынайы жаңа әлемдік тәртіп орнату мүмкіндігі пайда болды. Осындай процестердің Қазақстанның қатысуымен өткені біз үшін өте маңызды.

ТМД-ның құрылуы туралы Алматы декларациясы, республика егемендігінің өзіндік бір бастауына айналды. Ол ортақ экономикалық кеңістікті кеңейту және интеграциялық процестерді тереңдету тұрғысынан алғанда өршіл дамып, барған сайын зор өміршеңдікке ие болып келеді.

1991 жылдың аяғында Қазақстан БҰҰ-ға қабылданып, дүниежүзілік істерге тікелей қатысты болу мүмкіндігін алды, адамзаттың саяси, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми, гуманитарлық және басқа салаларындағы жетістіктері атаулының бәріне қол жеткізді, халықаралық қолдауға ие болды.

Біздің еліміздің Хельсинки процесіне қосылуы, СШҚ-1 шартына, Лиссабон хаттамасына қол қоюы және одан кейін ядролық қаруды таратпау туралы шартқа кіруі оның халықаралық беделін айтарлықтай нығайтты, тәуелсіздігі мен қауіпсіздігін баянды етті, аумақтық тұтастығы мен шекараларының мызғымастығын қамтамасыз етті. АҚШ-пен "Демократиялық серіктестік туралы хартияға" қол қою, НАТО-ның "Бейбітшілік жолындағы серіктестік" бағдарламасына қосылу, Қазақстанға ядролық державалар – АҚШ, Ресей, Ұлыбритания және Қытай тарапынан қауіпсіздік кепілдігінің берілуі осыған жәрдемдесті.

Республиканың негізгі валюта-қаржы ұйымдары – Халықаралық валюта қорына, Бүкіл дүниежүзілік банкке, Еуропалық қайта құру және даму банкіне кіруі принципті болып табылады. Олардан қазірдің өзінде біздің экономика-

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 16 ақпан 1995 жыл.

мызды реформалау үшін 2 миллиард АҚШ долларына жуық қаржы алынды. Сондай-ақ Еуропа Одағымен серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды. Қазақстанның Азия даму банкіне мүше болуы рәсімделіп жатыр. Біздің еліміз Экономикалық ынтымақтастық ұйымына қатысады.

Республика тиісті халықаралық институттармен, ең алдымен ЮНЕСКО-мен гуманитарлық және мәдени салаларда мазмұнды байланыстарға ие болып отыр. Ұлы Абайдың алдағы 150 жылдығын мерекелеу ЮНЕСКО-ның қамқорлығымен өтеді.

Қазақстан көптеген елдер мен екіжақты негіздегі ынтымақтастықты белсенділікпен дамытып келеді. Оны дүние жүзінің 111 мемлекеті таныды, олардың 92-сімен дипломатиялық қатынас орнатылды. Шетелде 18 елшілік ашылды, ал Алматыда 36 елшілікпен миссия, халықаралық және ұлттық ұйымдардың 9 өкілдігі жұмыс істейді.

Белгілі себептер бойынша Ресеймен орталық Азиядағы көршілермен, Қытаймен қатынастарға бірінші дәрежелі маңыз берілді. Бірақ, аймағымызбен ғана тұйықталып қалу қате де көрсоқырлық болар. "Аймақтық ойлау жүйесі" республиканың әлеуетіне сай келмейді, оған тек нұқсан ғана келтірген болар еді. Міне, сондықтан да Қазақстанның халықаралық байланыстарының географиясы іс жүзінде барлық құрлықтарды қамтиды, дүние жүзінің жетекші мемлекеттері оның серіктері қатарында.

Біздің саясатта "провинциализмге" ұрынбауымыздың, дүниежүзілік дамудың негізгі үрдістеріне сай келетін сыртқы саясаттағы ірі бастамалар деңгейіне шығуымыздың сәті түсті. Мәселен, біздің Азияда өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыру туралы ұсынысымыз құрлықтың жетекші елдерінің тарапынан да, сондай-ақ ықпалды халықаралық ұйымдар тарапынан да кеңінен қолдау тапты.

Жалпы алғанда, үш жыл ішіндегі сыртқы саяси қызметтің қорытындылары оның инфрақұрылымы мен шарттық құқықтық базасы құрылғанына, республиканың байсалды да сенімді серіктес ретіндегі халықаралық беделінің қалыптасқанына, Қазақстанның дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына интеграциялануы үшін алғышарттардың жасалғанына айғақ болады.

Алайда, бізде әзірше көптеген уағдаластықтар ауада "қалықтап" тұр, мұның өзі елдің беделіне салқынын тигізетіні сөзсіз. Ол министрлер кабинетінен, аралас екіжақты мемлекетаралық комиссиялардың басшыларынан қолда бар шарттық негіздерді жүзеге асыру жөнінде нақты күнделікті жұмысты жолға қоюды талап етті.

Қазір республиканың сыртқы байланыстарын дамытуда жаңа кезең туып келеді. Сондықтан да, біздің бүкіл саясатымыз жүргізіліп жатқан түбегейлі нарықтық реформалар негізінде Қазақстанның серпінді экономикалық және мәдени дамуы, елдің ішіндегі шаралардың оның халықаралық міндеттемелерімен үйлесім табуы, сыртқы саяси бағыттың нақты ақиқат шындықтарға байланыстырылуы мүдделеріне бағындырылуға тиіс.

Республиканың Азия мен Еуропа түйіскен тұсындағы геосаяси орналасуы, оның экономикалық және әскери-саяси мүдделері, сондай-ақ қолда бар

әлеуеті қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде Қазақстанның өз айнала-сында бірдей қауіпсіздік принциптерінде тату көршілік аймағын белсенділікпен құрып жатқан ортадағы аймақтық держава ретінде орнын айқындап беруде.

Қазақстанның БҰҰ деңгейіндегі өкілдері бұдан былай да біздің мемлекетіміздің өткір экономикалық, әлеуметтік және экологиялық проблемаларын дүниежүзілік жұртшылыққа жеткізе беруге міндетті. Бұл проблемалардың шешімі көп ретте донор елдердің және халықаралық ұйымдардың жәрдемдесуіне байланысты.

Республика бұрынғысынша қауіпсіздік пен алдын алу дипломатиясының халықаралық және аймақтық құрылымдарының қызметіне белсенділікпен қатыса беруге, өз аумағымызда ядролық қаруды ажыратып, бөлшектеуде және ядролық күштер қызмет еткен кездің зардаптарын жоюда уәде етілген қаржы-техникалық көмектің келіп түсуіне табандылықпен күш салуға тиіс. Аймақтық тұрғыдан алғанда ТМД елдерімен және АҚШ-пен қатар Еуропа мемлекеттерімен, әсіресе Еуропа Одағымен ынтымақтастық қатынастары стратегиялық бағыт ретінде ерекше қаралуы керек. Нарықтық өзгерістер жолына бізден бұрынырақ түскен Шығыс Еуропа елдерінің тәжірибесін барынша ұтымды пайдаланған жөн. "Үлкен жетілікке", ең алдымен ГФР мен Францияға, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйым мен ынтымақтастыққа басым назар аударылуы тиіс.

Азия бағытында, Қытайға байланысты саясат өзекті басымдық болып табылады. Аймақтың елдерімен интеграциялық экономикалық процестер мен серіктестікті дамыту тұрғысынан алғанда нақ ҚХР аумағы арқылы Қазақстанды онымен байланыстыратын коммуникациялық желілерді тиімді пайдаланудың маңызы зор. Біздің Жапониямен, Оңтүстік-Шығыс Азиямен, Үндістанмен және Пәкстанмен байланыстарды жандандыруымыз ірі саяси және экономикалық пайда бере алар еді.

Сыртқы саясат саласында әлемдік отын-энергетикалық балансында үлкен рөл атқаратын және ірі валюта-қаржы мүмкіндіктеріне ие Таяу Шығыс, сондай-ақ, Парсы шығанағының мемлекеттері, Солтүстік Африка және әлбетте, аймақтық халықаралық ұйымдары тиісті орын алады. Әлеуеті әлі де толық пайдаланылмаған Израильмен белсенді сауда экономикалық және технологиялық ынтымақтастық, Түркиямен, сондай-ақ Қазақстанның әлемдік коммуникацияға шығуында мүдделілік туғызып отырған Иранмен қарым-қатынасты нығайту бағыты одан әрі дамитын болады.

Дүниежүзілік қауымдастық елдерімен экономикалық серіктестікте республика өзінің табиғат ресурстарына және шаруашылық қызметінің барлық түрлеріне тұрақты да жан-жақты егемендігін, шикізатқа бастапқы өнімдер мен өнеркәсіп бұйымдарына, экспортық және импорттық бағалардың әділетті де теңдестірілген арасалмағын сақтайтын болады. Экономикалық реформаларды ілгерілету, өзінің ғылыми-техникалық әлеуетін дамыту үшін нақты қаржы ресурстарының келіп құйылуын ұлғайту қажет.

Сыртқы экономикалық қызметтің басты міндеттеріне тоқталатын болсақ, бұл – ең алдымен шетелге бәсекеге түсе алатын өнімді, сондай-ақ, мейлінше

жоғары деңгейде өңделген өнімді шығаруын қамтамасыз ететін салаларды мемлекеттік қолдау негізінде елдің экспорттық әлеуетін дамыту және өнім түрлерін көбейту. Сырттан өнім әкелуде технологиялар, кешенді жабдықтар, лицензиялар, ноу-хау басым бағытқа ие болуы тиіс. Коммуникацияларды, байланыс пен информатиканы дамыту, әлемдік рынокқа мұнай мен газдың тасымалдануын қамтамасыз ету, Каспийге байланысты ахуал – өткір проблемалар. Трансазия теміржол магистралін іске қосуды жеделдету, Қытай мен Пәкстан арқылы Үнді мұхитына автокөлік тасымалын бастау, Түрікменстанмен және Иранмен көлік жүйелерін түйістіруді міндетті түрде аяқтау міндеттері тұр.

Осылайша, сыртқы саясат – Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясын ойдағыдай жүзеге асыруға қолайлы жағдайларды қалыптастыру мен қолдауға бағытталуы тиіс.

Бұл ретте, сыртқы саясаттағы біртұтас мемлекеттік жүйені қамтамасыз ету, ведомстволық пен оқшаулануды көтермейді. Оның стратегиясын жасау толығымен Президенттің конституциялық айырықша құзіреті болып табылады және ол күнделікті практикада Сыртқы істер министрлігі арқылы жүзеге асырылады. Ірі дипломатиялық акцияларды да негізінен Сыртқы істер министрлігі бастауға тиіс, бірақ ведомствоаралық деңгейде терең де жан-жақты сараптық пысықтаудан өтуге тиіс. Сыртқы салаға қатысты кез келген ұсыныс Сыртқы істер министрлігімен келісілмей жасалмайды. Сондай-ақ, делегациялардың немесе ресми адамдардың шетелге алдын ала әзірленбеген сапарлар жасап, мемлекеттің валюта қаржысын босқа шығындауын болдырмайтын қатаң тәртіп орнату қажет.

Сыртқы істер министрлігі, біздің шетелдегі елшіліктеріміз бірте-бірте өз қызметін жандандырып келеді, жұмысының деңгейін де біршама көтерді. Алайда олардың әлі де өскен үстіне өсе түсуі керек: дипломатиялық миссиялардан әзірше тиісті қайтарым болмай отыр. Оған қол жеткізу үшін олардың республикада не болып жатқанын, оның қандай проблемаларды шешуде екенін айқын білуі қажет. Әйтсе де Сыртқы істер министрлігі мен елшіліктер арасындағы мұндай байланыстың тиімділігі әлі де жеткілікті емес.

Бұған Сыртқы істер министрлігінен экономикалық мәселелерді шешуге Қазақстанға инвестициялар тартуға барынша назар аударуға бағдар алса да, елшіліктер көпшілігінің жұмысты осы бағытта ұйымдастыра алмағаны да айғақ болады. Оның үстіне Министрлер кабинеті де, министрліктер мен ведомстволар да біздің шетелдегі дипломатиялық өкілдіктеріміздің мүмкіндіктерін толығымен пайдаланбайды.

Әрине, мұндай кемшіліктер – сыртқы саясат ведомствосының әлі де қалыптасып болмауының, оған қоса кадр жөнінен қиыншылық көріп отыруының салдары. Сондықтан өзімізде әлі де мамандандырылған оқу орындарының болмауынан, дипломаттарды шетелде тәжірибе жинау, оларды Ресейде даярлау практикасын жалғастыру қажет. Дегенмен қазірдің өзінде Сыртқы істер министрлігінің жанынан өз институтымызды ашуға алғы шарттардың жасалғаны жөн.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СОВЕЩАНИИ ПО ВОПРОСАМ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА*

Алматы, 15 февраля 1995 года

КАЗАХСТАНУ – ДОСТОЙНОЕ МЕСТО В МИРОВОМ СООБЩЕСТВЕ

Прошло лишь немногим более трех лет со времени выхода нашей страны на мировую арену в качестве нового и самостоятельного субъекта международных отношений. Для становления молодой государственности, обретения республикой своего места в мире прошедшие годы были принципиально важными и плодотворными.

Именно в это время, после прекращения конфронтации и противостояния двух систем, появился шанс установить подлинно новый миропорядок, построенный на доверии и сохранении безопасности, насыщенном диалоге между всеми без исключения странами. И для нас чрезвычайно важно, что такие процессы происходили при непосредственном участии Казахстана.

Своеобразной стартовой площадкой суверенитета республики стала алматинская декларация о создании Содружества Независимых Государств, которое поступательно развивается в плане расширения общего экономического пространства и углубления интеграционных процессов, обретает все большую жизнестойкость.

В конце 1991 года Казахстан был принят в ООН и получил возможность быть напрямую причастным к мировым делам, стал иметь доступ ко всем достижениям человечества в политической, экономической, социальной, научной, гуманитарной и других сферах, пользоваться международной поддержкой.

Присоединение нашей страны к хельсинкскому процессу, подписание Договора СНВ-1, Лиссабонского протокола и последующее вступление в Договор о нераспространении ядерного оружия существенно укрепили ее международный авторитет, упрочили суверенитет и безопасность, обеспечили территориальную целостность и нерушимость границ. Этому же способствовали подписание с США "Хартии о демократическом партнерстве", подключение к программе НАТО "Партнерство ради мира", гарантии безо-

---

* Газета "Казахстанская правда", 16 февраля 1995 года.

пасности, данные Казахстану ядерными державами – США, Россией, Великобританией и Китаем.

Принципиальным является вступление республики в основные валютно-финансовые организации – Международный валютный фонд, Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития, от которых уже получено на реформирование нашей экономики около 2 миллиардов долларов США. Подписано также соглашение о партнерстве и сотрудничестве с Европейским союзом, оформляется членство Казахстана в Азиатском банке развития. Наша страна участвует в организации экономического сотрудничества.

Насыщенные связи в гуманитарной и культурной областях имеет республика с соответствующими международными институтами, и в первую очередь с ЮНЕСКО, под эгидой которой пройдет предстоящее празднование 150-летия великого Абая.

Активно развивал Казахстан и сотрудничество со многими странами на двусторонней основе. Его признали 111 государств мира, с 92 из них установлены дипломатические отношения. За рубежом открыто 18 посольств, а в Алматы функционируют 36 посольств и миссий, 9 представительств международных и национальных организаций.

Первостепенное значение, по понятным причинам, уделялось отношениям с Россией, соседями по Центральной Азии, Китаем. Но было бы ошибочно и близоруко замыкаться только в своем регионе. "Региональное мышление" не соответствует потенциалу республики, нанесло бы ей только ущерб. Вот почему география международных связей Казахстана охватывает практически все континенты, среди его партнеров числятся ведущие государства мира.

Нам удалось избежать "провинциализма" в политике, выйти на уровень крупных внешнеполитических инициатив, отвечающих основным тенденциям мирового развития. Так, наше предложение о созыве Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии получило широкую поддержку как со стороны ключевых стран континента, так и влиятельных международных организаций.

В целом же итоги внешнеполитической деятельности за три года свидетельствуют о том, что в основном сформированы ее инфраструктура и договорно-правовая база. Сложился международный имидж республики как серьезного и надежного партнера. Заложены необходимые предпосылки для интегрирования Казахстана в мирохозяйственные связи.

Однако у нас пока многие договоренности "повисают" в воздухе, что неизбежно сказывается на престиже страны. Он потребовал от Кабинета Министров, руководителей смешанных двусторонних межгосударственных комиссий наладить предметную повседневную работу по реализации имеющейся договорной базы.

Сейчас наступает новый этап в развитии внешних связей республики. И представляется очевидным, по его мнению, что вся наша политика дол-

жна быть подчинена интересам динамичного экономического и культурного развития Казахстана на основе проводимых радикальных рыночных реформ, согласованности мер внутри страны с ее международными обязательствами, привязки внешнеполитического курса к собственным реалиям.

Геополитическое расположение республики на стыке Азии и Европы, ее экономические и военно-политические интересы, а также существующий потенциал определяют место Казахстана в системе современных международных отношений как срединной региональной державы, активно создающей в своем окружении зону добрососедства на принципах равной безопасности.

Говоря о внешнеполитических приоритетах, впредь представители Казахстана на уровне ООН обязаны доводить до мировой общественности острые экономические, социальные и экологические проблемы нашего государства, решение которых во многом зависит от содействия стран-доноров и международных организаций.

Республика должна по-прежнему активно участвовать в деятельности международных и региональных структур безопасности и превентивной дипломатии, настойчиво добиваться поступления обещанной финансово-технической помощи в демонтаже ядерного оружия и ликвидации последствий функционирования ядерных сил на своей территории.

В региональном разрезе следует выделить отношения, наряду со странами СНГ, и с США. Как стратегическое направление нужно рассматривать сотрудничество с государствами Европы, особенно с ЕС. Стоит более рационально использовать опыт стран Восточной Европы, раньше нас вступивших на путь рыночных преобразований. Приоритетное внимание должно уделяться "большой семерке", в первую очередь ФРГ и Франции, сотрудничеству с ОБСЕ.

На азиатском направлении ключевым приоритетом является политика в отношении Китая. В контексте экономических интеграционных процессов и развития партнерства со странами региона важнейшее значение имеет эффективное использование коммуникационных линий, связывающих Казахстан с ним через территорию именно КНР. Крупные политические и экономические дивиденды могла бы дать активизация наших связей с Японией, Юго-Восточной Азией, Индией и Пакистаном.

Должное место во внешней сфере занимают Ближний Восток, играющий большую роль в мировом топливно-энергетическом балансе и обладающий крупными валютно-финансовыми возможностями, а также государства Персидского залива, Северная Африка. И, естественно, международные организации региона. Дальнейшее развитие получит курс на активное торгово-экономическое и технологическое сотрудничество с Израилем, упрочение отношений с Турцией, потенциал которых еще далеко не использован, и Ираном, представляющим интерес для Казахстана в плане выхода к мировым коммуникациям.

В экономическом партнерстве со странами мирового сообщества республика будет сохранять постоянный и всеобъемлющий суверенитет над своими природными ресурсами и всеми видами хозяйственной деятельности, справедливое и сбалансированное соотношение экспортных и импортных цен на сырье, первичные продукты и промышленные изделия. Надо увеличивать приток реальных финансовых ресурсов для продвижения экономических реформ, развития собственного научно-технического потенциала.

Останавливаться на главных задачах внешнеэкономической деятельности. Это прежде всего развитие и диверсификация экспортного потенциала страны на основе государственной поддержки отраслей, способных обеспечить вывоз за рубеж конкурентоспособной продукции, а также имеющей глубокую степень переработки. В импорте должны превалировать технологии, комплексное оборудование, лицензии, "ноу-хау". Острые проблемы – развитие коммуникаций, связи и информатики, обеспечение транзитной перевозки на мировые рынки нефти и газа, ситуация с Каспием. Предстоит ускорить ввод в эксплуатацию транскаспийской железнодорожной магистрали, начать автоперевозки через Китай и Пакистан к Индийскому океану, завершить стыковку транспортных систем с Туркменистаном и Ираном.

Таким образом, внешняя политика республики должна быть нацелена на формирование и поддержание благоприятных условий для успешной реализации стратегии становления и развития Казахстана как суверенного государства.

Причем обеспечение единой государственной линии во внешней политике не терпит ведомственности и самостоятельности. Выработка ее стратегии является конституционной прерогативой исключительно Президента, которая в повседневной практике реализуется через Министерство иностранных дел. И крупные дипломатические акции должны инициироваться в основном МИДом, но проходить глубокую и всестороннюю экспертную проработку на межведомственном уровне. Любые предложения, затрагивающие внешнюю сферу, не могут обходиться без согласования с МИДом. Необходимо также установить жесткий порядок, исключающий возможность неподготовленных выездов делегаций или официальных лиц за рубеж, пустую трату государственных валютных средств.

МИД, наши посольства за рубежом постепенно набирают обороты и несколько повысили уровень своей работы. Но им еще надо расти и расти: должной отдачи от дипломатических миссий пока нет. Чтобы добиться этого, им надо четко представлять, что происходит в республике, какие проблемы она решает. Однако подобная связь между МИДом и посольствами действует еще недостаточно эффективно.

Об этом свидетельствует и то, что, даже получив ориентацию из МИДа – уделить максимум внимания решению экономических вопросов, привлечению инвестиций в Казахстан, большинство посольств не сумело построить работу в таком направлении. Впрочем, и Кабинет Министров, министер-

ства и ведомства не полностью используют возможности наших дипломатических представительств за рубежом.

Конечно, подобные недостатки – следствие еще не закончившегося становления внешнеполитического ведомства, испытывающего к тому же кадровые трудности. Поэтому, пока у нас нет своих специализированных учебных заведений, нужно продолжать практику стажировки дипломатов за рубежом, подготовку международных кадров в России. Но желательно уже сейчас создавать предпосылки для открытия своего института при МИДе.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ИНТЕРФАКС АҚПАРАТ АГЕНТТІГІ
ТІЛШІСІМЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, ақпан 1995 жыл

**" БІЗДІҢ САЯСАТЫМЫЗ ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ АРАСЫНДАҒЫ
ӨЗАРА ТҮСІНІСТІКТІ ТЕРЕҢДЕТУ, СЕНИМСІЗДІК КӨРІНІСТЕРІН
ТОЛЫҒЫМЕН ЖОЮ"**

Нұрсұлтан Назарбаев Интерфакс ақпарат агенттігі тілшісінің сұрақтарына жауап берді. ҚазТАГ осы әңгімені біршама қысқарған түрде оқырмандарға ұсынады.

Тілші:

– ТМД-ның 2000 жылға қарай дамуы және одан әрідегі болашағы қалай болады?

Н. Ә. Назарбаев:

– Әлі де бұрынғы КСРО кеңістігінде Еуразия одағын құру жобасының мүмкіндігі зор деп есептеймін. Бұл орайда, ең алдымен, мемлекетаралық экономикалық комитет туралы келісімде көзделгендей Экономикалық одақ құрудан бастау керек. Құжатты жүзеге асырудың бірінші кезеңі – Ресей, Беларусь және Қазақстан аралығында Кеден одағының пайда болуы. Егер біздің үш елдің нағыз Кедендік одағын құрып, кедергілерді жоятын, бір-біріміздің аумақтарымыз арқылы жүк тасу үшін алымдар алмайтын болсақ, қалыпты нарықтық кеңістікке қол жеткізетін боламыз. Мұның тиімді және нақ осы жолмен жүру екендігіне бәрі де көз жеткізетін болады. Рас, мен 1995 жылдан үлкен өзгерістер күтпеймін. Қазір екіжақты негіздегі келісімдерден әркім жеке өзінің пайдасын іздеуде.

Тілші:

– Сірә, Орталық Азиядағы үш елдің – Өзбекстанның, Қырғызстанның және Қазақстанның автономиялық альянсы да осы ізденістердің айғағы болса керек.

Н. Ә. Назарбаев:

– Мен, Орталық Азия елдерінің ТМД-дан дербес одағы жөніндегі алыпсатарлықтың тоқтатылуын қалаймын. Бұл таза экономикалық құрылым.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 25 ақпан 1995 жыл.

Оның жарғысында, аймақтық ынтымақтастықты дамыту ниеті айтылған. Егер ондай блокты кооперация тиімді болып шықса, одан жалпы интеграция пайда көретін болады. Таза экономикалық пайданы ғана көрсететін әр аймақтың өзіне "тартуының" орнына, қалай дегенмен де, біріккен кеңістік құру керек екенін түсінетін боламыз.

Тілші:

– Таяу шет елдердегі орыс тілді халықтың көріп жатқан қиындықтары туралы әңгіме өрбіп жатыр. Қазақстандағы бұл істің жай-күйі қалай?

Н. Ә. Назарбаев:

– Жуырда Ресей өз аумағынан тысқары тұратын адамдар үшін Ресей Федерациясының азаматтығын беру мүмкіндігін 2000 жылға дейін ұзартқаны белгілі. Алайда, қазір Ресейге кетіп жатқандардың бәрі бірдей жақсы тұрмысқа тап болып отырған жоқ. Кейбір саясаткерлердің шақыруына орай бұрынғы одақтық республикаларда тұратын 25 миллион орыс кенеттен толығымен Ресейге көшіп келе қалса қалай боларын көз алдыңызға елестетіңізші. Ресей Федерациясы оларды қабылдап, қамтамасыз етуге дайын ба? Қазақстанда олардың тым болмағанда үйі, жұмысы, азды-көпті мал-мүлкі бар.

Олардың аз меншіктерін ала кетуіне ешкім де кедергі жасамайды, мұнда өздерінің акцияларын да сата алады. Алайда, мен өздерінің "тарихи отанына" оралған және Ресейде кедей тұрмыс кешетін халық өз жағдайы үшін Ресей басшылығына ерекше сүйіспеншілікпен қарай қояды деп ойламаймын.

Қазақстанға Тәжікстаннан да, Кавказдан да, көршілес мемлекеттерден де орыстар келіп жатыр. Өткен жылы біздің республикамызға 55 мың орыс келді, бұған қоса ертерек кеткендердің қайта оралғандары да аз емес. Олардың қалыпты өмір сүруіне жағдайлар жасау саяси жағынан маңызды, ал экономикалық тұрғыдан тиімді болып табылады.

1992 жылы біз қабылдаған Конституция, әрине, келісімге құрылған.

Ол республика өзі алған тәуелсіздікке тоқмейілсу әсерінен әлі айыға алмаған кезде қабылданған болатын. Негізгі Заңда аз-кем асыра сілтеңкіреп жіберу де болғанын мойындау қажет. Соның өзінде, меніңше, түрлі ұлттар өкілдерінің құқықтары тұрғысынан алғанда, Қазақстанның Негізгі Заңы бұрынғы КСРО мемлекеттерінде қабылданған Конституциялардың ең жақсыларының бірі. Түптеп келгенде, біз орыстар мүлде республика азаматтары болып табылмайды деген заңдар қабылдаған жоқпыз ғой. Айталық, Эстонияда сол елдің азаматы болу үшін оның жерінде кем дегенде он жыл тұру, сондай-ақ эстон тілі мен Эстония заңдарын білетіні жөнінде емтихан тапсыру қажет екені мәлім. Ал, бізде мұндай шарттар атымен жоқ.

Барлық гәп бізде біртұтас отанымыз ретінде біртұтас Кеңес одағының болғанында жатыр. Ол қазір жоқ, бұл аз десеңіз қазір Тәжікстан, Чешенстан оқиғалары сияқты тұрмысты қолайсыз ететін факторлар туып отыр. Адам ендігі жерде не болар екен, қайда барып орын тепсем екен, балаларымның, немерелерімнің жағдайы не болмақшы деп ойлай бастады. Сондықтан

мұндай ойлар көшіп-қонуға, болашақта Ресейдің, Украинаның немесе Беларусьтың сыртында қалмау үшін қос азаматтық талап етуге алып келеді. Алайда екі паспорты бар адамға қандай көзқарас қалыптасатынын қадағалау мүмкін бе? Ең дұрысы – мұндай адамды мемлекет құпияларына қатысты жұмысқа қабылдамайды, жауапты қызметтерге тағайындамайды: бұл адам бөтенге, "екінші сорттыға" айналғандай болады. Мұндай жағдайдан ең жақсы заңдардың өздері де құтқара алмайды. Бір жанжалдың орнына екіншісін туғызудың не қажеті бар? Сондықтан, мен Қазақстан мен Ресей үшін еркін азаматтық ендіруді ұсындым. 5-6 жыл өтер, дағдарыстан шығармыз, экономика да тұрақтанар, сол кезде әр адам өзінің қайда өмір сүретінін шешетін болады. Сөз орайы келгенде айта кетейін, қос азаматтыққа Біріккен Ұлттар Ұйымы да, тағы басқа халықаралық ұйымдар да қарсы шығуда, олар бұлай ету тек жаңа жанжалдар шығуына алып келеді деп есептейді.

Екінші мәселе – тіл туралы. Біздің республикамызда мемлекеттік тіл тек қазақ тілі болып табылады. Бірақ біз орыс тілін – ұлтаралық қатынас тілі деп атадық, мұның өзі көпұлтты мемлекет үшін өте маңызды. Мен әрқашан да біздің осы тіл арқылы әлемге шығатынымызды айтып жүрмін. Қазақстанда ол үкіметтің, парламенттің, жиын-кеңестердің тілі ретінде кеңінен тараған – өйткені, барша жұрт білетін тілде сөйлеу керек.

Ал егер біз Конституцияда қазақ тілі де, орыс тілі де мемлекеттік тіл болып саналады деп жазсақ не болар еді? Қазақстандағы 8 миллион қазақтың дәл 5 миллионы қарсы шығып, бізде дүмпүлі ахуал пайда болары сөзсіз.

Бұлай еткенше Конституцияның баптарын нақты орындау керек. Онда Қазақстанда мемлекеттік немесе ұлтаралық қатынас тілін білмейді деген сылтау бойынша адамды кемсітуге тыйым салынған. Шындығында, бізде әрбір адамның тез арада қазақ тілін біліп алуын ешкім де талап етпейді. Бірақ, қазақша қалай амандасуды және "рахмет" деуді білмегенге – өкпелеріміз анық.

Тілші:

– Ресей Федерациясы мен Қазақстанның әріптестігі және Достастығы жолында жасырын кедергілер бар ма?

Н. Ә. Назарбаев:

– Өз елінің мүдделерін ғана ойлай бастаған жерде достық аяқталады. Біздің тұжырымдамамыз бен саясатымыз – Қазақстан мен Ресей арасындағы өзара түсіністікті тереңдету, сенімсіздіктің кез келген көрінісін толық жою. Қазір әрбір мемлекет тіршілік етудің, бәсекенің қатаң шеңберіне тап болған. Егер өркендегің келсе, қатаң бәсекелестікке төтеп беріп, күн астынан өз орныңды жеңіп алуға тура келеді. Бұл – шағын мемлекеттер үшін айрықша күрделі міндет. Сондықтан Ресей мен стратегиялық серіктестікті жалғастыра беруге ұстанған біздің бағдарымыз бұлжымайды, мұның өзі дәлелденген және ой елегінен өткен саясат.

Мұндай әріптестіктің Ресей өзі үшін де тиімділігін кейбір ресейлік "прагматиктердің" түсінбейтініне таңданамын. Қазақстанды рубль аймағынан шығарып тастауы, осындай жалған прагматизмнің классикалық мысалы деп түсінемін. Егемендікті қиып, рубльдік аймақты сақтау туралы құжатты бекіту қажеттігіне өз парламентімді иландыруға менің бірер күн бойы күш жұмсауыма тура келген еді. Осылайша, мүмкін емес нәрсені болдырдық-ау деген шақта, Ресей Федерациясының бұрынғы Вице-премьері Шохин келді. Сізге мұның керегі не, Нұрсұлтан Әбішұлы? – деді ол. Ресей пойызы еңіске қарай сырғып барады. Бізбен бірге күйреу үшін, Сіздің ең соңғы вагонға болса да ілінуге үлгергіңіз келе ме? Бұдан да, әлеуеті мол Қазақстанның өз бетімен тіршілік жасап кеткені жақсы, дейді ол. – Сіздердің бізді мазақ еткілеріңіз келе ме? – дедім мен. Оның берген жауабы: "Мен Сізге зор құрметпен қараймын. Сондықтан да осыны айтуға келдім". Міне, осылайша біз өз валютамызды енгізу жоспарын асығыс жағдайда іске асыруға тура келді.

Англияда біз үшін басылған валюталарды төрт жүк ұшағымен аса құпия жағдайда таси бастадық. Ақша екенін білдірмеу үшін, бумалардың сыртына жаңа паспорттар деп жазылды. Ақырында, 1993 жылғы қарашаның 11-інен 12-сіне қарағанда ұлттық валютаның енгізілгені туралы ресми түрде жарияладым. Бұл хикаяны өлі күнге дейін ешкімге айтпаған едім. Айтқандай, Қазақстан Достастық елдері арасында Ресейге қарызы жоқ бірден-бір республика.

Тілші:

– Қазақстанда соғыс ардагерлеріне ерекше жеңілдіктер беру қарастырылған екен...

Н. Ә. Назарбаев:

– Иә, Қазақстандағы сияқты ардагерлерге жеңілдіктер ТМД-ның еш елінде көзделмеген. Әрине, мамырдың 9-ында Жеңіс күнін атап өту маңызды. Бірақ, ең бастысы – Ұлы Отан соғысына қатысушылар мен оның мүгедектеріне қазіргідей аса күрделі жағдайларда қамқорлық жасау ғой. Ал, Қазақстанда 130 мыңға жуық осындай адамдар тұрады. Өткен жылдың маусымынан бастап Президенттің жарлығы бойынша соғысқа қатысушылар коммуналдық қызметтерге ақы төлеуден толық босатылған, олар үшін тегін медициналық қызмет, көліктерде тегін жүру, шаштараздардың қызметін пайдалану қамтамасыз етілген. Олар ойын-сауық және спорт мекемелерінде тегін болады. Соғыс ардагерлері жылына бір рет ТМД-ның кез келген еліне барып қайта алады, олардың жол ақысын мемлекет төлейді. Қазақстанның әрбір қаласы мен ауданында қомақты ақша қоры жасалынған. Бұл қорды ардагерлердің өздері басқарады.

Әңгімеде мұнай өндіру және көміртегі-сутегі шикізатын тасымалдау саласындағы Ресей – Қазақстан ынтымақтастығы проблемасына, басқа да бірқатар өзекті мәселелерге едәуір көңіл бөлінді.

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
С КОРРЕСПОНДЕНТОМ ИНФОРМАЦИОННОГО АГЕНТСТВА
ИНТЕРФАКС***

Алматы, февраль 1995 года

**НАША ПОЛИТИКА – УГЛУБЛЯТЬ ВЗАИМОПОНИМАНИЕ,
ПОЛНОСТЬЮ ИСКЛЮЧИТЬ ПРОЯВЛЕНИЯ НЕДОВЕРИЯ МЕЖДУ
КАЗАХСТАНОМ И РОССИЕЙ**

Нурсултан Назарбаев дал интервью корреспонденту информационного агентства Интерфакс. КазТАГ предлагает его читателям в несколько сокращенном виде.

Корреспондент:

– Как Президент Казахстана представляет себе эволюцию СНГ к 2000 году и дальнейшие его перспективы?

Н. А. Назарбаев:

– Продолжаю считать весьма перспективным проект формирования на пространстве бывшего СССР Евразийского союза. При этом прежде всего следует отталкиваться от Экономического союза, создание которого предусмотрено соглашением о межгосударственном экономическом комитете. Первый этап реализации документа – рождение таможенного союза между Россией, Беларусью и Казахстаном. Если мы образуем настоящий таможенный союз трех стран, уберем барьеры, не будем брать пошлины за перевозку грузов через территорию друг друга, то есть будем иметь нормальное рыночное пространство, все увидят, что это выгодно и именно поэтому пути надо идти. Правда, больших ожиданий на 1995 год у меня нет. Сейчас каждый ищет свою собственную выгоду на двусторонней основе.

Корреспондент:

– Свидетельством этих поисков, видимо, является и автономный альянс трех стран Центральной Азии – Узбекистана, Кыргызстана и Казахстана.

Н. А. Назарбаев:

– Я хотел бы, чтобы спекуляции по поводу самостоятельного от СНГ союза стран Центральной Азии прекратились. Это чисто экономическое

---

* Газета "Казахстанская правда", 25 февраля 1995 года.

образование. В его уставе провозглашено намерение развивать региональное сотрудничество. Если такая блоковая кооперация окажется эффективной, то это будет на пользу общей интеграции. На стыках региональных "притирок", показывающих чисто экономические выгоды, придет понимание того, что все же надо создавать объединенное пространство.

Корреспондент:

– Сейчас идут разговоры о трудностях, которые переживает русскоязычное население в ближнем зарубежье. Как обстоят с этим дела в Казахстане?

Н. А. Назарбаев:

– Как известно, недавно Россия продлила для лиц, проживающих вне ее территории, срок возможного предоставления гражданства РФ до 2000 года. Однако не всем, кто сейчас едет в Россию, так уж сладко приходится. Представьте себе, что по призыву некоторых политиков все 25 миллионов русских, проживающих в бывших республиках, вдруг приедут в Россию. Готова ли РФ принять и обеспечить их? В Казахстане они по крайней мере имеют жилье, работу, кое-какое состояние.

Никто не препятствует их отъезду вместе с собственностью. Могут они продать здесь и свои акции. Однако я не думаю, что этот прибывший "на историческую родину" народ, который будет в РФ бедствовать, станет сильно любить сегодняшнее руководство России за свое положение. В Казахстан приезжают русские и из Таджикистана, и с Кавказа, и из соседних государств. В прошлом году 55 тысяч русских прибыло в нашу республику, причем нередко возвращаются даже те, кто уехал раньше. И политически важно, и экономически выгодно обеспечить им нормальные условия для жизни.

Конституция, которую мы приняли в 1992 году, конечно, компромиссна. Принималась она, когда республика еще находилась в состоянии эйфории от полученной независимости. Нужно признать, что кое-какой перехлест в Основном законе допущен. Хотя, мне кажется, что в отношении прав людей различной национальности казахстанская – одна из самых лучших Конституций, принятых в государствах бывшего СССР. В конце концов мы же не принимали законов о том, что русские вообще не являются гражданами республики. Как известно, в Эстонии, чтобы стать гражданином страны, необходимо прожить на ее земле по крайней мере 10 лет, а также сдать экзамен на знание эстонского языка и эстонского законодательства. У нас и близко подобного нет.

Все дело в том, что у нас был единый Советский Союз, своего рода единая Родина. Ее не стало. А тут еще Таджикистан, Чечня – это все факторы, которые создают дискомфорт. Человек начинает думать: а что будет дальше? Где обосноваться? Что с детьми станется, с внуками? Поэтому такие размышления ведут к эмиграции, требованию двойного гражданства

на случай, чтобы в будущем не остаться за бортом России, Украины или Беларуси. Но разве можно проследить, какое отношение будет к человеку, у которого два паспорта? Скорее всего, такого человека не примут на работу, связанную с государственными секретами, не назначат на ответственные должности: этот человек как бы не свой, "второго сорта". И здесь не спасут даже самые отличные законы. Зачем создавать вместо одного конфликта другой? Потому я предложил ввести свободное гражданство для Казахстана и России. Пройдет 5–6 лет, выйдем из кризиса, экономика стабилизируется, человек сам определится, где ему жить. К слову, против двойного гражданства выступают и ООН, другие международные организации – они считают, что это лишь приводит к появлению новых конфликтов.

Второй вопрос – о языке. В нашей республике государственным языком является только казахский. Но мы назвали русский – языком межнационального общения, что очень важно для многонационального государства. Я все время говорю, что это язык, через который мы выходим в мир, в Казахстане он широко присутствует как правительственный, как парламентский, как язык совещаний – надо говорить на том языке, который все знают.

А если мы запишем в Конституции, что государственными являются и казахский, и русский языки – что получится? Из 8 миллионов казахов в Казахстане 5 миллионов будут точно против, и мы получим взрывоопасную ситуацию.

Другое дело, что надо четко выполнять статьи Конституции, где сказано, что в Казахстане запрещается дискриминация человека по принципу незнания государственного или языка межнационального общения. Собственно, у нас никто и не требует немедленного знания каждым человеком казахского языка. Но не знать, как поздороваться по-казахски и сказать "спасибо", – это для нас обидно.

Корреспондент:

– Есть ли на пути партнерства и дружбы РФ и Казахстана какие-либо подводные камни?

Н. А. Назарбаев:

– Дружба кончается там, где для Главы государства начинаются интересы своей страны. Наша концепция и политика – углублять взаимопонимание, полностью исключить любые проявления недоверия между Казахстаном и Россией. Сейчас каждое государство поставлено в жесткие рамки выживания, конкуренции. Если хочешь процветать, придется завоевывать, выдерживая жесткую конкуренцию, место под солнцем. Задача – особенно сложная для малых государств. Поэтому наша ориентация на продолжение стратегического партнерства с Россией – неизменна, это выверенная и обдуманная политика.

Я удивляюсь непониманием некоторыми российскими "прагматиками" выгоды такого партнерства и для самой России. Я бы назвал классическим примером подобного псевдопрагматизма выталкивание Казахстана из рублевой зоны. Мне пришлось целыми днями убеждать свой Парламент в необходимости поступиться суверенитетом, ратифицировать документ о сохранении рублевой зоны. И вот когда удалось добиться, казалось бы, невозможного, приезжает бывший вице-премьер РФ Шохин и говорит: зачем вам это надо, Нурсултан Абишевич? Катится российский поезд вниз по наклонной, а вы хотите прыгнуть в последний вагон, чтобы разбиться вместе с нами? Казахстану, мол, с его мощным потенциалом лучше выживать в одиночку. Я говорю, вы что, издеваетесь, что ли? А он в ответ: "Я к вам с великим уважением отношусь, потому и приехал это сказать". Вот и пришлось в спешном порядке реализовывать план введения собственной валюты.

Под большим секретом четыремя грузовыми самолетами из Англии начали привозить отпечатанную для нас валюту. На упаковках в целях конспирации было указано, что это не деньги, а новые паспорта. Наконец, с 11 на 12 ноября 1993 года официально объявил о введении национальной валюты. Между прочим, эту историю еще не рассказывал никому. Кстати, Казахстан – единственная республика Содружества, которая не имеет перед Россией долгов.

Корреспондент:

– Нам стало известно о том, что в Казахстане предусмотрены особые льготы ветеранам войны.

Н. А. Назарбаев:

– Да, нигде в СНГ не предусмотрены такие льготы ветеранам, как в Казахстане. Отметить День Победы 9 Мая, конечно, важно. Но ведь главное – позаботиться в этих сложнейших условиях об участниках и инвалидах Великой Отечественной войны. А их в Казахстане сейчас проживает около 130 тысяч. Президентским указом с июня прошлого года участники войны полностью освобождены от оплаты коммунальных услуг, им обеспечено бесплатное медицинское обслуживание, бесплатный проезд в транспорте, обслуживание в парикмахерских. Они бесплатно посещают зрелищные и спортивные учреждения. Один раз в год ветеран может проехать в любую сторону СНГ – государство оплачивает его поездку. В каждой области, каждом городе и районе Казахстана создан солидный денежный фонд. Этот фонд возглавляется самими ветеранами.

Значительное место в беседе было уделено проблеме российско-казахстанского сотрудничества в области нефтедобычи и транспортировки углеводородного сырья, ряду других насущных вопросов.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ӘЙЕЛДЕРІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘЙЕЛДЕР КҮНІМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 8 наурыз 1995 жыл

Қадірменді әйелдер!

Көктемнің тамаша мерекесі – Халықаралық әйелдер күніне орай менің ең жылы, жүректен жарып шыққан құттықтау сөзімді қабыл алыңыздар. Сіздердің әсем келбет-болмыстарыңызға, әр жанға мейірім-шапағатын шашқан асыл қасиеттеріңізге, жан-дүниелеріңіздің кеңдігі мен парасаттарыңызға біз қашанда тәнтіміз. Өздеріңіздің берекелі істеріңізбен, шынайы ниеттеріңізбен егемен Қазақстанымыздың қалыптасуына қосып отырған үлкен үлестеріңіз үшін алғысымды білдіремін.

Таяуда Жамбылда өткен әйелдердің республикалық үлкен басқосуы біздің қоғамымызда мейірімділіктің, татулықтың, бейбітшілік пен жанашырлықтың орнығуы үшін аналардың, еңбеккер әйелдердің, ошағымыздың шырағын сөндірмей отырған қамқор жандардың қаншалықты еңбегі зор екеніне мені куә етті.

Бүгінгі таңда әйелдердің ерлермен қатар өздерін жаңа салада – кәсіпкерлікте, бизнесте, елімізде экономикалық қатынастарды өзгерту саласында бұрынғыдан да белсенді қырынан көрсетіп отырғаны ғанибет.

Сонымен бірге күрделі проблемаларды шешу ісін қазір әйелдердің үлесіне ғана қалдыру жөн емес. Өтпелі кезеңнің барлық ауыртпалықтарын сіздер үшін жеңілдету, ана мен баланы қорғау жөніндегі мемлекеттік саясатты дәйекті жүргізу үшін елімізде қолдан келгеннің бәрін жасауымыз керек. Біз соған – Қазақстан әйелдері өздерін барлық игі істерде көрсете білуі, өмір жолын таңдай алуы, балаларын тәрбиелеуі жолында барлық жағдайды жасауға ұмтыламыз.

Өз кезегінде тамаша зиялы жазушы: "Дүниені құтқаратын – әсемдік қана", деген екен. Ал әсемдік қашанда әйелден тарамақ. Ендеше бүкіл әйел затының ұрпақтарды жалғастыратын осынау өмірдегі басты парызы өркен жайғанда ғана бүкіл дүниеге нұр төгіліп, әсемдік қанат жаяды. Бүгінгі мерейлі мереке күнде Сіздерге, құрметті аналар, сүйікті жарлар, жанашыр апа-қарындастар, жүздеріңізден қуаныш пен шаттық кетпеуін, дендеріңіздің аман да сау, бақыттарыңыздың баянды, істеріңіздің берекелі, дастархандарыңыздың мол болуын тілеймін. Ошақтарыңыздың оты сөнбесін, отбасыларыңыз дін аман болсын!

* "Егемен Қазақстан" газеті, 8 наурыз 1995 жыл.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ЖЕНЩИНАМ КАЗАХСТАНА С ПРАЗДНИКОМ РЕСПУБЛИКИ*

Алматы, 8 марта 1995 года

Дорогие женщины!

По случаю прекрасного весеннего праздника – Международного женского дня – примите от меня самые теплые, самые сердечные слова признательности и поздравления. Ваша красота и обаятельность, широта души и мудрость не могут никого и никогда оставлять равнодушными. Выражаю вам благодарность за тот огромный вклад, который своими славными делами, а главное, душевным участием вы вносите в становление нашего суверенного Казахстана.

Прошедший на днях в Жамбыле республиканский форум женщин еще раз утвердил меня в том, насколько велика роль наших жен, тружениц, матерей, хранительниц очага в утверждении в обществе духа доброты, согласия, мира и тепла.

Примечательно и то, что сейчас женщины наравне с мужчинами гораздо активней начинают работать в новой для себя сфере – предпринимательстве, в бизнесе, в преобразовании экономических отношений в стране.

Вместе с тем понимаю, что на плечи женщин сегодня, как никогда, нельзя перекладывать решение многих сложных проблем. В республике будет делаться все для того, чтобы облегчить вам трудности переходного периода, утвердить последовательность в проведении государственной политики по защите материнства и детства. Мы будем стремиться к тому, чтобы женщины Казахстана имели все возможности для самовыражения, выбора жизненного пути, воспитания детей.

В свое время замечательный писатель-гуманист сказал, что только красота может спасти мир. Убежден, что это произойдет, если женщина всегда будет верна своему великому предназначению, внесет в мир светлые, возвышенные чувства.

В этот праздничный день желаю вам, дорогие женщины, неувядающей красоты, здоровья, счастья, творческих успехов.

Теплого очага вам и вашим семьям!

---

* Газета "Казахстанская правда", 8 марта 1995 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКАДА ҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСТІ КҮШЕЙТУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТӘРТІБІН НЫҒАЙТУ МӘСЕЛелЕРІ ЖӨНІНДЕГІ КЕҢЕСТЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 18 наурыз 1995 жыл

Біздің еліміз әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен демократиялық мемлекеттілікті құру барысында асқынған қылмыстық процестерге ең елеулі түрде тап болып отырған шекке жетті. Мұның өзі шын мәнінде реформалар саясатына, қоғамдағы тұрақтылыққа, азаматтардың өмірі мен игілігіне қауіп төндіруде.

Осы мәселе бойынша бұдан бұрын қабылданған шешімдерде ең алдымен адамгершілік тұрғысынан, әрбір жаңылыс басқан адамды, тіпті қаныпезер қылмыскердің өзін дұрыс жолға түсіру қабылданған болатын. Ал мұның өзі тұрақты экономика және демократиялық тұрғыдан дамыған қоғамдарда қабылданған қарым-қатынастың өркениетті ережелері жағдайында ғана тиімді болар еді. Алайда, қазір Ішкі істер министрлігінің тәулік бойындағы ақпараттарынан шайқас болып жатқан майданнан келіп түскен мәліметтер сияқты көрініп, әр күн сайын шектен тыс тағылық қылмыстық әрекеттер жасалып, адам құқығы аяусыз аяққа тапталып жатқан, адамдар үкіметтің тәртіпті орнататын қабілетіне деген сенімнен айырыла бастағанда біз, өзіміздің саяси еркімізді көрсетіп, бізге берілген өкілеттілікті барынша толық пайдалануға тиістіміз.

Өткен жылы Талдықорған облысындағы Жаркентте тапа-тал түсте Айтпаевтардың отбасын – бірден алты адамды, тіпті балаларды да аямастан бауыздап кеткен. Осындай төбе шашты тік тұрғызатын оқиға Шымкентте болып өтті. Мұнда учаскелік инспектор Бөкенбаевтың жанұясы, екі бүлдіршін баласын қоса алғанда, қаза тапты. Таяудағы күндердің ішінде "Выбор" фирмасының коммерциялық директоры өз үйінің кіре берісінде оққа ұшты.

Егер 1992 жылы 2 мыңнан астам кісі өлімі болса, 1993 жылы 2,5 мыңнан астам адам өлтірілді.

Өткен жылы кісі өлімінің саны елеулі түрде азайған жоқ. Ал биылғы, жылдың басынан бері-ақ 500-ден астам адам қасақана өлтірілді.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 наурыз 1995 жыл.

Соңғы кезде қылмыстық элементтердің техникалық жарақтануы күрт өсіп, олар "Мерседестермен" емін-еркін қыдырып, радиобайланыс жүйесін, компьютерлерді, тыңдайтын құрылғыларды пайдаланады, олардың қолдарында пистолеттер, автоматтар, пулеметтер, гранаталар және тіпті гранатометтер де бар. Тек танктер мен зеңбіректер ғана жетіспей тұр. Қолында автоматты қаруы бар қылмыскерлерді ұстау күнделікті шындыққа айналып отыр.

Өткен жылы елімізде атыс қаруы қолданылған мыңнан астам қылмыс жасалды. Қарағандыда қылмыскерлер казинода автоматтан үш адамды сол жерде атып тастады, төртеуі жараланды. Қалалардың көшелерінде кәдімгі шайқастар жүріп жатыр. Осы таяуда ғана бандиттер Семейде бір-бірімен атыс ұйымдастырды – олардың біреуі өліп, екеуі жараланды. Қылмыскерлер қолға түскен кезде олардың ең үлкенінің жасы 22-де, ал қалғандарының жасы – 16-17-де ғана екен. Ал олардың сыртында нағыз тіс қаққан қылмыскерлер тұр. Олар өздерінің осындай қатыгез де жымысқы іс-қимылдары үшін балалар мен жасөспірімдерді пайдаланудан да тайынбайды. Және бұл сирек кездесетін оқиға емес.

Ұйымдасқан қылмыстың тежеусіз өсуінің нәтижесінде өткен жылы 1993 жылмен салыстырғанда тіркелген топтық қылмыстардың саны 11 процентке өсті. Ішкі істер министрлігінің бөлімшелері 7 мыңнан астам қылмыстық топтарды ашты, бұлардағы баукеспелердің саны 32 мыңнан асып отыр. Қылмыскерлердің қолынан орасан зор сомада ақша тәркіленеді, соның ішінде валюта, қымбат заттар, автомәшинелер, атыс, газ және суық қару, есірткілер тартып алынады.

Тіпті бүтіндей бандалық құрылымдар қарусыздандырылуда. Бірнеше рет кісі өлтірген, қарақшылық шабуылдар мен алаяқтық жасаған Сәрсенбаев дегеннің қылмыстық тобы ашылды. Топтың ұйымдастырушысы жазаның ең жоғары түріне кесілді. Алматыда кәнігі қылмыскер Молчаленконың бандасы тұтқындалды. Бұл банда автомәшинелерді тартып алу және кейіннен оны қайта сату мақсатымен қарақшылық шабуылдар жасаған. Оның іс-қимылы бандитизм ретінде бағаланды. Оңтүстік Қазақстан облысында Таев деген біреу басқарған 11 адамнан тұратын топ қолға түсірілді. Оның есебінде 30-дан астам қылмыс, соның ішінде бірнеше рет кісі өлтіру мен қарақшылық шабуылдар бар.

Қылмыскер топтар қарыздарды қайтарып алу, бәсекелестердің көзін жою үшін, сондай-ақ "тапсырысты" кісі өлтіруді орындауға жалданады. Ықпал ету салаларын бөлісу кезінде олардың арасында атыс қаруын қолданатын айқастар болады, бұдан кейін әдетте адамдардың өлігі ғана қалады. Мәселен, Алматыда екі банданың арасындағы өткен қарулы қақтығыстың барысында рэкеттік топтардың басшыларының бірі Баясов пен оның төрт содыры өлтірілген.

Қылмыстық топтар әрбір үшінші қарақшылық шабуылды, әрбір екінші қорқытып алуды іске асыруда. Қайталап қылмыс жасаудың деңгейі төмендемей отыр – 17 мыңнан астам қылмысты бұдан бұрын сотталғандар жасаған. Қазір 30 мыңнан астам қылмыскер іздестірілу үстінде.

Масылдық пен маскүнемдіктің дерті үздіксіз өрши түсуде. Нашақорлық пен осыдан өзіне пайда тауып жүрген есірткі бизнесі әлеуметтік қауіпті ауқымға жетіп отыр. Қазірдің өзінде 20 мыңнан астам нашақор есепте тұрады. Бұл тек анықталғандары ғана. Осы негізде жасалатын қылмыстардың саны өте тез өсуде. Өткен жылдың ішінде осындай 8 мыңнан астам қылмыс ашылды, бұл оның 25 пайызға өскенін көрсетеді.

Есірткі бизнесіне шетелдіктер барған сайын жиі қосылуда. Қылмыстық әлемнің шетелдік іскерлері Қазақстанды және оның шет елдермен кеңейіп келе жатқан байланысын есірткіні таратудағы аралық база ретінде пайдалануға ұмтылып отыр. Өткен жылдың ішінде есірткімен байланысты қылмыстары үшін шет мемлекеттердің 400-ден астам азаматы ұсталды.

Осындай енді төзуге болмайтын қалыптасқан қылмыстық жағдай қашанда заңдардың жоқтығына сілтеу жасап отырған құқық қорғау органдарынан талап етуді барынша қатайтуды қажет етеді. Мәселен, олар жалған кәсіпкерлігі, жалған банкроттығы үшін қылмыстық жауапкершілікті енгізуді сұрап еді, біз енгіздік. Ал, енді қазір сотта Қылмыс кодексінің осы баптары бойынша қозғалған бір іс табыла қояр ма екен?

Құқық қорғау құрылымдарының өзара іс-қимылы қажетті түрде әлі күнге дейін жолға қойылмаған. Осының нәтижесінде қылмыстық істерді, әсіресе қылмыстардың аса ауыр түрлері бойынша, дер кезінде және білікті тексеру мүддесіне нұқсан келтіріліп отыр.

Әзірге құқық қорғау органдарының жауапкершілік және атқару тәртібінің дәрежесі ешқандай да сын көтермейді. Тіпті милиционерлердің өздері қылмыс жасайтыны бүгінгі таңда кәдімгі әдеттегі оқиғаға айналып отыр. Өткен жылы ішкі істер органдарының жеке құрамы 500-ден астам төтенше оқиғалармен заңды бұзуға жол бергені кездейсоқ емес. Міне осындай "жұмыстың" нәтижесінде өкіметке деген сенім жойылып, оның беделі төмендей түседі. Ал мұның өзі министр Баекеновтың, Ішкі істер министрлігінің бүкіл басшылығының елімізде қалыптасқан жағдайға сай жұмыс істемей, тиімсіз әрі сұлбыр қимылдап отырғанын көрсетеді.

Ішкі істер министрлігі Президенттің өкімінен соң ғана жедел-алдын алу жұмысын жүргізетіні нәліктен? Оның үстіне бұл жұмыс оқта-текте және тек осы күндерде ғана жүргізіліп отыр.

Соттардың қызметі де әлі жетілдірілмеген және оған сын тұрғысынан ғана баға беруге болады. Біздің сот-жазалау практикамыздың кемшіліктеріне бұдан бұрын да талай рет назар аударылған болатын. Өкінішке орай, өзгерген нәрсе шамалы. Өткен жылы тағайындалған шараның жұмсақтығы үшін прокурорлардың талабы бойынша мыңнан астам үкімдер кері қайтарылды.

Судьялар өздерінің процессуалдық құқықтарын пайдалануда жиі қиянат жасайды. Мысалы, оларға қылмысты тергеу кезінде бұлтартпау шарасын өзгерту мүмкіндігі берілген. Ал сонда осы құқық қалай пайдаланылуда? Парақорлығы, қылмыс жасағаны, атыс қаруын заңсыз сақтағаны үшін айыптал-

ғандар, қайталап қылмыс жасаушылар қамаудан босатылуда. Мәселен, "Астанабанктің" басшысы Насибуллин парақорлығы үшін тұтқындалған болатын. Алайда Алматы қалалық сотының судьясы Заминов оны қамаудан босату туралы шешім қабылдаған. Осының нәтижесінде айыпталушы тергеуден қашып құтылды.

Екінші жағынан алғанда, судьялардың кінәсі бойынша тергеу изоляторларында екі мыңнан астам адам қамау мерзімінің бұзылуымен ұсталып отыр.

Басқа да наразылық тудыратын жағдайлар орын алуда. Күшті әсер ететін есірткіні сақтағаны үшін Грузияның азаматы қылмыстық жауапкершілікке тартылған болатын. Сөйтсе ол бұдан бұрын бірнеше рет сотталған екен. Оған айып тағылып, қамауға алынған болатын. Ал осы іс қаралған Алматы қалалық соты елшіліктерінің бірінің өтініш жасауы негізінде судья Бексұлтанов қайталап қылмыс жасаушыны босату туралы шешім қабылдайды. Сонда дипломатиялық миссияның біздің ішкі істерімізге қандай қатысы бар?

Өткен жылы түрлі заң бұзғаны үшін 77 судья тәртіптілік бойынша жауапкершілікке тартылды. Ал заңдылықтың өрескел бұзылуына жол берілсе де, олардың бірде-бірі қызметінен босатылған жоқ. Сонда судьялар бізде жауапкершіліктен тыс қалмақ па? Осы және басқа да өрескел фактілер оның біліктілік алқасында қаралды ма?

Әңгіме соттардың дербестігін шектеу туралы болып отырған жоқ, қайта ең алдымен өзін заңға қатысты еркін сезінетін нақты судьялардың жеке жауапкершілігі туралы болып отыр. Әрине, бізге кінә таға беру бағытының керегі жоқ, бірақ әрбір қылмыс жасаған адам заң бойынша сотта әділ жазасын алуға тиіс.

Қылмыстық жағдайды ескере отырып, қазір қолданылып жүрген Қылмыстық-процессуалдық кодекстен кейбір баптар алынып тасталды. Бұлар бойынша бұлтартпау шарасы ретінде қолданылған қамауға алу жөніндегі шешімге сотқа шағым жасауға болатын. Бұл уақытша қадам – ол жаңа Кодекс қабылданғанға дейін қолданылмақ.

Мен жаппай жазалау шараларын жақтамасам да, бірақ қандай да адамгершілік ой-пікірлерге сүйенсе де, өлім жазасын алып тастауға шақыруды қазір мүлдем негізсіз деп есептеймін. Мүмкін болашақта біздің қоғамымыз бұл жазаны жойып, оны құқықтық сана-сезімінің деңгейі жоғары мемлекеттерде қабылданғанындай өмір бойы қамауға алумен алмастыру қажеттігіне келетін болар. Алайда бұл туралы айту әлі ерте.

Деректер мынадай: өткен жылы шағым беру тәртібімен 87 адамға қатысты өлім жазасын қолдану туралы іс қаралды. 61 адамға қатысты үкім өзгеріссіз қалды. Кешірім ету жөніндегі комиссия өлім жазасына кесілгендерге кешірім ету туралы 40 өтініштен бір ғана сотталған адам үшін бұл жазаны бас бостандығынан айырумен алмастыруды мүмкін деп тапты. Мысалы, Николаев дегенге қалай кешірім етуге болады? Ол басқарған банданың құрамына Атаманчук, Мамиев және Сырбу енген. Николаевтың бір өзі Ахметовтардың отбасынан үш адамды бірден өлтірген. Яғни, қабылданған

шешімнің негізді екеніне күмән туғызуға болмайды. Мұның өзі бұл орайда байсалды көзқарастың қажеттігін тағы да дәлелдейді.

Сіздер аса ауыр қылмыстық әрекеттердің өскені туралы айта келіп, сонымен бірге ең жоғары жаза қолданылуға тиісті қылмыстардың ауқымын тарылтуды ұсына отырып, өздеріңізге-өздеріңіз қайшы келіп отырсыздар. Мұндай көзқарасты ақтау үшін демократиялық мемлекеттерге сілтеме жасалады. Алайда алдарқатудың керегі не? Қылмыскерлік өсіп отырған елдерде өлім жазасын жою туралы мүлдем аз айтылады. Демократияның ең жақсы өнегесі саналатын Америка Құрама Штаттарында өлім жазасына кесілетін қылмыстардың өткен жылы федералдық заң қабылдаған тізімі 60-қа дейін ұлғайтылды.

Бүгінгі таңда қылмысқа қарсы күрестің құқықтық құралдары жоқ деп айтуға болмайды. Ал жауапкершіліктің қатаң шараларын қолданбай отырған адамдар туралы мәселе басқа. Өйткені мысалға алсақ, атыс қаруын сақтағаны және ұстап жүргені үшін қылмыскерді бес жылға, ал адамды ұрлағаны үшін 15 жылға тордың ар жағынан шығару, ал әйелді зорлағаны үшін өлім жазасына дейін кесу заңда көзделген. Бұзақылығы үшін қылмыстық жауапкершілік те едәуір күшейтілді. Ал автокөлік құралдарын айдап кеткені үшін 15 жылға дейін бас бостандығынан айыру – заң тәртібін бұзу. Жазаны тағайындауға тек объективті түрде келу керек. Ал бұл соттардың өз ісі.

Ұлтаралық алауыздықты қоздырғаны, мемлекеттікке, елдің тұтастығына қарсылық туғызғаны, заңсыз демонстрациялар мен ереуілдер жасағаны үшін, азаматтардың ар-намысы мен қадыр-қасиетін аяққа таптап, басшыларға және басқаларға да байланысты өсек-аяң таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілікті туғызатын заңды ашық түрде, ал кейде бүркемеленген түрде бұзудың көптеген фактілері белгілі. Бірақ осындай қылмысты әрекеттер жасағаны үшін жауапкер адамдар қылмыстық жазаға тартылды ма? Осының өзі олардың жазаланбай қалатынына әкеліп соқпай ма? Мұндай жағдайда заңның күші мен пәрменділігін пайдалану өзіне қатысты прокурор, судья немесе милиция бастығы өз қызметтерінде неге қалады?

Мен Жоғарғы Кеңесте екі жылдан бері қаралмаған Жедел-ізвестіру қызметі туралы заңды таяу арада іске қоспақшымын. Қылмысқа қарсы күрестің аса тиімді құралы болып табылатын бұл қызмет алғаш рет құқықтық негізге қойылады, ал мұның өзі құқық қорғау органдары үшін жақсы көмек болары сөзсіз.

Біздің заң шығарушыларымыздың меншікке қол сұғу жөніндегі қылмысты жеке және социалистік меншік деп бөлініп келген Қылмыстық кодекстегі осындай ескінің қалдығын жою жөніндегі Жоғарғы сот енгізген түзетулер жобасын қарауға әлі қолы тиер емес. Ал елімізде меншіктің барлық нысандарының теңдігі конституциялық жолмен жарияланған. Және еліміз қазірдің өзінде-ақ казармалық социализмнен іргесін аулақ салды. Мен өзіме берілген қосымша өкілеттіктерді пайдаланып, таяу уақыттың ішінде осы Заң шығарушы актіні қабылдамақпын.

Қылмысқа қарсы күресті күшейту мақсатында, соңғы үш жылдың ішінде республика Президентінің бірқатар жарлықтары мен қаулылары шықты, құқық қорғау жөніндегі заң шығаруды дамыту, құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігін арттыру бағытын айқындайтын 1993-1995 жылдарға арналған қылмысқа қарсы күрестің бағдарламасы жүзеге асырылуда.

1992 жылғы наурыздың 17-сіндегі "Қылмыстың ұйымдасқан нысанымен және жемқорлықпен күресі жөніндегі шаралар туралы" Жарлығымды орындау мақсатымен құқық қорғау органдарына қорқытып алуға қарсы күрес жүргізуге тапсырма берілді. Мұның өзі зор ауқымға ие болып, әсіресе астанада шарықтап отыр. Ал егер Жарлық шыққан жылы рәкеттің 545 оқиғасы тіркелсе, 1993 жылы олардың 919, ал өткен жылы мыңнан астамы ашылды. Ішкі істер органдарында төрт мыңнан астам рәкетші есепке алынған. Бірақ бұл дерек шын мәнінде нақты жағдайды толық білдіріп отырған жоқ.

Өткен жылы қорқытып алуға қарсы күрес жөніндегі бөлімшелер бір жарым мыңнан астам қылмысты ашты. Бұл орайда қауіпті рәкетшілер топтары жойылды. Республикада олар бойынша 400-ден астам сот процестері болып өтті. Осының нәтижесінде 500-ге таяу адам түрлі мерзімге бас бостандығынан айырылды.

Алайда, барлық осы шараларға қарамастан, жағдай жақсарып отырған жоқ. Қылмысқа қарсы күресте әлі күнге дейін бетбұрыс болған жоқ. Стратегиялық тұрғыдан алғанда заң шығару ісіне іргелі өзгерістер енгізу қажет. Заң шығару бастамаларының жоспарына сәйкес, Президент енгізген Қылмыстық, Қылмыстық-процессуалдық кодекстердің жобалары әзірленіп, Жоғарғы Кеңестің қарауына берілді. Бұл жобалар қылмысқа қарсы күрес саласындағы заң шығару ісін жаңғыртуды көздейтін құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруға бағытталған. Бірақ, Конституциялық соттың наурыздың 6-сындағы шешімі Жоғарғы Кеңестің қызметін тоқтатуға әкеліп соққаны баршаға белгілі. Сонымен бірге қылмысқа қарсы күресті күшейтуге бағытталған заң шығарушы және ұйымдық шұғыл шараларды қабылдауды жағдайдың өзі талап етіп отыр, мұны күні кеше қолданған жөн еді.

Нақ осы себепке байланысты, заң күші бар Жарлыққа қазірдің өзінде қол қойдым. Онда қазіргі қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық заң шығаруға өзгерістер мен қосымшалар енгізіледі. Бұл еліміздегі бұрын болып көрмеген қылмыстық әрекеттерді тежеуге көмектеседі. Мұндай қадам – қылмысқа қарсы ымырасыз күресті жүргізуге деген біздің шешімімізді көрсетеді және оны халық қолдайтын болады. Ал енді істің ұйымдық жағына келетін болсақ, онда құқық қорғау органдарының жауапкершілігін күшейту, олардың құрылымдарын оңтайландыру жөніндегі шаралардың кешенін шешу әлі алда тұр.

Алайда, ұйымдық тұрғыдан алғандағы ең шұғыл шараларды Президент қазірдің өзінде өз шешімімен қабылдап отыр. Милиция органдарының әскери нарядтармен бірге вокзал, аэропорт және мәдени-қойылым мекемелері аудандарында тәулік бойына патруль жасауы енгізілді. Құқық қорғау органда-

рының барынша жақсы дайындалған қызметкерлері арасынан жинақы арнайы бағыттағы ұстап алу тобы құрылды. Заң шығаруды қатаң қадағалаған жағдайда, Жоғарғы сотқа және төменгі тұрған соттарға азаматтарды негізсіз және ұзақ уақыт қамауда ұстауға байланысты заң бұзуға жол бермеу үшін қылмыстық істерді жедел қарауға қадам жасауға ұсыныс жасалды.

Бірақ, бүкіл осы жұмысты кезекті науқанға айналдырмаған жөн.

Ол құқық қорғау органдарының қызметінде және олардың ғана емес, сонымен қатар облыстық, қалалық, аудандық әкімшіліктердің қызметінде нақты жүйеге айналуға тиіс. Мен Облыс әкімдерінен атқарылған жұмыс туралы апта сайын баяндауды талап етемін. Сонымен бірге қылмысқа қарсы күрес жөніндегі барлық органдардың мақсатты және жедел жұмыс істей білуі тексерілетін болады. Бұл орайда әрбір азамат құқық тәртібін қолдау жөніндегі өзінің жауапкершілігін сезінуге, құқық қорғау органдарына көмек пен қолдау көрсетуге тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары осы жұмысты қашанда назарында ұстауға тиіс.

Жұмыстың жаңа нысандары мен тәсілдерін іздеп қана қоймай, сонымен бірге өзін ақтаған бұрынғы тәсілдерін де жаңғырту қажет. Кезінде милицияның жылжымалы пункттері өздерін жақсы қырынан көрсетті. Өкінішке орай, жұмыстың бұл нысаны мүлдем ұмыт қалды. Әкімдерді осы жұмысқа оралуға және қысқа мерзімнің ішінде милицияның жылжымалы пункттерін құруға, оларды тиісінше жабдықтауға міндеттеймін.

Құқық қорғау жұмысын материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ету мәселелеріне келетін болсақ, оның уақыт талабына әлі де толық сай емес екенін мойындауымыз керек. Қылмысқа қарсы күрес пен құқық қорғау жөніндегі құқық қорғау органдарын материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ету жөніндегі алғашқы кезектегі мемлекеттік бағдарламаның та-рауы іс жүзінде орындалған жоқ.

Осыны ескере отырып, Министрлер кабинетіне құқық қорғау органдарын ұстауға бөлінген бюджеттік қаржы бойынша борышты жедел түрде жою тапсырылды. Олардың материалдық-техникалық базасын нығайту үшін мемлекеттік шығынның орнын толтырған соманың, соттың үкімі бойынша мемлекет меншігіне айналған мүлікті сатудан түскен қаржының 50 процентіне дейін, сондай-ақ соттардың шешімі бойынша қылмыскерлерден тәркіленген көлік және техникалық құралдарды беру жөнінде пәрменді механизмді әзірлеу жөнінде нұсқау беремін. Құқық қорғау органдары ең алдымен экономикалық қылмыстардың жолын кесу жөніндегі белсенді жұмысы өздерінің материалдық-техникалық қамтамасыз етілуін елеулі түрде жақсартатынын білуге тиіс.

Бүгінгі таңда ең бастысы ұйымдасқан қылмысқа қарсы соққы беру. Өзім қабылдаған Жарлықта, құқық қорғау органдарына осы қылмыскерлікті басу үшін қосымша құқықтық құралдар беру көзделген.

Жарлықта қылмыстық топтардың ұғымына айқын тұжырым беріліп, олардың үш түрі бөлінген – жай ғана қылмыстық топ; ұйымдасқан қылмыстық

топ, ал оларға тұрақтылық сипаты тән, топтық қылмыстық әрекеттерінің неғұрлым ұйымдасқан және тұрақты нысан түріндегі қылмыстық қоғамдастық.

Қазіргі заң шығару қылмыстың осындай түрімен күрестің ерекшелігін бейнелемейтін болғандықтан, қылмыстық топтардың басшылары жауапкершіліктен құтылып кететін жағдай қалыптасып отыр. Өйткені, олардың өздері кісі өлтірмейді, кәсіпкерлерден ақшаны тартып алмайды. Қысқасы, оларды тыңдайтын немесе жалдап алған орындаушылар ғана тордың ар жағынан шығады. Сондықтан ұйымдасқан қылмыстық топтарды құрғаны және басшылық жасағаны, сондай-ақ, оған қатысқаны үшін қылмыстық жауапкершілік тағайындалады. Ал осындай топтардың басшылары үшін осы топтың қандай да қылмыс жасаған-жасамағанына қарамастан, қылмыстық топты ұйымдастырған фактісінің өзі үшін ғана сотқа беру жөніндегі қатаң жауапкершілік шаралары енгізіледі.

Мемлекет ұйымдасқан қылмыстың әрекеттерімен, қылмысты орындаушылармен тап болған жағдайда Жарлықта оны тікелей орындаушылар ғана емес, сонымен бірге оны орындаушы басқа адамдарды, соның ішінде заңның күшіне сай қылмыстық жауапкершілікке тартылмайтын адамдарды, мысалы көмелетке толмағандарды пайдаланғандары үшін жауапкершілік тағайындалады.

Жарлықпен қылмыс жасалды деп күдік туғызған адамдарды ұстау жөнінде құқық қорғау органдарының өкілеттіктері кеңейтіледі. Осыған орай қылмыстық-процессуалдық кодекс күдік туғызған адамды ұстау үшін тағы да бір қосымша негізбен толықтырылып отыр. Бұл орайда қылмыс жасалғаны айғақталатын жедел тексеру материалдары болған кезде прокурордың санкциясынан кейін қамауға алынады. Мұның өзі қылмысқа қатысушыларды дер кезінде ұстауға мүмкіндік береді.

Оның үстіне аса ауыр қылмыс жасағаны жөнінде күдік туғызған адамдарға қатысты айыптау мерзімі 10 тәуліктен 30 тәулікке дейін ұзартылды. Мұның өзі құқық қорғау органдарына аса күрделі істер бойынша қылмыскерлерді табуда, қылмыстық топтар қызметінің жолын кесуге көмектеседі.

Бұл шара бүгінгі таңда зардап шеккен біздің ондаған мың отандастарымыздың көз жасынан және төгілген қанынан туындап отыр.

Қылмысты ашу үшін заңға сәйкес тексеруден кейін жедел-ізвестіру қызметінің материалдары дәлелдеу негіздеріне жатқызылуы керек. Мұның өзі осы дәлелдерді сотта талдау процесінде пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл орайда қылмыстық-процессуалдық кодекске тиісті өзгерістер енгізілді.

Өмірдің өзі қылмысты жауапкершілікке тартылып жүрген қылмысты топтардың ұйымдастырушылары мен мүшелері куәгерлер мен жапа шеккендерді сатып алуға, жалған айғақтар беруге мәжбүр етуге баратынын, тергеу мен соттық талқылаудың барысына араласатынын, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен судьяларды қорқытатынын көрсетіп отыр. Бүгінгі таңда бұл қылмыстар кландар мен жемқорлыққа малтыққан чиновниктердің мінез-құлқының нормасына айналды. Соның нәтижесінде қауіпті қылмыс-

керлер әділ жазадан құтылып кетуде. Сондықтан мұндай әрекеттер үшін жауапкершілік күшейтілді.

Қылмыскерлікпен күрес мүдделері құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қарсылық көрсеткені үшін жауапкершілікті күшейтуді және қызметкерлердің атыс қаруын қолдану тәртібін жеңілдетуді талап етеді. Соңғы үш жылда қылмыскерлердің қолынан ішкі істер органдарының 76 қызметкері мерт болып, 235 қызметкері қылмыскерлер тарапынан жараланды. Мысалы, 1994-ші жылдың қаңтарында Алматыда милиция нарядының құжаттарды тексеруі кезінде автоматты тапаншадан оқ атылды. Нәтижесінде милицияның бір қызметкері сол жерде қайтыс болып, екіншісі тек өзі жарақат алғаннан кейін ғана жауап оқ атты. Ал өткен жылдың сәуірінде Ақтөбеде бірден ішкі істер органдарының төрт қызметкері өлтірілді. Олардың үш қызметкерін Жезқазған облысында осыдан екі апта бұрын атып кетті. Біз мұндай жағдайға төзбейміз. Милиционер қару қолданудың дәлелділігі туралы ойланып-толғанып, ықтимал салдарынан қорқып тұрғанда, оның жолдасын өлтіріп үлгерген, ал өзі жарадар болған сәтте шарасыз қалатын жағдайға төзе алмаймыз. Өйткені ол ескертіп оқ атқанға, күдігінен арылып әрекет еткенге дейін, қылмыскер бір сәтке де ойланбастан қару қолданып үлгереді.

Сөз орайы келгенде айта кетейін, тәжірибесіне жүгінуге баршамыз ықыласты болып жүрген Құрама Штаттардың өзінде, өзіне немесе төңірегіндегілердің қауіпсіздігіне қатер төнген алғашқы сәттің өзінде ешқандай ескерту жасап оқ атпай-ақ, қаруды қолдана алады. Біздің милиционердің де, қылмысты әрекеттердің жолын кесуге барлық өкілеттілік берілген мемлекет өкілінің де қарсылық көрсететінін сезінетін қылмыскерге қарағанда, психологиялық артықшылығы болуға тиіс. Заң өкілдерін қорғауды көздейтін қажетті шаралар қабылдадым, бұған олар да лайықты жауап беретініне сенім білдіремін.

Қажетті жағдайларда милиционерлерден басқа адамдар да қаруды кедергісіз қолдануға хақылы. Жарлықта қажетті қорғаныс қамын жасағанда ықтимал шектен асып кеткен, сөйтіп орта дәрежелі дене жарақатын салған жағдайда қылмысты жауапкершілікке тартылмайтыны айтылған. Бұл қадам құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен бірге, азаматтардың да өздерінің жеке меншігіндегі үйін, отбасын, мал-мүлкін қылмыстық қол сұғудан қорғау үшін қылмыскерлерге пәрменді қарсылық көрсетудің нақты мүмкіндігін қамтамасыз ету талабынан туған. Өйткені әрбір адам өзін-өзі қорғауға ешқандай салдарсыз құқықты болуға тиіс. Шабуыл жасалған адамнан, егер ол ашық түрде "шектен шығып кетпесе" тап сондай қорғаныс шараларын талап етуге болмайды. Осы шаралардың арқасында шалғайдағы жайылымда отырған жылқышы мен шопан оның бағуындағы жылқыларды немесе қой отарын айдап әкетуге әрекет жасаған қылмыскерлерге қарсы өзінің аңшылық мылтығын қорықпай іске қоса алады.

Өйткені, нақ ауыл тұрғындары неғұрлым қорғансыз жағдайда қалуда. Ірі орталықтардан шалғайдағы, коммуникация мен байланыс жүйесінің нашарлығы ауылдық жерлерде қылмыс жасалғанда қалаларда бардағыдай

құқық тәртібінің ірі күштерін жедел іске қосуға мүмкіндік бермейді. Нақ ауылдар мен селоларда тұратын адамдар қылмысты құбылыстардың алдында неғұрлым дәрменсіз әрі шарасыз халде. Тек өткен жылдың өзінде қылмыскерлер жалпы сомасы 21 миллион теңгеге жуық 2 мыңнан астам ірі қараны және 15 мың қойды күшпен айдап әкеткен. Мұндай жағдайға мүлде төзуге болмайды, ал мұны Ішкі істер министрлігінің басшылығы, оның облыстық басқармалары түсіне ме?

Қылмысты элементтер үшін табысты бизнеске айналып отырған қарумен сауда жасау қоғам мен мемлекет үшін қауіпті өріс алуда. Тек өткен жылдың өзінде мыңнан астам оқпанды атыс қаруы ұрланды, олардың көпшілігі Қорғаныс министрлігіне тиесілі. Шаралар қолдану арқылы мұндай қарулар қылмыскерлерден тартып алынуда. Мысалы, Алматы облысында әскери қызметшілерден тұратын қару сатушы топ әшкереленді. Олардан 30 гранатомет, 82 граната, 73 винтовка және нақ соншама оқ-дәрі алынды. Бұл қару шағын соғыс ашуға жетіп жатыр. Сондықтан қазіргі заң нормаларына қосымша атыс қаруын, оқ-дәріні, қару-жарақ пен жарылғыш заттарды қызмет бабын пайдаланып ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленді. Ал Қорғаныс министрлігі мен қару-жарақ қоры бар барлық ведомстволарға келетін болсақ, оларға тәртіп пен қатаң бақылау орнату үшін бір ай мерзім беріледі. Бұл үшін әрбір басшы жеке өзі жауап беретін болады.

Мемлекет азаматтардың арасында қарудың кеңінен тарауына немқұрайды қарамауға тиіс. 1994 жылы мыңнан астам атыс қаруы өткізілді. Бұл дерек халықтың қолындағы қарудың саны қаншалықты екенін пайымдауға мүмкіндік береді. Азаматтардың қолында заңсыз қару айналымының жолына үзілді-кесілді тыйым салу керек. Бұл орайда халықтың заңсыз ұстап отырған қаруын ерікті түрде тапсыруына бір ай мерзім белгілеген Президент Жарлығы маңызды алдын алу шарасы болып табылады. Осы мерзім біткеннен кейін қару иелерімен маймөңкелеуді қою керек.

Соңғы кезде құқық қорғау органының қызметін өздеріне рұқсатсыз алып жүрген түрлі жеке детективтер мен күзет бюролары пайда болып, мұның өзі теріс құбылысқа айналып отыр. Олардың заңсыз қару алып жүруі әбден өршіп барады. Шын мәнінде, рәкетшілер осындай бюроларды өздеріне жамылғы ете отырып өршелене түсуде, содырлар да "аз күштерін көрсетіп бағуда". Бұл істе де қатаң тәртіп орнатып, заңда белгіленген күзет тәртібі бұзылып отырған фирмаларды тез арада жабу қажет. Жалпы, құқық қорғау органдары "бақайшағына дейін қаруланған" күзетпен жүретіндерге қырағы көңіл бөлгендері жөн. Демек, мұндайлардың өздері де қылмысты ортада жұмыс істейді, құқық тәртібін де өздері бұзады. Жеке детективтік және күзет қызметін "қолы таза адамдар" жүзеге асыруға және тек заңды негізде атқаруға тиіс. Бұл жөнінде қазірдің өзінде тиісті заң жобасы әзірленді және ол мемлекет басшысының Жарлығымен бекітіледі.

Көп жағдайларда маскүнемдіктен және алкоголизмнен туындайтын әдеттегі қылмыскерліктің көріністері де маңызды проблемаға айналып отыр.

Біздің қоғамымыздың нағыз қырсығы болған мұндай өрескел құбылыстармен батыл күресетін кез әбден жетті. Оның үстіне әңгіме ұлттың салауаттылығы туралы болып отыр. Елімізді жайлап алған коммерциялық дүкендерде сатылатыны не? Олар негізінен спиртті, оның өзінде де қайдан шыққаны күмәнді ішімдіктер. Халық ішімдікпен суарылып әрі уланып отыр. Үкіметке бұған бақылау орнатып, спиртті ішімдіктер мен темекі өнімдерін сырттан әкелуге неғұрлым жоғары акциздер белгілеу тапсырылды. Қазір емдеуді қажет ететін 200 мыңға жуық кәнігі алокоголиктер есепте тұр. Бұл тек ресми мәліметтерден алынған дерек, шындап келгенде, олар бұдан әлдеқайда көп. Өткен жылы 26 мың дерлік қылмысты мас адамдар жасады. Алкоголизмге қарсы заңды бұзғаны үшін 300 мыңнан астам адам әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Осыған байланысты алкоголь мен темекіні жарнама-лауға шектеу қою әбден әділетті шара болып отыр.

Қоғамдық тәртіптің бұзылуына және азаматтардың құқығына қол сұғылуына байланысты алкоголизммен және нашақорлықпен күрестің күшейтілетініне орай, денсаулық сақтау органдарында мамандандырылған емдеу-алдын алу мекемелері жүйесін қайта қалпына келтіру мәселесі туып отыр.

Еңбекпен емдеу профилакторийлері жүйесінің таратылуы нәтижесінде құқық бұзудың алдын алу жөніндегі жұмысқа орны толмас зиян келтірілгені мәлім. Ал қазір ТМД-ның көптеген елдерінде осындай мамандандырылған мекемелер пәрменді түрде қалпына келтірілуде. Мұны ешкім де адам құқығына қол сұғу деп білмейді. Жарлықта алокоголиктер мен нашақорларды денсаулық сақтау органының мамандандырылған емдеу мекемелеріне мәжбүрлі түрде жіберуге мүмкіндік беретін норма бар. Бұл орайда конституциялық құқықтар бұзылды-мыс деген пайымдаулар негізсіз. Өйткені, Конституцияның 2-бабы мұндай адамдар басқа азаматтардың құқығына қол сұққан кезде олардың құқығын заң жүзінде шектеу мүмкіндігін көздейді. Әрине, бұған тағы да біраз шығын жұмсауға тура келеді, алайда, жағдайдан шығар жол іздеу керек. Бұл мақсат үшін бос тұрған әскери қалашықтарды пайдалануға болады. Үкіметке, Ішкі істер министрлігіне, әкімдерге бұл мәселені шешу тапсырылды.

Қылмыскерлікпен күрес жөніндегі біздің барлық күш-жігеріміз, қылмыс жасау мемлекеттік, әсіресе, құқық қорғау органдарына тарайтын болса, зая кетеді. Өкінішке қарай, соңғы кезде мемлекеттің беделі мен күшіне тікелей соққы болып тиген бірқатар қылмысты оқиғалар болды. Мысалы, Шығыс Қазақстан облыстық прокурорының орынбасары Оразов пара алғаны үшін сотталды, ал Талдықорғанда қалалық соттың судьясы Жолтаев пара алып жатқан кезінде ұсталды. Шығыс Қазақстан облыстық төрелік сотының төрағасы Тысленко қылмысты жауапкершілікке тартылды. Мұндай фактілер республикалық құқық қорғау органының бірінші басшылары – Тұяқбаевты, Малаховты, Тетеркин мен Шәйкеновті алаңдатуға тиіс. Әлде, мұндай қылмыстар аталған салаларда әдеттегі құбылысқа айналып, ешкімді толғандырмайтын болғаны ма?

Соттар мен прокуратура жүйесіндегі тыйылмай отырған кадр жөнінде қателіктер, олар жүргізіп отырған кадр саясатына қатаң бақылау орнату керектігіне көз жеткізе түсуде. Бұл орайда барлық ведомстволық мүдделерге тыйым салып, оның ішінде соттар мен Әділет министрлігі арасындағы дау-дамайды тоқтату керек. Президент жанынан Жоғары сот кеңесін құратын кез жетті, ал Конституция осындай құқық береді. Алайда, мен судьяларды өз Жарлығыммен тағайындауға оларды босатудың, судьялар корпусын өздеріне дақ салып алған адамдардан тазартудың нақты тетігі белгіленген жағдайда ғана баратын боламын.

Құқық қорғау органдарына кездейсоқ адамдардың еніп кететініне тексеру және тергеу органдарынан қызметтегі ақпараттар қолды болатыны да айғақтайды. Соның нәтижесінде қылмысты тергеу барысы жөнінде құпия ұсталуға тиісті мәліметтер қылмыстық іс қозғалысымен-ақ бұқаралық ақпарат құралдарына немесе, бұдан да сорақысы, қылмыскерлердің қолына түсіп жатады. Олай болса, заңда белгіленген тергеу құпиясы дегеніміз қайда қалады? Бұдан бір ғана нәрсе – жекелеген лауазымды адамдардың өз басының мүддесін көздейтіні байқалады. Мұны жете анықтап, жүгенсіздікті тыю қажет. Тергеу құпиясын жариялағаны үшін жауапкершілікті күшейтіп, кінәлілерді ымырасыз жазалау керек.

Осы тұрғыдан алғанда, мемлекеттік аппараттағы жемқорлықпен күрес бұрынғы қай кездегіден болса да көкейкесті болып табылады. Мұндай қылмыстың жолына мемлекеттік қызмет туралы заң бөгет қойған болар еді. Алайда, Әділет министрлігі бұл жобаны төрт айдан бері жетілдіріп бітіре алмай келеді.

Ол 1992 жылда-ақ өзінің "Мемлекеттік басқару органдары лауазымды адамдарының тәртіптің, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздіктің жай-күйі үшін жауапкершілігін арттыру туралы" қаулысын, ал өткен жылдың маусымында "Заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз ету жөніндегі қосымша шаралар туралы" қаулысын шығарғанын еске салды. Жыл бойында қолданылған шаралардың нәтижесінде мемлекеттік органдардан төрт жарым мың лауазымды адам мемлекет мүлкін ерекше көп мөлшерде ұрлағаны үшін, 900-ден астамы қызмет бабын теріс пайдаланғаны, әкімшілік шегінен шыққаны және салақтығы үшін, 300-і парақорлығы үшін қылмысты жауапкершілікке тартылды.

Қызмет бабын теріс пайдаланғаны үшін Жамбыл қалалық әкімінің орынбасары Сәбденов, мемлекет мүлкін ерекше көп мөлшерде ұрлағаны үшін Торғай облысының аудан әкімі Клименко, Көкшетау облысының аудан әкімі Әкімбеков қылмыстық жауапкершілікке тартылды. "Қазлесоконтракт" мемлекеттік фирмасында лауазымды адамдардың тобы әшкереленді. Олардың қылмысты әрекеттерін "Қазконтракттың" вице-президенті Куркаев пен кәсіпорын бас директорының орынбасары Соболев "желеп-жебеп" отырған. 1993 жылы олар мемлекетке 7 миллиард сом, 1994 жылы 5 миллион тенге және 400 мың доллар зиян келтірген.

Осының бәрі ұрлықтың, басқа да қызмет бабын теріс пайдаланудың үйреншікке айналғанын дәлелдейді. Барлық жерде мемлекеттік қызметкерлер мемлекет аппаратындағы жұмысты коммерциялық қызметпен қоса атқарады. Әңгіме бірінші басшылар, сондай-ақ қатардағы қызметкерлер туралы да болып отыр. Өткен уақыт ішінде коммерциялық құрылымда тұрған 100-ге жуық мемлекет мекемелерінің басшылары анықталды. Валюталық қаржыларды алуан түрлі шетелдік іссапарларға шашу кең етек жайған. Бұл орайда мемлекеттік органдардың жауапты қызметкерлері осы мақсаттар үшін кәсіпорындар мен коммерциялық құрылымдардың қаржыларын пайдаланады.

Егер, біз өркениетті мемлекеттердің тәртібіне ұмтылатын болсақ, онда бізге кірістер туралы декларация беру тетігін дереу іске қосқанымыз жөн. Баршаға белгілі, бұдан үш жыл бұрын қабылданған "Қылмыскерліктің ұйымдасқан түрлерімен және жемқорлықпен күрес жүргізуді күшейту жөніндегі шаралар туралы" Жарлық арқылы мемлекеттік билік пен басқару органдарының басшы қызметкерлері үшін мүліктік жағдай туралы декларация берудің міндеттілігі белгіленген болатын. Бұл орайда осындай декларация берудің тетігін бір айдың ішінде анықтау жөнінде Қаржы министрлігіне тапсырма берілді. Бұл мемлекеттік орган "бұлаңдатып келіп", бақандай 7 ай өткен соң, әйтеуір тиісті нұсқаманы бекітті. Өйткені Жарлықты орындай бастау керек қой.

Соңғы уақытта кең таралып кеткен көпқабатты коттеждер салу әдеті сақтандырады. Мен ақшасы бар және оны заңды түрде тапқан адамдар сала беруіне қарсы емеспін. Бірақ әртүрлі деңгейдегі мемлекеттік чиновниктер қандай "байлығына" сүйеніп өзіне сарай салады? – деген сұрақ туады. Ал астананың төңірегінде және Алматы облысында не болып жатқанын қараңыздаршы.

Халық өкімет өкілдерінің адалдығы мен тазалығына күмән келтіріп отырғанда, мен тысқары қала алмаймын. Жемқорлықпен күрес жүргізу жөніндегі республикалық комиссияға прокуратура, мемлекеттік қаржы бақылау және ішкі істер органдарымен бірлесе отырып, Алматының төңірегінде және Алматы облысында мұқият тексеру жүргізіп, мемлекеттік аппарат чиновниктерінің қайсысы мұндай сарайлар салып алғаны немесе салып жатқаны және қаржының қайдан алынғаны жөнінде маған баяндауды тапсырамын. Сондай-ақ, барлық әкімдерге жергілікті жерлерде тексеру жүргізіп, ол туралы баяндауды тапсырамын, ал бұлардың қорытындылары жарияланатын болады. Мұның өзі азаматтардың өтініштеріне жауап болмақ.

Парақорлық әлеуметтік қауіпті сипат алуда. Бәрі үшін – жер бөлгені үшін де, коммерциялық құрылымды қайта тіркегені, әскери қызметтен босатқаны, кірістерді салық салудан жасырғаны, кедендік шекарадан өткізгені, жекешелендіруге көмектескені, ақырында, басшылық алдында сүйемелдегені үшін де пара алады. Ал мұндай қылмыскерлік тізімін жалғастыра беруге болады.

Бұл мемлекеттің мүдделеріне, тіпті елдің қауіпсіздігіне үлкен қатер. Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Прокуратура, Ішкі істер министрлігі бұл тұста неғұрлым батыл қимылдар жасауға тиіс.

Құқық қорғау аудандарының қолында пара алуға, мемлекеттік қаржыларды заңсыз пайдалануға, олардың ерекше көлемде ұрлануына байланысты бірқатар ірі қылмыстық істер жатыр. Өткен жылы ғана осындай ұрлықтары үшін 574 адам сотқа тартылды. Ал құқық қорғау органдарына мұндай қылмыстарды ашу қиын ба? Қиын еместігіне сенемін. Тек осыған ұмтылу керек.

Атап айтқанда, "Жігер" акционерлік қоғамындағы (бұрынғы сүт өнеркәсібі өндірістік бірлестігі) пара алу фактісі бойынша қылмысты іс аяқталды. Оның бас директоры Әділбеков пара алып, осы акционерлік қоғамның өзіне арналған жеңілдетілген несиелерді коммерциялық құрылымдарға берген.

Егер 1992 жылы парақорлықтың 249 оқиғасы ашылса, онда 1993 жылы – 361, ал 1994 жылы тіпті 510 оқиға анықталды. Алайда, парақорлық фактілері жөніндегі тергелген және сотқа жіберілген қылмысты істердің саны 20 пайыздан аспайды. Осындай әрекетті, анығырақ айтқанда, құқық қорғау органдары басшыларының әрекетсіздігін қалай бағалауға болады?

Барлық жерде халыққа телефон нөмірлерін жариялап, сол арқылы азаматтардың құқық қорғау органдарына парақорлықтың, салықтан жалтарудың фактілері туралы хабарлай алатындай ету қажет. Бұл тәжірибе бүкіл әлемде қолданылады. Біз, неге екені белгісіз, оны ұялғансып, елемейміз. Бұл жағдайда азамат заңға қарсы әрекет туралы хабарлағаны үшін өз қауіпсіздігіне сенімді болуға тиіс. Сонда ғана адамдар құқық қорғау органдарының тәртіп орнатуына көмектеседі.

Әсіресе, жемқорлыққа салынған банк жүйесі. Егер 1993 жылы онда 300 қылмыс, оның ішінде 65 ірі және аса ірі көлемдегі ұрлық, 37 парақорлық фактісі ашылса, ал өткен жылы 200-ден астам қылмыс, оның ішінде 60-тан астам ірі және аса ірі көлемдегі ұрлық, сондай-ақ 30-дан астам пара алу оқиғалары ашылды. Қылмыскер банкирлер келтірген зиян ондаған миллион теңгеден асып жатыр. Қазақстанның тоғыз облысы мен Алматы банктерінің басшы қызметкерлері пара алғаны үшін қылмысты жауапкершілікке тартылды.

Бұл тұрғыдан келгенде, банк төңірегіндегілерді көтеріп жүрген құқық қорғау органдары олардың қызметтеріне қол сұғады-мыс деген дауы кәдімгі екіжүзділік болып шығады. Ал осындай заңсыздық болып жатқанда қалай араласпасқа? Егер банкир адал болса, заңды бұзбаса, оның қорқатын несі бар? Қалыптасқан жағдайда Ұлттық банк банктік қадағалауды барынша күшейтіп, сайып келгенде, құқық қорғау органдарымен бірге өзара іс-қимылды жолға қоюға тиіс. Ұлттық банктің төрағасы Сембаевтың Ішкі істер министрлігі, Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Прокуратура, Мемлекеттік қаржы бақылауы басшылығымен дереу кездесу өткізіп, осы індетпен күрес жүргізу жөніндегі бірлескен іс-қимылдардың жоспарын әзірлеуі керек.

Кейбір нәтижелерге қарамастан, құқық қорғау органдары парақорлыққа байланысты қылмыстардың тек мардымсыз бөлігін ғана ашады, өйткені мұның көпшілігі астыртын, алдамшы сипатта жүргізіледі. Мұндай фактілерді дереу анықтау және кінәлі адамдарды жауапкершілікке тарту үшін барлық құқық қорғау және бақылаушы органдардың пысықталған өзара іс-қимыл жүйесі болуға тиіс.

Нарықтық қатынастардың дамуы шаруашылық саласында жаңа қылмыскерлік проблемаларды және қылмыстың жаңа түрлерін туғызады. Қазір экономикада төзуге болмайтын жағдай пайда болды: астық, мұнай, металдар, мал шаруашылығы өнімдері, алтын-валюта қорлары ұрлануда. Іс жүзінде елдің ұлттық байлығы талан-таражға түсуде. Ұдайы өсіп келе жатқан ірі және аса ірі көлемдегі ашылған ұрлықтардың өзі ғана 1700-ден асты. Өткен уақыт ішінде жалпы сомасы 7 миллион 600 мың теңгенің өнеркәсіптік алтыны мен күмісін сіңіріп кету әрекеттерінің жолы кесілді. Оның ішінде өткен жылы Өскеменнен ұшақ арқылы 8 килограмдай алтынды алып кетуге тырысқан әрекет те бар. Жуырда ғана құны 100 мың АҚШ долларының көлемінде 200 тоннадай ақ қаңылтырдың Қытайға заңсыз жіберілген фактісі ашылды. Қылмысты іске қатысты адамдар қамауға алынды. Көлемі 125 тонналық ақ қаңылтырды заңсыз жөнелтудің осындай әрекеті Қорғас кеденінде ең соңғы сәтте әшкереленді. Ал "Невада-Семей" акционерлік қоғамының өткен жылғы мол мөлшерлі мысты сатып жіберуге тырысқан әрекеті ше? Осынау заңсыз әрекетті ұйымдастырушы Беренбаум, ешқандай жауапкершілік тартпастан, қазір "алыс шетелде" алаңсыз өмір сүріп жүр. Халі де жаман емес деседі.

Кеден органдарында кадрлардың көп тұрақтамайтыны да назар аудартатын жай. Оның себептері заңдылықтың шекті бұзылуына жол берілуінде жатыр. Егер 1993 жылы жағымсыз себептер бойынша бұл жүйеден 30-дан сәл ғана артық адам шығарылса, өткен жылы олар 100-ден асты. Осы уақыт ішінде кеден саласының 500-ден астам қызметкері әртүрлі тәртіп бұзғаны үшін сәгіс алды. Ал осының бәріне Павлов пен Қапсұлтанов мырзалар қандай түсінік беріп, ақырында, олар қашан тәртіп орнатар екен?

Республиканың ұлттық байлығын заңсыз шашумен күресті күшейту үшін контрабанда туралы Қылмыстық кодекс баптарының жаңа нұсқасы іске қосылуда. Оның мәні қылмысты топтардың контрабанда жасағаны, қызмет жағдайын теріс пайдаланғаны үшін, сондай-ақ есірткі заттарын, радиоактивті немесе жарылғыш заттарды, атыс қаруы мен басқа да қару-жарақты шетке шығарғаны үшін жауапкершілікті күшейтуді көздейді.

Мемлекеттік кәсіпорындар, жекелеген коммерциялық құрылымдар өз табыстарын жасырып, салық төлеуден жалтаруда. Мемлекеттік бюджет теңге ғана емес, сонымен бірге шетелдік валюта түрінде де миллиондарды ала алмай келеді. Өткен жылдың қыркүйегінде "Отырар" мейманханасында Захир Әли Джума деген біреуге тиісті 270 мың доллардан астам нақты ақша табылып, тартып алынды. Мұның өзі Қазақстанға контрабандалық

жолмен әкелінген сигареттерді өткізуден түскен табыстың шағын бөлігі ғана екен. Жалпы алғанда, сол фирмач бір жарым миллионнан астам долларды Қазақстаннан шығарып әкеткен.

Өткен жылдың ақпанында Президент құрған бір ғана салық милициясы 90 миллион теңгеден астам соманың салықтары мен айып төлемдерін қаңтарды. Тұтастай алғанда, 1994 жылы республиканың салық қызметі салық салудан жасырылып келген 8,5 миллиард теңгені бюджетке қосты.

Республикалық бюджет оның кіріс бөлігін қалыптастырудың басқа да арналары бойынша қаржылардың жеткілікті түспеу салдарынан қыруар шығынға ұшырауда. Өткен жылдың төртінші тоқсанында ғана Мемлекеттік қаржы бақылау комиссиясы тексерген 200 кәсіпорын мен ұйымның әрқайсысында пайдалы алаңдарды несиеге беру тәртібі туралы Заңның нормалары өрескел бұзылғандығы байқалды. Мемлекеттік мекемелердің басшылары жалгерлерге оның 94 мың шаршы метрден астамын берген, мұның өзі осы мекемелердің қарамағындағы барлық алаңның бестен бір бөлігін құрайды. Мұның өзінде, жалдау ақысы көбінесе еркін белгіленіп, ал жалдағаны үшін төленген ақы мемлекеттік бюджетке емес, алаңды берген ұйымның кірісіне қосылған. Атап айтқанда, Әл-Фараби атындағы ұлттық-мемлекеттік университеті, Абай атындағы Алматы университеті, Теміртаудағы металлургия институты, Алматыдағы "Гипрохиммаш" институты және басқалары осылай істеген.

Қалыптасқан жағдай құқық қорғау органына салықтық заңның бұзылуымен күрес жүргізудің пәрменді құқықтық құралдары керектігін барынша айқын көрсетіп отыр. Біз салықтарды қасақана төлемегені үшін дереу қылмысты жауапкершілікті қолдану қажеттігіне тап болдық. Бұл да қабылданған Жарлықтан көрініс тапты.

Кәсіпкерлік қызметінде қылмысты табыстар емес, адал еңбекпен келген кірістер пайдаланылуға тиіс. Сондықтан бұл салада қылмыстық жолмен алынған ақшалай және басқа қаржылардың пайдаланылғаны үшін жауапкершілік белгіленеді.

Теңгенің енгізілуі, өзімізге төл валюталық-қаржы саясатының жүргізілуі реформаның барысына оң әсерін тигізді. Сөйтсе де валюталық айналымдар туралы ережелердің бұзылуы көбейе түсуде. 1994 жылы ол 1993 жылмен салыстырғанда делдал фирмалар арқылы жалған құжаттарды пайдаланған Коваленко деген біреу "Тұранбанктің" қызметіне сүйеніп, Швецияға қыруар қаржыны аударып жіберген, сөйтіп, мемлекетке 2 миллион доллар қаржы шығын келтірген. Қылмыскердің өзі ғайып болған.

Құқық қорғау органдарының, заңға сәйкес, бұл "фирмачтардың" Қазақстанда қалдырған иеліктерін дереу қолға алу керек еді. Бұған қоса мұндай қашқындарды іздеуде өзара көмек көрсету туралы Достастық елдерімен арада біздің уағдаластығымыз бар. Олардың ішінде Жоғарғы Кеңестің бұрынғы екі депутаты "Тұранбанктің" төрағасының орынбасары және тағы да басқа мырзалар бар.

Қалыптасқан жағдайда, бұл саладағы қылмысты көріністердің көбейіп кеткеніне шұғыл шара қолдануға міндеттіміз. Міне, сондықтан да валюталық құндылықтарды заңсыз саудалағаны және валюталық операциялар туралы ережені бұзғаны үшін, жасанды ақшалардың немесе бағалы қағаздардың әзірленіп, өткізілгені үшін қылмыстық жауапкершілік күшейтілді.

Заңға қарсы әрекеттердің басым көпшілігі шаруашылық қызмет саласында болуына байланысты, олардың алғы себептерін жоятын шаралардың жүйесіне ерекше көңіл бөлу қажет. Әңгіме заң шығарудың негізін дамыту жөніндегі бұдан былайғы жұмыстар жөнінде болып отыр. Салық кодексінің, Шаруашылық серіктестіктері мен акционерлік қоғам туралы, Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу туралы, Банкроттық туралы және басқалар туралы заңдарды жедел түрде қабылдау керек. Парламенттің болмауы жағдайында оларды заңдық күші бар, Жарлықтармен бекітуге тура келеді. Олар барлық кәсіпкерлер, әсіресе тауар өндірушілер үшін қажет.

Жарлықта көрсетілген шаралардың қатаң сипатта екені даусыз. Бірақ мен оларды халықтың қолдайтынына сенемін. Көптеген кездесулерде және өздерінің жолдаған хаттарында халық осыны өтініп отыр. Түнге қарай көшеге шыға алмай жүргендер де, қоғамдағы неше түрлі сұмпайыларға ақша төлеп жүргендер де осы шараларды күтуде.

Кәсіпкер болса да, жұмысшы немесе мемлекеттік қызметкер болса да, әрбір қазақстандық біз жүргізіп отырған қатаң шаралар ең алдымен солардың еркін дамуына қызмет ететініне және адам мен қоғамның еркін дамуын шектейтіндерге қарсы қолданылатынына сенімді болуға тиіс.

Осыған байланысты мына залда отырғандардың бәрі екі тұрғыдан жеке жауапкершілік көтереді: бір жағынан – қылмыскерлікпен күрестің нәтижесі үшін жауап берсе, екінші жағынан – демократиялық процестердің қозғаушысы – барлық салықтарды төлеп келген адам кәсіпкердің өзін мемлекеттің қорғайтынын айқын сезінуі үшін әрқайсысы жеке жауап береді.

Амалсыздан қолданылып отырған шараларды бұқаралық ақпарат құралдары еркіндікті шектеу ретінде қабылдамауға тиіс, керісінше, біздің барлық істеріміздің жариялылығы – реформаларды жүзеге асыруда, оның ішінде қылмыскерлікпен күрес жүргізуде табысқа жетудің кепілі ретінде қарағаны абзал.

Бұл маңызды мемлекеттік істе қылмыскерлікпен күрес жөніндегі кеңестің атқаратын рөлі аз емес. Осыған байланысты Н. Назарбаев құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіруді мемлекеттік кеңесші Сүлейменовке тапсырды. Оған, сондай-ақ облыстардағы құқық қорғау органдарының және тиісті әкімшіліктердің қызметтеріне баға беріп, бақылау жасау тапсырылды. Үкіметте бұл міндетті Вице-премьер И. Тасмағамбетов орындайтын болады.

Сонымен бірге, бір ғана милиционерлердің және прокурорлардың күшжігерімен қылмыскерлікті жеңуге болмайды. Егер бұрынғыдай ерікті халық жасақшыларына біріктіруге болмай кеткен қалың жұртшылықты бұған тарт-

пайынша, қылмыскерлікпен күресте табысқа жету мүмкін емес. Нарықтық экономиканың жағдайларын ескеретін басқа тұтқаларды әзірлеген жөн. Әкімдердің, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бұқаралық ақпарат құралдары арқылы өз жұмысының нәтижелерін халыққа дәйекті жеткізіп отыруы, баршаны милицияға көмектесіп қолдауға шақыруы қажет. Қылмыстық құбылыстарға қарсы тұруға қабілетті, заңға мойынұсынатын азаматты тәрбиелеудің бұдан маңызы кем емес факторы – Қазақстан қоғамының идеологиясын қалыптастыру болып табылады. Алайда, бұл істе әзірше мемлекеттің аса маңызды – құқық мәдениетін, азаматтардың құқықтық санасын қалыптастыратын идеологиялық құрылымдарының пәрменділігі көрінбей отыр. Біздің теледидарда "Адам және заң" үлгісіндегі хабарлар топтамасын қайта жаңғыртып, белсенді құқықтық насихатты енгізетін кез баяғыда туған. Әділет министрлігі, Баспасөз және бұқаралық ақпарат министрлігімен бірге ескертіп жатпай-ақ мұндай міндетті шешуге кірісуге тиіс еді. Министрлер кабинетінің, Президент пен үкімет аппараттарының нақ осыған назар аударғаны жөн.

Сондай-ақ, қазір соңғы кезде қабылданған Жарлықтардың мәнісі мен мазмұнын түсіндіруге бағытталған, атап айтқанда, ұйымдасқан қылмыскерлікпен күресті жандандыру, милиция қызметкерлері мен тағы басқалардың құқықтарын арттыру жөніндегі Жарлықтарды түсіндіретін мақсатты жұмысты ұйымдастыру қажет. Мұның бәрі де қазіргі Конституцияның шеңберінде шығарылған. Оның орындалуына бақылау жасау әділет министрі Шәйкеновке жүктеледі.

Елде қылмыскерліктің өршуі – биліксіздіктің нәтижесі, ондай жағдайда бір мемлекеттік орган екіншісіне сілтейді де, проблемалар шешілмей қала береді. Халық бұдан әбден мезі болды. Адамдар тез арада төртіп орнатуды, белең алып бара жатқан әлеуметтік кеселмен аяусыз күрес жүргізуді талап етуде. Ал бұл үшін бізге демократиялық қалыптасқан, бірақ күшті өкімет қажет. Оның негізін тұтастық және бірлік құрауға тиіс. Билікті бөлісу – бұл тек қана құзырды шектеу тетігі екенін айқын түсіну керек.

Өйткені, жете ой жіберетін болсақ, біз демократиялық масаттану кезінде, түптеп келгенде, жер-жерде қосөкіметтілік орнаттық. Адамдар бірде әкімшілікке, бірде мәслихатқа тілек айтады, алайда олардың ешқайсысынан көмек алмайтын кезі де аз емес. Аймақтардағы өкіметтің әрбір бұтағы басқалармен жымдасып кетуге құлшынады да тұрады. Ал атқарушылық, кей кезде қарапайым ғана атқарушылық қызметі жетіспей жатады. Мұндай жағдайларда қылмыскерлік те өзін еркін сезінетіні анық.

Қазір бұл міндетті біз шеше алатын бірден-бір жол – толыққанды президенттік республика екеніне барынша көзіміз жетіп отыр. Президент республикасы жағдайында парламент дегеніміз – анық белгіленген құзырлығы бар заң шығарушы, халықтың нағыз қамын ойлайтын және оның мүдделерін қорғау үшін демократиялық әрі баршаға түсінікті заңдар қабылдайтын орган. Ал үкімет – ең алдымен өз әрекеттері үшін толық жауап беретін атқарушы

орган. Сот – адам құқықтары мен бостандықтарын, Конституция мен заңдарды қорғау органы. Ал құқықтың әділет құруы жолында ол тәуелсіз. Ал Президент, биліктің бірлігін жүзеге асыратын мемлекет басшысы ретінде барлық мемлекеттік органдардың өзара үйлесімді іс-қимылын қамтамасыз етуге, олардың арасында кикілжің тууына жол бермеуге, ішкі және сыртқы саясатты белгілеуге, барлық органдар мен лауазымды адамдардың Конституция мен еліміздің халқы алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз етуге тиіс. Бұл орайда мемлекеттің барлық басқару және заң шығару қадамдары экономиканы нығайту жөніндегі нақты шаралармен нығайтылуға тиіс. Біз елдегі заң шығарушылық пен билік өкілеттілігін реформаласыз ештеңе шығара алмаймыз.

Егер біз реформалар бұлтармас күйінде іске асатын сипат алсын десек, бізге адамдардың мүдделері мен мемлекеттің болашағы қымбат болса, егер біз заңдарды бұлжытпай орындаудың адам құқығы мен еркін сақтаудың, оның ішінде өмір сүру мен жекеменшікке деген қасиетті құқығын сақтаудың негізінде заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етуге батыл бет бұрған болсақ, мәселе де нақ осылай қойылуға тиіс.

Бізде ырғалып-жырғалуға уақыт жоқ, мәжілісқұмарлыққа, өкімгершілік пен науқаншылдыққа ұрынбай, белгіленген бағытты дәйекті және қажымай жүргізуге, заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға, қылмыскерлікке қарсы күресті қатандатуға ден қою қажет. Бұл бірден-бір дұрыс таңдау, өйткені оны заңды мойындайтын азаматтардың басым көпшілігі, Қазақстанның барлық халқы қолдайды.

Осы кеңеске қатысып отырғандардың әрқайсысы, жаңа заң актілерін жүзеге асырушысы болуының, оның ережелерін адамдарға белсенді жеткізуінің үлкен маңызы бар. Бұл жөнінде тек заңды танитын азаматтар ғана емес, қылмыскер элементтер де білуге тиіс. Жалпы, қылмыскерлер заңды және оның өкілдерін құрметтейтіндей жағдай жасау қажет.

Қазіргі күрделі жағдайда мемлекеттің бүкіл халықтың қалыпты тұрмысы үшін жағдай жасауы қиынға түсуде. Бірақ, қылмыскерлікті ауыздықтау үшін бізде барлық нақты жағдайлар бар. Ең бастысы – заң күші бар жаңа Жарлықтарды мүлтіксіз басшылыққа алып, халықтың тыныштығын қамтамасыз ететін, өзіміз үшін аса қиын болғанымен, өте қажет міндеттерімізді мейлінше тиімді атқаруымыз керек.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СОВЕЩАНИИ ПО ВОПРОСАМ УСИЛЕНИЯ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ И УКРЕПЛЕНИЯ ПРАВОПОРЯДКА В РЕСПУБЛИКЕ*

Алматы, 18 марта 1995 года

Наша страна уже подошла к той грани, когда ход социально-экономических преобразований и создание демократической государственности самым серьезнейшим образом столкнулись с бурными криминогенными процессами. Это, по существу, ставит под угрозу политику реформ, стабильность в обществе, жизнь и благополучие граждан.

Предыдущие решения по этому вопросу, которые проистекали прежде всего из идеи гуманности, возвращения каждого оступившегося, пусть даже закоренелого рецидивиста, на праведный путь, были бы эффективными в условиях стабильной экономики и цивилизованных правил общения, принятых в развитых демократических обществах. Однако сейчас, когда ежесуточная информация МВД выглядит как сводка с мест боевых действий, когда каждый день сталкиваешься с дикими преступными проявлениями, циничным глумлением над правами человека, когда люди начинают терять веру в способность власти навести порядок – мы просто обязаны проявить политическую волю и употребить сполна данные нам полномочия.

В прошлом году в Жаркенте Талдыкорганской области среди бела дня вырезали семью Айтбаевых – сразу шесть человек, не пощадили и детей. Не менее вопиющий случай произошел и в Шымкенте, где погибла семья участкового инспектора Бокенбаева, включая двух малолетних детей. На днях в подъезде собственного дома застрелен коммерческий директор фирмы "Выбор".

Если в 1992 году было совершено чуть более 2 тысяч убийств, то в 1993-м – уже свыше 2,5 тысячи. В прошлом году существенного снижения числа убийств не произошло. А с начала нынешнего уже совершено свыше 500 умышленных убийств.

В последнее время резко возросла техническая оснащенность криминальных элементов, раскатывающих на "мерседесах", располагающих сис-

---

* Газета "Казахстанская правда", 21 марта 1995 года.

темами радиосвязи, компьютерами, подслушивающими устройствами, имеющих на вооружении пистолеты, автоматы, пулеметы, гранаты и даже гранатометы. Только танков и артиллерии не хватает. Задержание преступников с автоматическим оружием на руках стало повседневной реальностью.

За истекший год в стране совершено более тысячи преступлений с использованием огнестрельного оружия. В Караганде преступниками в казино из автоматов три человека расстреляны на месте, четверо ранены. Целые бои идут на улицах городов. Не так давно бандиты устроили перестрелку в Семипалатинске – один убит, двое ранены. Когда преступников задержали, то оказалось, что самому старшему из них 22 года, остальным – по 16–17 лет. А за всем этим стояли закоренелые рецидивисты, которые не гнушались использовать для своих жестоких замыслов детей и подростков. И это далеко не редкость.

В результате безудержного роста организованной преступности число зарегистрированных групповых преступлений в прошедшем году по сравнению с 1993 годом выросло на 11 процентов. Подразделениями МВД выявлено более 7 тысяч криминальных групп, численность которых превысила 32 тысячи человек. У них изымаются огромные суммы денег, в том числе валюта, драгоценности, автомашины, огнестрельное, газовое и холодное оружие, наркотики.

Обезвреживаются и целые бандформирования. В совершении ряда убийств, разбойных нападений, мошенничеств изобличена преступная группа некоего Сарсенбаева. Организатор приговорен к высшей мере наказания. В Алматы арестована банда рецидивиста Молчаленко, совершавшая разбойные нападения с целью завладения автомашинами и последующей их перепродажи. Действия главаря квалифицированы как бандитизм. В Южно-Казахстанской области задержана группа из 11 человек во главе с неким Таевым. На их счете более 30 преступлений, в том числе ряд убийств и разбойных нападений.

Преступные группировки нанимаются для выбивания долгов, ликвидации конкурентов, выполнения так называемых "заказных" убийств. При разделе сфер влияния между ними и происходят стычки с применением оружия, после которых, как правило, остаются трупы. К примеру, в ходе вооруженного конфликта, происшедшего в Алматы между двумя бандами, были убиты один из лидеров рэкетирской среды Баясов и четверо его боевиков.

Криминальными группами совершаются каждое третье разбойное нападение, каждое второе вымогательство. Не уменьшается уровень рецидивных проявлений – свыше 17 тысяч преступлений совершено ранее судимыми. В розыске находится свыше 30 тысяч преступников.

Неудержимо расползаются метастазы тунеядства и алкоголизма. Социально опасных масштабов достигли наркомания и паразитирующий на

ней наркобизнес. На учете состоят уже более 20 тысяч наркоманов. И это только выявленных. Стремительно растет число преступлений, совершаемых на этой почве. За прошлый год их выявлено более 8 тысяч – рост составил 25 процентов.

Все больше в наркобизнес включаются иностранцы. Зарубежные дельцы из криминального мира пытаются использовать Казахстан с его расширяющимися контактами с внешним миром как перевалочную базу наркотрафика. За истекший год за преступления, связанные с наркотиками, задержано свыше 400 граждан иностранных государств.

Сложившаяся нетерпимая криминогенная обстановка требует максимального ужесточения спроса с правоохранительных органов, вечно ссылающихся на недостаток законов. Просили, к примеру, ввести уголовную ответственность за лжепредпринимательство, лжебанкротство – ввели. И что же, найдется ли сейчас в суде хоть одно дело по этим статьям Уголовного кодекса?

До сих пор должным образом не налажено взаимодействие правоохранительных структур, в результате чего страдают интересы своевременного и квалифицированного расследования уголовных дел, особенно по тяжким видам преступлений.

Уровень ответственности и исполнительской дисциплины в правоохранительных органах до сих пор ниже всякой критики. Стало обыденным явлением, когда милиционеры сами идут на совершение преступлений. Не случайно в прошедшем году личным составом органов внутренних дел допущено свыше 500 чрезвычайных происшествий и нарушений законности. В результате такой "работы" падает доверие к власти, снижается ее авторитет. А это говорит о том, что министр Баекенов, все руководство МВД работают неадекватно ситуации в стране, неэффективно и вяло.

Почему МВД должно проводить оперативно-профилактическую работу лишь после президентского указания? Да и вся она ведется эпизодически, в том числе и в эти дни.

Весьма далека от совершенства и заслуживает критической оценки деятельность судов, подчеркнул Глава республики. Уже не раз обращалось внимание на пороки нашей судебной-карательной практики. К сожалению, мало что изменилось. Статистика свидетельствует, что в истекшем году по протестам прокуроров за мягкостью назначенной меры наказания отменено свыше тысячи приговоров.

Судьи нередко злоупотребляют своими процессуальными правами. К примеру, им была предоставлена возможность изменять меру пресечения в стадии расследования преступлений. И как же используется это право? Из-под стражи освобождаются лица, обвиняемые во взяточничестве, рэкете, незаконном хранении огнестрельного оружия, рецидивисты. Так, за взяточничество был арестован руководитель "Астана банка" Насибуллин.

Однако судья Алматинского горсуда Зиманов принял решение об освобождении его из-под стражи. В результате обвиняемый скрылся от следствия.

С другой стороны, по вине судей в следственных изоляторах с нарушением сроков содержания находятся свыше 2 тысяч человек.

Происходят и другие, не менее возмутительные случаи. За хранение сильнодействующих наркотиков был привлечен к уголовной ответственности гражданин Грузии, как оказалось, неоднократно судимый. Его взяли под стражу с предъявлением обвинения. Алматинский же горсуд, где рассматривалось дело, на основании ходатайства одного из посольств в лице судьи Бексултанова принимает решение об освобождении рецидивиста. Какое отношение имеют дипмиссии к нашим внутренним делам?

В прошлом году привлечены к дисциплинарной ответственности за различные нарушения 77 судей, но ни один из них не освобожден от должности, хотя допускались грубейшие нарушения законности. Разве судьи у нас вне зоны ответственности? Стали эти и другие возмутительные факты предметом рассмотрения его квалификационной коллегии?

Речь идет не об ограничении самостоятельности судов, а прежде всего о личной ответственности конкретного судьи, который вольно ведет себя в отношении закона. Конечно, нам не нужен обвинительный уклон, но каждый совершивший преступление должен быть справедливо наказан судом по закону.

С учетом криминогенной ситуации из действующего Уголовно-процессуального кодекса исключены статьи, по которым можно было обжаловать в суде заключение под стражу, примененное в качестве меры пресечения. Это временный шаг – до принятия нового кодекса.

Хотя я не сторонник репрессивных мер, но считаю, что сейчас абсолютно необоснованны призывы к отмене смертной казни, какими бы гуманистическими рассуждениями они ни сопровождались. Возможно, в будущем наше общество придет к необходимости ее отмены, заменив пожизненным заключением, как это принято в государствах, где высок уровень правосознания. Однако говорить об этом пока рано.

Вот цифры: за прошлый год в кассационном порядке рассматривались дела о применении смертной казни в отношении 87 человек, в отношении 61 лица приговор оставлен без изменения. Комиссией по помилованию из 40 ходатайств о помиловании приговоренных к смертной казни сочтено возможным заменить ее на лишение свободы всего лишь одному осужденному. К примеру, как можно было помиловать некоего Николаева, главаря банды, в которую входили Атаманчук, Мамиев и Сырбу, лично убившего разом 3 человек из семьи Ахметовых? То есть в обоснованности принятых решений сомневаться не приходится, и это лишний раз подтверждает необходимость здесь взвешенного подхода.

Ведь вы сами себе противоречите, говоря о росте тяжких преступных проявлений и одновременно предлагая сузить круг преступлений, за кото-

рые может быть назначена высшая мера. В оправдание подобного подхода звучит ссылка на демократические государства. Однако к чему лукавить? В странах, где преступность растет, мало говорят об отмене смертной казни. В Соединенных Штатах Америки, сlying эталоном демократии, список преступлений, наказуемых лишением жизни, увеличен до шестидесяти принятым в прошлом году федеральным законом.

Сегодня нельзя сказать, что правовые средства борьбы с преступностью отсутствуют. Другой вопрос, что те, кому это положено, не используют строгих мер ответственности. Ведь, к примеру, за хранение и ношение огнестрельного оружия преступника можно отправить за решетку на 5 лет, за похищение человека – на 15 лет, а за то же изнасилование законом предусмотрено наказание вплоть до смертной казни. Значительно усилена уголовная ответственность и за хулиганство, угон автотранспортных средств – до 15 лет лишения свободы, самоуправство. Остается лишь объективно подходить к назначению наказания, а это уже дело суда.

Известно немало фактов явных, а иногда завуалированных нарушений закона, влекущих уголовную ответственность за разжигание межнациональной розни, против государственности, целостности страны, за незаконные демонстрации и забастовки, оскорбление чести и достоинства граждан, клевету на руководителей, да и не только их. Но подвергались ли уголовному преследованию лица, ответственные за совершение подобных преступных деяний? Не это ли ведет к их безнаказанности? Почему в этом случае остаются на своих должностях прокурор, судья или начальник милиции, от которых зависит использование силы и действенности закона?

В ближайшее время я намерен ввести в действие закон об оперативно-розыскной деятельности, не рассматривавшийся два года в Верховном Совете. Впервые эта деятельность является эффективнейшим средством борьбы с преступностью, будет поставлена на правовую основу, что, несомненно, станет хорошим подспорьем для правоохранительных органов.

Не дошли руки у наших законодателей и до внесенного Верховным судом проекта поправок по ликвидации такого анахронизма в Уголовном кодексе, как деление преступных посягательств на собственность личную и социалистическую, хотя в стране конституционно провозглашено равенство всех форм собственности, и она уже отошла от казарменного социализма. Я решил воспользоваться предоставленными мне дополнительными полномочиями и в скором времени принять этот законодательный акт.

В целях усиления борьбы с преступностью на протяжении последних трех лет был издан целый ряд указов и постановлений Президента республики, реализуется программа борьбы с преступностью на 1993–1995 годы, определяющая направления развития правоохранительного законодательства, повышения эффективности деятельности органов правопорядка.

Во исполнение Указа "О мерах по усилению борьбы с организованными формами преступности и коррупцией" от 17 марта 1992 года было дано

задание правоохранительным органам начать борьбу с вымогательством, которое приобрело огромный размах, особенно в столице. И если в год издания указа было выявлено 545 случаев рэкета, то в 1993-м – 919, а за истекший год – уже свыше тысячи. На учет в органах внутренних дел поставлено более 4 тысяч рэкетиров. Но на самом деле эти цифры далеко не отражают истинное положение.

За прошедший год подразделениями по борьбе с вымогательством раскрыто свыше полутора тысяч преступлений, при этом были ликвидированы опасные рэкетирские группировки. В республике прошло более 400 судебных процессов по ним. В результате около 500 человек осуждены на различные сроки лишения свободы.

Однако, несмотря на все эти меры, обстановка не улучшается, перелома в борьбе с преступностью до сих пор нет. В стратегическом плане требуется внести фундаментальные изменения в законодательство. Были разработаны и переданы на рассмотрение Верховного Совета проекты уголовного, уголовно-процессуального кодексов, внесенные Президентом в соответствии с планом законодательных инициатив. Они направлены на реализацию государственной программы правовой реформы, предусматривающей обновление законодательства в области борьбы с преступностью. Но известное всем решение Конституционного суда от 6 марта повлекло прекращение деятельности Верховного Совета.

Между тем обстановка требует немедленных законодательных и организационных мер, направленных на усиление борьбы с преступностью, которые следовало бы принять еще вчера.

Именно по этой причине я уже подписал указ, имеющий силу закона, которым вносятся изменения и дополнения в действующее уголовное и уголовно-процессуальное законодательство. Это поможет сдерживанию беспрецедентного роста преступных проявлений в стране. Такой шаг – еще одно свидетельство нашей решимости вести бескомпромиссную борьбу с преступностью, и он будет поддержан народом. Что касается организационной стороны дела, то комплекс мер по усилению ответственности правоохранительных органов, оптимизации их структуры еще впереди.

Но самые неотложные меры организационного порядка уже приняты решением Президента. Введено круглосуточное патрулирование органами милиции совместно с войсковыми нарядами в районах вокзалов, аэропортов и культурно-зрелищных учреждений. Создаются мобильные группы захвата специального назначения из числа наиболее подготовленных работников правоохранительных органов. Верховному суду и нижестоящим судам рекомендовано, при условии строгого соблюдения законодательства, предпринять шаги к оперативному рассмотрению уголовных дел с тем, чтобы исключить нарушения, связанные с необоснованным и длительным содержанием граждан под стражей.

Но всю эту работу нельзя превращать в очередную кампанию. Она должна стать системой в деятельности правоохранительных органов и не только их, но и областных, городских и районных администраций. Я намерен требовать еженедельного доклада глав областных администраций о проделанной работе. Вместе с этим будет проверяться умение всех органов целеустремленно и оперативно бороться с преступностью. При этом каждый гражданин должен чувствовать свою ответственность за поддержание правопорядка, оказывать правоохранительным органам помощь и поддержку. Средствам массовой информации рекомендовано постоянно держать руку на пульсе этой работы.

Необходимо не только искать новые формы и методы работы, но и возрождать старые, оправдавшие себя формы деятельности. В свое время хорошо себя зарекомендовали передвижные пункты милиции. К сожалению, эта форма работы незаслуженно забыта. Обязываю глав администраций вернуться к ней и в кратчайший срок создать передвижные пункты милиции, соответственно их оборудовать.

Если подходить к вопросу материально-технического обеспечения правоохранительной работы, то мы должны признать, что оно еще далеко от требований времени. Раздел государственной программы первоочередных мер по борьбе с преступностью и укреплению правопорядка по материально-техническому обеспечению правоохранительных органов практически не выполнен.

Учитывая это, Кабинету Министров поручено оперативно погасить задолженность по бюджетным средствам, выделенным на содержание правоохранительных органов. В целях укрепления их материально-технической базы даю указания разработать действенный механизм передачи на укрепление правоохранительных органов до 50 процентов от сумм возмещенного государству ущерба, средств, поступивших от реализации имущества, обращенного по приговору суда в собственность государства, а также конфискованных у преступников по решениям судов транспортных и технических средств. Правоохранительные органы должны знать, что активная работа по пресечению в первую очередь экономических преступлений позволит в значительной мере улучшить их материально-техническое обеспечение.

Самое главное сегодня – нанести удар по организованной преступности. В принятом мною указе предусмотрено наделение органов правопорядка дополнительными правовыми средствами для ее подавления.

В указе дается четкое определение понятия преступных группировок. Выделяется три их разновидности – просто преступная группа; организованная преступная группа, для которой характерны признаки устойчивости; преступное сообщество как наиболее организованная и устойчивая форма проявления групповой преступности.

Поскольку действующее законодательство не отражало особенностей борьбы с подобным видом преступности, складывается ситуация, когда лидеры криминальных группировок уходят от ответственности. Ведь сами они непосредственно не убивают, не отнимают деньги у предпринимателей. Словом, за решеткой оказываются только послушные или нанятые исполнители. Поэтому устанавливается уголовная ответственность за создание и руководство организованными преступными группами и участие в них. А для главарей таких кланов вводятся повышенные меры ответственности с тем, чтобы можно было предать суду за сам факт организации преступной группы, независимо от того, совершено ею какое-либо преступление или нет.

В случае, когда государство сталкивается с проявлениями организованной преступности, исполнителями преступления в указе признаются не только непосредственные участники, но и те, кто использует для его совершения других лиц, в том числе не подлежащих в силу закона уголовной ответственности, например несовершеннолетних.

Указом расширяются полномочия правоохранительных органов по задержанию лиц, подозреваемых в совершении преступления. В этой связи Уголовно-процессуальный кодекс дополнен еще одним основанием для задержания подозреваемого, когда на него имеются полученные с санкции прокурора материалы оперативной проверки, изобличающие в совершении преступления. Это позволит своевременно задерживать его участников.

Кроме того, увеличен срок предъявления обвинения с 10 до 30 суток в отношении лиц, подозреваемых в совершении тяжких преступлений, что поможет правоохранительным органам в изобличении преступников по особо сложным делам, в пресечении деятельности криминальных групп.

Сегодня это обусловлено слезами и кровью десятков тысяч потерпевших – наших сограждан.

Для изобличения преступников следует отнести к источникам доказательств и материалы оперативно-розыскной деятельности после их проверки в соответствии с законодательством, что позволит использовать их в процессе судебного разбирательства. На этот счет также внесены соответствующие дополнения в Уголовно-процессуальный кодекс.

Практика показывает, что организаторы и члены преступных группировок, привлекаемые к уголовной ответственности, идут на подкуп, принуждение свидетелей и потерпевших к даче ложных показаний, вмешиваются в ход расследования и судебного разбирательства, угрожают сотрудникам правоохранительных органов и судьям. Сегодня это стало нормой поведения преступных кланов и коррумпированных чиновников. В итоге опасные преступники уходят от справедливого возмездия. Поэтому усилена ответственность и за эти деяния.

Интересы борьбы с преступностью требуют усиления ответственности за сопротивление работникам правоохранительных органов и упроще-

ния порядка применения ими огнестрельного оружия. За три последних года от рук преступников погибли 76 и ранены 235 работников органов внутренних дел. Так, в январе 1994 года в Алматы при проверке документов по наряду милиции был открыт огонь из автоматического пистолета. В результате один из работников милиции скончался на месте, а другой открыл ответную стрельбу только после получения ранения. А в апреле прошлого года в Актюбинске были убиты сразу четыре сотрудника органов внутренних дел. Три их работника застрелены в Жезказганской области две недели назад. Мы не имеем права мириться с таким положением, когда милиционер начинает размышлять об обоснованности применения оружия, боясь возможных последствий, в то время как его товарищ уже убит, а сам он ранен. Ведь пока его будут одолевать сомнения, пока он будет делать этот самый предупредительный выстрел, преступник, не задумываясь, пустит в ход оружие.

Кстати, в тех же Соединенных Штатах, на опыт которых все так любят ссылаться, полицейский применяет оружие при первой же угрозе своей безопасности или безопасности окружающих, без всяких предупредительных выстрелов. И у нашего милиционера должно быть психологическое преимущество перед преступником, который начнет осознавать, что оказывает сопротивление представителю государства, наделенному всеми полномочиями для пресечения преступных действий. Принял необходимые меры, предусмотренные для защиты представителей закона, и уверен в том, что на это они ответят адекватно.

Но не только милиционер будет вправе беспрепятственно применять в нужных случаях оружие. Указом исключается уголовная ответственность за причинение телесных повреждений средней тяжести при превышении пределов необходимой обороны. Этот шаг продиктован стремлением реально обеспечить возможность не только работникам правоохранительных органов, но и гражданам оказывать активное противодействие преступникам, Отстаивая свой собственный дом, семью, имущество от преступного посягательства, человек должен иметь право на самозащиту без последствий. Нельзя требовать от человека, подвергшегося нападению, равноценных мер защиты, если он, конечно, откровенно не "перегнул палку". Благодаря этим мерам тот же чабан на далеком отгоне сможет безбоязненно пустить в ход свое охотничье ружье, если преступники вознамерятся угнать у него пасущихся лошадей или отару овец.

Ведь именно сельские жители оказываются в наиболее незащищенном положении. Удаленность от крупных центров, слабость коммуникаций и систем связи не позволяют при совершении преступлений в сельской местности оперативно привлечь крупные силы правопорядка, имеющиеся в городах. Как раз в аулах и селах люди наиболее уязвимы и бессильны перед криминальными проявлениями. Только в прошлом году преступниками было насильственно угнано свыше 2 тысяч голов крупного рогатого скота и 15 тысяч

овец на общую сумму около 21 миллиона тенге. Такое положение просто не-терпимо, и осознает ли это руководство МВД, его областных управлений?

Опасный для общества и государства размах приобретает торговля оружием, которая становится доходным бизнесом для преступных элементов. Только в прошлом году похищено свыше тысячи единиц нарезного стрелкового оружия, большинство из которого принадлежало Министерству обороны. Принимаемыми мерами оружие изымается у преступников. Так, в Алматинской области была изобличена группа торговцев оружием, состоящая из военнослужащих. У них изъято 30 гранатометов, 82 гранаты, 73 винтовки и такое количество боеприпасов, которое позволяло провести маленькую локальную войну. Поэтому в дополнение к существующим нормам установлена уголовная ответственность за хищения огнестрельного оружия, боеприпасов, вооружения и взрывчатых веществ, совершенные с использованием служебного положения. Что касается Министерства обороны и всех ведомств, имеющих арсеналы, то им дается месячный срок для наведения порядка и установления жесткого контроля. Отвечать будет каждый руководитель персонально.

Государство должно адекватно реагировать на широкое распространение оружия у граждан. За 1994 год сдано более тысячи единиц огнестрельного оружия. Эта цифра позволяет судить о его количестве у населения. Надо всемерно пресекать практику незаконного оборота оружия у гражданских лиц. В этом плане важной профилактической мерой будет установление указом Президента месячного срока для добровольной сдачи населением незаконно хранящегося оружия. По истечении этого срока всякие церемонии с его владельцами нужно прекращать.

В последнее время наблюдается негативная тенденция, когда функцию правоохранительных органов непозволительно берут на себя различного рода частные детективные и охранные бюро, в которых широко практикуется незаконное ношение оружия. Фактически же под их прикрытием расцветает рэкет, "демонстрируют свои мускулы" боевики. В этом деле также надо навести жесткий порядок и немедленно закрыть те фирмы, где нарушается установленный законом порядок охраны. И вообще правоохранительным органам следует обратить пристальное внимание на тех, кто ходит с вооруженной "до зубов" охраной.

Значит, они работают в криминогенной среде, сами идут на правонарушения. Частная детективная и охранный деятельность должна осуществляться "чистыми руками" и только на законной основе. Соответствующий законопроект уже подготовлен и будет утвержден указом Главы государства.

Не менее важная проблема – проявления обычной уголовщины, в большинстве случаев связанной с пьянством и алкоголизмом. Пора, наконец, повести решительную борьбу с этими уродливыми явлениями, ставшими подлинным бичом нашего общества. Тем более что речь идет о физическом здоровье нации. Что продается в заплонивших страну коммерческих

ларьках? В основном спиртное, причем очень сомнительного происхождения. Идет спаивание и отравление народа. Правительству дано поручение взять это под контроль и установить более высокие акцизы на завоз спиртного и табака. В настоящее время на учете состоят около 200 тысяч хронических алкоголиков, нуждающихся в лечении. И это – только официальные цифры, в действительности их намного больше. В прошлом году в состоянии алкогольного опьянения было совершено почти 26 тысяч преступлений. К административной ответственности за нарушения антиалкогольного законодательства привлечено более 300 тысяч человек. В этой связи вполне справедливо вводятся ограничения на рекламу алкоголя и табака.

В свете усиления борьбы с алкоголизмом и наркоманией, связанных с нарушением общественного порядка и посягательством на права граждан, встает вопрос о восстановлении системы специализированных лечебно-профилактических учреждений в органах здравоохранения.

Как известно, в результате развала системы ЛТП был нанесен непоправимый ущерб профилактической работе по предупреждению правонарушений. Между тем сейчас во многих странах СНГ идет активное восстановление таких специализированных учреждений. И никто это не рассматривает как посягательство на права человека. В указе содержится норма, дающая возможность принудительного направления алкоголиков и наркоманов в специализированные лечебные учреждения органов здравоохранения. При этом ссылки на якобы нарушенные конституционные права безосновательны, так как статья 2 Конституции предусматривает возможность законодательного ограничения прав подобных лиц при их посягательстве на права других граждан. Понятно, что придется пойти на очередные затраты, но искать выход нужно. Для этих целей можно использовать пустующие военные городки. Правительству, МВД, главам администраций поручено решить вопрос.

Все наши усилия по борьбе с преступностью будут сведены на нет, если она станет распространяться в государственных и, особенно, правоохранительных органах. К сожалению, в последнее время произошел ряд криминальных случаев, напрямую бьющих по авторитету и силе государства. Задержан, к примеру, и осужден за взяточничество заместитель прокурора Восточно-Казахстанской области Уразов, а в Талдыкоргане при получении взятки задержан судья городского суда Жолтаев. Привлечен к уголовной ответственности председатель арбитражного суда Восточно-Казахстанской области Тысленко. Такие факты должны обеспокоить первых руководителей республиканских правоохранительных органов Туякбаева, Малахова, Тетеркина и Шайкенова. Или они стали уже обыденным явлением в этих сферах и совершенно никого не волнуют?

На фоне непрекращающихся кадровых ошибок в системе судов и прокуратуры все больше убеждаешься в том, заметил Глава государства, что следует установить жесткий контроль за проводимой ими кадровой поли-

тикой. При этом нужно отсечь все ведомственные интересы, в том числе положить конец тяжбам между судами и Министерством юстиции. Настала пора создать при Президенте высший судебный совет – такое право дает Конституция. Но я пойду на назначение судей своими распоряжениями только в том случае, если будет установлен четкий механизм их освобождения, очищения судейского корпуса от запятнавших себя лиц.

Свидетельством того, что в правоохранительные органы проникают случайные люди, является и утечка служебной информации из органов дознания и следствия. В результате не подлежащие оглашению сведения о ходе расследования преступлений сразу же после возбуждения уголовного дела попадают в средства массовой информации или, что еще хуже, в руки преступников. Где же тогда установленная законом тайна следствия? Здесь просматривается только одно – корыстный интерес отдельных должностных лиц. С этим надо разобраться и положить конец безобразиям. Нужно усиливать ответственность за разглашение тайны следствия и бескомпромиссно карать виновных.

В таком контексте как никогда актуальна борьба с коррупцией в госаппарате. Заслоном на пути его криминализации мог бы послужить закон о государственной службе. Но Минюст уже 4 месяца дорабатывает этот проект.

Еще в 1992 году, напомнил он, им было издано постановление "О повышении ответственности должностных лиц органов государственного управления за состояние дисциплины, общественного порядка и безопасности", а в июне прошлого года – постановление "О дополнительных мерах по обеспечению законности и правопорядка". В результате принятых мер в течение года привлечены к уголовной ответственности 4,5 тысячи должностных лиц государственных органов – за хищения государственного имущества в особо крупных размерах, свыше 900 – за злоупотребления служебным положением, превышение власти и халатность, 300 – за взяточничество.

Привлечены к уголовной ответственности за злоупотребление служебным положением заместитель главы Жамбылской городской администрации Сабденов, за хищение государственных средств в особо крупных размерах – глава районной администрации Торгайской области Клименко, глава районной администрации Кокшетауской области Акимбеков. Разоблачена группа должностных лиц в государственной фирме "Казлесоконтракт", в которой "заправляли" неблагоприятными делами вице-президент "Казлесоконтракта" Куркаев и заместитель генерального директора предприятия Соболев. В 1993 году ими нанесен государству ущерб на 7 миллиардов рублей, в 1994-м – на 5 миллионов тенге и 400 тысяч долларов.

Все это свидетельствует, что хищения, другие злоупотребления служебным положением стали обыденностью. Повсеместно государственные служащие совмещают работу в госаппарате с коммерческой деятельностью. Речь идет как о первых руководителях, так и рядовых работниках. За истекшее время выявлено около 100 руководителей госучреждений, состо-

явших в коммерческих структурах. Широкий размах получило разбазаривание валютных средств на различного рода заграникомандировки. Причем зачастую должностные лица государственных органов используют для этих целей средства предприятий и коммерческих структур.

Если мы стремимся к стандартам цивилизованных государств, то нам следует срочно ввести в действие механизм подачи декларации о доходах. Как известно, Указом "О мерах по усилению борьбы с организованными формами преступности и коррупцией", принятым еще три года назад, была установлена обязательность подачи декларации об имущественном положении для руководящих лиц органов государственной власти и управления. При этом Минфину поручалось в месячный срок определить механизм подачи подобной декларации. Этот госорган "с проволочками", спустя целых 7 месяцев, все же утвердил соответствующую инструкцию. Надо начать выполнять указ.

Настораживает широко распространившаяся в последнее время практика строительства многоэтажных коттеджей. Я не против – пусть себе строят те, кто имеет деньги и законно заработал их. Но, спрашивается, – на какие "шиши" строят себе хоромы разного ранга государственные чиновники? И что творится хотя бы в пригородах столицы и в Алматинской области?

Когда народ ставит под сомнение честность и порядочность представителей власти, я не могу оставаться в стороне. Я поручаю Республиканской комиссии по борьбе с коррупцией совместно с органами прокуратуры, госфинконтроля и внутренних дел осуществить основательную проверку в пределах Алматы и Алматинской области и доложить мне, кто из чиновников госаппарата построил или строит себе такие хоромы и на какие средства. Всем главам администраций также поручаю провести проверки на местах и доложить о них, их итоги будут преданы гласности. Это станет ответом на обращения граждан.

Социально опасные масштабы приобретает взяточничество. Взятки берут за все – за отвод земли, перерегистрацию коммерческих структур, освобождение от военной службы, сокрытие доходов от налогообложения, пересечение таможенной границы, содействие в приватизации, наконец, за протекцию перед начальством. И такой криминальный перечень можно продолжить.

Это напрямую затрагивает интересы государства, даже безопасность страны. КНБ, прокуратура, МВД должны предпринять здесь более решительные действия.

В производстве правоохранительных органов находится целый ряд крупных уголовных дел, связанных с получением взяток, незаконным использованием государственных средств, их хищений в особо крупных размерах. Только за прошлый год за такие хищения перед судом предстали 574 человека. Разве сложно правоохранительным органам раскрывать подобные преступления? Уверен, что несложно. Надо лишь стремиться к этому.

В частности, завершено уголовное дело по фактам взяточничества в акционерном обществе "Жигер" (бывшее производственное объединение молочной промышленности), генеральный директор которого Адильбеков за взятки предоставлял коммерческим структурам льготные кредиты, предназначенные для самого акционерного общества.

Если в 1992 году было выявлено 249 случаев взяточничества, то в 1993-м – 361, а за 1994 год – уже 510. Однако число расследованных и направленных в суд уголовных дел по фактам взяточничества едва превышает 20 процентов. Как же расценивать в этом свете деятельность, а вернее, бездеятельность руководителей правоохранительных органов?

Необходимо повсеместно объявить населению номера телефонов, по которым граждане могут сообщать правоохранительным органам о фактах взяток, уклонении от налогов. Эта система практикуется во всем мире. Мы же почему-то стыдливо ее игнорируем. При этом гражданин должен быть уверен в своей безопасности за информирование о противозаконных деяниях. И люди помогут правоохранительным органам навести порядок.

Наиболее коррумпирована банковская система. Если в 1993 году в ней вскрыто 300 преступлений, в том числе 65 хищений в крупных и особо крупных размерах, 37 фактов взяточничества, то в прошлом – более 200 преступлений, среди которых свыше 60 хищений в крупных и особо крупных размерах, а также более 30 случаев взяточничества. Ущерб, нанесенный криминальными банкирами, исчисляется десятками миллионов тенге. За получение взяток привлечены к уголовной ответственности руководящие работники банков 9 областей Казахстана и Алматы.

В этом свете просто лицемерным выглядит шум, поднимаемый банковскими кругами по поводу того, что якобы правоохранительные органы вмешиваются в их деятельность. Но как же не вмешиваться, когда творится такое беззаконие? Если банкир честен, не нарушает закон, то ему бояться нечего.

В сложившейся ситуации Национальный банк должен максимально ужесточить банковский надзор и наладить наконец-то взаимодействие с правоохранительными органами. Председателю Нацбанка Сембаеву надо немедленно организовать встречу с руководством МВД, КНБ, прокуратуры, госфинконтроля и выработать план совместных действий по борьбе с этим злом.

Несмотря на определенные результаты, правоохранительными органами выявляется только незначительная доля преступлений, связанных со взяточничеством, поскольку большая их часть носит скрытый, латентный характер. Нужен отлаженный механизм взаимодействия всех правоохранительных и контролирующих органов для оперативного выявления подобных фактов и привлечения к ответственности виновных лиц.

Развитие рыночных отношений сопровождается появлением новых криминальных проблем и новых видов преступлений в хозяйственной сфере. Сегодня в экономике складывается нетерпимая обстановка: расхищаются

зерно, нефть, металлы, продукция животноводства, золотовалютные ресурсы. Фактически разворовывается национальное богатство страны. Одних только хищений в крупных и особо крупных размерах, рост которых происходит неуклонно, выявлено свыше 1700. За истекшее время пресечены попытки присвоения промышленного золота и серебра на общую сумму в 7 миллионов 600 тысяч тенге. В их числе и прошлогодняя попытка вывоза на самолете из Усть-Каменогорска почти 8 килограммов золота. Не так давно был выявлен факт незаконной отправки в КНР белой жести в объеме почти 200 тонн, стоимость которой составляет 100 тысяч долларов США. Лица, причастные к преступной сделке, арестованы. В самый последний момент на Хоргосской таможне удалось предотвратить аналогичную попытку незаконного вывоза белой жести в количестве 125 тонн. А прошлогодний случай с попыткой перепродажи крупной партии меди акционерным обществом "Невада – Семей"? Организатор этой незаконной акции Беренбаум, не понеся никакой ответственности, теперь преспокойно проживает в дальнем зарубежье.

Получили широкий размах злоупотребления на таможне. Даже за вывоз разрешенных 500 долларов берут взятки. В таможенные органы активно внедряются лица, стремящиеся лишь к личному обогащению. Систематически выявляются факты незаконного оформления товаров через "своих" людей преступными группировками. Так, в прошлом году предотвращена попытка несанкционированного вывоза в Литву одним малым предприятием свыше 12 тонн меди и хрома, находившихся в Акмоле. За соучастие в совершении преступления были задержаны и привлечены к ответственности должностные лица Акмолинской таможни. А сколько таких случаев проходит мимо правоохранительных органов?

Обращает на себя внимание значительная текучесть кадров в органах таможни. Ее причины кроются и в допускаемых нарушениях законности. Если в 1993 году по отрицательным мотивам было уволено из этой системы чуть больше 30 человек, то за истекший год – уже свыше 100. За это же время более 500 сотрудников таможенной службы получили дисциплинарные взыскания за различные нарушения. Чем же все это могут объяснить Павлов и Капсултанов и когда они, наконец, начнут наводить порядок?

Для ужесточения борьбы с незаконным вывозом национального богатства республики вводится в действие новая редакция статьи Уголовного кодекса о контрабанде, суть которой заключается в усилении ответственности за ее совершение преступными группами, с использованием служебного положения, а также за контрабанду наркотических средств, радиоактивных или взрывчатых веществ, огнестрельного оружия и другого вооружения.

Скрывают свои доходы и уклоняются от уплаты налогов госпредприятия, отдельные коммерческие структуры. Государственный бюджет недополучает миллионы не только в тенге, но и в иностранной валюте. В сентябре прошлого года в гостинице "Отрар" было обнаружено и изъято налич-

ными свыше 270 тысяч долларов, принадлежавших некоему Захиру Али Джуме. Установлено, что это только малая часть прибыли от реализации сигарет, завезенных в Казахстан контрабандным путем. В общей сложности сей фирмач успел вывезти за пределы Казахстана свыше полутора миллионов долларов.

Одной только налоговой милицией, созданной Президентом в феврале прошлого года, доначислено налогов и штрафных санкций на сумму свыше 90 миллионов тенге. А в целом налоговая служба республики за 1994 год внесла в бюджет 8,5 миллиарда тенге, укрытых от налогообложения.

Республиканский бюджет несет огромные потери в результате недопоступления средств и по другим каналам формирования его доходной части. Только в четвертом квартале прошлого года почти в каждом из 200 проверенных госфинконтролем предприятий и организаций обнаружены факты грубого нарушения норм законодательства о порядке предоставления в аренду полезной площади. Руководителями госучреждений передано арендаторам ее свыше 94 тысяч квадратных метров, что составляет пятую часть всех занимаемых этими учреждениями площадей. Причем арендная плата зачастую устанавливалась произвольно, а деньги, поступавшие в уплату, перечислялись не в госбюджет, а в доход организаций, предоставивших площадь. К таковым, в частности, относятся Национальный государственный университет имени Аль-Фараби, госуниверситет имени Абая, горно-металлургический институт в Темиртау, институт "Гипрохиммаш" в Алматы и другие.

Сложившаяся ситуация со всей очевидностью показывает, что правоохранительные органы нуждаются в эффективных правовых средствах борьбы с нарушениями налогового законодательства. Мы встали перед необходимостью срочного введения уголовной ответственности за умышленную неуплату налогов. Это также нашло отражение в принятом указе.

В предпринимательской деятельности должны применяться честно заработанные, а не криминальные доходы. Поэтому устанавливается ответственность за использование в этой сфере денежных и иных средств, добытых преступным путем.

Введение тенге, осуществление собственной валютно-финансовой политики положительно сказались на ходе реформ. В то же время число нарушений правил о валютных операциях растет. В 1994 году их совершено в 7 раз больше по сравнению с 1993-м. В июле прошлого года некий Коваленко через подставные фирмы с использованием подложных документов перегнал огромную сумму денег, прибегнув к услугам "Туранбанка", в Швецию и нанес ущерб государству в размере свыше 2 миллионов долларов. Сам преступник скрылся.

Правоохранительным органам, согласно закону, надо было оперативно изъять собственность этих "фирмачей", оставленную в Казахстане. К тому же у нас ведь есть договоренности со странами Содружества о том, чтобы оказывать содействие в поиске таких беглецов. В их числе, кстати, два

бывших депутата Верховного Совета, заместитель председателя "Туран-банка" и прочие господа.

В сложившейся ситуации мы просто обязаны оперативно реагировать на рост криминальных проявлений в этой сфере. Вот почему усилена уголовная ответственность за незаконные сделки с валютными ценностями и нарушение правил о валютных операциях, за изготовление и сбыт поддельных денег или ценных бумаг.

В связи с тем что "львиная доля" противоправных действий лежит в сфере хозяйственной деятельности, необходимо уделить особое внимание комплексу мер, устраняющих их первопричины. Имеется ввиду дальнейшая работа по развитию законодательной базы. Надо срочно принять налоговый кодекс, законы о хозяйствующих товариществах и акционерных обществах, государственной регистрации юридических лиц, о банкротстве и ряд других. В условиях отсутствия парламента придется их утвердить указами, имеющими силу закона. Они нужны для всех предпринимателей, особенно товаропроизводителям.

Предусмотренные указами меры носят, безусловно, суровый характер. Но я не сомневаюсь в том, что они будут поддержаны народом. Об этом говорили и просили граждане при многочисленных встречах и в письмах. Таких мер ждут те, кто не может выйти на улицу вечером, те, кто платит дань всяким паразитам общества.

Каждый в Казахстане, будь то предприниматель, рабочий или госслужащий, должен быть уверен, что проводимые нами жесткие меры служат в первую очередь его свободному развитию и направлены исключительно против тех, кто ограничивает свободу развития человека и общества.

В связи с этим все сидящие в зале несут персональную ответственность двоякого рода: с одной стороны, отвечают за результативность борьбы с преступностью, но с другой – каждый персонально отвечает за то, чтобы честный, выплачивающий все налоги предприниматель как двигатель демократических реформ, уверенно чувствовал себя под защитой государства.

Вынужденно принимаемые меры не должны быть восприняты как ограничение свободы средств массовой информации. Наоборот, гласность всего, что мы делаем, – залог успеха в осуществлении реформ, в том числе и борьбы с преступностью.

Вместе с тем усилиями одних милиционеров и прокуроров преступность не одолеть. Борьба с нею не будет иметь успеха, если к ней не привлечь широкую общественность, которую сегодня не организуешь в добровольные народные дружины, как это было прежде. Следует отработать иные рычаги, учитывающие условия рыночной экономики. Главам администраций, работникам правоохранительных органов через средства массовой информации необходимо последовательно доводить до населения результаты своей работы, призвать всех оказывать помощь и поддержку милиции.

Немаловажным фактором воспитания законопослушного гражданина,

способного противостоять преступным проявлениям, является формирование идеологии казахстанского общества. Но в этом деле пока невидимо действенного влияния идеологических структур государства, важнейшая задача которых – формирование правовой культуры, правосознания граждан. Давно пора на нашем телевидении возродить цикл передач по типу "Человек и закон" и вести активную правовую пропаганду. Министерство юстиции совместно с Министерством печати и массовой информации без напоминаний давно должны были бы приступить к решению такой задачи. На это следует обратить внимание Кабинету Министров, прокуратуре, аппаратам Президента и Правительства.

Необходимо также организовать сейчас целенаправленную разъяснительную работу по сути и содержанию принятых в последнее время указов, в частности, по активизации борьбы с организованной преступностью, повышению прав работников милиции и других. Все они изданы в рамках действующей Конституции. Контроль за этим возлагается на министра юстиции Шайкенова.

Разгул преступности в стране – результат безвластия, когда один государственный орган кивает на другой, а проблемы не решаются. Народ уже устал от этого. Люди требуют немедленного наведения порядка, беспощадной борьбы с нарастающим социальным злом. А для этого нам нужна демократически сформированная, но сильная власть, в основе которой лежат целостность и единство. Надо четко осознавать, что разделение властей – всего лишь механизм разграничения компетенций, и не более того.

Сегодня становится все очевидней, что полноценная президентская республика и есть тот путь, на котором мы сможем решить эту задачу. В условиях президентской республики Парламент – чисто законодательный орган с четко очерченной компетенцией, подлинно живущий заботами народа и принимающий в защиту его интересов демократичные и всем понятные законы. Правительство – прежде всего исполнительный орган, несущий за свои действия всю полноту ответственности. Суд – орган защиты прав и свобод человека, Конституции и законов, независимый при отправлении правосудия. А Президент как Глава государства, олицетворяющий единство власти, должен обеспечивать согласованное взаимодействие всех государственных органов, не допускать возникновения между ними конфликтов, определять внутреннюю и внешнюю политику, обеспечивать ответственность всех органов и должностных лиц государства перед Конституцией и народом страны. При этом все управленческие и законодательные шаги государства должны подкрепляться конкретными мерами по укреплению экономики. Нам не обойтись без реформирования законодательства и властных полномочий в стране.

Именно так должен стоять вопрос, если мы хотим, чтобы реформы приобрели необратимый характер, если нам дороги интересы людей и будущее государства, если мы решительно настроились на обеспечение закон-

ности и порядка на основе неукоснительного исполнения законов, соблюдения прав и свобод человека, в том числе священного права на жизнь и собственность.

Времени на раскачку у нас нет. Не устраивая заседательской суеты, не впадая в административный раж и кампанейщину, необходимо настроиться на последовательное и неустанное проведение намеченной линии, на ужесточение борьбы с преступностью, укрепление законности и правопорядка. Это единственно верный выбор, ибо за ним – поддержка подавляющего большинства законопослушных граждан, всего народа Казахстана.

Очень важно, чтобы каждый здесь присутствующий стал проповедником новых законодательных актов, активно доводил их положения до людей. О них должны знать не только правопослушные граждане, но и уголовные элементы. И вообще необходимо создать такие условия, чтобы преступники уважали закон и его представителей.

В нынешней сложной ситуации государству трудно обеспечить нормальные условия для жизни всего народа. Но для обуздания преступности у нас есть все реальные условия. Главное – четко руководствоваться новыми указами, имеющими силу закона, с максимальной эффективностью выполнять все свои нелегкие, но так нужные для обеспечения спокойствия населения обязанности.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ НАУРЫЗ МЕЙРАМЫМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 22 наурыз 1995 жыл

ІСІМІЗ ӘРҚАШАН БЕРЕКЕЛІ БОЛСЫН!

Ардақты ағайын! Қымбатты қазақстандықтар!

Міне, тағы бір жыл артта қалып, халқымыз Наурызбен қауышып отыр. Әр отбасына, әрқайсымызға береке, бірлік, шаттық ала келетін көктемнің осы жарқын мерекесімен шын жүректен құттықтаймын.

Бір жыл тарих үшін қас-қағым сәт. Дегенмен, осы қысқа уақыттың өзінде біздің бәріміз аз да болса өзгердік – бұрынғыға қарағанда парасаттылығымыз, кеңпейілдігіміз, сеніміміз арта түсті. Түрлі ұлттың өкілдері болсақ та, біртұтас қазақстандықтар екенімізді сезіне түскендейміз.

Біздің ортақ үйімізде де айтарлықтай өзгерістер болды: экономикалық және саяси реформалар жолымен алға қарай жылжи отырып, еліміз өз азаматтарының игілігіне, балалары мен немерелерінің сенімді болашағына негіз қалау үстінде. Бұл жолда біздің алдымызда тұрған саяси және экономикалық қиындықтар аз емес. Республиканың бұл сындардан абыроймен өтіп келе жатқаны, ең алдымен, сіздердің арқаларыңыз деп білемін, қымбатты жерлестер. Қоғамымызда басталған өркендеу бағытындағы іс-шаралардың бүкілхалықтық қолдауға ие болуы қанаттандыра түседі, бірлесіп қолға алған ортақ ісіміздің ойдағыдай орындалатынына сенім ұялатады.

Қашанда сағынып күтетін байырғы мереке – Наурыз мейрамы табиғатты түлетіп, бойымызға нұр құяды. Бұл күні барша адамзат бір-біріне жақсылық, бақыт тілейді.

Мен сіздерге, ардақты ағайын, баянды бақыт, барлық істеріңізге табыс, арман-тілектеріңіздің орындалуына тілектеспін. Мақсат-мұраттарыңызға жету жолында табанды болыңыздар. Алдағы уақытта тек жақсылықта жолығыңыздар.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 22 наурыз 1995 жыл.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ПРАЗДНИКОМ НАУРЫЗ*

Алматы, 22 марта 1995 года

ПУСТЬ СБУДУТСЯ ВСЕ НАШИ ПЛАНЫ

Дорогие соотечественники!

Прошел год, и Наурыз снова входит в наши дома. От всей души поздравляю вас с этим светлым весенним праздником, олицетворяющим мир и согласие, счастье и радость, прощение больших и малых обид.

Год – всего лишь миг в календаре истории. Однако за это короткое время все мы стали немного другими – более мудрыми, спокойными, уверенными в себе и терпимыми друг к другу. Независимо от национальной принадлежности мы начали осознавать себя одним большим и сплоченным народом – казахстанцами.

Заметные перемены произошли и в нашем общем доме: продвигаясь по пути экономических и политических реформ, страна закладывает основы благополучия своих граждан, строит достойное будущее их детям и внукам. На этом пути нас ожидает немало политических и экономических трудностей. И в том, что республика с честью выходит из всех испытаний, – ваша заслуга, дорогие земляки. Всенародная поддержка начатых преобразований общества окрыляет, вселяет уверенность в успехе сообща начатого нами с вами дела.

Древний, мудрый и всегда долгожданный, Наурыз мейрамы приносит пробуждение природы, светлое бездонное небо над головой. В этот день принято загадывать желания, которые, согласно поверью, обязательно сбудутся.

Я желаю вам, дорогие сограждане, большого человеческого счастья, удачи во всех начинаниях, исполнения самых сокровенных желаний, мужества и настойчивости в достижении цели. Верю, что все ваши планы сбудутся и впереди вас ожидает только хорошее.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ БІРІНШІ СЕССИЯСЫНДАҒЫ БАЯНДАМАСЫ*

Алматы, 24 наурыз 1995 жыл

ОРТАҚ ҮЙІМІЗДЕ ТАТУЛЫҚ ПЕН КЕЛІСІМ БОЛСЫН

Ассамблеяның құрметті делегаттары!

Қазақ халқы сан ғасырлар бойы өзінің тәуелсіздігі мен егемендігі үшін күресіп келді. Өзінің таңдаулы қасиеттерінің, қатер төнген сәтте бірігіп, ұйымдаса білуінің, сондай-ақ басқа халықтармен бейбітшілікте, келісім мен тату көршілікте тұруға деген ынта-ықыласының арқасында ол тарихтың тұңғышына батып кетпей, ондаған жылдардан кейін өзінің мемлекеттігін қалпына келтіре алды. Өз басына түскен барлық қиындықтарға қарамастан, туған халқының болашағын қамтамасыз етіп, тілін, мәдениетін, дәстүрлері мен бостандық сүйгіш қасиеттерін сақтай білген біздің бабаларымыздың көптеген ұрпақтарына құрмет көрсеткеніміз жөн. Осының бәрі сайып келгенде Қазақ мемлекеттігінің қайта қалпына келуіне қол жеткізді.

Уақыт сынынан өте білген қазақ халқының бай да күрделі тарихы бар. Қазір ол Қазақстанда тұратын барлық халықтарға біздің бірлігіміздің түптамырын жақсырақ түсінуіне көмектесіп, кез-келген тарихи кінә артуларға жол бермеуге тиіс. Өйткені, өткенге көз сала отырып, болашақты көре білген жөн. Біздің ұрпағымызға жауапты міндеттер жүктеліп отыр – балаларымыздың игілігін сақтау, қайта қалпына келген мемлекеттігімізді нығайту және өркениетті дүниежүзілік қоғамдастықтың талаптарына сай келетін сапалық жағынан жаңа деңгейге көшу міндеті тұр. Біздің әрқайсымыз және баршамыз туған еліміздің болашағына деген жауапкершілігімізді сезінуіміз керек.

Ал мұның өзі өткенді есте сақтай отырып, болашаққа көз жүгіртуді, басқа халықтармен тату және жарасты өмір сүруді, олардың мәдениетін, дәстүрлерін, салттарын құрметтеуді білдіреді. Қазақтар "Береке басы бірлікте" деп тегін айтпаса керек.

Қазақстан халықтары ассамблеясының делегаттарына, ал оларға 120 ұлттың мүдделерін білдіру жүктеліп отыр, әрбір этностың және бүкіл Қазақстан халқының болашағы үшін орасан зор тарихи жауапкершілік жүктеліп отыр.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 30 наурыз 1995 жыл.

Ассамблеяны құру бастамасы біздің қоғамымыздың қойнауынан туындап отыр. Соған сәйкес республикада үлкен дайындық жұмысы жүргізілді. Облыстарда кіші ассамблеялар құрылды, оған ең лайықты адамдар сайланды.

Қазақстан халықтары ассамблеясының бірінші сессиясы өткен жолға және болып жатқан қоғамдық-саяси процестерге талдау жасау, ұлттық саясатты жүзеге асырудың оңтайлы жолдарын белгілеу үшін шақырылды. Бұл үшін республиканың барлық азаматтарының мүдделерін білдіретін сіздермен кең сұхбат жасап, кеңесу қажет. Қоғамдық тұрақтылықты қалай сақтап, нығайту, келесі парламент сайлауына дейінгі кезеңде істі қалай жүргізу, қоғамды реформалауды қалай тездету керек екені жөніндегі сұрақтарға жауап беру біздің алдымызда тұр. Халық бұл туралы күмәнді көздерден емес, мемлекеттік саясатты талдап жасаумен және жүзеге асырумен тікелей айналысатын ең білікті көздерден, бүгінгі таңда сіздермен бірге жұмыс істеп отырған өкіметтен білуге тиіс.

Біз қазірдің өзінде жолдың ең қиын кезеңінен өтіп, дағдарысты жағдайды өзгертудің алдында, өрлеудің қарсаңында тұрмыз деп айта аламыз. Алайда, өткеннің, қазіргі кезеңнің және болашақтың бір-бірімен өзара байланысты және бір-бірінен туындап жататыны соншалықты, өзіміздің тарихи тәжірибемізді және басқа мемлекеттердің тәжірибесін ой елегінен өткізбейінше, нақты оң өзгерістерге қол жеткізу өте қиын.

Қазіргі әлемнің этникалық проблемалары

Адамзат өркениеті – халықтар мен мемлекеттердің тарихи аренаға келуінің, гүлденуінің және одан кетуінің үздіксіз құбылысы. Көбіне бұл процесс ғаламдық сипатқа ие болады. Тек ХХ ғасырдың өзінде ғана кем дегенде осындай маңызды оқиғалар үш рет болып өтті: ең алдымен бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезең. Мұнда бірқатар империялардың күйреуінің нәтижесінде егемен мемлекеттер – Австрия, Чехословакия, Югославия, Венгрия, Польша, Финляндия және басқалары құрылды. Жаңа мемлекеттердің пайда болуының екінші толқыны ұлт-азаттық қозғалыспен және колониализмге қарсы күреспен байланысты. Сол кезеңде, 50-60-шы жылдардың шегінде кейбір бұрынғы колониялар сол кездегі шекараларды қайта қарауды талап етіп, күштеу тәсілдерін қолдануға әзір екені туралы ашық жариялады. Сөйтіп, Сомали мен Эфиопияның, Гана мен Тогоның, Үндістан мен Пәкістанның, Марокко мен Алжирдің және басқалардың арасында территориялық таластар пайда болды. Азия, Африка және Латын Америкасы елдерінде екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін және 90-шы жылдарға дейінгі кезеңде елуден астам территориялық жанжалдар болып өтті, сөйтіп 15 миллион адам соның құрбанына айналды.

Көптеген елдерге тән этникалық сан алуандылық жағдайында этникалық шептерге сәйкес мемлекеттік шекараларды белгілеу жөніндегі әрекет-

тер жас мемлекеттердің өмір сүруінің өзіне қауіп төндіретінін уақыт пен қасіретті тәжірибе түсінуге мәжбүр етті.

Тәуелсіз мемлекеттердің шекаралары мен территориялық біртұтастығының мызғымастығы жөніндегі тұжырым біртіндеп белең ала бастады. Мұның өзі территориялық статус-квоны, оның барлық кемшіліктеріне қарамастан сақтау қантөгісті жанжалдардан гөрі жақсы екендігінен туындап отыр. Осы тәсілдің орнығуына байланысты мемлекеттер өз дамуының көкейкесті проблемаларын шешуге кірісу үшін мүмкіндік алып, алғашқы табыстарға қол жеткізді. Өткен кезеңде өздерінің өзара талаптарын жеңе алмаған басқа елдер осындай жанжалдарда күш-қуатын кемітіп, ұлттық ресурстарын азайтуда және сонымен бірге халықаралық ынтымақтастықтағы өз мүмкіндіктерінің аясын тарылтып отыр. Міне, сондықтан, егемендіктің сабақтастығы принципіне, яғни шекараларды сол күйінде қабылдау және оларды күштеп қайта бөлуден бас тарту принципіне ешқандай балама жоқ.

Қазір әлем социалистік жүйенің күйреуімен байланысты үшінші кезеңді бастан кешіріп отыр. Кеңес Одағының тарауы халықаралық тұрақтылықты сақтау туралы мәселені алға қойды. Осыған байланысты дүниежүзілік геосаясатта тепе-теңсіздік пайда болып, ол ТМД-да ғана емес, одан тыс жерлерде де тұрақсыздықтың өсуіне әкеп соқты.

Әр елдің өз болашағын таңдауға деген құқығы даусыз. Алайда, осы құқықты жүзеге асыру басқа этностардың құқықтары мен мүдделерін бұзбауға тиіс. Югославиядағы оқиғалар және кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктің кейбір аймақтарындағы қасіретті жанжалдар орасан зор күші бар дүмпулерге әкеліп соғатын, бірліктен айыратын, күйретуші тенденциялардың бар екенін айқын көрсетіп отыр. Мұның ең шетін көрінісі этникалық және территориялық негіздегі үлкен және шағын соғыстардан байқалуда. Мұның өзі Әзірбайжан мен Арменияда, Босния мен Тәжікстанда, Грузия мен Молдовада орын алып отыр.

Ұлтаралық шиеленіс пен әртүрлі дәрежедегі қақтығыстар адамзат дамуының барлық кезеңдері үшін тән құбылыс. Сондықтан социалистік дүниеден кейінгі қазіргі жанжалдардың өршуі де сөзсіз еді. Мұның өзі көптеген халықтардың өздерін бір-бірінен шеттетудің кезеңінен өтуіне байланысты. Мен осы қақтығыстардың бұл кезеңі де біраз уақыттан кейін тұрақтылықтың жаңа сапасына әкелетініне – бір-бірінен іргесін аулақ салған елдер мен халықтар бөлінудің пайдасыз екенін түсініп, бірігу жолына оралатынына сенемін.

Өкінішке орай, халықаралық қоғамдастық бүгінгі таңда шағын бөлектенуді жеңе алмай отыр. Ол бір сәтте өршіген проблемалардың тасқынын тоқтата алар емес. Бұл проблемалар кейде соғыстарға ұласуда. Барлық "ыстық" нүктелерде, қазір сөнген, сондай-ақ соғыс өрті өршіп жатқан нүктелерде нақ осылай болды. Қарабақтың, Тәжікстанның, Днестр өңірінің, Осетияның, Абхазияның және ақыр соңында Чешенстанның қасіреті бұларды мекендеген халықтардың ғана емес, сонымен бірге біздің де ортақ қасіретіміз. Таудағы Қарабақта босқындар мен еріксіз көшкен адамдардың саны бүкіл

Әзірбайжан халқының кем дегенде 10 пайызына жетіп отыр. Соғысқа дейін 5,6 миллион халқы бар Тәжікстан соғыс қимылдары кезінде 300 мыңнан астам адамынан айрылды. Мұнда да босқындар мен көшіп кеткен адамдардың жалпы саны кейбір бағалауларға қарағанда бір жарым миллионнан астам адамға жеткен. Олардың жартысы елден еріксіз кеткендер. Абхазиядағы жанжалдың нәтижесінде бірнеше мың адам қаза тауып, 150 мыңға таяуы босқындарға айналды. Биылғы қаңтардағы деректер бойынша Чешенстаннан қашып шыққан адамдардың саны 130 мың адамнан асып отыр. Ал құрбандардың санын айқындау әзірге қиын.

Бүлдіргіш тенденциялар бұдан бұрын ешқашанда ұлтаралық жанжалдарға байланысты болмаса керек. Африкада апатты ұлтаралық соғыстар болып өтті.

Жүздеген мың адам қаза тапқан Руандадағы қақтығыстарды айтсақ та жеткілікті. Демократиясы тұрақтанған жоғары дамыған елдер үшін де белгілі бір шиеленістер тән, мұнда да шетін жағдайлар жетіп жатыр. Бұл Бельгиядағы Фламанд мәселесі, Ұлыбританиядағы Ольстер, Франциядағы Корсика, Испаниядағы Баск елдері, Канададағы Квебек проблемалары және тағы да басқалары.

Осының бәрі ұлт мәселесін шешуде әмбебап тәсілдердің жоқ екенін көрсетеді. Соңғы жылдардағы жанжалдар мен ұлтаралық соғыстардың ащы тәжірибесі халықаралық қоғамдастықтың осы саладағы мүмкіндіктерінің шектеулі екенін айқын көрсетіп отыр. Өкінішке орай, біз нәзік те тұрақсыз әлемде өмір сүріп отырмыз. Осы айқын шындықты басшылыққа ала отырып, біз өз елімізде жанжалдардың пайда болуына ешқандай жағдайда да жол бермеуге тиістіміз. Әйтпесе сырттан көрсетілетін қандай да көмектің еш қайраңы болмайды. Сондықтан осындай қайшылықтарды жоюдың тұқаларын өзіміз талдап жасауымыз қажет.

Д. И. Менделеев өз кезінде жердегі зұлымдыққа жауап беретін космостың, "әлемдік эфирдің" бар екені туралы айтқан болатын. Ұлы ғалымның айтқаны дұрыс. Әйткені, кінәсіз адамдардың қаны төгіліп жатқан мемлекеттерде ең ауыр табиғат апаттары болып жатады.

Қазақстан тарихының тағылымдары

Бұрынғы КСРО-да жүргізіліп келген ұлттық саясатты зерттеу және ой елегінен өткізудің принципті маңызы бар. Егер бүгінгі таңда кеңестік заман біржолата өткенге айналып, біз оны жеткілікті дәрежеде жақсы білеміз деп ойласақ – қателесер едік.

Біздің тарихи түсініктеріміз, әсіресе жаппай сана деңгейіндегі түсініктеріміз объективті емес, үзік-үзік екенін, көптеген тұрпайы социологиялық сүзгілерден өткізілгенін мойындауымыз керек. Міне осыдан барып тұжырымдаудағы ұшқарылықтар – "Ақтаңдақтарға" тек қана қара бояу жағудан бастап, таяудағы өткенді мінсіз етіп көрсетуге дейін орын алды. Осының

екеуі де жаңарып жатқан қоғам үшін бірдей қауіпті, өйткені адамдардың наразылығын туғызғаннан басқа ештеңе де бермей, олардың жауапты шешімдер қабылдауына бөгет жасап, неше түрлі саяси ойынның негізіне айналды. Оның үстіне демократиялық институттарды енгізудің өзі жағдайды өздігінен түзеп, ұлтаралық қатынастардың проблемаларын шешеді деп есептеу қате болар еді.

Бұрынғы жүйенің басты тарихи кемшілігі неде? Меніңше, оның себебі тоталитарлық мемлекеттің аясына, оның үстіне пролетарлық интернационализм туы астында бүтіндей халықтардың күшпен көшірілуінде жатыр. Ал іс жүзінде бұл ұлттық сана-сезімнің серпінін ширықтыруға әкеп соқты. Қоғам капиталистік немесе социалистік даму жолын таңдап алса да, қорғау институттарын нығайту және ұлттық сана-сезімді дамытпайынша, мемлекеттік құрылыстың сөзсіз жеңілетінін тарих көрсетіп отыр.

Бүкіл кеңес тарихы халықтардың құқықтары сан рет бұзылғанын және тікелей геноцид фактілерінің орын алғанын көрсетеді. Бұл миллиондаған азаматтар қаза тапқан 20-30-шы жылдардың аштығы. Қазақтардың саны жартысына дейін кеміді, орыс және басқа халықтар миллиондаған адал еңбеккерлерінен, білімді де кәсіпқой адамдарынан айрылды. Көптеген ұлттардың гендік қорына нұқсан келтірілді. Бұл мәдениеттің, ғылымның, әдебиет пен қоғамдық ойдың ең таңдаулы өкілдерін жаппай қуғынға салу мен ату болды. Бұл халықтарды жаппай күштеп көшіру мен ұлттық құрылымдарды жою болды.

Ойластырылмаған экономикалық саясаттың және "ғасырлар жобаларын" жүзеге асырудың салдарынан шын мәнінде Қазақстанның бүкіл территориясын қамтыған елеулі экологиялық апаттар орын алды. Әскери ведомстволардың қызметі зор зардаптарға әкеліп соқты. Мұның өзі біз үшін Семей полигонының проблемасына, Арал теңізінің, Возрождение аралындағы биополигонның, Батыс және Орталық Қазақстандағы полигондардың қасіретіне айналды. Мұндай саясат кәдімгі қарсылықты туғызды. Ол кей жағдайда қоғамдық игіліктің, ұлттық құндылықтарды қорғау жөніндегі ашық әрекеттерге де ұласты. Бұлардың түпкі мақсаты шынайы ұлттық теңдікке жету болатын.

80-ші жылдардың соңында елеулі дәрежеде шиеленіскен ұлттық қатынастардағы қарама-қайшылықтар халықтардың сана-сезімін ұзақ жылдар бойы қанаудың нәтижесінен туған болатын. Нақ осы сала қоғамдағы толғағы жеткен проблемалардың бүкіл тереңдігін көрсеткен неғұрлым сезімтал барометр болып шықты. Мұның өзі бірқатар республикалардың тоталитарлық жүйеге ашық қарсы тұруына жағдай туғызды. Осы кезеңде халықтардың ұлттық-мемлекеттік теңсіздігі аса үлкен мемлекеттің саяси бөлінуінің басты негізіне айналды. Ол халықтардың нақты мемлекеттік егемендікке қол жеткізуге деген етене ұмтылысына төтеп бере алмады.

Біз болған оқиғалардан тағылым алуымыз керек. Ұлттық саясатты жүргізе отырып, біз Қазақстан халқының ұлттық құрамын және жеңіл де оңай

өте қоймаған оны құрудың процесін ескеруіміз керек. Сарапшылардың бағалауы бойынша, шаруалық отарлау барысында революцияға дейінгі кезекте Қазақстанға Ресейден, Украинадан, Белоруссиядан 1 миллион 150 мың адам келген. Коллективтендіру кезінде КСРО-ның орталық аудандарынан Қазақстанға 250 мың конфискеленген шаруалар жер аударылды. Соғыс алдындағы жылдарда өнеркәсіп құрылысы үшін елдің барлық түкпірлерінен, әсіресе еуропалық бөлігінен 1 миллион 200 мың адам көшірілді.

Қазақстанға әр жылдарда 800 мыңға таяу немістер, 18,5 мың корейлердің отбасы, 102 мың поляк, Солтүстік Кавказ халықтарының 507 мың өкілдері зорлықпен көшірілді. Қырым татарлары, түріктер, гректер, қалмақтар мен басқа да халықтардың өкілдері Қазақстанға өз еркімен келген жоқ.

Халықтарды күштеп көшірудің салдарынан республика халқы 1 миллион 500 мың адамға көбейді. Соғыс кезінде Қазақстанға 350 мың адам көшірілді. Тыңға 1,5 миллион адам келді, ал жабық әскери-объектілер мұның үстіне 150 мың адамды қабылдады. Осының бәрі басқа ведомстволардың жұмыс күшін "ұйымдастырыл жинауын" және біздің республикаға өз бетімен көшіп келгендерді есептемегеннің өзінде.

Соның нәтижесінде ғасырдың басынан бері ғана Қазақстанға 5 миллион 600 мың адам көшіріліп қондырылды, соның ішінде жер аударылғандар мен көшірілгендерді есептемегенде, 3,5 миллион адам соңғы 40-50 жылдың ішінде келді.

Екінші жағынан алғанда, сталиндік қылмысты коллективтендірудің қасіретті салдарынан бір жарым миллионға таяу қазақтар қаза тапты, 1930-32 жылдары 1,3 миллион қазақ КСРО-дан шет елдерге оралмастан көшіп кетті. Қазақстан халықтары үшін жаппай жазалау саясатының қасіретті сипатын көрсететін екі деректі келтірейін. 1930 жылы республикада 5 миллион 873 мың адам тұратын. Сонша адам осында көшірілді.

Ал 1933 жылға қарай халықтың саны 2 миллион 493 мың адамға кеміп кетті.

Құрметті делегаттар!

XX ғасыр қазақтарды өзінің Отанында азшылыққа айналдырған қайғылы оқиғалардың ғасырына айналғаны үшін қазақтардың еш кінәсі жоқ. Сондықтан бүгінгі таңда осы халықтың мемлекеттікке деген құқына күмән келтірушілер оның қасіретінің тереңдігін білмейді немесе білгісі келмейді. Қазір ұлты басқа қай ұлтпен салыстырғанда да мемлекеттікке лайық екеніне сенімдімін. Мұны ол өзінің бүкіл тарихымен көз жеткізіп отыр.

Біздің республикамызға өз еркінен тыс келгендер де кінәлі емес. Сондықтан қазіргі көшіп-қонудың себебі экономикалық проблемаларда ғана емес, сонымен бірге күштеп көшірілген орыстардың, украиндардың, белорустардың, немістердің және басқа халықтардың ұрпақтарының тарихи отанына оралуды қалайтынында, ұлттық мемлекеттік құрылысына қатысуға деген ынтасында жатыр.

Осындай бірегей сан ұлттығы бар (оның үстіне мұның негізінде көптеген халықтардың қасіреті жатыр) Қазақстан бірін-бірі қырып жатқан ТМД елдеріндегі біздің жақын көршілеріміздің қайғылы жағдайына жол берген жоқ. Сондықтан мен мемлекетте бейбітшілік пен ұлтаралық тұрақтылықты одан әрі де сақтай алатынымызға сенімдімін. Бұл сенім неге негізделіп отыр?

Ұлттық мәселені шешуде үш тәсіл бар деп есептеймін. Біріншісі – кейбір елдер ұлты басқа халықты "күштеп көшіру" саясатын жүргізуінде. Бұл көшіп келген халықты туысқандықпен қарсы алған қазақ халқына ешқашан тән болған емес. Мен бір халықтың екінші халыққа қоятын кез-келген талаптары еш машинасыз және өзінің салалары бойынша қауіпті деп ойлаймын. Тайталасу жолы орасан зор сілкініске және сан мыңдаған адам құрбанына әкеліп соғады. Екіншісі – ұлттық мәселеге жалпы мән бермеу, сөйтіп, бұл проблемалар өзінен-өзі шешіледі деп сену. Бұл да оңтайлы жол емес. Біз үшін үшінші, ең сенімді жол қалып отыр. Біз көп еңбекті және тынымсыз жұмысты талап ететін осы жолмен келе жатырмыз. Бұл түйісу нүктелерін, халықтар арасындағы келісім мен сенім аймақтарын кеңейту жолы. Біз келісім саясаты мен парасатты ұлттық стратегиясыз ешқандай міндеттерді шеше алмаймыз.

Біздің басты бағытымыз мәмілеге келу және біріктіретін бастауларды нығайту арқылы барлық ұлттық топтардың дамуына негізделуге тиіс. Біздің қоғамды біріктіретін тұтқалардың бірі – Қазақстан халықтарының ассамблеясы болуға тиіс.

Мен, еліміздің Президенті ретінде, қоғамдық тұрақтылықты және ұлтаралық келісімді қамтамасыз етуді өзімнің басты міндетім деп санаймын. Ол аспаннан өзі келіп түспейді, тек қарқынды жұмыс арқылы ғана келеді. Мені де, сіздер сияқты кейбір жауапсыз саясатшысымақтардың экономикалық қиындықтарды пайдалана отырып, қоғамды бөлуге тіпті ашықтан-ашық шақыратыны қынжылтады. Кейбіреуі тіпті тұрақтылық пен келісім Назарбаевтың өзіне ғана керек деп көпіреді. Иә, мен біздің жеріміздегі татулық пен тыныштықты жақтаймын. Және ең алдымен мұны миллиондаған қазақстандық отбасыларына керек екенін еске аламын. Мен қайғыдан шашы ағарған аналардың балаларын жоқтамағанын, ал балалардың мүгедек болмауын, қарт адамдардың өзінің күйреген үйінің алдында жыламағанын қалаймын. Осы жасымда талайды көрген адам ретінде билікке ұмтылған саяси сұрқиялардың жауапсыз мәлімдемелерінен қан төгіліп, былық басталатынын айтқанымда маған сеніңіздер. Ал оларды адамның көз жасы да, не құрбандықтар да тоқтата алмайды. Жұртшылықтың оларға үзілді-кесілді баға беретін кезі жетті. Мен Ассамблея мүшелеріне, республикамыздың барлық парасатты азаматтарына, ақыр-соңында қоғамды ұлтаралық жанжалдарға саналы түрде итеріп жүрген адамдар туралы пікірлерін ашық айтуға шақырамын. Қолына қару алып, туысқанның – туысқанға, көршінің – көршісіне қарсы қол көтеретіні үшін халықтар емес, қайта нақ осындай "қайраткерлер" кінәлі.

Біз әрқашанда сақ болып, алуан түрлі саяси жымысқы әрекеттер ұлт-аралық қана емес, сонымен қатар ішкі ұлттық жанжалдарды туғызатын нақты қауіптің бар екенін ешқашанда ұмытпауымыз керек. Өйткені қазіргі қасиреттердің көп жағдайда ұлттардың өз ішіндегі бөлінуіне тікелей байланысты екенін көріп отырмыз.

Бұл халықты бір ұлттық құрамының өзі барлық қырсықтан құтқармайтынын көрсетеді. Түрлі кландардың, аймақтық топтардың арасындағы күрес кейбір ұлттардың өзін-өзі қырып жатқан соғыстарға әкеліп отыр. Байқаушылардың көзқарасы бойынша, бұл қазір Ауғанстанда, Тәжікстанда және басқа кейбір елдерде болып жатыр. Белгілі бір белгілері бойынша біздің халқымызды бөлгісі келетіндерге, бүкіл халық сайлаған Президент ретінде, мұндай әрекеттерге батыл да сенімді түрде тойтарыс беретінімді мәлімдеуге тиіспін.

Біз тұрмыстағы ұлтшылдықтың, чиновниктік мейірімсіздіктің, бұқаралық ақпарат құралдарындағы ойланбай жарияланған мақалаларды назардан тыс қалдырмауға тиіспіз. Бұл жеке-жеке оқиғалар болып көрінуі мүмкін, бірақ ол ауыр зардаптарға әкеліп соғуы мүмкін.

Біз өзіміздің күнделікті жұмысымызда сүйенуге тиісті тарихтың оң тағылымдарының даусыз басымдығын атап көрсеткім келеді. Мен бұдан бұрын өткенді беталды қаралаудың келешегі жоқ екенін айтқан болатынмын. Тоталитарлық режимнің біздің халықтарымызға түзетуге келмейтін зиян келтіргеніне қарамастан, тіпті сол жылдардың өзінде экономиканың дамуы, мәдениеттің, ғылым мен білімнің бірін-бірі байыту процесі жүріп жатты. Біз халықтардың Ұлы Отан соғысы жылдарында өзінің бостандығы мен тәуелсіздігін бірлесіп сақтап қалғанын, қираған шаруашылықты тез қалпына келтіргенін, космосқа шыққанымызды әрқашан есте ұстауымыз керек. Қазақ ғылымы мен мәдениетінің көптеген көрнекті өкілдері Ресейде, Украинада, Өзбекстанда, Прибалтикада білім алды.

Мен сондай-ақ, сталиндік жаппай күштеп көшіру жылдарында қазақ халқы қуғынға түскен орыстарға, украиндықтарға, немістерге, корейлерге, чешендерге және басқа да көптеген халықтардың өкілдеріне қолдан келген көмегін аямағанын ұмытпайды деп сенемін.

50 жылдығын біз биыл атап өткелі отырған фашизмді тас-талқан еткен Жеңіс халықтардың жанқиярлығы мен адамдар ерлігінің аса жарқын көрінісі болды. Олар өзінің бостандыққа және адами қадір-қасиетіне деген құқығын және елімізді қорғап қалды. ТМД мемлекеттері басшыларының соңғы кеңесінде осы даңқты датаны бірлесіп мерекелеу туралы, соның ішінде соғыс ардагерлерін – Достастық азаматтарын Жуков орденімен және медалімен наградтау туралы шешім қабылданды. Мен ардагерлерге үкімет тарапынан өткен шайқастардың орындарына, полктастарымен кездесуге тегін барып-қайтуды қамтамасыз ету жөнінде ұсыныс енгіздім. Сондай-ақ ТМД-ға қатысушы елдердің ардагерлер ұйымдары өкілдерінің тобын 1995 жылғы мамырдың 9-ында екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында қаза тапқан біздің

адамдарымызға құрмет көрсету үшін Германия Федеративтік Республикасына жіберу ұсынылды. Достастық мемлекеттері басшыларының кеңесі бұл идеяны қолдады. Ортақ жеңісті бөлмей, ардагерлерге толығымен құрмет көрсетуді дұрыс әрі әділетті деп есептеймін.

Құрметті делегаттар!

Ішкі мәселелермен, соның ішінде ұлттық мәселелермен Қазақстанның сыртқы саясаты тығыз байланысты. Басқа мәселелермен қатар, менің Еуразия одағын құру жөніндегі идеям ұлтаралық, сондай-ақ мемлекетаралық проблемалар мен қайшылықтарды өркениетті жолмен шешуді көздейді. Өрескелдікке жол бермеу керек. Және, меніңше, саясаткердің ең жоғары парызы өз еркінен тыс кенеттен түрлі елдерге шашырап кеткен миллиондаған адамдардың тағдыры үшін өзінің жауапкершілігін түсінуде деп ойлаймын.

Егеменді мемлекеттердің саяси тәуелсіздігін және этникалық бірегейлігін сақтау арқылы халықтардың бірлесуі – Еуроазиялық кеңістікте бейбіт дамудың бірден-бір парасатты және өркениетті жолы.

Еуразиялық одақ жобасының арқасында ТМД-да бірігу процесі жандана түсті. Өткен жылдың аяғында Ресей мен Қазақстан арасында ізгі ниетті көршілік қатынастарды нығайту жөнінде бірқатар маңызды шешімдер қабылданғанын өздеріңіз білесіздер. Азаматтық, әскери ынтымақтастық, біртұтас кеден кеңістігін құру және басқа да көптеген көкейкесті проблемаларды шешудің жолдары белгіленді. Екі елде тұрақты тұратын біздің азаматтарымыздың құқықтық мәртебесі туралы, азаматтықты қабылдауды жеңілдету туралы келісімдер халықаралық қоғамдастықтың принциптеріне сай келетін маңызды қадам болып табылады және қарапайым адамдардың алдында тұрған проблемаларды өркениетті жолмен шешеді. Енді қазір әрбір ресейлік немесе қазақстандық жаңа жерге көшіп келгенде өз қалауы бойынша күрделі заңдық бұлталақсыз осы мемлекеттің азаматы бола алады.

Аймақ бойынша өзіміздің ең жақын көршілеріміз – Өзбекстанмен және Қырғызстанмен бірігуді дамытудың республикамыз үшін зор маңызы бар. Біз олармен Біртұтас экономикалық кеңістік құрып жатырмыз. Оның үстіне Орталық Азиядағы барлық мемлекеттер Арал өңіріндегі экологиялық апаттың салдарын жою жөнінде бірлесіп жұмыс істеуде.

Алматыда ТМД мемлекеттері басшыларының ақпандағы кездесуі барысында міндеттердің бүтіндей кешені шешілді. Біздің республика ұсынған "Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығында бейбітшілік пен тұрақтылықты қолдау туралы меморандумның" қабылдануын ерекше атап өткім келеді. Біз Достастық ішіндегі орын алып отырған проблемалардан, әсіресе қантөгіспен, адамдардың қаза табуымен, шаруашылықтың күйреуімен, бейбіт халықтың қасіретімен байланысты проблемалардан бойды аулаққа салмауға тиіспіз деп есептейміз. Меморандум қазіргі жанжалдар мен ықтимал жанжалдардың алдын алуға бағытталған. Осы құжаттың қабылдануы ТМД-ға қатысушы елдердің территориялық біртұтастықты және шекаралардың

бұлжымастығын, қазіргі қоғамдық-саяси құрылымды құрметтеуге, сепаратизмнің, ұлтшылдықтың, шовинизм мен фашизмнің кез келген көріністерінің жолын кесу жөніндегі шаралар қабылдауға деген ұмтылысын тағы да бір дәлелдеп отыр.

Біз бірігуге батыл барыл отырмыз. Біздің мемлекеттігіміздің бұлжымастығына қатер төнеді деп қорқатындар үшін Қазақстан бүгінгі таңда кез келген экспансияға, тіпті ол әскери араласу, саяси немесе экономикалық қысым жасау, сепаратизм немесе ұлтшыл-шовинизм болсын, қарсы тұруға қабілетті екенін тағы да еске салғым келеді. АҚШ-тан, Ұлыбританиядан, Ресейден, Қытайдан қауіпсіздік кепілдігін алғанымыз маңызды фактор болып табылады. Сөйтіп, Қазақстанның тәуелсіздігі тарихи фактіге айналып, халықаралық саяси, экономикалық және дипломатиялық құқық актілер мен сенімді қорғалған. Біз өз тәуелсіздігімізді, территориялық біртұтастығымызды құрметтел, оны қорғай аламыз.

Қоғамдық тұрақтылықты және ұлтаралық келісімді нығайту жөніндегі кейбір шаралар туралы

Құрметті делегаттар!

Қазақстан мемлекеттік егемендігін жариялап, тәуелсіздік алғаннан кейін өткен уақыттың ішінде талай өзгерістер болып өтті. Ол реформаны ілгерілетуге, экономикалық дағдарысты жоюдың шебіне шығуға, дүниежүзілік қоғамдастықтың тануына қол жеткізуге мүмкіндік берген көптеген нақты істерге және оқиғаларға толы болды. Әрине, кейбір олқылықтардың да орын алғаны рас.

Бірақ ең бастысы біз стратегияда қате жіберген жоқпыз. Әуел бастан ақ ішкі және сыртқы саясаттың басым бағыттарын белгілей отырып, біз тұрақтылықты, азаматтық татулық пен ұлтаралық келісімді нығайтуды ерекше бөліп алдық. Бұл идеология саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың принциптерін тұжырымдаған "қоғамның идеялық бірлігі – Қазақстан прогресінің шарты" концепциясында бекітілген.

Сол кезде менің баяндамамда осы концепция бойынша қоғамның белсенді саяси, біріктіруші күші болуға қабілетті Қазақстан халықтарының ассамблеясын құру идеясы ұсынылған болатын. Бүгін міне ассамблея құрылды, сөйтіп ол барлық мәселелерді шешуге, біздің ұлттық саясатымызды одан әрі жетілдіруге, соның ішінде мемлекеттік басқару мен реттеу деңгейінде де барынша белсенді қатысуға тиіс. Осыған байланысты ассамблеяға Президенттің жанындағы, ал облыстық бөлімшелерінде әкімдердің жанындағы ұжымдық орган мәртебесі берілді. Сіздердің алдарыңызда орасан зор жұмыс тұр, бірақ сол үшін бүкіл жауапкершіліктің тереңдігін де сезіне білу керек.

Осыдан бастап қоғамдық проблемалардың барлық қырлары бойынша, әсіресе ұлттық саясатта мемлекеттік актілер ассамблеяның пікірлерін ес-

кере отырып және оның тікелей қатысуымен қабылдануға тиіс. Ол актілердің әрқайсысы еліміздегі барлық халықтардың мүдделерін ескере отырып, сараптан өткізілуі керек. Бұл орайда біздің республикамыздағы бай тәжірибеге сүйену қажет. Бұл тұста осы құрылымның ұйытқысына айналған ұлттық-мәдени орталықтар мен ардагерлер кеңестері ерекше рөл атқаруға тиіс. Менің тарапымнан әкімдерге жергілікті жерлерде сіздердің қызметтеріңіздің проблемаларына жіті зер салу және осы қызметке тікелей қатысу жөнінде нақты тапсырма берілді.

Біздің жұмысымызды жетілдіруге жағдай туғызатын шаралардың арасында Қазақстан Республикасы Министрлер кабинетінің жанындағы Тіл жөніндегі комитетті ұлт және тіл саясаты жөніндегі мемлекеттік комитетке айналдырған жөн болар деп есептеймін.

Ұлтаралық қатынас саласындағы кейбір нақты проблемалар және оларды шешуге сіздердің қатысуларыңыз туралы әңгіме қозғамастан бұрын, меніңше, маңызды екі жағдайды атап өтсем деп едім.

Біріншіден, көбіне екі ұлтты – қазақтар мен орыстардың, өзара қарым-қатынасы туралы айтып та, жазып та жатады. Бірақ осы орайда 20 пайызға таяу қалған қазақстандықтардың мүдделері ұмыт қалады. Ал олардың да осы жағдайда өз мүдделеріне қысым жасалды деп сезінуге барлық негіздері бар емес пе? Қазақстанның, осы сөздің толық мағынасында, көп ұлтты мемлекет екенін ұмытуға болмайды. Бұл жария етіліп қана қойылатын тұжырым емес, шындықтың өзі. Міне сондықтан Қазақстанда тұрып жатқан – "кіші" немесе олар "үлкен" болсын – барлық халықтардың ұлттық-мәдени құндылықтарын сақтау біз үшін өте маңызды міндет. Олардың әрқайсысының өз түп-тамырлары, біз бағалауға тиісті өткеннің бай тарихы, ұлы бабалары бар.

Біз Ұлы Абайдың 150 жылдығы құрметіне арналған салтанаттар қазақ жерінде ғана емес, сонымен бірге ЮНЕСКО-ның аясында бүкіл дүние жүзінде өтетінін зор шабытпен қабылдадық. Сонымен бірге біз пірөдарлар Кирилл мен Мефодийдің еңбегінен туған, славян жазуының 1100 жылдығын да атап өтеміз.

Осыған орай әрбір ұлттың дүниежүзілік өркениеттің қазынасына өзінің үлесін, оның рухани әлеуеті үшін ұлы үлесін қосқанын және мұны халықтың санымен ғана бағалауға болмайтынын атап өтпекпін. Біз алдағы уақытта да осы әлеуетті сақтау және көбейту жөніндегі республика халықтарының ұмтылысын қолдайтын боламыз.

Екіншіден, Қазақстанның тек көп ұлтты ғана емес, сонымен бірге көп дінді мемлекет екенінің де елеулі маңызы бар. Мұсылмандармен қатар, еліміздегі халықтардың 60 пайызы өздерін соған қосады, мұнда православиліктер, протестанттар, буддашылар, католиктер, дүниежүзілік басқа да діндердің өкілдері өмір сүреді.

Бұл қоғамдық-саяси тұрақты жағдайды сақтауға көмектесетін елеулі фактор. Өйткені, барлық діндердің негізінде шын мәнінде бірдей иманды-

лық принциптері – адамдарға деген сүйіспеншілік, теріс қылықтарды айыптап, жолдан тайғандарға кешірім жасау, басқа ой-пікірлерге шыдамдылықпен қарау жатыр. Басқаша айтқанда, ұстанған дініне қарамастан республикадағы барлық дінге сенушілер бірдей тең, иманды және бейбітшілік сүйгіш жандар.

Жауыққан атеизмнің өктем билігі кезінде барлық діндер бірдей жағдайда мемлекеттің қатаң қысымында болып келді. Сондықтан өз дінінің қағидаларына көз жеткізе, өз уағыздарын басшылыққа ала отырып, адамдар басқа діндердің құқықтарының кемсітілуіне және қудалануына соншалықты ішкі түсіністікпен қарап келді. Міне, өзіне жақын адамды қолдау, оның қиындықтарды жеңе білуіне көмектесу жөніндегі ұмтылыс осыдан туындап отыр.

Қазақстан басшылығының конфессиялардың жоғары басшыларымен ізгі өзара құрметке толы қатынасы қалыптасты. Олардың ешқайсысына да артықшылық берместен, біз барлық дінге сенушілердің қажеттері мен талаптарына жауап беруге тырысамыз. Осындай жақсы қарым-қатынас аймақтық деңгейге де орнатылса жақсы болар еді.

Осының бәрін өз жұмысымызда ескеруіміз керек. Бұл жағдайларды Қазақстан халықтарының ассамблеясы да ескеріп, қазіргі кезеңде аса маңызды міндеттерді шешуге барынша пәрменді қатысуға тиіс.

Мәдени-ағарту қоғамдардың, ұлттық-мәдени орталықтардың білім беру жүйесімен, бұқаралық ақпарат құралдарымен, баспа индустриясымен кеңінен ынтымақтастық орнатуы қажет. Мұның өзі көптеген мақсаттарға жетуге:

- Қазақстандағы барлық халықтардың тілдерін дамытуға;
- ұлттық білім беру жүйесін жетілдіруге;
- бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін жақсартуға;
- ұлттық мәдениетті қорғаудың құқықтық тұтқаларын нығайтуға көмектеседі.

Егер бұдан гөрі егжей-тегжейлі айтатын болсақ, онда таяудағы уақыттың ішінде тілдерді дамытудың бағдарламасын қабылдамақпыз. Бұл бағдарлама оқитындардың қабілеті мен ықтимал мүмкіндіктерін толық ескеруге, ойдан туған емес, қайта нақты мақсаттарды алға қоюға, қомақты материалдық-техникалық базаға сүйенуге тиіс. Бұл орайда азаматтардың екі немесе бұдан көп тілді білуін мемлекет барынша ынталандыратын болады.

Сондай-ақ, білім беру мен денсаулық сақтауды дамыту бағдарламасын әзірлеу қажет. Бұл салалар аса шетін бюджеттік тапшылық жағдайына тап болып, өздерінің өмір сүруі үшін күресуге мәжбүр болып отыр. Өйткені бұл экономика салалары емес, қайта азаматтардың тұрмысын қамтамасыз ету саласы болып табылады. Ал ол қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық ахуалға тікелей әсер етеді. Білім беру және денсаулық сақтау мекемелерінің қызметін реттейтін қазіргі заңдарға өмірдің өзі талап етіп отырған өзгерістерді енгізетін кез жеткен сияқты.

Ұлттық мәдениет саясатының нысандарын елеулі түрде жаңарту жұмысы алда тұр. Сіздердің өз ұлттық мәдениеттеріңізді, дәстүрлеріңіз бен салттарыңызды насихаттай отырып, жүргізіп жатқан жұмыстарыңыз біріктіруші бастау қызметін атқаратыны сөзсіз. Алайда, қазір тек қана эстетикалық тәрбие берумен, мәдени-бұқаралық шаралармен ғана шектеліп қалуға болмайды. Мәдениетті дамыту проблемаларымен көшенді түрде айналысу керек деп ойлаймын, бұл орайда ұлттық білім беруді, ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарын да, ұлттың жалпы интеллектілік әлеуетін де түсіну керек.

Егер Ассамблея өздері үшін және өздерінің облыстық бөлімшелері үшін жоғары оқу орындарына түсу үшін квотаны қайта қарау керек деп ойлайтын болса, Министрлер кабинетіне және облыс әкімдеріне тиісті тапсырмалар берілетін болады.

Бізде Қазақстанда газеттер сегіз тілде шығатын, телерадио хабарлары жеті тілде жүргізілетін, Қазақстан халықтарының бірнеше тілдерінде мектептер істейтін, оларға арналған педагогикалық кадрлар Қазақстанның жоғары оқу орындары мен шетелдерде дайындалатын болса да, соған қарамастан бұл жұмысқа жаңа сапа беруіміз керек. Кезі келгенде Ассамблея жанынан біздің еліміздің барлық халықтарының өмірін көрсететін жалпы республикалық газет ашу жөн болар деп есептеймін. Республикалық теледидар ассамблеямен бірлесе отырып, Қазақстан халықтарының тілдерінде хабар таратуды жақсарту жөнінде шараларды ойластыруы тиіс.

Айтқандайын, дүние жүзінде Қазақстандағыдай өнеге жоқ. Мысалы, біздің "Українські новини" – Украинадан шет жердегі украиндық емес үкімет қаржыландырып отырған осы тілдегі жалғыз газет. Сондай-ақ, біздің байырғы басылымымыз "Коре ильбо" туралы да осыны айтуға болады. Алматыдағы корей театры – корейлердің тарихи отанынан тысқары жерлерде орналасқан дүние жүзіндегі жалғыз театр. Біз ассамблеядан, ұлттық-мәдени орталықтардан, ардагерлер кеңестерінен тарап жататын кез келген ізгі бастаманың мемлекеттік деңгейінде қолдау табатынына кепілдік береміз. Осыған байланысты үкімет Қазақстан халықтары Ассамблеясы қызметін мемлекеттік қаржыландыру жүйесін ойластыруы қажет.

Көші-қон проблемалары туралы аз айтылып жүрген жоқ. Өкінішке орай, біздің отандастарымыздың республикадан сыртқа кетіп жатқанын жоққа шығаруға болмайды. Алайда, шет жерлерге көшудің себептерін, меніңше, бізде орын алып отырмаған ұлттық белгілері бойынша кемсітуден іздеу ақылға қонымсыз. Ашығын айтсақ, Ресей, оның үстіне ТМД-ның басқа да елдері бүгінгі таңда барлық көшіп барғандарды қабылдауға экономикалық тұрғыдан әзір емес. Сөйтіп көшіп кеткендер ол жақта қиындықтарға тап болады. Ал бұл қиыншылықтарды олардың елеулі мемлекеттік қолдаусыз жеңуге жағдайлары келмейді.

Міне, нақ осындай қолдаудың жоқтығынан біз үшін жаңа құбылыс – қайтадан көшіп келу пайда болып отыр. Бұл орайда көптеген адамдар мен бүтіндей отбасылар республикадан тысқары жерде өмір сүруге үйрене ал-

май, Қазақстанға қайта оралуда. Демографтардың деректері бойынша, тек өткен жылдың өзінде ғана қайтадан көшіп келушілердің саны 50 мыңға жетті. Бұған таңдануға болмайды: біз ішкі азаматтық соғысқа жол берген жоқпыз, бізде адамдарды бірінші және екінші сортты азаматтарға бөлетін қатаң заңдар, оппозицияны тұтқынға алу, цензура жасау жоқ. Парламенттік дағдарыспен байланысты соңғы оқиғалар біздің заңға адал екендігімізді тағы да бір дәлелдеп берді.

Біз тоталитарлық мұраны және оның жаппай жазалау идеологиясын жеңе отырып, демократиялық жолға түстік. Тәуелсіздіктің қысқа кезеңі ішінде Қазақстанда бірде-бір газет жабылмағанын, ешкім де саяси қызметі үшін қамауға алынбағанын айтсақ та жеткілікті. Бірақ, демократия мен бостандық қылмыскерлер үшін тасаға айналмауға тиіс.

Ал таяудағы уақыттың өзінде-ақ бәрі де басқаша болатын. Көптеген белгілі ғылым, мәдениет және өнер қайраткерлері өз кінәсінен емес, республиканы тастап шығып, одан тысқары жерлерде бағын сынауға мәжбүр болған еді. Жүйенің идеологиялық қарсы әрекеттерін бастан кеше отырып, олардың мұнда өздерін толық көрсетуге мүмкіндігі болмаған еді. Бірақ еріксіз көшкендердің аузынан Қазақстанның атына бірде-бір шайпау сөз шыққан емес. Қайта керісінше, жылы лебізбен және алғыс сезімімен республиканы еске ала отырып, олар өздерінің қазақстандық түп-тамырларын әрқашан атап отырады. Ал сонымен бірге біздің кейбір саудашысымақтарымыз, қолда өскен саясатшыларымыз кез келген шетелдік ұсынған бір шыны аяқ кофе үшін өзінің туған анасын, бұл орайда біз Отанымызды да анамыз деп есептейтінімізді еске алсақ, сатып кетуге әзір.

Ал кең ауқымда айтатын болсақ, Қазақстан Ресейдегі, Орталық Азиядағы, Түркиядағы, Ирандағы, Қытайдағы, жақын және алыс басқа да шетелдердегі қазақ диаспорасымен неғұрлым берік және тұрақты қатынастарды қолдауы тиіс. Өйткені, 12 миллион қазақтың 4 миллионнан астамы сол жақтарда өмір сүріп жатыр. Олардың кейбіреулері саясатқа ықпал жасай алмаса да, олар адами қызметтің ең сан алуан салаларында қолайлы табыстарға қол жеткізген адамдар. Сөйтіп, Қазақстанда оларға қалай қарайтын болса, республиканың дүниежүзілік жұртшылықтың алдындағы беделі де көп ретте соған байланысты болады.

Айтқандайын, өздерінің тарихи отанына көшіп кеткен біздің көптеген жерлестеріміз Қазақстанмен байланысын үзбеге, бұрынғы отандастарымен ақпарат және мәдени алмасуға ұмтылуда. Мұның өзі қуатты, бейнелеп айтқанда, тұрақтылықтың күшті белдеуін құрады. Біздің ұлттық-мәдени орталықтарымыз осы ізгі ұмтылысты барынша қолдауға тиіс деп санаймын, өйткені біздің еліміз туралы шындықтың таяу және алыс шетелдерге тарауы Қазақстанның достарының, біз жүргізіп отырған саясатты қолдаушылардың қатарын объективті түрде көбейте бермек.

Бұл жұмысқа Сыртқы істер министрлігі, біздің бүкіл дипломатиялық корпусымыз белсенді ат салысуға тиіс.

Қазір "Халықтық дипломатия" туралы да көп айтылып жүр.

Ассамблея мүшелерін ұлттық саясатты жүзеге асыру тәжірибесін зерттеу үшін шетелдерге шығуын ұйымдастыруды, сондай-ақ, оларды Қазақстанның ресми делегацияларының құрамына қосуды өте пайдалы деп есептеймін.

Мен біздің саясат зерттеуші мамандарға, қоғамдық ғылымдар саласының ғалымдарына сөзімді ерекше арнағым келеді. Меніңше ұлтаралық қатынастар проблемалары сіздердің бүгінгі таңдағы зерттеулеріңіздің өзегіне айнала алады және айналуға тиіс. Осы салада болып жатқан процестерге, оның үстіне Қазақстанда ғана емес, бүкіл дүние жүзінде болып жатқан процестерге айқын сипаттама беруді, этникааралық қатынастардың қалыптасуының ықтимал келешегі туралы білімді қоғам аса қажет етіп отыр. Сайып келгенде, қоғамдық институттарға, басқару органдарына социологиялық сауалдарға сүйенетін және ұлттық саясатты жүргізудің аймақтық ерекшеліктерін ескеретін нақты ұсыныстар қажет. Өзірге мұндай зерттеулер өте аз, ғылыми ой өткеннің таптаурындарынан, бізді өміріміздің күрделі құбылыстарына үстіртін және жай ғана атап өтетін тәсілдерден әлі де арыла алмай отыр. Ал өмірдің өзі осындай ой-пікірлерге көптеген негіздер беріп отыр.

Ұлттық саясат проблемаларын қорытындылай келіп, ол алдағы уақытта да айқын және әділетті принциптерге құрылатынын айтпақпын. Олардың ішінде ең бастылары:

- мәмілеге келу жолын іздестіру;
- ұлттық мәселені әділетті шешудің базасы ретінде қоғамдық тұрақтылық;
- заңның үстемдігі;
- мемлекеттік тәуелсіздікті нығайту және белсенді бірігу саясаты.

Біздің қазіргі өмірімізде, бүгін жетіп отырған қоғамды реформалаудың қазіргі кезеңінде еліміздің әрбір азаматына қатысты емес проблемалар жоқ болар. Сондықтан Қазақстан халықтарының Ассамблеясы тәрізді өкілетті орган біздің қоғамымыз үшін аса көкейкесті міндеттерді шешуге қатыса алады және қатысуға тиіс деп санаймын.

Реформаларды ілгерілету – ортақ міндет

Парламенттің жаңа құрамы сайланғанға дейін маған, сондай-ақ, облыс әкімдеріне заң қосымша өкілеттіктерді бергені белгілі. Мен бұл өкілеттікті ең алдымен экономикалық проблемаларды шешу үшін, реформаларды ілгерілету және елді дағдарыстан шығару үшін пайдаланбақпын.

Қазақстанның барлық аймақтарынан өкіл бола отырып, сіздер басқалардан гөрі жергілікті жерлердегі жағдайды, ал ең бастысы әлеуметтік-экономикалық ахуалды, адамдардың ой-пікірлерін жақсы білесіздер. Оның үстіне сіздер мемлекеттің жоғары өкімет құрылымдары мен халықтың арасындағы екіжақты байланыстың қазір өзіндік бір арнасына айналып отыр-

сыздар. Сондықтан мен экономикалық саясатты жүзеге асыруға сіздердің тікелей атсалысатындарыңызға сенемін.

Біздің таяудағы міндетіміз – әрбір отбасына, республиканың барлық азаматтарына қалыпты тұрмысты қамтамасыз ету. Әрбір қазақстандық өз еңбегінің жемісін жеп, өзін толық көрсете білу үшін барлық жағдайларды туғызу керек. Біз осы жұмыспен айналыса отырып, отандастарымызға еңбек жолын таңдауға ерік береміз. Мұның өзі әлеуметтік тұрғыдан жікке бөлінбеген қоғамда, кедейлер мен байлардың арасында тұңғыық болмайтын, ал адамдардың басым көпшілігінің орташа игілігі бір-бірімен салыстыруға келетіндей қоғамда ғана мүмкін.

Біз реформалар жолын саналы түрде таңдап алдық. Мұның өзі біздің тұрмысымызды жақсартудың міндетті шарты болып табылады. Бүкіл дүние-жүзілік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, нарық әлеуметтік қиял емес, қайта нақты әрі пәрменді жүйе. Ол көптеген халықтарды, соның ішінде біздің табиғи ресурстарымыздың тіпті шағын бөлігі де жоқ халықтарды өркендеуге жеткізді.

Бұны таңдауды өмірдің өзі талап етті: экономикалық қатынастар жүйесін өзгертпеудің өзі біздің қоғамымызды тұралау мен құлдырауға әкеліп соғар еді. Орта ғасырлық философ Фома Аквинский дәл атап көрсеткеніндей: "Теңіз капитанының ең биік мақсаты кемені сақтап қалу болса, онда ол кемені айлақта мәңгі ұстар еді".

Мемлекет басқаруды менің маңдайыма жазған болса, сенімді жолды басшылыққа аламын. Ал, бұл жол кез келген аялдау мен кідіру еліміз бен қоғам үшін қауіпті екенін көрсетіп отыр.

Осы орайда көшбасшысының жүгі сырттан қарағандағыдай жеңіл емес екенін айтпақпын. Тарихтың бетбұрысты кезеңдерінде мемлекеттің кез келген басшысы біліксіздікке, әсіресе экономикалық және саяси дамудың үлгілерін талдау мәселесіндегі біліксіздікке қатаң қарсы тұруы, бөріне бірдей жаға бермейтін, бірақ өміршең маңызы бар шешімдерді қабылдауға тиіс. Кейде адамдарды еркінен тыс қазір барғысы келмейтін, бірақ объективті түрде баруға тиіс жаққа жетелеуге тура келеді. Және әңгіме біздің еліміздің болашағы туралы болып отырғандықтан мен батыл, тіпті, қатаң шаралар қолданбақпын.

Мұндай айқындама өзін ақтап, қазірдің өзінде жемісін беріп жатыр: жоғарыда айтып өткенімдей, Қазақстан түбегейлі реформалардың ең күрделі кезеңінен өтті, экономикада жанданудың алғашқы белгілері аңғарылып отыр.

Әділетті түрде прагматиктердің үкіметі деп аталып жүрген жаңа Министрлер Кабинеті істі сауатты жүргізе, оқиғалардың алдын ала жұмыс істеп отыр деп есептеймін. Мұны берілген өнім үшін селомен есеп айырысу, өнеркәсіп өндірісінің біраз өсімі, инфляция қарқынының төмендеуі көрсетіп отыр.

Үкімет өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығындағы кешенді саясаттың негіздерін талдап жасап, халық шаруашылығының осы аса маңызды салаларын басқарудың экономикалық тұтқаларын дәйекті түрде іске қосуда.

Таяу күндерде мен барлық тұтынушылар үшін энергия шығынының тарифтерін едәуір төмендету туралы тиісті құжатқа қол қоймақпын. Мұның өзі инфляцияны тежеп, экономиканың өрлеуіне жағдай жасайтын болады.

Біз салық жүйесін жетілдіруге тиіспіз. Ол әзірге тауар өндірушілерді ешқандай да ынталандыра алмай отыр. Салық қысымын таяудағы уақыттың ішінде едәуір азайту көзделіп отыр.

Жеңілдіктер беруге аянбай-ақ, Қазақстан экономикасына инвестицияларды тартуды ынталандыру үшін жағдай туып отыр. Оның үстіне күрделі қаржылар өзінің табиғаты бойынша инфляцияға түспейді. Ал әзірге капитал негізінен сауда-делдалдық салаға жинақталуда.

Иә, көптеген отбасыларының материалдық жағдайы қазір жақсартуды қажет етеді. Және бұл қиындықтарды саяси проблемалардың шиеленісуі есебінен қолдан шиеленістірудің қажеті жоқ. Өйткені экономиканы қалпына келтіріп, адамдарға лайықты өмірді қамтамасыз еткеннен кейін бұл проблемалардың бірқатарын кейін де шешуге болады. Біз бүгінгі таңда айтысып жүрген көптеген мәселелер қазақстандықтар үшін барынша аз шығынмен шешілетін болады. Экономикадағы табыс пен тәртіп қоғамдық тұрақтылықты бұрынғыдан да нығайта түсіп, неғұрлым өткір проблемаларды шешетін болады.

Осы тақырыпты аяқтай келіп, реформалар процесі экономикалық істерден мұндай былық, өндірістің құлдырауы және жоғары инфляция өздеріне тиімді болып отырған пысықайлар мен саясатшыларды сөзсіз шетке шығаруға тиіс екенін атап өтпекпін. Егер реформа жасаушылардың маскасын бүркеніп, олар үкімет басына келетін болса, өндірісті дамытуға, оның құрылымдарын қайта құруға келтірілетін зиян айқын жалдаптық тенденцияны күшейте түсетінін айтып түсіну керек. Ал, мұның өзі барлық өзгерістерді толық тоқтатуға әкеліп соғумен бірдей.

Құрметті сессияға қатысушылар, мен сіздерді өзімнің одақтастарым деп санайтын болғандықтан барлық осы проблемаларды бірлесіп шешуге шақырамын.

Конституциялық реформа жолында

Экономикалық өзгерістерді, сондай-ақ, саяси, әлеуметтік өзгерістерді жүргізуді бізде әлсіз заң шығарушылық база жетілдірілмей сот жүйесін, аса өткір қылмыстық жағдай тежеп келгені және әлі күнге дейін тежеп отырғаны ешкімнен де құпия емес. Осы салалардың әрқайсысында жеке мәселелерді шешумен қаншалықты айналыссақ та, біз ең басты қадамды жасамасақ – конституциялық реформаны жүзеге асырмасақ – бәрібір қажетті нәтижеге қол жеткізе алмаймыз.

Бұл, шынында да, біздің мемлекеттігімізді нығайтудың аса маңызды міндеттерінің бірі. Әлбетте, қазір ең алдымен парламенттің тағдыры жұртшылықты толғандырып отыр.

Тек екі палаталы жүйесі бар парламент қана заң шығару қызметімен білікті айналысуға, тыңғылықты сарап жасаудың және мәміле жолдарын іздестіруден кейін бәтуға келуге қабілетті деп ойлаймын. Өкіметтің әрбір тармағы өз ісімен айналысып, бірін-бірі "қыспаққа" алмауға тиіс. Осының алдында шақырылған Жоғарғы Кеңестер туралы мұны айта алмайсың. Олар депутаттардың өзін-өзі көрсетуінің саяси аренасы болған тәрізді. Осы сөздің толық мағынасындағы заң шығарушы орган бола алған жоқ. Парламентшілердің күшқуаты заң жобаларымен күнделікті, дәйекті жұмысқа бағытталмай, атқарушы өкімет пен қарым-қатынасты айқындаудың ұсақ-түйек мәселелерінен аса алмады. Бұл кикілжіңдерді туғызып, ол үкіметтің парламентке деген қысымы ретінде көрсетілді. Шын мәнінде бәрі керісінше болды: атқару өкіметі заң шығарушы өкіметтің қол сұғуынан өзін қорғауға мәжбүр болды.

Соңғы жылдарда біздің Жоғарғы Кеңестерімізде жұмсартып айтқанның өзінде елдің мүдделерінен алыс, шамадан тыс шамшыл және аса сөзшең адамдар белең алғаны жұртшылыққа белгілі. Оның үстіне атқару өкіметіне қарсы тұруда парламенттік көпшілікке бүкіл оппозиция тұрақты түрде қосылып отырды. Ал бұл оппозиция саяси ағымның мүлдем қарама-қарсы жағында болатын. Бұдан оның ерекше қасиеті – бұлардың ұқсастығы және саяси одақты таңдай білмеуі айқын көрінді. Ұлтшыл-патриоттар, шовинистер мен коммунистер өздерінің топтық немесе жеке мүдделері туралы әңгіме болған кезде бір одаққа бірігуде. Мұның өзі бізде демократизм мен парламенттік мәдениеттің мүлдем жоқтығынан ғана мүмкін болып отыр.

Шын мәнінде парламентарийлер атқару өкіметін таптап, оны өзіне бағындыруға, сөйтіп, осы нақты билік арқылы несиелерді, инвестицияларды, қаржыны, қысқасы ақшаны бөлуге зор ынтамен кірісіп кетті. Сонымен қатар, сот билігін де бағындыру басталды. Әрине, әңгіме барлық бұрынғы депутаттар туралы болып отырған жоқ. Қайта шағым жасауға жатпайтын Конституциялық соттың шешімімен де келіскісі келмейтін жанжалқұмарлар туралы болып отыр.

Егер өкілетті өкіметтің тікелей қызметі туралы айтатын болсақ, онда Францияның тәжірибесіне сілтеме жасаған жөн. Осы елдің Конституциясымен парламенттік заң шығару қызметі айқын белгіленген. Ал бұдан тысқарының бәрі атқару өкіметінің нормативтік ерекше басымдығы болып табылады. Егер Қазақстанда осылай болатын болса, біздің қолымызда өскен сарапшылар бұдан демократиялық нормалардың бұзылуын табар еді. Ал олардан Франция туралы сұрайтын болсаң, осы Еуропа мемлекетіндегі демократияның салтанаты туралы өршелене айтар еді.

Сот реформасы конституциялық өзгерістердің маңызды бөлігі болып табылады. Еріктен тыс мәмілелердің жемісіне айналған біздің Конституциямыз сот билігін, Конституциялық сотты қоса алғанда, қоғам мен өкіметтің мемлекеттік институттарының, соның ішінде Президенттің де бақылауынан тысқары қойды. Әрине, билікті құрылымдардың сот ісіне араласуына жол беруге болмайды.

Конституцияда сондай-ақ, тежеу мен қарсы салмақ жүйесі жоқ, бірақ бұл принцип онда жарияланған. Әңгіме белгілі бір жағдайларда парламент мемлекет басшысының өкілеттігін тоқтатуға және керісінше Президент Жоғарғы Кеңесті тарата алатыны туралы болып отыр. Ата Заңды әзірлеу процесінде осы принциптерді кіргізуді талап еттім, бірақ XII-ші шақырылған парламент оны қабылдамай тастады. Ал мен қазірдің өзінде мемлекет пен қоғамның мүдделері осындай тежеу мен қарсы салмақты талап етіп отыранына сенімдімін.

Аймақтарда мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың негізгі құралы әкімдер болып табылады. Бірақ олардың жағдайына толық айқындық енгізу керек. Олардың қазіргі мәртебесі Президент шын мәнінде атқару өкіметін де басқарған кездегі жағдайға сай келеді. Қазір бұл жағдай түбірінен өзгерді. Соның нәтижесінде облыс әкімдері құқықтық бос кеңістікте болып шықты: бір жағынан, олар Президенттік жоғарыдан төмен басқарудың жалғасы бола отырып, екінші жағынан, жергілікті жерлерде жоғары атқару билігінің өкілі емес.

Жергілікті мәслихаттарға деген көзқарасты да қайта қарау талап етіліп отыр. Қазақстан – біртұтас мемлекет, мұның өзі Конституциямен бекітілген. Демек, жергілікті өкілетті органдардың заң шығару өкілеттігі жоқ, сондықтан олар шын мәнінде атқару өкіметінің қызметін орындайды.

Сондықтан белгіленген процедура бойынша халық алдындағы бүкіл жауапкершілікті әкімге тапсырып, сонымен бір мезгілде мәслихат басшысы қызметін соған жүктеу қисынды болар еді.

Осы демократиялық норма қалыптасқан шындыққа сай келер еді. Халық жергілікті жердегі жағдай үшін жеке басымен кімнің жауап беретінін, аймақтық саясатты кімнің талдап жасайтынын және оны жүзеге асыруға кімнің жауап беретінін білуге тиіс. Айтқандайын, мұны азаматтардың өздері де талап етіп отыр.

Қысқасы, жергілікті жерлерде тәртіп орнату керек және оны тездеткен жөн. Өйткені күшті аймақтық билік болған жағдайда қазіргідегіден түрлі жыл-постар мен қылмыскерлер өздерін еркін сезіне алмас еді. Ал қазір өкімет құрылымдарын бірін-бірі алмастырып, тіпті, кейде бір-бірімен келісе алмай жатады.

Жалпы алғанда Конституциялық реформалар орталықта да, сондай-ақ жергілікті жерлерде де тұрақты әрі теңдестірілген өкіметті құруға әкеліп жеткізуге тиіс. Қоғамның мүддесі үшін, атап айтамын, қазақстандық қоғамның мүддесі үшін жұмыс істеуіміз керек, ал басқа мемлекеттерде қолданылып жүрген бөтен, өздеріне ғана тән ерекше практиканы еш ойланбастан әрі көзсіз көшіріп алмауымыз керек.

Барлық осы проблемаларды ассамблеяның келесі сессиясы талқылайтын болар деп ойлаймын.

Оның үстіне жаңа парламентті сайлауға дейінгі кезеңді мен мемлекетте құқық тәртібін нығайту, қылмыспен күресті күшейту үшін пайдаланбақпын.

Мен осы шараларды бұрынғы парламентке енгізбек болған едім. Ал бірақ оның сіздерге белгілі заң күшін "өнімділігі" кезінде оны қашан қабылдайтыны белгісіз еді. Және де өзінің баяулығымен және сөзбұйдаға салуымен қылмыстық жағдайды одан әрі шиеленістіре түсер еді. Енді құқық тәртібі Президенттің Жарлығымен бекітілетін болады және бұл жұмыс қазірдің өзінде басталып кетті. Таяуда Жарлықтардың бірімен жемқорлықты жоюға бағытталған қазіргі заңға елеулі өзгерістер енгізілді.

Қылмыскерлікті ауыздықтау үшін мен қолымнан келгеннің бәрін жасауға сендіремін. Біз қоғам қылмыстық дүниеден қорғау жөнінде кепілдік беруге тиіспіз. Ал бүгінгі таңда жағдай шегіне жетіп отыр. Сондықтан жағдайды жедел әрі батыл түрде өзгерту керек.

Кезінде византиялықтар былай деген: мақсатқа жетудің екі жолы бар: бірі – заң жолы, екіншісі – жыртқыштық жол. Сіздер мен біздер және ең алдымен менің өзім алғашқы жолды – заңның салтанат құрып, басым түсуі жолын орнықтыруымыз керек. Азаматтар заңды құрметтемейінше, ешқандай қоғам тұрақты болып, гүлдене алмайды. Заңның жарияланған емес, қайта нақты басымдығы демократиялық қоғамның бұлжымас атрибуты болып табылады.

Митингілік қызбалықтар мен тұрақсыздандырушы саяси ұрандар емес, билігі барлардың жеке еркі емес, қайта азаматтардың қоғам талдап жасаған және қабылдаған ережелерін қадағалау болып табылады.

Конституциялық соттың шешімдерімен байланысты соңғы оқиғаларға орай әр түрлі үндер естілуде: диктатура орнағалы жатыр дейді. Иә, диктатура, бірақ бұл Конституция мен заңның диктатурасы. Ал мұның өздеріне қатерлі салдары болатынын сезгендер байбалам салуда.

Егер жалған демократиялық ұрандармен елде былық басталып, қылмыстық жүгенсіздік белең алатын болса, шынында да диктатураның орнауы мүмкін.

Олар көбіне ұлттық мүдделерді қорғауды тілге тиек етеді. Ұлттық идеяны бұрмалай, адамдардың ширыққан азаматтық сезімдерімен ойнай отырып, кейбір саясатшысымақтар мен кәдімгі қылмыскерлер осы картаны өздерінің жымысқы мақсатында пайдаланғысы келеді. Жаңа Өзенде, Өскеменде, Есікте болып өткен нағыз қылмыстық әрекеттерді талдап жатпастан оған ұлтаралық жанжалдар бояуын жаққысы келген талпыныстар да болды.

Жаңадан пайда болған қазақтардың бірін "ұрлап кетумен" байланысты оқиға да солардың қатарынан. Қысқасы, қылмыстық әлемнің ұлтаралық жанжалдарды қолдан туғызғысы келетін әрекеттерін жоққа шығаруға болмайды.

Құқық қорғау органдарының назарын расизмнің, шовинизмнің, ұлтшылдықтың, антисемитизмнің ең болымсыз деген көріністерінің өзіне бірден және ең қатаң түрде тыйым салу қажеттігіне аудармақпын. Соңғысын ерекше атап өтемін. Өйткені бірқатар басылымдар қазірдің өзінде антисемиттік өзара сөз сайысына түскен тәрізді. Қазақстанда ешқашан да мұндай болып көрген

жоқ және болмайтынына сендіремін. Конституция мен Баспасөз туралы Заңның тиісті ережелері бар. Ендеше соны мүлтіксіз орындайтын болайық.

Осындай күйкі дүниетаным – тоталитаризмнің мұрасы. Ол өз халқын моральға жат тұрғыдан билеп-төстеп келген және дүниежүзілік тарихта кез келген басқа бір режимнен гөрі өзінің халқын көп қырған система. Ол адамдардың ойын тізгіндеп ұстап, сауда-саттық жасау ұят, ал өз азаматтарын ату ұят емес, ұрлық жасау беделді іс дегенді сендіруге тырысып келді. Ол диссиденттікті қоғамдық құбылысқа айналдырып, өзгеше ойлайтын ерекше жандарды түрме торының ар жағында немесе психикалық ауруханада ұстап келді.

***

Құрметті делегаттар!

Сіздер Қазақстанның, оның ұлттық сан алуандығының, мәдениеттері байлығының, осы ассамблеяға – мемлекет басшысы жанындағы ресми органға өздеріңізді сайлаған азаматтардың сенімін арқалаған өкілсіздер.

Мен ыңғайы келгенде әрбір қазақстандықты соңғы он жылдың ішіндегі жағдайда біздің басты байлығымыз – бұл қоғамдық тұрақтылық, ұлтаралық алауыздықтың және осының негізінде қантөгістің жоқтығы екеніне сендіруге тырысамын.

Менің осы табандылығым үйдің есігін соғыс пен ажал қаққан кезде басқаның бәрі де – игілік пен шағын кикілжіңдер, байлық пен ізгілік, адамның қоғамдағы жағдайы және басқалар өзінің құны мен мағынасынан айырылатынымен түсіндіріледі. Өйткені соғыс ең басты құндылықты – адамның өмірін үзіп түседі. Ал өмірден артық ештеңе жоқ. Сөйтіп соғыс адамдарды үйренген жерінен аяусыз қудалап, оларды күнәсіз босқындарға айналдырады.

Құдайдың шапағатымен бұл қырсық бізден аулақ болып отыр. Сол үшін де біздің азаматтарымызға мың алғыс айтамын. Алайда, сонымен бірге бұл өздігінен болып отырған жоқ. Мұның сыртында терең ойлардың, талдау мен салғастырудың, келісім мен өз тағдырын сенің қолыңа тапсырып берген көп ұлтты халық үшін орасан зор жеке жауапкершілік сезімнің талай тынымсыз күндері мен ұйқысыз түндері тұр.

Соғыс орасан зор, орны қиындықпен толатын материалдық зиян алып келеді. Осы ғасырдың өзінде ғана жер бетіндегі бүкіл халықты 50 жылдан астам тегін тамақтандыруға болатын немесе 500 миллионнан астам отбасын жайлы тұрғын үймен қамтамасыз етуге болатын қаржыны соғыс жалмап кетті.

Чешенстанда, Тәжікстанда, Әзірбайжанда және ТМД мен әлемнің басқа да “ыстық” нүктелерінде болып жатқан оқиғаларға көз салып көріңіздерші. Сонда сіздер біздің тұрақтылығымызды бағаламайтындар, өзінің жеке шамшылдығы немесе саяси адасуы арқасында біздің тыныштығымызды бұзуға тырысатындар өз халқының мүддесін сатқан ашық жау екенін түсінесіздер. Сондықтан адамдар қырағы болып, жеңіл өмірді тез орнатуға жалған уәде беретіндердің құрығына түспеуге тиіс.

ДОКЛАД ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПЕРВОЙ СЕССИИ АССАМБЛЕИ НАРОДОВ КАЗАХСТАНА

Алматы, 24 марта 1995 года

ЗА МИР И СОГЛАСИЕ В НАШЕМ ОБЩЕМ ДОМЕ

На протяжении многих веков казахскому народу приходилось бороться за свою независимость и суверенитет. Благодаря своим лучшим качествам, умению сплотиться и быть единым в минуту опасности, и не в последнюю очередь – стремлению жить в мире, согласии и добрососедстве с другими народами, он не исчез в потоке истории и через десятилетия смог восстановить свою государственность. Отдадим должное многим поколениям наших предков, которые, несмотря на все трудности, выпавшие на их долю, смогли обеспечить будущее своего народа, сохранить язык, культуру, традиции и свободолюбивые устремления. Все это в конечном итоге и привело к возрождению казахской государственности.

У казахского народа, выдержавшего испытание временем, богатая и сложная история. Сегодня она должна помочь всем народам, живущим в Казахстане, лучше понять корни нашего единства и исключить любые исторические упреки, ибо, заглядывая в прошлое, нужно видеть будущее. На наше поколение возлагаются ответственные задачи – сохранить достоинство предков, укрепить возрожденную государственность и перейти на качественно новый уровень, отвечающий требованиям цивилизованного мирового сообщества. Мы должны проникнуться осознанием ответственности каждого и всех нас за будущее нашей страны. А это значит – помня о прошлом, надо быть устремленными в будущее, жить в мире и согласии с другими народами, уважать их культуру, традиции, обычаи. Как говорят казахи, "береке басы – бирликте" – "преддверье счастья – в единении сил".

На делегатах Ассамблеи народов Казахстана, которым доверено представлять законные интересы 120 национальностей, лежит огромная историческая ответственность за будущее каждого этноса и всего казахстанского народа.

Инициатива создания ассамблеи исходит из недр нашего общества. В соответствии с нею в республике была проведена большая подготовительная работа. Созданы малые ассамблеи областей, куда избраны самые достойные.

Первая сессия Ассамблеи народов Казахстана созвана для того, чтобы проанализировать пройденный путь и происходящие общественно-политические процессы, наметить оптимальные пути реализации национальной политики. Для этого необходимы широкий диалог и совет с вами, представляющими интересы всех граждан республики. Нам предстоит ответить на вопросы: как сохранить и укрепить общественную стабильность, как вести дела в период до следующих парламентских выборов, как ускорить реформирование общества? Люди должны знать об этом не из сомнительных, а из самых компетентных источников, непосредственно занятых разработкой и реализацией государственной политики, от власти, которая сегодня работает вместе с вами.

Мы уже, можно сказать, преодолели самый трудный участок пути и находимся в преддверии перелома кризисной ситуации, накануне подъема. Но прошлое, настоящее и будущее настолько взаимосвязаны и взаимообусловлены, что без осмысления своего исторического опыта и опыта других государств достичь реальных позитивных перемен будет сложно.

Этнические проблемы современного мира

Человеческая цивилизация – это непрерывная цепь рождения, расцвета и ухода с исторической арены народов и государств. Зачастую этот процесс принимает глобальный характер. На протяжении только XX века такие события проходили по меньшей мере трижды. Сначала – после первой мировой войны, когда в результате крушения ряда империй образовались суверенные государства – Австрия, Чехословакия, Югославия, Венгрия, Польша, Финляндия и другие. Вторая волна появления новых государств была связана с национально-освободительным движением и крушением колониализма. В ту пору, на рубеже 50–60-х годов, некоторые бывшие колонии выступили с требованием пересмотра существующих границ и открыто заявили о готовности применить насильственные методы. Так возникли территориальные споры между Сомали и Эфиопией, Ганой и Того, Индией и Пакистаном, Марокко и Алжиром и т. д. В странах Азии, Африки и Латинской Америки в период от окончания Второй мировой войны и до 90-х годов произошло более 50 территориальных конфликтов, жертвами которых стали 15 миллионов человек.

Время и трагический опыт все же заставили понять, что в условиях этнического многообразия, присущего большинству стран, попытки установить государственные границы в соответствии с этническими рубежами несут угрозу самому существованию молодых государств.

Постепенно возобладала концепция неприкосновенности границ и территориальной целостности независимых государств, исходящая из здравого смысла, сохранение территориального статус-кво при всех его недостатках предпочтительнее кровавых конфликтов. С утверждением этого

подхода государства получили возможность приступить к решению насущных проблем своего развития и добиться первых успехов. Другие страны, не сумев оставить в прошлом свои взаимные претензии, истощают силы в конфликтах, подтачивают национальные ресурсы и вместе с тем сужают для себя возможности международного сотрудничества. Вот почему принцип преемственности суверенитета, то есть восприятие границ как данности и отказ от насильственного их передела, не имеет альтернативы.

Ныне мир переживает третий этап, связанный с крушением социалистической системы. Распад Советского Союза поставил вопрос о сохранении международной стабильности. В связи с этим возникли дисбалансы в мировой геополитике, которые привели к росту нестабильности не только на территории СНГ, но и за его пределами.

Право выбора каждой страной собственного будущего неоспоримо. Однако осуществление этого права не должно нарушать прав и интересов других этносов. События в Югославии и трагические конфликты в некоторых регионах постсоветского пространства убедительно свидетельствуют о дезинтеграционных, разрушительных тенденциях, угрожающих взрывами колоссальной силы. Их крайним проявлением являются большие и малые войны на этнической и территориальной почве, будь то в Азербайджане и Армении, Боснии и Таджикистане, Грузии и Молдове.

Межэтническая напряженность и разной степени столкновения характерны для всех этапов развития человечества. И нынешняя вспышка конфликтности в постсоциалистическом мире в какой-то мере была неизбежна. Она связана с прохождением многими народами через этап взаимного отторжения. Я уверен, что этот виток потрясений через какое-то время даст новое качество стабильности – размежевавшиеся страны и народы поймут издержки изоляционизма и вернутся на путь интеграции.

К сожалению, международное сообщество сегодня не в силах предотвратить локальную дезинтеграцию. Оно оказалось не в состоянии справиться с лавиной в одночасье разразившихся проблем, которые перерастают в войны. Так было во всех "горячих" точках, как потухших, так и поныне пылающих. Трагедия Карабаха, Таджикистана, Приднестровья, Осетии, Абхазии и, наконец, Чечни – это не только трагедия населяющих их народов, но и наша общая боль. В Нагорном Карабахе число беженцев и перемещенных лиц достигло по меньшей мере 10 процентов населения всего Азербайджана. Имея до войны 5,6 миллиона жителей, Таджикистан потерял в боевых действиях более 300 тысяч человек. Общее число беженцев и перемещенных лиц здесь, по некоторым оценкам, составляет свыше полутора миллионов человек, половина из которых была вынуждена покинуть страну. Несколько тысяч человек было убито и около 150 тысяч – стали беженцами в результате конфликтов в Абхазии. По данным только на январь этого года число беженцев из Чечни превысило 130 тысяч человек, число же жертв пока трудно определить.

Пожалуй, никогда еще разрушительные тенденции не были так связаны с межнациональными конфликтами. Катастрофические межэтнические войны прошли в Африке. Достаточно назвать столкновения в Руанде, приведшие к гибели сотен тысяч людей. Определенная напряженность характерна для высокоразвитых стран с устоявшейся демократией, где также предостаточно болевых точек. Это фламандский вопрос – в Бельгии, проблема Ольстера – в Великобритании, Корсики – во Франции, Страны Басков – в Испании, Квебека – в Канаде и т. д.

Все это свидетельствует о том, что универсальных рецептов решения национального вопроса не существует. Горький опыт конфликтов и межнациональных войн последних лет убедительно говорит об ограниченных возможностях международного сообщества в этой сфере. К сожалению, мы живем в очень хрупком и нестабильном мире. Исходя из этой очевидной истины, мы ни в коем случае не должны допускать возникновения конфликтов в нашей стране. В противном случае никакая помощь извне не поможет. Поэтому необходимо самим вырабатывать механизмы преодоления подобных противоречий.

Д. И. Менделеев в свое время говорил о существовании космоса, "мирового эфира", который реагирует на зло на Земле. Возможно, был прав великий ученый. Ведь самые страшные природные катастрофы обрушиваются как раз на те государства, где проливается кровь невинных людей.

Уроки истории Казахстана

Принципиально важным представляется изучение и переосмысление национальной политики, проводившейся в бывшем СССР. Будет глубоким заблуждением, если мы сегодня предадимся иллюзиям по поводу того, что советская эпоха канула в прошлое и что мы ее знаем достаточно хорошо. Нужно признать: наши исторические представления, особенно на уровне массового сознания, необъективны, фрагментарны, пропущены через множество вульгарно-социологических фильтров. Отсюда и крайности в трактовках – от попыток замазать "белые пятна" только черной краской до идеализации недавнего прошлого. И то, и другое одинаково опасно для обновляющегося общества, поскольку не приносит людям ничего, кроме раздражения, мешает им принимать ответственные решения, служит базой для всевозможных политических спекуляций. Более того, ошибочно считать, что введение демократических институтов само по себе выправит положение, разрешит проблемы межнациональных отношений.

В чем же главный исторический просчет прошлой системы? На мой взгляд, он кроется в том, что целые народы были насильственно загнаны в прокрустово ложе тоталитарного государства, да еще под знаменами пролетарского интернационализма. На деле это привело к сжатию пружин национального самосознания. История еще раз показала – какой бы путь

развития, капиталистический или социалистический, общество ни избрало, без утверждения институтов защиты и развития национального самосознания государственное строительство неминуемо обречено на провал.

Вся советская история сопровождалась многочисленными нарушениями прав народов и фактами прямого геноцида. Это – голод 20–30-х годов, когда погибли миллионы граждан. Численность казахов сократилась почти наполовину, русский и другие народы потеряли миллионы честных тружеников, образованных и предприимчивых людей. Был подорван генофонд многих наций. Это – массовые репрессии и расстрелы лучших представителей национальной культуры, науки, литературы и общественной мысли. Это – массовые депортации народов и ликвидация национальных образований.

Вследствие непродуманной экономической политики и реализации "проектов века" разразилась серьезная экологическая катастрофа, охватившая практически всю территорию Казахстана. Большой ущерб нанесла деятельность военных ведомств. Для нас это обернулось проблемой Семипалатинского полигона, трагедией Аральского моря, биополигона на острове Возрождения, полигонов в Западном и Центральном Казахстане. Такая политика встречала естественное сопротивление, переходящее в ряде случаев в открытые выступления в защиту общественного достояния, национальных ценностей. Их конечной целью было достижение подлинного национально-равноправия.

Значительно обострившиеся в конце 80-х годов противоречия в национальных отношениях стали итогом многолетнего угнетения самосознания народов. Именно эта сфера оказалась наиболее чутким барометром, отразившим всю глубину наболевших в обществе проблем, что и обусловило открытое противостояние ряда республик тоталитарной системе. На этом этапе национально-государственное неравноправие народов стало основным источником политического раскола супердержавы. Она не смогла выдержать естественного стремления народов к достижению реального государственного суверенитета.

Мы должны извлекать уроки из случившегося. Проводя национальную политику, нам нужно учитывать этнический состав населения Казахстана и процесс его формирования, проходивший далеко не просто. По оценкам экспертов, в ходе крестьянской колонизации в дореволюционный период в Казахстан из России, Украины, Белоруссии прибыли 1 миллион 150 тысяч человек. Во время коллективизации из центральных районов СССР в Казахстан были сосланы 250 тысяч раскулаченных крестьян. Для промышленного строительства в предвоенные годы со всех уголков страны, в основном из европейской части, переселены 1 миллион 200 тысяч человек.

В Казахстан в разные годы было депортировано около 800 тысяч немцев, 18,5 тысячи корейских семей, 102 тысячи поляков, 507 тысяч пред-

ставителей народов Северного Кавказа. Не по своей воле здесь оказались крымские татары, турки, греки, калмыки и другие.

Вследствие депортации народов население республики увеличилось на 1 миллион 500 тысяч человек. Во время войны в Казахстан было эвакуировано 350 тысяч человек. На целину прибыли 1,5 миллиона человек, а закрытые военные объекты приняли еще 150 тысяч. И это не считая других ведомственных "оргнаборов" рабочей силы и естественной миграции в нашу республику.

В итоге только с начала века в Казахстан были переселены 5 миллионов 600 тысяч человек, в том числе 3,5 миллиона за последние 40–50 лет, не считая сосланных и эвакуированных.

С другой стороны, страшным последствием преступной сталинской коллективизации стала гибель около полутора миллионов казахов. В 1930–1932-х годах 1,3 миллиона казахов безвозвратно откочевали за пределы СССР. Приведу две цифры, которые показывают губительный характер репрессивной политики для народов Казахстана. В 1930 году в республике проживали 5 миллионов 873 тысячи человек – почти столько же, сколько сюда было переселено. К 1933 году численность населения упала до 2 миллионов 493 тысяч человек.

Нет вины казахов в том, что XX век стал для них веком трагических событий, превративших их в меньшинство на своей родине. И те, кто сегодня позволяет подвергать сомнению право этого народа на государственность, не знают или не хотят знать глубину его драмы. Убежден, что казахская нация достойна государственности не менее, чем любая другая. Она выстрадала ее своей историей.

Не виноваты и те, кто не по своей воле оказался в нашей республике. Поэтому причина сегодняшней миграции – не только в экономических проблемах, но и в том, что потомки насильно переселенных русских, украинцев, белорусов, немцев и других народов хотят вернуться на историческую родину, принять участие в строительстве национальной государственности.

Имея такую уникальную полиэтничность (причем в ее основе лежала трагедия многих народов), Казахстан избежал печальной участи наших ближайших соседей в странах СНГ, ввергнутых в братоубийственные войны. И я уверен, мы и далее сумеем сохранить мир и межнациональную стабильность в государстве.

На чем основывается эта уверенность?

Считаю, существует три подхода к решению национального вопроса. Первый – когда некоторые страны проводят политику "выдавливания" инонационального населения, что никогда не было присуще казахскому народу, по-братски принимавшему переселенцев. Я думаю, вам не нужно объяснять, что любые претензии народа к народу бессмысленны и опасны по своим последствиям, путь конфронтации ведет к колоссальным взрывам и

многочисленным человеческим жертвам. Второй – вообще не придавать значения национальному вопросу и надеяться на то, что проблемы отпадут сами по себе. Но и это не выход. Нам остается только третий, единственно верный путь, по которому мы идем, требующий трудоемкой и кропотливой работы. Это поиск точек соприкосновения, расширение зон согласия и доверия между народами. Без политики согласия и разумной национальной стратегии мы не сможем решить никаких задач.

Наша главная линия должна основываться на развитии всех национальных групп через поиск компромиссов и укрепление объединяющих начал. Одним из механизмов, консолидирующих наше общество, и должна стать Ассамблея народов Казахстана.

Я, как Президент страны, своей основной задачей считаю обеспечение общественной стабильности и межнационального согласия. Это согласие не дается свыше, оно достигается напряженной работой. И меня, как, надеюсь, и вас, возмущает, когда некоторые безответственные политики, пользуясь экономическими трудностями, чуть ли не напрямую призывают к расколу общества. Иные договариваются до того, что, мол, стабильность и согласие нужны только Назарбаеву. Да, я за мир и спокойствие на нашей земле. И прежде всего потому, что они нужны миллионам казахстанских семей. Я не хочу, чтобы поседевшие от горя матери рыдали над цинковыми гробами, чтобы дети становились калеками, чтобы плакали старики на развалинах собственного дома. Поверьте мне, человеку, немало повидавшему, что кровь и хаос начинаются с безответственных заявлений рвущихся к власти политических аферистов, которых не остановят ни слезы, ни жертвы. Пора и общественности дать им бескомпромиссную оценку. Я обращаюсь к членам ассамблеи, ко всем здравомыслящим гражданам республики прямо высказаться наконец по поводу тех, кто осознанно толкает общество к межнациональным конфликтам. Не народы, а именно такие "деятели" виноваты в том, что брат идет на брата, а сосед – на соседа.

Мы должны быть начеку и всегда помнить: существует реальная опасность того, что разного рода политические интриги могут спровоцировать не только межнациональные, но и внутринациональные конфликты. Как можно видеть, и сегодняшние трагедии нередко связаны именно с расколом самих наций.

Это подтверждает, что мононациональный состав населения – не панацея от всех бед. Борьба между различными кланами, региональными группировками приводит к тому, что некоторые нации воюют на самоистребление. С точки зрения наблюдателей, это сегодня и происходит в Афганистане, Таджикистане и некоторых других странах. Должен заявить тем, кто хочет расколоть наш народ по тем или иным признакам, что, как всенародно избранный Президент, буду твердо и решительно пресекать такие попытки.

Мы не должны оставлять без внимания и случаи бытового национализма, чиновничьей бездушности, необдуманных выступлений средств массовой информации. Это, казалось бы, частные явления, но они могут привести к тяжелым последствиям.

Хотел бы подчеркнуть неоспоримый приоритет позитивных уроков истории, на которые и следует опираться в нашей повседневной работе. Мне уже приходилось говорить о бесперспективности огульного очернительства прошлого. Несмотря на то что тоталитарный режим нанес непоправимый ущерб нашим народам, но даже в те годы шли процессы развития экономики, взаимного обогащения культуры, науки и образования. Мы всегда должны помнить, что наши народы совместно отстаивали свою свободу и независимость в годы Великой Отечественной войны, быстро восстановили разрушенное хозяйство, вышли в космос. Многие выдающиеся представители казахской науки и культуры получили образование в России, на Украине, в Узбекистане, Прибалтике. Надеюсь, люди также не забудут и о том, что в годы сталинских депортаций казахский народ чем мог помогал репрессированным русским, украинцам, немцам, корейцам, чеченцам и представителям многих других народов.

Победа над фашизмом, 50-летие которой мы отмечаем в этом году, стала ярчайшим проявлением самоотверженности народов и героизма людей, отстаивавших страну и защитивших свое право на свободу и человеческое достоинство. На последнем совещании глав государств СНГ приняты решения о совместном праздновании этой знаменательной даты, в том числе о награждении ветеранов войны – граждан Содружества орденом и медалью Жукова. Мною было внесено предложение о том, чтобы правительства предоставили ветеранам возможность бесплатного проезда к местам минувших боев, на встречи с однополчанами. Предложено также направить группу представителей ветеранских организаций государств – участников СНГ 9 мая 1995 года в Федеративную Республику Германия для отдания почести нашим людям, погибшим в годы Второй мировой войны. Совет глав государств Содружества поддержал эти идеи. Я считаю правильным и справедливым не делить общую победу и всецело отдать почести ветеранам.

Уважаемые делегаты!

С внутренними вопросами, в том числе национальными, тесно связана внешняя политика Казахстана. Моя идея формирования Евразийского союза, помимо других вопросов, предполагает цивилизованное решение как межнациональных, так и межгосударственных проблем и противоречий. Нельзя резать по живому. И высший долг политика, на мой взгляд, состоит в понимании своей ответственности за судьбы миллионов людей, не по своей вине и воле оказавшихся вдруг в разных странах. Интеграция наро-

дов через сохранение политической независимости и этнической уникальности суверенных государств – единственно разумная и цивилизованная формула мирного развития евразийского пространства.

Не в последнюю очередь благодаря проекту ЕАС активизировались и интеграционные процессы в СНГ. Как вы знаете, в конце прошлого года был принят ряд важнейших решений по укреплению добрососедских отношений между Россией и Казахстаном. Были определены пути решения таких актуальнейших проблем, как гражданство, военное сотрудничество, создание единого таможенного пространства и многое другое. Договоренности о правовом статусе наших граждан, постоянно проживающих в каждой из стран, об упрощенном принятии гражданства являются важным шагом, отвечающим принципам международного сообщества, и цивилизованно разрешают проблемы, стоящие перед простыми людьми. Теперь каждый россиянин или казахстанец, прибывая на новое место жительства, при желании может стать гражданином этого государства без сложной юридической волокиты.

Большое значение для нашей республики имеет развитие интеграции с нашими ближайшими соседями по региону – Узбекистаном и Кыргызстаном, с которыми мы создаем единое экономическое пространство. Кроме того, все государства Центральной Азии совместно работают над преодолением последствий экологической катастрофы в Приаралье.

Целый комплекс задач был решен в ходе февральской встречи глав государств СНГ в Алматы. Особо хотел бы выделить принятие Меморандума о поддержании мира и стабильности в Содружестве Независимых Государств, предложенного нашей республикой. Мы считаем, что никто из нас не должен отгораживаться от проблем, существующих внутри Содружества, особенно связанных с кровопролитием, гибелью людей, разрухой, страданием мирного населения. Меморандум нацелен на погашение существующих и предотвращение возможных конфликтов. Принятие документа еще раз подтверждает стремление стран – участниц СНГ уважать территориальную целостность и нерушимость границ, существующее общественно-политическое устройство, предпринимать меры по пресечению любых проявлений сепаратизма, национализма, шовинизма и фашизма.

Мы смело идем на интеграцию. А тем, кто опасается за незыблемость нашей государственности, хочу еще раз напомнить о том, что Казахстан сегодня способен противостоять любой экспансии, будто то военное вмешательство, политическое или экономическое давление, сепаратизм или национал-шовинизм. Важным фактором являются и полученные нами гарантии безопасности от США, Великобритании, России, Китая. Таким образом, независимость Казахстана стала состоявшимся историческим фактом и надежно защищена международными политическими, экономическими и дипломатическими правовыми актами. Своей независимостью, территориальной целостностью мы не поступимся.

О некоторых мерах по укреплению общественной стабильности и межнационального согласия

Уважаемые делегаты!

Многое вобрало в себя время, прошедшее после провозглашения Казахстана государственного суверенитета, обретения независимости. Оно было спрессовано до предела множеством реальных дел и событий, позволивших сдвинуть с места реформы, выйти на рубежи преодоления экономического кризиса, добиться признания мирового сообщества. Были, конечно, и некоторые просчеты.

Но, главное, нам удалось избежать ошибок в стратегии. Еще на старте, определяя приоритеты внешней и внутренней политики, мы особо выделили укрепление стабильности, гражданского мира и межнационального согласия. Это было закреплено в концепции "Идейная консолидация общества – как условие прогресса Казахстана", сформулировавшей принципы государственной политики в сфере идеологии.

Еще тогда в моем докладе по этой концепции была выдвинута идея создания Ассамблеи народов Казахстана, призванной стать активной политической, консолидирующей силой общества. Сегодня она создана, и, полагаю, должна принять самое деятельное участие в решении всех задач, в дальнейшем совершенствовании нашей национальной политики, в том числе на уровне государственного управления и регулирования. В связи с этим ассамблее придан статус коллективного органа при президенте, а ее областным отделениям – при главах администраций. Вам предстоит огромная работа, но нужно осознать и всю глубину ответственности за нее.

Думаю, что отныне государственные акты по всему спектру общественных проблем, и особенно национальной политики, должны приниматься с учетом мнения и при непосредственном участии ассамблеи. Каждый из них должен проходить экспертизу с учетом интересов всех народов страны.

При этом необходимо опираться на тот богатый опыт, который существует в нашей республике. Здесь особую роль могут сыграть национально-культурные центры и советы ветеранов, ставшие организующим ядром этой структуры.

Прежде чем перейти к разговору о некоторых конкретных проблемах в сфере межнациональных отношений и вашем участии в их разрешении, хотел бы отметить два важных, на мой взгляд, обстоятельства.

Во-первых, у нас как-то чаще всего говорят и пишут о взаимоотношениях двух наций – казахов и русских. Но почему при этом забываются интересы почти 20 процентов остальных казахстанцев, которые в этой ситуации имеют все основания чувствовать себя ущемленными?

Нельзя забывать, что Казахстан – в полном смысле этого слова – многонациональное государство. Это не декларируемый постулат, это истина. Вот почему для нас очень важна задача сохранения национально-культур-

ных ценностей всех народов, населяющих Казахстан, "малые" они или "большие". У каждого из них есть свои корни, богатое историческое прошлое, которое мы должны ценить, свои великие предки. Мы с огромным воодушевлением восприняли тот факт, что торжества в честь 150-летия великого Абая пройдут не только на казахской земле, но и во всем мире под эгидой ЮНЕСКО. Вместе с тем мы будем отмечать 1100-летие славянской письменности, рожденной трудами подвижников Кирилла и Мефодия.

Хочу подчеркнуть этим, что каждая нация внесла в сокровищницу мировой цивилизации свой вклад, великий для ее духовного потенциала, и его нельзя оценивать только численностью населения. Мы и впредь будем поддерживать стремление народов республики к сохранению и приумножению этого потенциала.

Во-вторых, не менее существенно и другое: Казахстан – не только многонациональное, но и многоконфессиональное государство. Наряду с мусульманами, к которым относят себя 60 процентов населения, здесь живут и православные, протестанты, буддисты, католики, представители других мировых религий.

Это серьезный фактор, способствующий сохранению стабильной общественно-политической обстановки. Ведь в основе всех религий лежат практически одинаковые нравственные принципы – любовь к людям, порицание аморальности и прощение искренних заблуждений, терпимое отношение к инакомыслию. Иными словами, независимо от вероисповедания все прихожане в республике одинаково толерантны, нравственны и миролюбивы.

Во времена всевластия воинствующего атеизма все конфессии находились под одинаково жестким прессингом государства. Поэтому, постигая догматы своей религии, руководствуясь заповедями своей веры, люди с состраданием смотрели на столь же гонимую и ущемленную в правах паству других религий. Отсюда – стремление поддержать ближнего своего, помочь ему пережить трудности.

У руководства Казахстана сложились добрые, взаимоуважительные отношения с высшими иерархами конфессий. Не отдавая предпочтения ни одной из них, мы стараемся откликаться на нужды и запросы всех верующих. Было бы хорошо, если бы столь же хорошие отношения были установлены и на региональном уровне.

Все это необходимо иметь в виду в нашей работе. Учитывать эти обстоятельства должна и Ассамблея народов Казахстана, которая призвана принять самое деятельное участие в решении целого ряда важнейших задач на современном этапе.

Необходимо организовать самое тесное сотрудничество культурно-просветительских обществ, национально-культурных центров с системой образования, средствами массовой информации, издательской индустрией. Это будет способствовать достижению многих целей:

развитию языков всех народов Казахстана;
совершенствованию системы национального образования;
улучшению деятельности национальных средств массовой информации;

укреплению правовых механизмов защиты национальной культуры.

Если говорить более детально, то в ближайшее время предстоит принять программу развития языков, которая должна полностью учитывать способности и потенциальные возможности обучающихся, ставить реальные, а не надуманные цели, опираться на солидную материально-техническую базу. При этом знание гражданами двух или более языков будет весьма поощряться государством.

Необходимы также программы развития просвещения и здравоохранения, попавших в условиях острейшего бюджетного дефицита в непростое положение и вынужденных буквально бороться за свое существование. А ведь это не только и не столько отрасли экономики, сколько сфера жизнеобеспечения граждан, которая самым непосредственным образом влияет на социально-психологический климат в обществе. По-видимому, настало время внести продиктованные жизнью изменения в существующие законы, регулирующие функционирование учреждений образования и здравоохранения.

Предстоит радикально обновить формы национальной культурной политики. Та работа, которую вы ведете, пропагандируя свою национальную культуру, традиции, обычаи, несомненно, служит консолидирующим началом. Однако сегодня уже невозможно ограничиваться лишь эстетическим воспитанием, культурно-массовыми мероприятиями. Думается, надо комплексно заняться проблемами развития культуры, понимая под этим и национальное образование, и национальные средства массовой информации, и интеллектуальный потенциал нации в целом.

Хотя у нас в Казахстане издаются газеты на восьми языках, на семи языках ведутся телерадиопередачи, действуют школы на нескольких языках народов Казахстана, ведется подготовка педагогических кадров для них в вузах Казахстана и за рубежом, тем не менее в этой работе надо выйти на новое качество. Считаю, было бы целесообразным со временем создать при ассамблее общереспубликанскую газету, освещающую жизнь всех народов нашей страны. Республиканскому телевидению совместно с ассамблеей также необходимо продумать меры по улучшению вещания на языках народов Казахстана.

Кстати, в мире отсутствуют прецеденты, существующие в Казахстане. К примеру, наши "Украиньски новины" – единственная за пределами Украины газета на украинском языке, финансируемая неукраинским правительством. То же самое можно сказать о нашем старейшем издании "Кореильбо". Алматинский корейский театр – единственный в мире, расположенный за пределами исторической родины корейцев. Мы гарантируем, что любая

благородная инициатива, исходящая от ассамблеи, национально-культурных центров, советов ветеранов, получит поддержку на государственном уровне. В этой связи Правительству необходимо продумать систему государственного финансирования деятельности Ассамблеи народов Казахстана.

Немало сказано о проблемах миграции. К сожалению, нельзя отвергать тот факт, что выезд наших сограждан из республики все-таки происходит. Однако причины выезда, по моему мнению, наивно искать в несуществующей дискриминации по национальному признаку. Скажем откровенно, что Россия, а тем более другие страны СНГ сегодня экономически не готовы к приему всех переселенцев, и выехавшие порой сталкиваются там с такими трудностями, которые они просто не в состоянии преодолеть без серьезной государственной поддержки.

Именно отсутствие такой поддержки стало одной из причин появления нового для нас феномена – реэмиграции, когда многие люди и целые семьи, не сумевшие прижиться за пределами республики, вновь возвращаются в Казахстан. По данным демографов, только в прошлом году количество реэмигрантов составило около 50 тысяч. И это неудивительно: мы не допустили внутренней гражданской войны, у нас нет жестких законов, делящих людей на граждан первого и второго сорта, у нас нет арестов оппозиции, отсутствует цензура. Последние события, связанные с прошедшим парламентским кризисом, еще раз подтвердили нашу приверженность закону.

Преодолев тоталитарное наследие с его репрессивной идеологией, мы стали на демократический путь. Достаточно вспомнить, что за короткий период независимости в Казахстане не была закрыта ни одна газета, никто не получил срока заключения за политическую деятельность. Но демократия, свобода не должны служить прикрытием для преступников.

А ведь не в столь уж далекие времена все было по-другому. Не по своей вине покинули республику и вынуждены были искать счастья за ее пределами многие известные деятели науки, культуры и искусства. Испытывая идеологическое противодействие системы, они не имели здесь шансов на самореализацию. Но из уст вынужденных переселенцев не прозвучало в адрес Казахстана ни одного бранного слова. Наоборот, с теплотой и благодарностью вспоминая республику, они неизменно подчеркивают свои казахстанские корни. В то время как некоторые наши вояжеры, доморощенные политики за чашку кофе, предложенную любым иностранцем, готовы продать родную мать, если иметь в виду, что матерью мы называем и Родину.

А говоря в более широком плане, Казахстан должен поддерживать более прочные и устойчивые отношения с казахскими диаспорами в России, Центральной Азии, Турции, Иране, Китае, других странах ближнего и дальнего зарубежья. Ведь из 12 миллионов казахов там живут более четырех миллионов наших соплеменников. Некоторые из них если и не определяют

политику, то, во всяком случае, достигли немалых успехов в самых разных сферах человеческой деятельности. И от того, как к ним относятся в Казахстане, во многом зависит привлекательность имиджа республики в глазах мировой общественности.

Кстати сказать, многие наши земляки, выехавшие на свою историческую родину, не хотят прерывать связь с Казахстаном, стремятся к информационному и культурному обмену с бывшими соотечественниками. Это создает мощный, образно говоря, пояс стабильности. Считаю, что наши национально-культурные центры должны всячески поддерживать это благородное стремление, ибо распространение правды о нашей стране в ближнем и дальнем зарубежье объективно множит число друзей Казахстана, сторонников проводимой нами политики.

Суммируя проблемы национальной политики, хочу подчеркнуть, что она и впредь будет строиться на ясных и справедливых принципах, среди которых главные:

поиск компромиссов;

общественная стабильность как база справедливого решения национального вопроса;

верховенство закона;

укрепление государственной независимости и активная интеграционная политика.

В нашей действительности, на том этапе реформирования общества, к которому мы сегодня подошли, наверное, нет проблем, которые не касались бы каждого гражданина страны. Поэтому считаю, что такой представительный орган, как Ассамблея народов Казахстана, может и должен принять участие и в решении других чрезвычайно актуальных для нашего общества задач.

Продвижение реформ – забота общая

Представляя все регионы Казахстана, вы, как никто другой, хорошо знаете положение дел на местах, а главное – социально-психологический климат, умонастроения людей. Больше того, вы являетесь отныне своеобразным каналом двусторонней связи между высшими властными структурами государства и населения. И я рассчитываю на ваше непосредственное участие в реализации экономической политики.

Наша ближайшая цель – обеспечить нормальную жизнь семьям, всем гражданам республики. Чтобы каждый казахстанец мог пользоваться плодами своего труда, ему необходимо создать максимум условий для полной самореализации. Занимаясь этой работой, мы будем предоставлять соотечественникам свободу выбора трудовой деятельности, что возможно лишь в социально нерасслоенном обществе, где нет пропасти между бед-

ными и богатыми, а средний достаток абсолютного большинства людей более или менее сопоставим.

Мы осознанно выбрали путь реформ, которые являются обязательным условием улучшения нашей жизни. Как свидетельствует весь мировой опыт, рынок – это не социальная утопия, а реально действующая система, принесшая процветание многим народам, в том числе и тем, которые не располагают и малой частью наших природных ресурсов. Этот выбор продиктован самой жизнью: не менять систему экономических отношений означало бы заведомо обречь наше общество на стагнацию и упадок. Как верно заметил средневековый философ Фома Аквинский: "Если бы высшей целью морского капитана было сохранить судно, то он держал бы его у причала вечно".

Раз уж мне суждено стоять у руля государства, я должен руководствоваться верными лозунгами. А они подсказывают, что любые остановки и промедления губительны для страны и общества.

Замечу при этом, что ноша лидера не столь завидна, как может показаться со стороны. На переломных этапах истории любой глава государства вынужден жестко противостоять некомпетентности, особенно в вопросах выбора модели экономического и политического развития, принимать непопулярные, но жизненно важные решения. Вести людей, иногда против их желания, туда, куда им сегодня не хочется, но куда объективно нужно идти. И поскольку речь идет о будущем нашей страны, я тоже настроен решительно и, быть может, жестко.

Да, материальное положение многих семей сегодня оставляет желать лучшего. И не надо искусственно усложнять эти трудности за счет обострения политических проблем. Ведь ряд из них можно будет решить впоследствии, восстановив экономику и обеспечив людям достойную жизнь. Тогда многие вопросы, из-за которых мы сегодня ломаем копья, будут решены с наименьшими для казахстанцев издержками. Успех и порядок в экономике еще более укрепят общественную стабильность, снимут наиболее острые проблемы.

Завершая эту тему, отмечу, что процесс реформирования должен немедленно отторгнуть от экономических дел тех дельцов и политиков, кому выгодны экономический хаос, спад производства и высокая инфляция. Надо твердо уяснить, что если они под маской реформаторов прорвутся к власти, то в ущерб развитию производства, его структурной перестройке усилят откровенно спекулятивные тенденции. А это равносильно полному свертыванию всех преобразований.

Вы олицетворяете Казахстан, его национальное многообразие, богатство его культур. Надежды его граждан, избравших вас на эту ассамблею – официальный орган при Главе государства.

Я при каждом удобном случае стараюсь убедить каждого казахстанца, что наше главное сокровище в обстоятельствах последних десяти лет –

это общественная стабильность, отсутствие межнациональной розни и кровопролитий на этой основе.

Эта моя настойчивость объясняется тем, что когда в двери домов входит война и смерть, всякое другое теряет ценность и значение – достаток и мелкие неурядицы, роскошь и благополучие, положение человека на общественной пирамиде и т. д. Потому что война отнимает главную ценность – жизнь человека, которой нет цены, безжалостно срывает людей с привычных мест и превращает их в неприкаянных беженцев.

И благодарение Богу – чаша сия нас минует.

И за это низкий поклон нашим людям, нашим гражданам. И в то же время это не само собой получается. За этим стоят дни и ночи глубоких размышлений, анализа и сопоставления, поиска согласия и чувство огромной личной ответственности за многонациональный народ, который вверил в твои руки свою судьбу.

Войны приносят огромный, трудновосполнимый материальный ущерб. Только в нынешнем столетии они съели столько средств, на которые можно было бы более 50 лет бесплатно кормить все население Земли, либо обеспечить благоустроенным жильем свыше 500 миллионов семей.

Вдумайтесь в то, что происходит в Чечне, Таджикистане, Азербайджане и других "горячих" точках СНГ и остального мира, и вы осознаете, что тот, кто не ценит нашу стабильность, кто старается ради личных амбиций или в силу политических заблуждений разрушить наше спокойствие, – тот откровенный недруг, предающий собственный народ. Поэтому люди должны быть бдительными, не попадаться на ложные посулы быстрой и легкой жизни. Таких путей просто нет.

Я помню и ценю доверие, оказанное мне 1 декабря 1991 года. И, чтобы оправдать его, отдам все и сделаю все вопреки всем противоборствующим силам и факторам. В этом вы можете быть уверены.

Вас и всех своих сограждан призываю к осознанию особой ответственности, ибо на нашу долю выпало жить и действовать в эпоху великих перемен. Все, что мы делаем, имеет не только судьбоносное значение, но и несет на себе печать истории. По тому, что мы делаем сегодня, о нас будут судить потомки. И от нас зависит, каким Казахстан войдет в XXI век, как сложатся судьбы наших детей.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ И. А. КАРИМОВТЫ
ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 29 наурыз 1995 жыл

Өзбекстанда өткен бүкілхалықтық референдумның алдын ала қорытындыларынан, Сіздің өкілеттігіңіздің 2000 жылға дейін ұзартылғанын қанағаттанғандық сезіммен біліп отырмын. Бұл қорытындылар Өзбекстан халқы Сізге мемлекет басшысы ретінде сенім арта отырып, елде жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық саясатты, қоғам өмірінің барлық салаларын қайта өзгерту бағытын толық қолдайтынын айғақты түрде дәлелдейді.

Мұндай қолдаудың Сіздің тікелей басшылығыңызбен жүзеге асырылып жатқан реформаларға жаңа серпін беретініне, елді демократия, ілгерілеу жолымен серпінді алға бастыруға көмектесетініне сенімдімін.

Қазақстан да Өзбекстанға ұзақ жылдарға есептелген сенімді стратегиялық серіктес ретінде қарайды.

Біз, ұланғайыр Орталық Азия аумағындағы саяси климатты анықтап қана қоймай, бүкіл ТМД елдеріндегі істің жағдайына көп ретте ықпал етіп келе жатқан біздің екі мемлекетіміздің арасындағы жемісті қарым-қатынастарға қанағаттанып отырмыз. Қазақстан-Өзбекстан байланыстары екі елдің туысқан халықтарының игілігі үшін неғұрлым берік бола түсетініне сенім білдіремін.

Сіздің ел Президенті қызметіндегі бейнеті мол жұмысыңыз, әрбір өзбек отбасының, республиканың барлық азаматтарының материалдық молшылығын, жан тыныштығы мен ертеңгі күнге сенімін қамтамасыз етуге көмектесетініне күмән жоқ.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 29 наурыз 1995 жыл.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
И. А. КАРИМОВУ***

Алматы, 29 марта 1995 года

С удовлетворением узнал о предварительных итогах проведенного в Узбекистане всенародного референдума по продлению Ваших полномочий до 2000 года. Они убедительно свидетельствуют о том, что народ Узбекистана, доверяя Вам как главе государства, полностью поддерживает проводимую в стране социально-экономическую политику, курс на преобразование всех сфер жизни общества.

Я уверен в том, что такая поддержка придаст новый импульс осуществляемым под непосредственным руководством вами реформам, будет способствовать динамичному продвижению страны по пути демократии и прогресса.

В Казахстане рассматривают Узбекистан как надежного стратегического партнера на долгие годы. Мы удовлетворены плодотворными отношениями между нашими государствами, которые не только определяют политический климат в обширном Центрально-Азиатском регионе, но и во многом влияют на состояние дел во всем СНГ. Отныне казахстанско-узбекские связи станут еще более прочными на благо братских народов двух стран.

Не сомневаюсь, что ваша многотрудная работа на посту президента страны поможет обеспечить каждой узбекской семье, всем гражданам республики материальный достаток, душевное благополучие и уверенность в завтрашнем дне.

---

* Газета "Казахстанская правда", 29 марта 1995 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ЕГЕМЕН ҚАЗАҚСТАН"
ГАЗЕТІНІҢ БАС РЕДАКТОРЫ Н. ОРАЗАЛИНМЕН СҰХБАТЫ***

Алматы, сәуір 1995 жыл

**ПРЕЗИДЕНТ НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ:
АРҚА СҮЙЕРІМ – ХАЛЫҚТЫҢ СЕНИМІ МЕН ҮМІТІ**

Адамзат тарихына өзінің қым-қуыт мінезімен кірер жиырмасыншы ғасыр аяқталып келеді.

Шулы ғасырдың жұмыр басты пәндөнің шақшадай басын шарадай етіп, шарай топты шырғалаңға салған сәті де, шыңғырып жылап, шаттанып күлген шағы да жеткілікті.

"Елу жылда – ел жаңа, жүз жылда қазан", демейтін бе еді халқымыз?! Қазақ елінің басына бұл ғасырдың тартқан сыйы мен тартуы қалай мол болса, етегін жаспен жудырған қайғы-қасіреті де аз емес. Табиғаттың даласы қандай кең болса, жаны да дархан халқымыздың тағдырымен талай бөтпе-бөт келіп, қиналғанда қыңбаған, жаншылғанда сынбаған кезі – ұрпақ жадында. Әлденеше ғасырлар бедерінде арманы мен үмітін нәрсетедей бесігіне бөлеп, жөргегіне орап, әлдилеп келген елдің мақсаты қашаннан ел болу, арманы қашаннан азаттыққа жету еді.

Сол азаттық пен тәуелсіздікке еліміздің қолы, міне, енді бірер жылдан соң тарихтың еншісіне тигелі отырған дүбірі мен дүрбелеңі мол жиырмасыншы ғасырдың соңғы онжылдығында жетті.

Тәуелсіздікпен қоса есімі ел тарихына кірер алғашқы қазақ Президентінің де билік құзырын өз қолына алған осы бір соңғы онжылдық кезеңі келе-келе талай зерттеулер мен тарихи монографиялардың арқауы болары ақиқат. Әрине, уақыт өз бағасын өзі бере жатады. Дей тұрсақ та, бүгінгі Елбасы замандастары, біздер, сол ертеңгі тарихтың негізін өз қолымызбен қалап жатқанымызды естен шығармайық.

Күні кеше ғана ел билігінің тізгіні қолына тиген шашы мойылдай, жанары от шашқан қазақ жігітінің Қазақстан Президенті дәрежесіне көтеріліп, самайын боз қырау бояған бүгінгі кемел қалпы аралығында жатқан қайраткерлік пен басшылықтың кедір-бұдыры, алыс-жұлысы көп өмірбаяны халқының алдында өтіп келеді.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 наурыз 1995 жыл.

Өз тағдырын ел тағдырына теліген екі онжылдай уақыт – адам үшін едәуір ұзақ болғанымен, тарих үшін көзсіз ашып-жұмғанмен бірдей – қылқысқа, қамшы сабындай келте мерзім. Осы бір келте уақыт ішінде Нұрсұлтан Назарбаев есімді қазақ азаматтың уақыт салған азабы мен меңхнаты мол жүкті иығымен қалай арқалап келе жатқаны, ел үшін, елдік тұтастығымыздың түбегейлі орнығуы үшін "түн ұйқысын төрт бөліп", қалай тыным көрмей жүргені көп дәлелді қажет етпейді.

Бүгінгі шағын сұхбатта жарты өмір Қазақстан тілеуін арқалап ұшақ қанатында, ел ішінде, туған халқының ортасында өтіп келе жатқан Елбасы республика өмірінде соңғы айлар ішінде болған оқиғалар туралы өз ойын бөліседі.

Мемлекетіміздің өмірінде тұңғыш рет өткелі отырған бүкілхалықтық референдум қарсаңындағы Елбасы ойлары оқырман қауымының көкірегінде жүрген біраз сұрақтарға жауап береді деген сенімдеміз. Сонымен әңгіме арқауы тағы да ел туралы, елдік мінез-қалпымыз бен тұтастығымыз, ынтымағымыз бен бірлігіміз туралы.

Н. Оразалин:

– Тарихқа кірер тағылымды күндерді бастан кешіп жатырмыз. Әр басқан қадамымыз, егемендік жолындағы аумалы-төкпелі күндеріміз ел жадында. Тәуелсіздігімізді бекітіп, елдігімізді айғақтай түсетін атқарылған игі шаралар қаншама мол болса, атқарылары да соншама. Бұл орайда, ел мен Елбасыға жүктелер тарихи міндет жеткілікті. Соның қай-қайсысын атап айтқан болар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Қазақстан секілді көп этносты елдің қайталанбас тарихын, қалыптасу жолын әлемдегі бірде-бір елге телуге, ұқсатуға болмайды. Бұл әншейін айтыла салған мақтангершілік сөз емес, шындық. Тамыры тереңде жатқан, екі түрлі ұлы құрлықтың мінезін тел еміп өскен жаңа тұрпатты жас мемлекеттің жанғанын өшіріп алмай, осы күнге аман жеткені үшін ата-бабаларымызға алғыс айтамыз. Аруақтары бәрімізді де жебеп, желеп жүрсін! Сол аман жеткен елді, жерді жаңаша түрлендіріп, өз билігі өзіне тиген дербес мемлекет ретінде сақтай отырып, замана төрінен өз орнымызды алуға ұмтылу – сіз бен бізге сын. Менің ойымша, елге, Елбасыға жүктелер міндеттің ең ауыры мен қиыны да осы.

Мен бұл туралы талай рет айтқанмын. Қазір де айтамын. Дербес болуды, тәуелсіз өмір сүруді көксемейтін ел болушы ма еді? Жоқ, адамзат тарихында азаттық үшін алысып, қан төгіп, жан қиғандар аз ба?! Алысқа барудың қажеті шамалы. Ондай көзсіз ерліктің талай үлгісі біздің төл тарихымызда да жеткілікті...

Құдайға шүкір, бүгін Қазақстан әлем таныған мемлекетке, дербес билікті елге қан төкпей жетіп отыр. Көрші-қолаң, ағайын елдердің алауыз тіршілігі

мен кері ауыз саясаты қандай кесір мен кесапатқа ұрындырып отырғаны белгілі.

Міне, көгімізде көк жалау желбірегелі төртінші жылға аяқ басты, еліміз қан-қырғыннан аман. "Ақымақ бас – аяқтың соры" демейтін бе еді халқымыз. Әзірге көпұлтты Қазақстан өркениет әлеміне ұлтаралық келісім мен үйлесімнің өзгеше үлгісін көрсетіп келеді. Бұл ненің арқасы деп ойлайсыз? Ең әуелі, адамды түрі мен түсіне, тілі мен дініне қарап бөлмейтін өрісті саясаттың өміршеңдігіне байланысты. Өз жеріңде өз саны азайғаны үшін қазақ ешқашан ешкімді айыптаған емес. Өз ата-бабасының қонысынан ауып, осынау ұлы далаға әр заман, әр кезеңде келгені үшін өзге ұлт өкілдерін де кінәлауға болмайды. Арғы аталарымыз қанымен қорғаған Еуразия кеңістігін жайлаған кең-байтақ өлке – қазақ жеріне оларды тағдыр әкелді. Тағдыр бізді табыстырды. Жиырма бірінші ғасырды сол тағдырластар қазақ халқының маңына топтасып, жаңа тұрпатты мемлекет құруға ниет танытқан ыңғайда аттағалы отыр. Біз осыған шүкіршілік айтуға тиіспіз!

"Ала қойды бөле қырықпай", "алтыбақан алауыздыққа бармай" ел ішін өзара келісімнің ордасына айналдыру ешқашан оңай олжа болған емес. Бұл тұста жеткен жеңістеріміз бен жетістіктерімізді қайсыбір ағайындар тым атүсті, арзан бағалауға әуес. Бұл Қазақстанның тарихи дамуы мен өсуін мойындағысы келмейтіндердің ұшқарылығы дер едім. Қазақстанның әлемдік интеграцияға еркін енуі, ертеңге батыл қадам жасауы, ең әуелі, қазақтардың өзіне байланысты болса, екіншіден, Қазақстанды адал, ақ жүрегімен Отаны санайтын ондаған ұлт өкілдерінің, яғни тағдырластардың ынтымағына, бірлігіне байланысты. Экономикамыздың өсуі де, елдігіміздің сақталуы да, өміріміз бен тіршілігіміздегі адамгершілік нысандарының тұрақталуы да, айналып келгенде, осы екі нәрсенің дұрыс бағаланып, жүзеге асуына тіреледі.

Н. Оразалин:

– Осы арада соңғы уақыттар да өзіңіз жиі айтып жүрген қазақ ұлтының тарихи жауапкершілігі туралы белгілі тұжырымдамаңыз еске түседі.

Н. Назарбаев:

– "Сыбырлағанды құдай естімей ме?" деген ежелден келе жатқан сөз бар. Жасыр-жасырма, айт-айтпа мемлекетіміздің діңгегі – қазақ халқы. Ел де, жер де қазақтыкі. Ел болудың ұяты да біздің жұрттың мойнында. Осыған дейін жан-жағымызға қарайлап, жалтақтаумен ғұмыр кешіп келгеніміз де өтірік емес. Енді, міне, жаңа ғасыр босағасын жаңа қазақтар жаңа, жас мемлекеттің тұсауын кесіп, аттағалы отыр. Әлгінде айттым. Осы күнге жеткенімізге шүкіршілік.

Қысқа мерзімде көп іс бітті. Әлемдік беделді-беделді қауымдастықтардың біразына мүше болдық. Айы мен жұлдызы жарық елдердің біразымен

елшілік қарым-қатынас орнаттық. Жеріміздің тұтастығын, еліміздің абырой-намысын қорғайтын тарихи шарттар мен құжаттарға қол қойылды. Осыған дейін дүние жүзінің саяси картасынан Қазақстанның қай арада екенін таба алмай шарқ ұрып іздейтін талай-талай мемлекет, қоғам қайраткерлері елімізді әлемге танытар есті сөздер айтты. Қазақ жерін көруге, Қазақстанмен экономикалық қарым-қатынас орнатуға ұмтылушылар молайды. Осындай мақсатпен байланысқа шыққан елдер мен жекелеген атышулы, аузын айға білеген компаниялар мен фирмалардың қатары күн санап көбейе түсуде. Осының бәрі, түптеп келгенде, тәуелсіз еліміздің ертеңі мен болашағы үшін жасалып жатқан ықпалды шаралар.

Елдігімізді, тұтастығымызды сақтай алар саясат ұстансақ, қажет жерінде замана талабына орай ыңғайлана білсек, уақыт шабысынан қалмасақ, жас мемлекеттің тамыры тереңдері ақиқат. Ол үшін айлар, жылдар керек, елге, еңбек еткен жұртымызға тыныштық керек. Өндірген затыңды – саудаға, кірісіңді айналымға сала білер қабілет-қарым, ақыл-парасат, білім-білік ауадай қажет. Осының бәрі қазақ ұлтының иығына ауыр жүк артады. Уақыт емтиханынан жаңылмай өту ұлтымыздың мойнына киілген жауапкершілік қамыты десе де болады. Ысырапшылдық пен жалқаулыққа бой алдырмау, жер үстін жайлаған жұмыр басты пенделердің барлығы игерген нарықтық қарым-қатынастарды жатсына бермей, соған мейлінше тезірек бейімделу, өз базарыңның билігін өз қолыңа алу, ұрпақты өркениет үлгісіндегі талапшылдыққа, еңбекке баулу – жаңа мыңжылдық пен жаңа жүзжылдықтың халқымызға қояр талабы.

Міне ұлттың тарихи жауапкершілігін жүзеге асырар, өмірлік қажеттілікті анықтайтын қадау-қадау факторлар осы. Әрбір қазақтан, қазақстандықтан заман осыны талап етеді. Ол үшін не керек? Қайталап айтамын, қайтымды еңбек пен қайырлы тыныштық, тұрақтылық керек.

Бір мемлекеттің аясында ғұмыр кешіп, тең құқықты өмір сүруге тиіс азаматтардың қай-қайсысы да ұлтына, нәсіліне, жынысына қарай өзін төменшік сезінбеуі керек. Мұндай құбылыс бой көрсеткен қоғамда теңдік туралы да, ұлтаралық келісім туралы да сөз болуы мүмкін емес. Шүкіршілік айтуымызға болады. Әзірге бұрынғы Кеңестер Одағы дейтін алып империяның орнында қалған тәуелсіз елдер ішінен отқа оранбай, аман отырған санаулы елдердің бірі – қазақ елі, Қазақстан! Иә, жалпы адамдар мен адамдардың, ұлттар мен ұлыстардың арасын алшақтатар нәрсе – үстемдік пен астамдық сезімнің бой алуы. Бұл мәдениетсіздік пен біліксіздіктің нышаны. Жетекшілік пен жауапкершіліктің ноқта-тізгіні қолына тиген қазақ ұлты осы бір жайды ешқашан есінен шығармауы тиіс. Тыныштық пен тұрақтылық тек Назарбаевқа ғана керек дегендер жаңылады; ол әуелі халыққа, елге керек. Әрбір азаматымыз өзі үшін, өзінің ертеңгі ұрпағы үшін алаңсыз өмір сүргенде ғана маңдай тер, табан ақымыздың нәтижесі өз жемісін береді. Ұлт жауапкершілігі сонда ғана өз міндетін атқарады.

Н. Оразалин:

– *Іштегілер мен сырттағылардың, алыс-жақын тілеуқорларымыздың дені еліміздегі осы бір жарасымдылықтың жемісіндей саналар тұрақтылық пен тыныштықты Елбасы саясатының оң нәтижесі деп қабылдайтыны да сондықтан болар?*

Н. Назарбаев:

– Тек Елбасынікі деуге болмас... Еңбектің үлкені – қанша қиналса да, тұрмыс тауқыметі мен қысталаңын көрсе де тағдырының тізгінін өзі сыйлаған Президентіне сеніп тапсырып, соңыма ерген халқымдікі. Елім, халқым болмаса, мен кіммін? Қазақ халқы, барша қазақстандықтар, Қазақстан болмаса мені үлкен саясат әлемі тани қояр ма еді?! Мен жеткен жеңістерім мен алған асуларымды, ең әуелі туған халқыммен байланыстыруға дағдыланған адаммын. Сондықтан болар, қиналсам да, қуансам да бар-жоғымның сыншысы, ар-намысымның өлшемі тек халқым болсын деп ойлаймын.

Рас, етек-жеңін енді-енді жинап, жаңадан қатарға қосыла бастаған жас, тәуелсіз елдің ауы мен бауы көп. Дауы жеткілікті, жауы да жоқ емес. Сыртты бүтіндеп, оңы-солымыздағы, батыс-шығысымыздағы ұлы елдермен елдік қарым-қатынастарды реттеп жүргенде, қайсыбір сеніп тапсырған азаматтарымыздың іштегі шаруашылықтардың тізгінін босаңсытып жібергенін жасыруға болмайды.

Жауапкершіліктің жүгі – ортақ. Дегенмен, экономикамыздағы оң нышандарға көз жұмбайық. Соңғы жеті-сегіз ай төңірегіндегі күрт өзгерістер, дағдарысты тізгіндеу бағытындағы атқарылып жатқан шаралар, инфляция мөлшерінің төмендеуі сол жауапкершілік салмағын сезінудің нәтижесі екені даусыз. Қалай дегенде де Қазақ елін қалыптастырудың бүгінгі таңдағы сарабағыты – қысқа мерзімде томаға-тұйықтық пен кенжеліктің құрсауынан құтылып, әлемдік өркениеттің кеңістігіне шығу.

Бұл менің жатсам-тұрсам есімнен екі елі шықпайтын ой-мұратым, арманым. Мен үшін елімді дамыған елдердің сапына тұрғызып, санатына қосудан үлкен мақсат жоқ. Бұл жолдан Назарбаевты ешкім тайдыра алмайды. Тауымды биіктетер досым да, қиналған кезде ой-мұңымды тербетер сырласым да осы мақсат. Ол қазақстандықтарға да етене деп білемін. Мақсаттың жүзеге асуына кедергі жасаушылармен ғана емес, тіпті орындалуына сенбейтіндермен де жолымыз бөлек. Ондай азаматтардың ел билігі мен іс көзінен тыс болғанын қалаймын. Назарбаевтың жерлесі де, туысы да, бауыры да – бар ынта-ықыласымен өзін осындай ұлы мақсатқа арнағандар. Іс жүрген жерде ұлттық ой мен күмілжудің тар аясына тығылу қауіпті нәрсе. Бұған көпжылдық республика шаруашылығын басқарған, қиын, қысталаң күндерде ел көшін бастаған тәжірибем көзімді әбден жеткізіп келеді...

Н. Оразалин:

– *Үмітсіз елдің ертеңі – тұл. Иншалла дейік, Нұреке, өзіңіз айтқандай, қанша қиналғанымен халқымыз ертеңге деген үмітін, Елбасыға деген сенімін көзінің карашығындай көріп сақтап келеді.*

Н. Назарбаев:

– Менің де табан тірегім, арқа сүйегім – сол елдің, халықтың үміті мен сенімі. Жар құлағымыз жастыққа тимей, күндіз – күлкі, түнде – ұйқыдан айырылып, неғып тыным көрмей жүр дейсің... Сол ел қамы ғой ойлағаным... Ел қамы... Елдік мұраттар... Біреулер сырттан сүріндіргісі келсе, енді біреулер ауыл-аймағымыздың басынан өткеріп жатқан қиындықтарын көлденең тартқан болып, іштен шалады. Халыққа жандары ашығансып, "бұрын бұлай еді, енді міне, азып-тозып барадыны" айтқан болады. Болар істі бордай етпек ниетпен етегінен тартады. Талайының қолына билікті беріп те көрдік. Өндіргені шамалы. Солардың көбі тілдері сайрағанымен, іске келгенде шаруашылықты маңдыта алмады. Іс жүргізе алмайтындардың көбі "саясатшылдыққа" әуес. "Аязби әлін, құмырысқа жолын білуге" қалыптасар кез келді ғой. Әркім өз шамасы келер іспен айналысар тұс – нағыз бүгін. Барыңды базарға (кең мағынадағы) шығар. Ойың мен қиялыңды жүзеге асыр. Қорықпай қимылда. Тек ел есебінен күн көріп, халықтың арқасынан нәпақа табуға ұмтылма. Талап осы. Меншіктің қай түрі де осы талап үдесіне еңбек етуі ләзім.

Н. Оразалин:

– *Меншік түрі дегеннен шығады. Енді-енді қанат жая бастаған кәсіпкерлерімізді екі нәрсе қатты мазалайтын секілді. Біріншісі – кәсіпкерлер мен жекеменшік иелерінің құқын қорғайтын заңдардың әлі де толық пісіп-жетілмегені де, екінші – біраз уақыттан бері жұртшылық көкейін мазалап жүрген жерге деген меншік құқығын орнату мәселесі. Қайсыбір кәсіпкерлер тіпті ақшамызды үлкен өндіріске салуға батылымыз бармайды деп ашық айтатынды да шығарды.*

Н. Назарбаев:

– Меншіктің қандай түрі болмасын заң жүзінде қорғалады. Ата Заңымызда анық жазылған. Бұрын айналыспаған, көрмеген, білмеген дүниеміз. Азды-көпті кемшіліктер бар болса, бар да шығар. Түзеледі. Соған бола даурығудың қажеті жоқ. Ұяты, ары, намысы бар кәсіпкерлер олай сөйлемеуге тиіс.

Қазір Қазақстан өндірісіне өз капиталын қорықпай салып жатқан шетелдік инвесторлар баршылық. Сенбейтін болса, солар бізге неге келіп жатыр? Ешқайсысының бұл елде нағашы, жиендері жоқ. Іс жүретін болғандықтан олар капиталын іске қосып жатыр. Қайталап айтамын, бұл арада еңгіме несие-қаржы жайлы емес, еңгіме таза үлестік мақсаттағы капитал

туралы болып отыр. Менің ойымша, башпайының басын көзімен шұқыған ондай жасқаншақ кәсіпкерлерге жалынудан құдай бізді сақтасын. Кәсіпкерліктің басты мақсаты жеке қалтаны ғана қалыңдату емес, елдің тұрмысын, әл-ауқатын көтеруге, мемлекетті күшейтуге бағытталғаны керек. Кәсіпкерліктің бағы сонда ғана жанады. Бұл да ұлттық сананың дәреже-деңгейін танытар биік өлшемдердің бірі.

Жер туралы әңгіменің басы ашық. Жерді ту-талақай етіп, қызыл сауданың көзі етуге болмайды. Бұл туралы ала-құла пікірдің бары рас. Өлемдегі талай-талай үлгілермен, мысалдармен таныстым. Тіпті зерттедім деуге де болады. Сондағы көзімнің жеткені бүгінгі жер туралы жүргізіп отырған саясатымыздың дұрыстығы. Жердің тек мемлекет меншігінде болғаны тиімді. Алыс-беріс, сауда-саттыққа түсер жердің түрлерін құжат жүзінде анықтап бергенбіз. Үйді, оған іргелес үй маңындағы учаске мен саяжайды, зауыт, фабрика қонған жерлерді саудаға салу қожайынның еркінде. Ешкім оның қолын қақпайды. Жалға берілетін жердің де өлшем-мөлшерін, мерзімін белгілейтін құжаттар, шүкір, жеткілікті. Бұл мәселені де кәсіпкерлеріміздің орынды-орынсыз сылтау еткені жараспайды. Қысқасы, Қазақстанда қазір жекеменшік пен кәсіпкерліктің қанат жаюына тиісті алғышарттар толық бар. Тек іске кіріс дейік!

Н. Оразалин:

– Үстіміздегі жыл ел еңсесін көтеруде бетбұрыс әкелер жыл болады деген сенімді дауыстар жиі-жиі естіле бастады. Бұл – қуанышты жағдай. Дағдарыс бетін тоқтатудағы алғашқы нышандарымыз да байқала бастаған тәрізді. Осы орайда не айтар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Нарықтық қарым-қатынас – бүгінгі дамыған елдердің экономикалық әлеуетін ашық танытқан үлгі. Қай-қайсысы да бұл жолға соқпай өтпеді. Еліміздің осы үлгіге көшуі оңайға түсіп жатқан жоқ. Осыған дейінгі сүйегімізге сіңген жоспарлау үлгісі мен жоғарыдан түсер нұсқауға қалыптасқан экономикамен қоштасу, сана атаулыны жаңаша ойлауға көшіру қиынның қиыны екенін аңғарып келеміз. Ұмтылыс болса, игерілмейтін нәрсе жоқ. Ел санасы осыдан үш-төрт жылғымен салыстырғанда түбегейлі өзгеріске ұшырады. Жекеменшік деген сөз бен "қалталы кісі", "дәулетті адам" деген ұғымдарға бойымыз үйреніп қалды. Халқымыз нарыққа бейімделудің алғашқы асу-соқпақтарын игере бастады.

Бұрынғы Кеңестер Одағының орнында қалған елдердің ішінен өркениет дүниесі әзірге екі елді осындай қатынастарға бейім деп танып, мүмкіндіктерін дұрыс бағалап отыр. Ол екі ел – Ресей мен Қазақстан.

Экономикалық реформаны дұрыс жүргізу үшін сыртқы дүниеден келер шаралар оң шешімін табуда. Енді соған еліміздің толық қолдау керсетіп, түбегейлі бет бұрғаны керек.

Н. Оразалин:

– *Жуық арада болар өзгерістер бар ма? Болса қандай?*

Н. Назарбаев:

– Жуық арада болар өзгерістер дегенде, тіл ұшына ілігер бірінші мәселе – халықтың әл-ауқаты мен тұрмысына қатысты жағдайлар ғой.

Н. Оразалин:

– *Әрине, қалың ел жауап күтер негізгі сұрақтардың бірі екені ақиқат. Референдумнан кейінгі кезеңде...*

Н. Назарбаев:

– Референдумнан кейінгі кезеңде, алдыға қойып отырған ең үлкен міндет – бюджет қызметкерлерінің жалақысы мен зейнетақыны мерзімімен төледі жолға қою. Мүмкіндіктің бәрін пайдалануымыз керек. Аман болсақ, осы жылдың қазан айынан бастап зейнетақы мен бюджетте отырғандардың айлық мөлшерін 20 пайызға көтеру жоспарланып отыр. Бағытталған көмекті, атап айтқанда, зейнеткерлерді, көпбалалы отбасыларын, мүгедектерді, жесірлер мен жетімдерді, студенттерді материалдық тұрғыдан қолдап отырды күшейтпекпіз. Жұмыссыздықты азайту үшін мемлекет мамандық ауыстыру, өзгертуге қатысты қаражат шығынын өз мойнына алатын болады. Уақытша жұмыссыз қалғандардың жәрдемақысы үш есеге өседі. Жуық айлар ішінде инфляция қарқынын мүлдем тоқтату кезеңі болады деген сенімдеміз. Енді ай сайын болар тұтыну бағасының өсуі 1-1,5 пайыздан аспайтын болады. Теңге тұрақтылығы орнығады. Банкілерден берілетін қаржы-несиенің пайыздық қайтымы азайып, оның негізгі мөлшері өндірісті дамытуға бағытталады.

1992 жылдың қаңтар немесе тамыз айларына дейінгі жинақ кассаларында сақталған ақшаларды индексациялау жоспарланып отыр. Әрине, мұндай ұлан-асыр қаражатты халыққа қайтару үшін уақыт керек. Бірер жыл аралығында қайтарып бітеміз бе деген сенімім бар. Тұрғын үй мәселесін шешудің де жолдарын іздестіріп, қаражатын қарастырамыз. Үй салу мен сатып алуға бағытталар қаражатты да табамыз. Үстіміздегі жылдың ішінде өндіріс көзін ашар жаңа салық жүйесі іске қосылмақшы. Осы орайда, жаңа заңдар қабылданады. Экономиканы етегінен тартар коррупциялық қимыл-әрекеттерге, озбырлық мінездерге тыйым салынады. Аңқау елді алдап-арбап, әртүрлі алып-сатарлық жеңіл жолмен ақша табушылар, атап айтқанда, "Смағұлов және К" компаниясы секілділер қатаң бақылауға алынады. Әртүрлі шетелдік арзанқол тауарларды, мерзімі өткен тауарларды қымбатқа сатып, адам өміріне қауіп төндірушілермен, жасырмаймыз, сөзіміз қатал болмақ.

Н. Оразалин:

– *Кешіріңіз, осы арада тіл ұшына тағы бір әңгіме оралып отыр. Ол – өзіңіздің қылмысқа қарсы жаппай күрес жариялаған Жарлығыңыздың орын-*

далуы. Ел ішінде осы әрекет "науқандық" қана сипат алып жүрмес пе деген күдік бар. Мына сөздеріңізге қарағанда, қылмыспен күрес жуық арада біте қоймас тұрақты процеске айналатын сыңайлы.

Н. Назарбаев:

– Құқықтық қоғам құрып жатқанымыз рас болса, онда қоғам үшін де тастай тәртіптің қажет екеніне көзіміз соңғы жылдары, анық жетті. Заңға жүгініп өмір сүру, тәртіпке мойынұсыну болмаған жерде имандылығыңыздың да, демократияңыздың да құны көк тиын. Жүгенсіздікті ауыздықтап, қылмыскерді лайықты жазаға бұйырту – республика азаматтарының тыныш өмір сүріп, еңбек етуінің кепілі. Көзіміз соған анық жетті. Заңдылық пен тәртіп болмаған жерде мемлекеттік құрылымның іргесі де шайқалары анық.

Н. Оразалин:

– *Бұл әрекетіңіздің астарынан диктаторлық қимыл көретіндер де бар.*

Н. Назарбаев:

– "Көрмес – түйені де көрмес" дейтін бе еді дана халқымыз... Жекелеген топтарға ұнау, ұнамау міндет емес. Ең бастысы, жаппай күрес қалың жұртшылықтың ойынан шыққан тәрізді.

Н. Оразалин:

– *Халық ашық қолдау көрсетіп отыр.*

Н. Назарбаев:

– Демек, демократияны демагогиямен шатастыруға болмайды. Демократияның әдемі тонын жамылып, айнала бере өзгенің қолымен от көсеп, өтірік өзеуреп, жүгенсіздікке жол беру, қоғамды бейберекеттік пен қылмыстың көк тұманына батыру өзін отырған бұтақты балталаумен бірдей. Иә, мен тәртіп диктатурасы, дәлірек айтқанда, ұлы мәртебелі Заңның диктатурасы салтанат құрғанын қалаймын! Дамудың жаңа сатысына өткен еліміздің тұтастығын сақтау үшін, бұл орайда, бәріне баруымыз керек. "Жауды аяған – жаралы" деген сөз бар. Қазіргі таңда қылмыс – қоғамның қас жауы болып тұр. Оны аяуға болмайтындай дәрежеге жетті. Заң алдында бәріміз бірдейміз. Заңмен өмір сүріп, қызмет етуге үйренуіміз керек. Өміріміздің сәнін алып, тынышын кетіргендер де, ел есебінен есепсіз байлыққа кенелгендер де өз жазасын тартуы – әділдік. Әділдікті сақтау, елді әділетсіздіктен қорғау – менің конституциялық міндетім.

Н. Оразалин:

– *Нұреке, соңғы ай жарым мезгіл ішінде республиканың саяси өмірінде болған үлкен оқиға – Конституциялық соттың шешімімен Парламентіміздің заңсыз деп танылуы, үкімет құрамының қайта жасақталуы.*

Ел құлағы – елу. Әртүрлі пайым айтушылар болды. Бұрын-соңды мұндай жағдайды бастан кешіп көрмеген ел де, Елбасы да тығырыққа тіреліп қалғандай болғанын ешкім жоққа шығара қоймас...

Н. Назарбаев:

– Тосын шешімнің бәрімізді де қобалжытқаны рас, Елбасы ретінде елді артық әңгімеден сақтандырып, мәселені саяси парасатқа жүгіну арқылы Конституция нормаларын бұзбай шешуге шақырдым. Араға уақыт түскен соң, айтуға болады. Ал дәл сол кезде қатты қиналысқа түскенім рас. Алдымда екі жол тұрды: біріншісі, Парламентті сақтау үшін тоталитарлық құрылымның кезінен қалған ескі әдіске салып, Конституциялық соттың шешімін тізеге салып бұзу; екіншісі, ондаған пікірлес әріптестерімнің көңіліне қаяу түсіре отырып, Конституция алдындағы адалдық сертін аяқасты етпеу. Уақыт өтер, тарих өз бағасын берер. Мен Конституция алдында бас идім. Мұндай шешімге бару ауыр еді. Бірақ ауыр болса да баруға тура келді. Лайым Конституция бұдан былай да бәрімізден биікте тұрғанын қалаймын. Құқықтық қоғамда бәрі заңға жүгініп, заңмен шешілуі тиіс.

Н. Оразалин:

– Жаңалықтың жолы қашанда қиын. Сіз бастау-құлағында тұрған тәуелсіз елдің тағдыр-талайын шешер елдігіміздің ұлан-асыр істерін аяқтау – елге де, Елбасыға да сын. 1996 жылғы сайлауға дейін жайбарақат отырып-ақ ел басқара беруге болар еді ғой.

Н. Назарбаев:

– Әрине, болғанда қандай...

Н. Оразалин:

– Ендеше, Сіздің қысқа мерзімде шұғыл шешім қабылдап, референдумға шығуыңыздың сырын қалай ұғуға болады?

Н. Назарбаев:

– Өзің айттың емес пе, бастаған істі абыроймен аяқтау – елге де, Елбасыға да сын. Сын мұраты – қара қылды қақ жарып, шындықтың бетін ашу. Әрине, сайлауға түсіп, азды-көпті баламалы кандидаттардың арасынан суырылып келуге де болар еді. Екі жыл ішінде экономиканың беті де түзеліп, ел тұрмысы да оңалып қалары анық қой. Ал, бүгінгідей дағдарыстың сықырлап тұрған кезінде референдумға шығу тәуекел болып көрінуі әбден мүмкін. Оны кім қалай жориды – өз ісі. Менің тәуекелім – елдің Елбасыға деген сенімінің басын ашып алу. Ал егер сенетін болса, мақсат – басталған істі тиянақтай отырып, елдіктің ұлы жолына түсіру. Әрине, қарақан басының қамын ойлаған адамның мұндай іске бармасы анық. Мен барып отырмын. Бұл – бір. Екіншіден, мені мұндай іске итермелеген Қазақстан халық-

тарының ассамблеясы болды. Шынымды айтсам, бұл ой маған осы ассамблеяның алғашқы сессиясы кезінде келді.

Н. Оразалин:

– *Қадірлі Нұрсұлтан Әбішұлы, ел көкейінде жүрген тағы бір сұраққа тоқталмай кетуге болмады. Қалай ойлайсыз, ауыл өмірі мен тұрмысына оң өзгерістер әкелер қадамдар бола ма?*

Н. Назарбаев:

– Ауыл мен ауыл шаруашылығын жалпы елдегі іргелі өзгерістерден бөле-жара қарауға болмайды. Жер-жерде жүріп жатқан жекешелендіруге халық таралынан ауық-ауық наразылықтың барын білемін. Бұл орайда, жүйелі тәртіп орнайды. Ауылды тұралатып отырған басты себептердің бірі – ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасын жоғарыдан қысып отыру принципі. Бұл принципке тосқауыл қойылады. Ауыл өзі – өндіретін астығы мен басқа да өнімдерінің бағасын өзі белгілейтін болады. Мемлекет сатып алған өнімдерінің де есебін айырысуды кешіктіру тоқтатылады. Шопандарымыздың ауыр өмірін жеңілдету жолдарын – шаруа қожалықтарына қамқорлық көрсетуді қарастырамыз. Қайсыбір шалғай аудандарды тікелей өзім қадағалап, тиісті жерлерден жауап алып отыруды міндетіме аламын. Осы орайда ұйымдастыру шаралары атқарылады. Жергілікті басқару органдарының бәріне мектеп, аурухана, тағы басқа мәдениет ошақтарын сақтап қалу тұрасында тапсырма берілмекші. Кей жерлердегі орынсыз жекешелендірілген клубтар мен ауруханалар, мектептер қайтарылады. Ауылдағы тегін орта білім беруді жетілдіру жолдары қарастырылады. Қысқасы, бәріміз де ауыл алдындағы парыз-қарызымызды ұмытпауға тиіспіз. Ауылдың амандығы – елдің амандығы. Мен мұны өзімнің ең қасиетті борышымның бірі деп санаймын.

Бүгін қиналса да, күні ертең-ақ ауылдың кеңістік айдынына шығарына сенемін. Қазақстан сияқты ауыл шаруашылығы басым дамыған, малға тағдырын теліген елде тұрып, ауылдың жағдайын ойламау ешкімге опа бермейді.

Н. Оразалин:

– *Құрметті Елбасы, Сіз халқыңызға, халқыңыздың Сізге сенетініне әлем жұртшылығының көзі әлденеше рет жетті. Қазақстандықтар бұл жолы да өз Президентінің шығар тауын биіктетер деген сенімдеміз. Әңгімеңізге рахмет! Елге амандық, Сізге саулық және сәттілік тілейміз!*

**ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
С ГЛАВНЫМ РЕДАКТОРОМ "КАЗАХСТАНСКОЙ ПРАВДЫ"
ГРИГОРИЕМ ДИЛЬДЯЕВЫМ***

Алматы, апрель 1995 года

**"ПРИШЛО ВРЕМЯ ВНОВЬ ПОСОВЕТОВАТЬСЯ С НАРОДОМ,
ПОЛУЧИТЬ ЕГО МАНДАТ. КАК СКАЖЕТ НАРОД, ТАК ОНО И БУДЕТ"**

Г. Дильдяев:

– Нурсултан Абишевич, начать, видимо, необходимо с принципиальных оценок сложившейся ситуации. Ощущается дефицит не чьих-либо комментариев, а Ваших личных выводов, намерений и прогнозов. Лавина событий многих сбивает с толку, накануне первого в истории Казахстана референдума чувствуется некоторая растерянность. К слову сказать, не растерялись чиновники: редакцию захлестнул вал "откликов", мол, единодушно поддерживаем и одобряем. Старая стилистика накладывается на сегодняшнюю очень непростую и совершенно новую ситуацию.

Н. Назарбаев:

– Важно понять, что мы пережили этап, надо осмыслить все его достижения и потери. Что на поверхности, осязаемо, о чем судят? Выборы на выборах, нет четкой политики и программы реформ, парламенты один за другим уходят. А жизнь тем временем ухудшается. Вот, мол, к чему пришли...

А к чему, собственно, пришли? Настало время посоветоваться, как говорится, всем миром.

Казахстанцы оказали мне доверие в 1991 году, оно помогало мне все это время. Благодаря ему мы решили много проблем, не так просто было начать создавать свою собственную государственность, учиться жить самостоятельно. Приходилось взвешивать, сомневаться, принимать трудные решения. Но я всегда знал, что за мной народ, его доверие. Что мы имеем? Главное, мы сохранили мир и межнациональное согласие. Это был сложный процесс, через что мы прошли – все помним и знаем: страны единой не стало, люди почувствовали дискомфорт, были попытки спровоцировать межнациональный конфликт. Но мы пошли по единственно правильному

---

* Газета "Казахстанская правда", 14 апреля 1995 года.

пути, не ограничивая гражданские свободы. Можно ли было другую политику проводить? Да, можно. Какую? В разных странах мира проводятся три типа национальной политики. Есть примеры выдавливания некоренного населения, прямые угрозы, требование выезда – вы сами можете продлить этот ряд. Дальше: ужесточение законодательства в отношении представителей других наций. У нас в Казахстане никого человеком второго сорта не делали. Нужно ли объяснять, что иной путь привел бы страну к взрыву. Ряд государств вообще не придает значения национальным вопросам, надеясь, что они отпадут сами по себе. По этому пути мы тоже не могли идти – не отпали бы эти вопросы в Казахстане сами по себе. Мы ведем поиск согласия, доверия между народами, хотя мне пытались за эти годы навязать и другую политику в национальном вопросе. Сегодня о нас тоже порой говорят, что и в Казахстане не все так безоблачно и стабильно. А что у нас – война что ли была, серьезные межнациональные конфликты, танки на улицах городов?

Г. Дильдяев:

– *Спаси и сохрани...*

Н. Назарбаев:

– Мы избежали печальной участи многих. Это было главной задачей. И что ни говори, а стабильность в государстве основывается на повседневной кропотливой деятельности всех его структур, национальных культурных центров, многих личностей, видящих в этом главное условие выживания нашей страны.

Законность и порядок – без этих двух понятий не бывает государства, без них оно не может жить. Всегда говорил: я за диктатуру, диктатуру закона. Так вот, когда-то за это надо было браться. Взялись. Однако начали наводить порядок и порой слышим: чего это по улицам мальчишки с автоматами ходят, людей тревожат... А когда убивают казахстанцев (в прошлом году убили 4 тысячи человек), это что – демократия? И на эти усилия по наведению порядка тоже надо получить вотум доверия народа. Такую борьбу с преступностью я буду жестко проводить дальше.

Давайте еще раз скажем, отчего проистекают все наши сегодняшние беды? Вы помните, за что я боролся, когда распадался СССР. Я был против разрушения единого экономического пространства, однако этот живой организм был сломан, вот где причина всех наших проблем. А ведь известно, к примеру, чехи и словаки, прежде чем разойтись, приняли законы о разделении при сохранении всех связей между предприятиями. У нас, к сожалению, все произошло иначе.

Напомню, все интеграционные инициативы в СНГ, вплоть до Евразийского союза, который, по моему мнению, устроил бы всех, – опять же от

Казахстана шли. С соседями – Узбекистаном, Кыргызстаном – ищем варианты тесного взаимодействия. Потому что и здесь тоже есть дестабилизирующий потенциал и порох. И еще какой! Узбеки и казахи в пограничье живут смешанно, вечны споры за воду для полива огородов. Заурядная кетменная драка может к драме привести. Вот почему я стараюсь выстраивать взаимоотношения со всеми соседями, с Россией, КНР. Стабильность внутри, стабильность вокруг Казахстана – вот что нам нужно. Одно от другого зависит.

Не все в оценках такой интеграционной политики однозначно, кое-кто говорит: Назарбаев сдает суверенитет страны, независимость ее. Не буду давать развернутую оценку таким словам, напомним лишь, что мы получили гарантии безопасности, целостности своей территории от США, Великобритании, России и Китая. На днях в Алматы был министр обороны США г-н Перри. Он подтверждает, что США свои обязательства перед Казахстаном выполняют полностью. Раз так, то на интеграцию мы должны идти смело, она дает нам развитие.

Г. Дильдяев:

– Помнится, в телеинтервью, которое я брал у Вас минувшей зимой, Вы много говорили об оппозиции, Вашем отношении к ней...

Н. Назарбаев:

– А есть ли у нас оппозиция? Если говорить о наличии серьезных альтернативных программ развития Казахстана, о конкуренции этих подготовленных партиями и движениями программ, то такой оппозиции нет. Не надо путать многопартийность и оппозицию. Партий в Казахстане много, и все они действуют свободно. Что же касается оппозиционных политических групп, то вовсе не моя вина, что они не пользуются уважением в народе. А партийное строительство у нас я всегда поддерживал, принимал участие в создании соцпартии, НКК, СНЕКа, других партий. Я хотел, чтобы они по-настоящему встали на ноги, включились в общественную жизнь, возможно, составили оппозиционный блок. Без оппозиции нет демократии.

Часто слышу вопрос, почему нам нужен референдум? Во всех демократических странах на референдум, то есть на всенародное голосование, которое является высшим проявлением демократии, всегда выносятся вопросы государственной важности и с понятной формулировкой, на который можно ответить однозначно: да или нет.

Перед нами стоит задача реформирования экономики, политического устройства страны. Это очень непростые проблемы. Практика их разрешения породила много споров, в том числе выводы о нестабильности, кое-кто ставит под сомнение доверие народа к Президенту. Давайте путем референдума и расставим все точки над "i".

Г. Дильдяев:

– Наверняка Вы слышите голоса тех, кто говорит, что Назарбаев не хочет выборов 1996 года?

Н. Назарбаев:

– Слышу. Самое интересное, что так говорят те же люди, которые вот уже два года буквально кричат о том, что нужен референдум о доверии Президенту. Сегодня у них другая песня: оказывается, им референдум не нужен, а зачем-то понадобился Назарбаев. Вот такая демонстрируется переменчивость взглядов. И еще, если Бог даст, мы все выдержим и наметившуюся стабилизацию укрепим и разовьем, а я в это верю, то для меня 1996 год был бы для проведения выборов предпочтительнее. Ведь о чем нужно не забывать? На выборах голоса разделяются, есть возможность отдать предпочтение тому или иному претенденту, а на референдуме вопрос стоит жестко: о доверии или недоверии. Согласитесь, это ответственнее, чем пойти на общие выборы. Человек, думающий только о личной власти, причем в условиях кризиса, когда все обострено, на этот шаг наверняка не пойдет. Я – пошел. И потом: говорят о моем "узурпаторстве" и забывают о той ответственности, которую я на себя взял после, не скрою, труднейших размышлений.

Выше народного референдума ничего нет. Это выражение воли всех казахстанцев. И как скажет народ, так оно и будет. Для меня это сейчас самая необходимая и самая важная оценка.

Но было бы дорогим удовольствием проводить референдум лишь ради этого. Главное, он должен помочь создать условия для подъема экономики, быстрого выхода Казахстана из кризиса. Народ, я думаю, понимает, что важнее: улучшать свою жизнь или тешить чьи-то политические амбиции. Люди устали от экономической неразберихи. Нужна предсказуемость в политике, и не на один-полтора года, а хотя бы на пять лет.

Сегодня появились первые признаки стабилизации, но надо решить три главных вопроса: принять ясные, справедливые экономические законы, поддерживающие отечественного товаропроизводителя. Нужно разгромить преступность, прежде всего организованную. Нужно четко решить конституционные вопросы, чтобы избежать бессмысленных политических противоборств. Если страна втянется в двухгодовую предвыборную гонку с критикой слева и справа одним другим по национальному, региональному, клановому и прочим признакам – это далеко заведет.

Не могу не отреагировать и на парламентский кризис, который мы пережили недавно. Да, в этой ситуации торжествовал закон, что является ярчайшим проявлением того, что мы действительно строим правовое государство. Немало было суждений о том, что Президент должен был поступиться законом и выбрать "политическую целесообразность", встать на

сторону Верховного Совета. "Но мы же Вас поддерживаем, Нурсултан Абишевич, – говорили депутаты, когда я приходил к ним в последние дни. – Поставьте на голосование, прямо сейчас Конституцию поменяем, как Вам надо..." Представляете себе?

А о референдуме, если честно сказать, я не думал, пока сессия Ассамблеи народов Казахстана об этом не заговорила, 29 выступавших подняли этот вопрос. Я просто поразился. Приняли резолюцию, вручили ее мне. Нельзя не прислушаться к мнению ассамблеи – сегодня оно выражает мнение партий и общественных движений, ветеранских организаций, творческих союзов и так далее.

Г. Дильдяев:

– *Что будет после референдума?*

Н. Назарбаев:

– Казахстан – государство с большим потенциалом, мы можем и должны жить лучше, реальный прогресс обязательно наступит, как только мы преодолеем этот переходный период. Это не только мое мнение. Нам нельзя рассчитывать на то, что ход событий сам по себе все изменит, необходимы усилия. Главное условие – мы должны пройти этот путь в стабильной обстановке, опираясь на последовательное развитие демократии.

Стратегические цели, я думаю, никого не смущают – ничего нового мы не выдумываем, идем по пути, по которому прошли многие государства. Безболезненно реформы никогда не проходят. Но это не говорит о том, что мы должны повторить все чужие ошибки, нужно постараться избежать их.

Все сейчас считают, в том числе многие известные аналитические центры, что в СНГ две страны – Россия и Казахстан – имеют наиболее благоприятные условия и перспективы в проведении перемен. Не устаю повторять: главная отличительная особенность Казахстана – это политическая стабильность, которую мы должны максимально беречь.

Что будет сделано в самое ближайшее время? Мною перед Правительством поставлена задача, чтобы впредь не допускались задолженности по выплатам предусмотренных бюджетом пенсий, заработной платы трудящимся. Более того, к октябрю нынешнего года средний уровень пенсий и заработной платы бюджетников повысится на 20 процентов, усилится ответственность адресной социальной защиты ветеранов, пенсионеров, многодетных семей, инвалидов, вдов, сирот, студентов и других социально уязвимых слоев населения. Государство возьмет на себя затраты по переподготовке и переобучению работников, которые могут оказаться временно без работы, в три раза будет повышено пособие по безработице.

Задействованы меры по бесповоротной остановке инфляции. В дальнейшем не будет допущен рост потребительских цен более чем на 1–1,5

процента в месяц. Тенге будет оставаться стабильным по отношению к твердым валютам. Банковские процентные ставки снизятся до уровня, когда станет выгодным брать кредиты для развития производства.

Начнем индексацию вкладов населения, находящихся в сбербанках по состоянию на 1 января или на 1 августа 1992 года. Будут рассчитаны конкретные суммы, которые причитаются каждому вкладчику. Разумеется, не в один год, постепенно, в 97–98 -годах будем выплачивать людям, компенсируя то, что они потеряли. Мы найдем средства, чтобы осуществить жилищную программу, давать желающим долгосрочные кредиты, чтобы можно было купить собственное жилье или построить его.

Чтобы оживить производство, снизятся, и значительно, налоги. Будут быстро приняты все те экономические законы, задержка с принятием которых сильно тормозила нас в последний год. Я могу твердо гарантировать, что снизятся ставки кредитов в банках. Мы примем самые строгие меры по обузданию экономической преступности, в первую очередь коррупции и мошенничества. Ужесточим контроль за деятельностью разного рода финансовых трастов, компаний, наподобие печально известной "Смагулов и К°". Мы поставим жесткий барьер перед теми, кто производит, ввозит и продает низкокачественные товары, особенно продукты питания, угрожающие жизни и здоровью людей.

Будет наведен порядок в приватизации, ход которой часто вызывает справедливые нарекания. Ликвидируем порочную практику задержки оплаты сельхозпродукции, закупленной государством. Отныне государство будет платить селянам сразу по счетам, остальным товаропроизводители будут торговать сами. Предусмотрена последовательная поддержка чабанских и крестьянских хозяйств, особенно в отдаленных районах.

Всем органам власти даны жесткие указания по обеспечению деятельности школ, больниц, объектов культуры. Вопрос не только о финансировании, но и о прекращении беспредела в "прихватизации" клубов, школ, больниц. Мы обязательно сохраним доступность и бесплатность получения среднего образования в государственных учебных заведениях, обеспечим возможность получать высшее образование по конкурсу в государственных вузах. Наш долг – гарантировать гражданам возможность получения и бесплатного медицинского обслуживания в государственных медицинских учреждениях.

Г. Дильдяев:

– Нурсултан Абишевич, а как же будут решаться те ключевые вопросы, которые Вы ставили на рейтинговое голосование перед Верховным Советом? Которые сейчас у всех на устах – о частной собственности на землю, о языках, государственности...

Н. Назарбаев:

– Я об этом много думаю, размышляю вслух в разных аудиториях. В основном мои поиски, взгляды на эти и в самом деле всех волнующие вопросы известны, базируются они на желании найти золотую середину, сблизить крайности, учесть все особенности нашей страны. Сейчас склоняюсь к мысли, что ответ на эти вопросы должен дать сам народ Казахстана. Речь идет о конституционном устройстве, следовательно, возможно и, скорее всего, необходимо всенародное голосование.

Г. Дильдяев:

– *Можно ли это понимать так, что механизм референдума в Казахстане наладится и заработает?*

Н. Назарбаев:

– А почему же он должен быть "одноразового" действия? Впереди у нас конституционные реформы, решения по ним нужно народу принимать, а не чиновникам. В практике многих стран мира закрепилось проведение референдумов по основополагающим вопросам государственного строительства.

Г. Дильдяев:

– *Наверняка и зачистившие к нам высокие зарубежные гости спрашивают: будет ли в Казахстане парламент? И когда?*

Н. Назарбаев:

– Разумеется, спрашивают. Отвечаю им: а как же, конечно будет. Будет тот парламент, который необходим стране. Я уже об этом говорил. Нам нужен работоспособный, двухпалатный парламент, занимающийся сугубо законодательной деятельностью. И тут не надо больше велосипеда изобретать. Есть апробированное мировой практикой право президентского вето и его же право на роспуск парламента, как, с другой стороны, и институт импичмента президента. Это все нам нужно законом закрепить. А когда будут выборы в новый парламент? Тут мне многие советуют не спешить... У нас опасно упал престиж законодательной власти, меня как президента это не может не беспокоить. Я думаю, парламент должен появиться после обновления выборного законодательства, и состоятся выборы где-нибудь в конце будущей осени – начале зимы. С уборкой вот управимся, и тогда...

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ИЗВЕСТИЯ" ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 18 сәуір 1995 жыл

Қазақстандағы саяси көктем сирек кездесетін қарқынмен дүркірей келді: парламент тарап кетті, үкімет отставкаға шықты, 29 сәуірде бүкілхалықтық референдум өтетін болды. Республика тұрғындары онда мынадай бір сұраққа жауап беруі тиіс: "Сіз Президент Н. Ә. Назарбаевтың өкілеттігін 2000 жылға дейін ұзартуға келісесіз бе?"

Оқиғалардың мұндай бетбұрысы Қазақстанның өз ішінде де, одан тыс көптеген жерлерде де түрлі түсініктемелер мен мәлімдемелер тасқынын тудырды. Саяси шолушылар әңгімені сан саққа жүгіртіп, Назарбаев өзінің Орта Азиядағы көршілерінен үлгі алуға бел буды дегенді айтуда. Өйткені Өзбекстан мен Түрікменстанның президенттері ел басқаруды XX ғасырдың аяғына дейін қазірдің өзінде қамтамасыз етіп алғаны белгілі.

Тілші:

– Көптеген саяси қайраткерлер мен журналистер Назарбаев сайлау өткізуден гәрі референдум өткізуді артық санап, демократиялық принциптерден кері шегінгенін көрсетіп отыр дегенді ашық айтып жүр. Сіз өзіңіз қазіргі оқиғаларды қалай бағалар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Саясатқа кәсіби түрде араласпайтын, оның үстіне өздері сөз етуге тырысатын оқиғалардан тым алыста жүрген адамдардың ол оқиғалар жөнінде әдетте өзге біреулердің ұсынған үлгілерінің шырмауында жиі-жиі қалып қоятыны белгілі. Қазір жұрттың бәрі де "референдум" деген сөзге құлағын тігіп алды. Журналистердің арасында өкімет билігіне озбырлық жасалды демейтіні кемде-кем. Бұл ретте олар біздің көршілерімізге қарай иек қағады. Бірақ референдум жөнінде шешім қабылдаудың алдында болған оқиғалардың тізбегі қандай екенін олардың көпшілігі ұмытып та үлгерген

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 сәуір 1995 жыл.

тәрізді. Сөз реті келгенде айта кетейін, мұндай тосын шешімнің қабылданыны мен өзім де күткен жоқ едім.

Оқиғалардың хронологиясы мынадай. 7 наурызда біздің Конституциялық сотымыз Орталық сайлау комиссиясының сайлау алдындағы қабылдаған бірқатар құжаттарын Конституцияға сай келмейді деп тапты. Мұндай шешімнің құқықтық зардаптары орасан зор еді: Жоғарғы Кеңес заңсыз сайланған, оның қабылдаған заңдары мен қаулылары заңға сәйкес келмейді, ол бекіткен Министрлер кабинеті де заңсыз деп табылды. Келесі күні, 8 наурызда, мен Конституциялық сотқа оның қаулысына наразылығымды білдірген хат жолдадым. Шынымды айтайын, ол кезде аяқ астынан бұрқ ете қалған шиеленісті қалай болғанда да тоқтатармын деп үміттенген едім. Бірақ жағдай ушығып кетті – енді Жоғарғы Кеңес ауыздығын қарш-қарш шайнаптыға келді – парламенттің іс жүзінде таратылып кеткеніне қарамай, депутаттар Конституцияға өзгеріс енгізуге таласып бақты. Сөйтіп Конституциялық соттың шілдеге дейін үнін шығармауға тырыстық. Сайып келгенде, біз толық көлеміндегі парламенттік дағдарысқа ұшырадық.

Мұндай жағдайда Президенттің не істеуі тиіс еді. Сотқа "Сен өз орныңды біл!" деуі керек пе? Парламентті тізгіндеуге ұмтыла ма? Және мұны қалай жасау керек? Мен былай деп санаймын: егер Президент демократиялық принциптерге адал болса, егер Конституциялық заңдылықты сақтаудың іс жүзіндегі кепілі болуға тырысса, онда оның тек қана заңға бағынудан өзге ешқандай таңдауы қалмайды. Мен, заңның талаптарын толық сақтай отырып, былай жасадым: Конституциялық соттың түсініктемелері негізінде парламент таратылды, үкіметтің отставкасы қабылданды, бұрын маған берілген заң шығарушылық өкімет билігі Президенттің қолына көшті.

Тілші:

– Бірақ Сіз сайлау өткізуді емес, референдум өткізуді неге қаладыңыз? Егер сайлау өткізетін болғаныңызда Сіздің бақшаңызға қарай ешкім тас лақтырып, тиісе алмас еді ғой?

Н. Назарбаев:

– "Сіз" деп отырғаныңыз кім? Референдум өткізу туралы шешімге итермелеген мен емес, Қазақстан халықтарының ассамблеясы ғой. (Анықтама: Ассамблеяға қатысқан 305 делегаттың 206-сы шағын ассамблеяларда – облыстық мәслихаттарда, ал, қалғандары ұлттық-мәдени орталықтардан сайланған болатын. Ассамблеяға республикада тұратын барлық ұлттардың өкілдері, сондай-ақ өкімшілік аумақтар түгел қатысты. – автор).

Қоғамымыздағы тұрақтылықты сақтау мақсатымен дағдарыстан шығудың тап осы жолын таңдаған Ассамблеядан өзге ешкім де емес. Парламент таратылғаннан кейін заң шығару өкілеттігі заңға сәйкес Президенттің қолына көшті. Мұның өзі бұған халықтың толық сенімі бар екендігін дәлелдеуді, яғни референдум өткізуді талап етті. Иә, мұндай жағдайда сайлау

өткізуге де болатын еді. Бірақ бізде оның заңдық негізі қаланған жоқ еді. Оның үстіне, толық көлеміндегі сайлау науқанын өткізу жағдайдың сөзсіз шиеленісе түсуіне алып барып соғатын болды.

Біздің неге бұлай еткенімізді, басқаша әрекет жасамағанымды түсіну үшін Қазақстанның өзіндік ерекшеліктері бар екенін, мейлінше ала-құла ұлттық құрам бар екенін, ал ондағы байырғы халықтың көпшілік болып табылмайтынын білу керек.

Сондықтан да, ең басты мәселе қоғамдық тұрақтылықты және ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету болып табылады. ТМД елдерінің толып жатқан түкпір-түкпіріндегі шаңырақ шайқалтарлық ұлтаралық этникалық шиеленістер орын алып отырғанда, ондай оқиғалардың 120 (!) ұлт пен ұлыстың өкілдері тұратын Қазақстанда да қайталануынан қауіптену жағдайында Президенттің мұндай ойды ұдайы қайталап айтып отыруы ешкімді де ығыр етпеуі тиіс.

Президенттің Ассамблеяда сөйлеген бағдарламалық сөзіндегі кейбір цифрлар мынадай: 1930 жылы республикада 5 миллион 873 мың адам бар еді, 1933 жылға қарай халықтың саны 2 миллион 493 мыңға дейін кеміді. Бір жарым миллионға жуық қазақ қырылып қалды, 1,3 миллион қазақ КСРО-дан тыс жерлерге көшіп кетті. Елбасының, XX ғасырдың қазақтар үшін қасіретті оқиғалары мол зар заманға айналуына, сөйтіп өз Отанында өздерінің азшылық болып қалуына қазақтардың ешқандай да кінәсі жоқ.

Президенттің атап көрсеткеніндей, қазақ ұлтының да кез келген өзге ұлт сияқты өз мемлекеттілігіне ие болуға әбден лайықты құқығы бар. Оның мұндай құқыққа өзінің бүкіл тарихында азапты күрес жүргізу арқылы қолы жетті!

Өте сирек кездесетін бірден-бір бірегей көпұлтты Қазақстан (мұндай болудың негізінде Қазақстанға ырықсыз айдап апарылған көптеген халықтардың – украиндықтардың, поляктардың, немістердің, Солтүстік Кавказ халықтары өкілдерінің, түріктердің, Қырым татарларының, көрістердің, гректердің қайғы-қасіреті де жатыр) өз көршілерінің басынан өтіп жатқан қасіретті оқиғаларға жол берген жоқ. "Біздің бұдан былай да өз мемлекетімізде бейбітшілік пен ұлтаралық тұрақтылықты сақтай алатынымызға мен кәміл сенемін", – дейді Президент.

Тілші:

– *Сіз референдум алдында республикадағы орын алып отырған жағдайды қалай бағалайсыз? Көңілді алаңдатарлықтай негіз бар ма?*

Н. Назарбаев:

– Бұл күндері көңілді алаңдатып отырған бір ғана нәрсе бар: тәжік-ауған шекарасында қазақстандықтар қаза тапты. Ал егер республикадағы жағдай туралы айтатын болсақ, онда менің оптимистік үмітім күшті деуге негіз

жеткілікті. Реформаларды жеделдету жөніндегі үмітіміз күшті: теңге сегіз айдан бері доллармен салыстырғанда тұрақты болып отыр, ақшаның құнсыздануы 5 пайыздан асқан жоқ, халықтың табысы 1,6 есе артты. Адамдардың тұрмыс жағдайын жақсарту аламыз. Міне, сонда қоғамдағы қызулықтар да басылатын болады.

Тілші:

– Ал *"референдум жөніндегі"* қызуқанды әңгімелер ше?

Н. Назарбаев:

– Бұл ретте қызуқандылық болмай қалған жоқ. Алғашқыда референдум жөніндегі шешімді бұрынғы депутаттардың бір бөлігі және әртүрлі саяси күштер найзаның ұшымен қарсы алды. (Әсіресе "Азат" азаматтық қозғалысының, "Лад" славян қозғалысының және "Алаш" партиясының кейбір серкелері ерекше қарсылық танытып бақты. – Автор). Ал, бүгінгі таңда тіпті ымыраға келмейміз деген оппозицияның арасында да неғұрлым байсалды үндер басым естіле бастады. Бұған мысал ретінде жуырда ең ықпалды деген бес партияның референдум жөніндегі идеяны бірауыздан қолдағанын айтсақ та жеткілікті.

"Известияға" Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясындағы елшісі Тайыр Мансұровтың берген деректері бойынша, бұл партиялардың қатарында "Қазақстанның халық бірлігі", "Қазақстанның халық конгресі" (Олжас Сүлейменовтың партиясы), "Қазақстанның дәуірлеу партиясы", "Қазақстанның социалистік партиясы", "Қазақстанның халықтық-кооперативтік партиясы" бар. Референдум идеясын соңғы кезде "Қазақстанның орыс одағы" қоғамдық бірлестігі де қолдағанын білдірді.

Мұндай қолдаудың барған сайын күшейіп келе жатқанына қарамай (референдумның Назарбаевтың пайдасына шешілетініне күмәнданушылар кемде-кем), Н. Назарбаев бұрынғыдан да күшті қайсарлықпен әрекет етуде. Ол қылмысқа қарсы барынша қатал күрес жөніндегі науқанды өрістетті. Мұны шектен шыққан бассыздықтан мезі болған халықтың бірауыздан қолдап, қызу қарсы алғаны әбден табиғи нәрсе. Бізді өмірлік маңызы бар заңдарсыз қалдырған парламент дәрменсіздігінен болған олқылықтардың орнын толтыруымыз керек. Қазір менің қарауымдағы адамдар кешегі заң шығарушылардың жіберіп алған кемшіліктерінің есесін қайтару үшін күндіз демей, түн демей жұмыс істеп жатыр. Осы сәуір айында біз жаңадан 17 заң жобасын әзірлеп, оларды қабылдауымыз тиіс болатын. Олардың арасында Қылмыс кодексі де бар. Мен сәуір айында бұл заңдарға қол қоятын боламын.

Атқарушы өкіметтің заң шығарушы өкіметке, керісінше, заң шығарушы өкіметтің атқарушы өкіметке кінә тағуы жалпыға ортақ нәрсеге айналды. Іс жүзінде алғанда ТМД елдерінің барлығында да Хасбулатовтың парламенті-

нен бастап, барлық алғашқы парламенттер мейлінше сәтсіздік атаулыдан арыла алмады. Атқарушы өкімет орындарына қарсылық көрсету Белоруссиядан Қазақстанға дейінгі ұланғайыр кеңістікті түгелдей дерлік сілкіледі және сілкілеп келеді. Қай жерде болса да заң шығарушыларға деген өшпенділік күшті және өз қара бастары үшін бәрін де қармап, жұлып алып қалуға тырысатын кеңестік жаман әдет сақталған. Соның бір мысалын ғана келтірейін. Ол Қазақстанның тарап кеткен парламентінің мінез-құлқын айқын сипаттайды. Парламенттің бірнеше депутаты Ресейдегі әріптестерімен кездесіп, Отанына қайтып оралғанда Мемлекеттік Думаның әр депутатының астында бір-бір дербес автомашинасы бар екен, олардың айлық жалақысы Ресей министрінің айлығымен бірдей екен, деген сияқты әңгімелерді айтып келді. (Ал ресейліктер өздері өткізе алмаған заң жобасын меймандарға әзіл ретінде айта қойған болатын). Осындай сайқымазақтық негізінде Қазақстан парламенті ресми шешім қабылдап, өзінің әр депутатына бір-бір автомобиль сатып алу, олардың айлық жалақысын министрдің жалақысымен бірдей ету және оған 50 пайыз мөлшерінде үстеме қосу жөнінде қолма-қол қаулы қабылдады. Бұл қаулы ешқандай кідіріссіз жүзеге асырылды. Парламент шетелдік 190 жеңіл автомашина сатып алды. Бір жылдың ішінде депутаттарға жұмсалған қаржы 1 миллиард теңгеден асып түсті (немесе АҚШ-тың 20 миллион долларының шамасында болды). Тілі удай бір шенеуніктің мысқылдап айтқанындай, мұншалықты ақша түрмедегі 85,000 адамды бір жыл бойы асырауға әбден жетеді екен.

...Президентке қойылған соңғы сұрақ:

Тілші:

– Егер референдумда Сіздің өкілеттілігіңіз ұзартылатын болса, онда Сіз сол бес жыл ішінде қандай істер тындыруға үміт артасыз?

Н. Назарбаев:

– Алдын ала айтуға асықпай-ақ қояйын. Назарбаевтың өз саяси тәжірибесі, өз практикасы бар. Мен өзгере қоймаймын. Менің жерімде қан төгілген жоқ. Ал, мен алдағы кезде де қан төгілмеуі үшін қолдан келгеннің бәрін істеймін. Пікір өзгешелігі үшін бірде-бір адам түрмеге отырғызылған жоқ. Саяси көзқарасы үшін бірде-бір газет жабылған емес. Солай бола тұрса да, оппозициядағы баспасөз бізді аямайды. Сөз арасында айта кетейін, оппозиция өкімет билігіне еш уақытта да қолайлы жағдай жасай қоймайды. Солай бола тұрса да оппозиция бізге мейлінше керек, өйткені ол халыққа тиімді. Біз демократиялық, нарықтық реформалар жолымен жүріп келеміз. Басқаша жол бар деп ойламаймыз да. Біз ТМД елдерімен, дүниежүзілік қауымдастықпен интеграцияда болуға тырысамыз. Соның өзінде бір нәрсені қайталап айтудан жалықпаймын: біздің стратегиялық бағытымыз – Ресеймен мейлінше тығыз ынтымақтастықта болу.

Президент Н. Назарбаевтың референдум алдындағы айқындамасы, міне, осындай. Оның бұл айқындамасы жақында сөйлеген сөздерінің бірінде былай деп мейлінше айқын тұжырымдалды: "Ал мемлекетті басқару менің маңдайыма жазылған болса, мен сенімді жолды басшылыққа аламын. Бұл жол кез келген аялдау мен кідіру еліміз бен қоғам үшін қауіпті екенін көрсетіп отыр... Кейде адамдарды еркінен тыс қазір барғысы келмейтін, бірақ объективті түрде баруға тиіс жаққа жетелеуге тура келеді. Және әңгіме біздің еліміздің болашағы туралы болып отырғандықтан мен де батыл, тіпті қатаң шаралар қолданбақпын".

Осы сөздердің алдында Назарбаев ортағасырлық философ Фома Аквинскийден мынадай дәйектеме келтірген болатын: "Теңіз капитанының ең биік мақсаты кемені аман сақтап қалу ғана болса, онда ол әлгі кемені жағадағы айлақта мәңгі ұстап тұрар еді".

Г. Бочаров,
"Известия" газеті,
1995 жылғы 18 сәуір

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГАЗЕТЕ "ИЗВЕСТИЯ" *

Алматы, 18 апреля 1995 года

ПРЕЗИДЕНТ НАЗАРБАЕВ НАСТРОЕН РЕШИТЕЛЬНО. КАЗАХСТАН НАКАНУНЕ РЕФЕРЕНДУМА

Политическая весна в Казахстане выдалась на редкость бурная: распущен Парламент, ушло в отставку Правительство, на 29 апреля назначен всенародный референдум. Жителям республики предстоит ответить на один вопрос: согласны ли вы продлить полномочия Президента Н. А. Назарбаева до 2000 года?

Такой поворот событий вызвал целый шквал комментариев и заявлений как в самом Казахстане, так и далеко за его пределами. Политические обозреватели на разные лады повторяют: Назарбаев решил последовать примеру своих среднеазиатских соседей. Как известно, президенты Узбекистана и Туркменистана уже обеспечили правление до конца XX века.

Об этом же первый вопрос "Известий" Нурсултану Назарбаеву:

Корреспондент:

– Многие политические деятели, журналисты прямо говорят, что Назарбаев, отдав предпочтение референдуму, а не выборам, тем самым демонстрирует отступление от демократических принципов. Как Вы сами оцениваете происходящее?

Н. Назарбаев:

– Люди, не вовлеченные в политику профессионально, да еще если они находятся далеко от места событий, о которых пытаются судить, часто оказываются в плену тех схем, которые им предлагают другие. У всех на слуху "референдум", редко кто из журналистов не говорит об узурпации власти – при этом кивают на наших соседей, – но мало кто уже помнит, какая цепь событий предшествовала решению о референдуме. Решению, неожиданному, кстати сказать, и для меня.

Вот хронология событий. 7 марта наш конституционный суд признает неконституционными ряд документов Центральной избирательной комис-

---

* Газета "Казахстанская правда", 26 апреля 1995 года.

сии, изданных перед выборами. Правовые последствия этого решения тяжелейшие: Верховный Совет – нелегитимен, все принятые им законы и постановления незаконны, утвержденный им Кабинет Министров – нелегитимен тоже.

На следующий день, 8 марта, я направил в КС свои возражения на его постановление. Признаюсь, я рассчитывал на то, что каким-то образом конфликт удастся погасить. Но не тут-то было – теперь уже Верховный Совет закусил удила: депутаты фактически распущенного Парламента спешно внесли изменения в Конституцию. И "прикрыли" конституционный суд до июля. В итоге мы получили полномасштабный парламентский кризис.

Что должен был сделать Президент? "Поставить на место" суд? Приструнить Парламент? Да и каким образом? Я считаю так: если Президент верен демократическим принципам, если на деле намерен быть гарантом конституционной законности, то выбора у него нет – он должен следовать только закону. В полном соответствии с законом я и поступил: на основании разъяснений конституционного суда был распущен Парламент, принята отставка Правительства, законодательная власть, делегированная мне ранее, перешла к Президенту.

Корреспондент:

– Но почему Вы пошли на референдум, а не на выборы? Ведь тогда никто не мог бы бросить в Ваш огород камень.

Н. Назарбаев:

– Кто – "вы"? Толчок к решению о референдуме дала Ассамблея народов Казахстана. (Справка: 260 из 305 делегатов были избраны на малых ассамблеях – областных маслихатах, остальные делегировались национально-культурными центрами. На ассамблее были представлены все национальности, проживающие в республике, а также все ее административные территории. – Авт.)

Именно ассамблея ради сохранения стабильности в обществе рекомендовала избрать этот путь разрешения кризиса. После роспуска Парламента законодательные полномочия согласно закону перешли к Президенту. Это потребовало подтверждения вотума доверия народа, то есть референдума. Да, в такой ситуации возможны и выборы – если есть законодательная база. У нас ее нет. А кроме того, полномасштабная выборная кампания неизбежно взорвет ситуацию.

Чтобы понять, почему мы действуем так, а не иначе, надо знать особенности Казахстана, его чрезвычайно пестрый национальный состав, при котором коренное население не составляет большинство. Поэтому главное, обеспечение общественной стабильности и национального согласия. На фоне этнических межнациональных конфликтов, сотрясающих многие уголки СНГ, боязни их повторения в Казахстане, где проживают представи-

тели 120 (!) национальностей, постоянное возвращение Президента к этой мысли не покажется назойливым.

Вот некоторые цифры из его программного выступления на ассамблее. В 1930 году в республике проживали 5 миллионов 873 тысячи человек. К 1933 году численность населения упала до 2 миллионов 493 тысяч человек. Около полутора миллионов казахов было убито, 1,3 миллиона ушли за пределы СССР. Нет вины казахов в том, говорит Президент, что XX век стал для них веком трагических событий, превративших их в меньшинство на своей родине. И все, кто сегодня позволяет подвергать сомнению право этого народа на государственность, не знают или не хотят знать глубину его драмы.

Убежден, подчеркивал Президент, что казахская нация достойна государственности не менее, чем любая другая. Она выстрадала ее всей своей историей!

Имея уникальную полиэтничность (причем в ее основе лежала трагедия многих народов, оказавшихся в Казахстане не по своей воле, – украинцев, поляков, немцев, представителей народов Северного Кавказа, турков, крымских татар, корейцев, греков), Казахстан избежал печальной участи ближайших соседей. "Я уверен, – говорит Президент, – что и далее сумеем сохранить мир и межнациональную стабильность в государстве".

Корреспондент:

– Как Вы оцениваете ситуацию в республике перед референдумом? Есть ли основания тревоги?

Н. Назарбаев:

– В эти дни тревожит одно: погибли казахстанцы на таджикско-афганской границе. Если же говорить о ситуации в республике, то у меня есть основания для оптимизма. Есть надежды на ускорение реформ: тенге 8 месяцев стабилен по отношению к доллару, инфляция не превышает 5 процентов, доходы населения возросли в 1,6 раза. Сумеем улучшить жизнь людей – улягутся и общественные страсти.

Корреспондент:

– А страсти "по референдуму"?

Н. Назарбаев:

– Не обошлось и без страстей. Вначале решение о референдуме было принято частью бывших депутатов и различными политическими силами в штыки (особое неприятие демонстрировали некоторые лидеры гражданского движения "Азат", славянского движения "Лад" и партии "Алаш" – Авт.). Сегодня даже среди непримиримой оппозиции преобладают более умерен-

ные подходы. Достаточно сказать, что на днях пять влиятельных партий однозначно поддержали идею референдума.

По данным, предоставленным "Известиям" послом Республики Казахстан в Российской Федерации Таиром Мансуровым, это "Народное единство Казахстана", "Народный конгресс Казахстана" (партия Олжаса Сулейменова), "Партия возрождения Казахстана", "Соцпартия Казахстана", "Народно-кооперативная партия Казахстана". В поддержку идеи референдума в последний момент выступило также общественное объединение "Русский союз Казахстана".

Несмотря на все более широкую поддержку (мало кто сомневается, что референдум завершится в его пользу), Н.Назарбаев действует все более напористо. Он развернул жесткую кампанию по борьбе с преступностью, которая, естественно, встречает благожелательную реакцию населения, уставшего от беспредела. Необходимо, – говорит Н. Назарбаев, – преодолеть аморфность Парламента, который оставил нас без жизненно важных законов. У меня люди работают сегодня днем и ночью, чтобы наверстать упущенное законодателями. В апреле мы наметили подготовить и принять 17 новых законов, включая Уголовный кодекс. В апреле я их и подпишу.

Претензии исполнительной власти к законодательной и, наоборот, стали уже общим местом. Практически всем странам СНГ фатально не везет со своими первыми парламентами, начиная с хасбулатовского. Конфронтация с исполнительной властью трясла и трясет все пространство – от Белоруссии до Казахстана. Всюду – пренебрежения к законотворчеству и чисто советский инстинкт урвать лично для себя. Вот лишь один пример, характеризующий нравы распущенного Парламента Казахстана. Несколько депутатов после поездки к российским коллегам вернулись на родину с информацией о том, что у каждого депутата Госдумы – персональная автомашина, оклад, равный окладу министра России, и т. д. (гостям был в шутку подсунут проект не прошедшего закона). На основании этого розыгрыша казахстанский Парламент вынес официальное решение: закупить по автомобилю для каждого своего депутата, оклады установить на уровне министров, плюс 50 процентов надбавки и т. д. Это постановление было реализовано без задержки: Парламент закупил 190 легковых иномарок. За год на содержание депутатов израсходовано свыше миллиарда тенге (около 20 миллионов долларов США). Как пошутил один остроумный чиновник, на подобные деньги можно было бы в течение года содержать 85000 заключенных.

Последний вопрос Президенту:

Корреспондент:

– Если на референдуме будут продлены Ваши полномочия, что Вы надеетесь сделать за отпущенные 5 лет?

Н. Назарбаев:

– Не хочу расставлять приоритеты. Есть Назарбаев со своим политическим опытом, своей практикой. Я не изменюсь. На моей земле не пролилась кровь. И я сделаю все возможное, чтобы этого не случилось впредь. За инакомыслие не посажен ни один человек. По политическим мотивам не закрыта ни одна газета, хотя оппозиционная пресса нас не жалует. Впрочем, оппозиция никогда не добавляет власти комфорта, но она необходима, потому что это выгодно народу. Мы идем по пути демократических, рыночных реформ, иного для себя не мыслим. Мы будем добиваться интеграции в СНГ, в мировое сообщество. При этом не устану повторять: наша стратегическая линия – самое тесное сотрудничество с Россией.

Такова позиция Президента Н. Назарбаева накануне референдума. Еще более жестко она прозвучала в одном из его последних выступлений: "Раз уж мне суждено стоять у руля государства, я должен руководствоваться верными лозунгами. А они подсказывают, что любые остановки и промедления губительны для страны и общества... Вести людей иногда против их желания туда, куда им сегодня не хочется, но куда объективно нужно идти. И поскольку речь идет о будущем нашей страны, я тоже настроен решительно и, быть может, жестко".

Приведенным словам предшествовали другие – средневекового философа Фомы Аквинского, на которого сослался Назарбаев: "Если бы высшей целью морского капитана было сохранить судно, то он держал бы его у причала вечно".

*Г. Бочаров,
газета "Известия"*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ДҮНИЕ ЖҮЗІ ҚАЗАҚТАРЫ
ҚАУЫМДАСТЫҒЫ ТӨРАЛҚАСЫНЫҢ МӘЖІЛІСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 22 сәуір 1995 жыл

БІРЛІК – БІЗДІҢ ҚАСИЕТТІ ТУЫМЫЗ

Ардақты бауырлар!

Алыстан келген ағайын!

Біз сіздерді атамекендеріңізде – тәуелсіз Қазақстанның астанасы Алматыда құшақ жая қарсы алып, "Қош келдіңіздер, бауырлар, төрлетіңіздер!" дейміз. Дүниенің қай түкпірінде жүрсеңіздер де елім деп, жерім деп лүпілдеп соғатын жүректеріңіз үшін, жер-жаһандағы жалғыз Отанымыз – Қазақстанымыз аман болсын, қазағымыз аман болсын деген перзенттік тілектеріңіз үшін баршаңызға шын көңілден шыққан алғысымызды айтамыз!

Осыдан үш жылдай бұрын бүкіл дүниеге тарыдай шашырап кеткен қазақтың басын тұңғыш рет қосып, Құрылтай өткізгенбіз. Ол халқымыздың баянды бірлігінің, ұлтымыздың ұйыған татулығының көңіл толқытарлық келісті көрінісі болып еді. Құрылтайға әлемнің отызға жуық елінен жеті жүзге жуық адам қатысқан болатын. Құрылтай күндеріндегі алыстан келген ағайынның жүреюжарды тілектері құлағымда жаңғырып тұр, туған жерге табаны тұңғыш тиген жандардың жасқа толы жанарлары көз алдымда.

Осы күнге жеткізгені үшін құдайға тәубе дегеніміз есімізде. Құрылтайда жиналған жұртшылық мені Дүние жүзі қазақтары қауымдастығының төрағасы етіп сайлаған болатын. Сонан бергі өткен үш жылдай уақыт ішінде күнделікті жұмысына менің бірінші орынбасарым, белгілі қаламгеріміз Қалдарбек Найманбаев жетекшілік ететін Қауымдастық басқармасы талай игілікті шаруа атқарғанын айтуымыз керек. Ең бастысы, Қазақстаннан тыс жерде тұратын төрт миллиондай қазақтың мүддесін ұдайы есте ұстап отыратын ұйым құрылды, ол қазақ диаспорасымен байланысты жолға қоя алды. Рас, қазірше ойдағы жоспардың көбі орындала қоймай тұр. Оның себебін де жақсы білесіздер. Еліміз тәуелсіздік жолына жаңа ғана түсіп жатыр. Қиындық көп, қаржы жетіспейді. Соған қарамай, шеттен келген ағайынға төрімізді ұсынып, сығылысып орын бергендей көмек көрсетіп жатырмыз. Соңғы жылдарда Қазақстанға Моңғолиядан, Ираннан, Түркиядан жүз мыңнан астам қазақ

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 26 сәуір 1995 жыл.

көшіп келді, Ресейден, Тәжікстаннан, Түрікменстаннан келіп жатқандар да баршылық. Олардың бәріне үй тауып беру, пәтер салуға несие бөлу мәселелері шешіліп жатыр. Әрине, елмен араласудың жалғыз жолы көшіп келу емес. Осында келіп, оқып жүрген іні-қарындастарымыз да көп. Келіп, кетіп, әртүрлі кәсіппен айналыса бастаған бауырларымыз да баршылық.

Мен бүгін Қауымдастықтың жұмысына толық тоқталмақшы емеспін. Ол жөнінде шет елдерден келген ағайындар, осындағы іс басында жүрген азаматтар айта жатар. Алыстағы ағайынның алдында біздің Қазақстанымызда, баршамыздың ортақ Отанымызда не істеліп жатқанын әңгімелемекпін. Өйткені, сіздерді бәрінен де қазақ елінің бүгіні мен болашағы көбірек толғандыратынына сенімдімін.

Негізгі мәселелерге ауысқанда алдымен айтарымыз, әрине, тәуелсіздіктің тағдыры болмақ. Соңғы төрт жылда жүріп өткен жолымыздың ең басты нәтижесі не дегенде, мен алдымен тәуелсіздігімізді сақтап қалғанымызды, оны саяси тұрғыдан да, экономикалық тұрғыдан да баянды ете алғанымызды айтар едім.

Тәуелсіздік – қазақ халқының сан ғасырлық асыл арманы. Әлем халықтарының арасында дүниенің бір қиырынан бір қиырына өтіп барып ел болғандары да, сан түрлі ұлт пен ұлыстың араласуының нәтижесінде жаңа этнос ретінде қалыптасқандары да баршылық, Қазақ халқы – тамырын тереңге жіберген, осынау қасиетті даласынан табан аудармаған халық. Көне дәуірдің сақтардың, ежелгі ғұндардың, байырғы түріктердің ұрпағы, атажұртта қара шаңырақты сақтап қалған халық. Қазақтың көшпелілігі тек өзінің атамекенінің аумағында өткен. Сондықтан да біздің ұғымымызда туған жердің қадір-қасиеті бөлекше. "Туған жерге туың тік" дейді қазақ.

Әлемдегі талай ел өз тәуелсіздігіне қанқасап соғыспен, қыруар шығынмен жеткен. Қазақстанның тәуелсіздігі бейбіт жолмен келді. Бұл азаттық үшін алысқан мың-мыңдаған азаматтардың қасиетті қанының өтеуі. Бұл – бүкіл тарихында өзгелерге қиянат жасау дегенді білмеген халықтың пейілінің қайтарымы.

Қазақстанның мемлекеттік егемендігі туралы Декларация қабылданғалы бері өткен бес жылға жуық уақыт ішінде жалпы дүниенің дидарында да, біздің туған жерімізде де орасан өзгерістер болды. Жер шарының алтыдан бір бөлігін қамтып жатқан КСРО-дай алып мемлекеттің тарауы оңайға түскен жоқ. Жетпіс жыл бойғы қалыптасқан шаруашылық байланыстар үзілді, әр республикада бөлініп қалған кәсіпорындар бір-біріне өнімін қаласа беретін, қаламаса бермейтін болды. Өмірдің қай саласында болса да тәртіп босаңсыды, жауапкершілік азайды. Қоғамның өтпелі кезеңіндегі қиындықтарды пайдаланып, еңбек етпей-ақ байлыққа кенеліп шыға келгендер көбейді. Қылмыс етек алды. Талай уақытқа дейін баға ауыздықтауға көнбей, бой бермей қойды. Қымбат киім, сәнді бұйым тұрмақ, күнделікті қажет заттарын ала алмай, қысылып қалғандар аз емес екенін жақсы білемін.

Иә, жағдай қазірше қиын. Бірақ, бәрін айтқанда біз мынаны да ұмытпауға тиіспіз. Бұл айтылған қиындықты жиып-теріп келгенде "Азат елміз!" деген бір ауыз сөздің өтеуіне беруге болады.

Осы жылдарда қолымыз жеткен нәрсе аз ба?

Қазір өз тағдырымызды өзіміз шешеміз. Өзіміз өндіргенді өзіміз пайдаланамыз. Бір елдің басшысы кім болуы керектігі Мәскеудегі үлкен кабинетте шешіле салып, бұрын-соңды қазақ жеріне аяқ басып көрмеген көлденең көк аттылар ойына келгенін істей алмайды. Қазақ елін бүгінде бүкіл әлем таниды, экономикасының болашағы мол, саяси ахуалы тұрақты, сан түрлі ұлттың баласы тату тұрып жатқан өркениетті ел деп біледі, құрмет тұтады. Ел басшысын дүйім дүниенің президенттері, императорлары, корольдары, монархтары, премьерлері сән-салтанаты жарасқан рәсіммен қабыл алады. Алуан-алуан компаниялар мен концерндер, фирмалар мен қорлар инвестициясын бөліп, сенім көрсетеді. Ең бастысы – қазақ халқы егемен елі бар, тәуелсіз мемлекеті бар, өзгелермен тең тұрып, иық тірестіре алатын ұлтқа айналды.

"Шығасы шықпай, кіресі кірмейді", дейді халқымыз. Біздің осы өзгерістерден тек қана пайда тауып, ешқандай қиындық көрмеуіміз мүмкін емес еді. Бұл тұрғыдан қарағанда, егемендік алғалы бергі тапқанымыз бен айырылғанымызды таразыға тартар болсақ, безбеннің басын олжамыз жағы бірден-ақ басып кететіні күмәнсіз.

Мен солардың кейбірін ғана тілге тиек етейін.

Шаруашылық реформасы алғашқы оңды нәтижелерін бере бастады. Ең алдымен айтатын жетістік – экономиканы мемлекеттік басқарудың бүгінгі заманға сай, біртұтас жүйесі жасалғандығы. Ұлттық валютамызды енгізіп, қаржы жүйесінің белгілі бір дәрежеде қалыпқа түсуіне қол жеткіздік. Инфляция бірте-бірте ауыздықталып келеді. Өткен жылдың ортасынан бері оның қарқыны бәсеңдеді. Желтоқсанда 10 пайыз еді, өткен наурыз айында 5 пайызға төмендеді. Теңге құнының түсуі тоқтағаны валютамен алыпсатарлық жасаушылардың жолын кесіп, қолын байлап отыр.

Қоғамдық-саяси ахуалымыздың тұрақтылығының арқасында республикамызға шетел инвестициялары мен несиелері еркін келе бастады. Бұл көрсеткіш бойынша ТМД елдерінің арасында Қазақстан Ресейден ғана кейін тұр.

Нақты қайтарымы болуы күмәнді деген жобаларға үкімет атынан кепілдік беруді қойдырдық. Бұрынғы үкіметтің екі миллиард доллардан астам ақшаға берген кепілдігі қайтарылды.

Кейінгі кезде өнеркәсіптегі өндіріс көлемінің құлдырауы тоқтады. Бытырғы қараша айынан бері өнеркәсіп өнімінің көлемі аздап болса да көбейе бастады. Атап айтатын жай – өнеркәсіп кешенінің белді салаларында, мысалы, химия өнеркәсібінде, ағаш дайындауда, машина шығаруда едәуір ілгерілеу бар. Соңғы айларда тұрғын үйдің көбірек салына бастағаны да қуантады. Әсіресе, жеке үй салу көлемі арта түсті.

Мұның бәрі тәуелсіздікті баянды ете алғанымыздың арқасы. Олай болса, ағайын, біз осы ұстанған бағытымыздан таймауымыз керек. Осы залдағы шет елдерден келген бауырларымыз жақсы тұрудың нарықтан басқа жолы жоқ екенін әбден біледі. Барлық елдер ауыртпалықты өткеріп барып, не түрлі қиындықты көріп барып тұрмысын түзеген, жағдайын жақсартқан.

Қазақстанның басты байлығы – тыныштығы, ынтымағы.

Әрине, бұл байлық та өзінен-өзі келіп тұрған жоқ. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы бірқатар елдерде ұлт пен ұлт жаға жыртысып, кей жерде тіпті бір халықтың өзінің ішінде іріткі шығып, азамат соғысы жүріп жатқанын естіп, көріп отырсыздар. Тіл-көзден сақтасын дейік.

Мен көп ұлтты, көп дінді, көп тілді елдің Президентімін. Қазақстанның бұл жағдайы талай заманғы, әсіресе кейінгі екі ғасырдағы саясаттың салдары. Өз қызметімде республикадағы барлық ұлттар мен ұлыстардың ортақ мүддесін жүзеге асыруды көздеймін. Мұндай мемлекетті ойдағыдай басқарудың мұнан басқа жолы жоқ. Ең маңыздысы бұл саясаттың осы елдің негізгі этносы болып табылатын қазақ халқының ұлттық мүдделеріне нұқсан келтірмеуі. Бұл міндет ешқашанда есімнен шыққан емес. Шықпайды да.

Қазақ жерінің ұлан-байтақ аумағы, асты мен үстінің байлығы көздің құрты. Біздің ата-бабаларымыз кіндік кесіп, кір жуған жерді жат жұрттықтардың табанына таптатпау үшін қасық қаны қалғанша айқасып өткен. Ат ауыздықпен су ішіп, ер етікпен су кешіп жүріп, қасиетті туған жерді ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен қорғап қалған. Бірақ жиырмасыншы ғасырдың күрделі сипаты елдің іргесін бүтін сақтау үшін білекпен ғана емес, ең алдымен ақыл, білім арқылы да күресу керек екенін көрсетіп отыр.

Өткен төрт жылда тынған жұмыстардың қатарында алдымен аталар шаруаның бірі – қазақ елінің территориялық тұтастығының заңды негізін қалағанымыз. Ең алдымен Конституцияда Қазақстан бөлінбейтін, біртұтас мемлекет екені басы аша айтылды. Сол арқылы еліміздің құрылымында федерализмге жол берілмейтін болып біржола шешілді. Күні кеше ғана қабылданған референдум туралы Жарлықта да Қазақстан Республикасының статусы, елдің шекарасы, әкімшілік-территориялық құрылымы туралы мәселелер референдумға салынбайтындығы қадап көрсетілді.

Қазақстанды бөлшектеуге ешқашанда жол берілмейді!

Сонан кейінгі айрықша атап айтатын жетістік – ұлы көршіміз Қытаймен арадағы мемлекеттік шекараның заңды түрде, қазақша айтқанда, шегеленіп бекітілгені. Сонау Абылай заманынан бері шешімі табылмай келе жатқан, Ресей дипломатиясының шамасы келмеген, ал Кеңес өкіметі жылдарында шешілмек тұрмақ, қайта бұрынғыдан да шиеленісіп кеткен бұл түйінді біз төрт жылда тарқата алдық. Ендігі жерде болашақ ұрпақ бір миллиардтан аса халқы бар ұлы елдің достас, сенімді көрші екенін сезініп, еркін өмір сүретін болады.

Келешекте көп пайдасы тиетін тағы бір аса үлкен ісіміз әлемнің ұлы мемлекеттерінен қауіпсіздік кепілдігін алғанымыз. Қазақстанның ядролық

қарудан бас тартқанын, ішкі және сыртқы саясатының ұстамдылығын, сенімділігін ескере келіп, Америка Құрама Штаттары бастаған бес мемлекет еш уақытта Қазақстанға соғыс ашпайтындығына кепілдеме берді. Оның бел ортасында екі ұлы көршіміз – Ресей мен Қытай бар. Бұл кепілдік арқылы Қазақстанның халықаралық аренадағы қимылы әлдеқайда сенімді бола түсетіні, мұның өзі түптеп келгенде армияға, қару-жараққа, шекараға жұмсалатын шығынды шектеуге мүмкіндік беретіні сөзсіз. Ал ол қаржы халықтың әл-ауқатын жақсартуға ауадай қажет.

Бұл шешімдердің территориялық тұтастық тұрғысынан қарағанда тарихи мәні бар. Замана өте келе тәуелсіз Қазақстанның іргесі оның тұңғыш Президентінің тұсында тұңғыш рет заңды түрде бекітілгенін, бейбіт өмірінің негізі сол жылдарда қаланғанын болашақ ұрпақтар разылықпен еске аларына мен сенемін. Оны мақтаныш ететінімді жасырмаймын.

Біз мемлекет құру барысында идеологиялық жұмыс мәселесін ұдайы есте ұстауымыз керек. Мұның үлкен бір саласы – халықтардың достығын насихаттау.

Бес арысымыз – Тұрар Рысқұловтың, Сұлтанбек Қожановтың, Сәкен Сейфуллиннің, Ілияс Жансүгіровтің, Бейімбет Майлиннің жүз жылдығына арналған Тарихи зерде кешінде мен қазақстандық отаншылдық сезімін тәрбиелеуге көп көңіл бөлген едім. Қазақстанда тұратын әрбір адам өзін осы елдің перзенті сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше біздің жұмысымыз ілгері баспайды. Нарықтың қиындығы деп жүріп басқаларды бауырымызға тартатын кең мінезімізден айырылып қалмауды қатты құнттау қажет.

Егемен ел атанып, тәуелсіздік туын тіккелі бері рухани бостандыққа қол жеткізіп, бұрын жабық қалып келген тақырыптарды еркін талқылай бастағанымыз белгілі. Қазақ ғалымдары мен публицистері еліміздің тарихы туралы талай-талай тағылымды ойға толы еңбектер, мақалалар, хабарлар даярлап үлгерді. Олардың арасында бүгінгі ұрпақтың тарихи зердесін оятуға, ұлттық сана-сезімін ұштауға септігін тигізетін дүниелер қыруар. Арғы-бергідегі атақты батырларымызды, ақын-жырауларымызды, әнші-күйшілерімізді еске алып, ат шаптырып, ас беріп жататынымыз да, түптеп келгенде, жастардың санасына "Бабаларымызға лайықты болып есейік" деген ойды ұялатуға, өзінің халқы үшін мақтаныш сезімін қалыптастыруға жәрдемдеседі.

Бірақ тек өткенімізді айтып қана қоюмен шектелсек дұрыс болмас еді.

Қазақ баспасөзінде отаршылдық саясаттың зардабы, бүгінгі демографиялық ахуал жайында айтқанда сол үшін нақты адамдарды кінәлап сөйлегендей сарын байқалып қалатыны бар. Кей газеттерде Қазақстанда қатар өмір сүріп жатқан өз азаматтарымызды "келімсектер" деу қалыпты нәрсеге айналып барады. Бұлайша кемсітуге ешқандай жол беруге болмайды. Патшалық Ресейдің отаршыл зорлығы үшін, Кеңес өкіметі жылдарындағы белден баса жүргізілген ұлт саясаты үшін біздегі орыстардың, украиндардың, немістердің, көрістердің, қысқасы, ешкімнің де нақты кінәсі жоқ. Олардың

ата-бабалары негізінен алғанда, бір кезде Ресей империясының шет аймағына тағдыр айдап келгендер, тың көтеру, елді индустрияландыру науқандарында партияның нұсқауымен осы жаққа жіберілгендер. Отаршыл халық болмайды. Отаршыл саясат болады. Саясатты халық айқындайтын заман, демократия заманы жаңа-жаңа орнығып жатыр.

Өткеннің өкінішін айтқанда, елдің еңсесін езе түсетіндей етіп емес, тарихтан тағылым алатындай етіп айту керек. Қазақтың күллі адамзаттан алабөтен тағдыры жоқ, болуы да мүмкін емес. Отар болу тек қазақтың маңдайына жазылмаған. Бізден алып, бізден халқы көп елдер де отаршылдықта болған. Білегі мықты елдің бәрі күші басымдығын жасап, әлі жеткен жерді басып ала берген өткен дәуірлерде, әсіресе, он сегізінші, он тоғызыншы ғасырларда бүкіл әлемнің тең жартысына жуығы отарларға бөлініп біткен болатын. Бұл алапаттың дауылы дүниенің бір қиырында емес, Еуразия материгінің қақ ортасында орналасқан қазақ даласын айналып өтуі тіпті де мүмкін емес еді.

Әлем тарихын қарап отырсаңыз, ешқашанда ешкімге бағынышты болып көрмеген елді табу қиын. Бірақ, тарихи дамудың өзіндік қисыны, логикасы болатынын ескеретін өркениетті мемлекеттерде өткенді кек тұтып, бүгінгі өмірді қолдан қиындату ойға да келмейді. Өткен – өтті, кеткен – кетті. Ендігі мәселе басқада. Келешекте қандай өмір сүреміз, қайткенде өркениетті әлемдегі өзге елдермен тереземіз тең болады – мәселе, міне, осында.

Өркениетті елдерге тән жолмен дамудың басты бір шарты өзіміздің ұлттық бірлігімізді нығайту.

Келешегін ойлаған ел тарихтан тағылым алады.

Келесі жылы бір кезде Көк Орданың құрамында болған ру-тайпалар Керей мен Жәнібек сұлтандардың бастауымен Әбілхайыр хандығынан бөлініп шығып, Шу бойына келіп жаңа хандық – Қазақ хандығын құрғанына 540 жыл толады. Кейбір ғалымдар 530 жыл деп жазып жүр. Бірақ қалай болғанда да біз бұл датаны атаусыз қалдырмауымыз керек.

Тарихи зерде кешіндегі мына бір ойымды қайталап айтпақпын. Осы бес жарым ғасыр ішінде қазақ елінің озып, үдеген кезі де аз болмаған. Соның бәрінде де үдеудің сыры – бірлікте, жүдеудің сыры – алауыздықта екен. Қашанда, қай істе болсын ханы мен халқы бір болып, тұтастық құрғанда мемлекет нығайып, ел ырысы тасады екен, ал халқы ханын қолдамай, ханы халқын қорғамай, өзімшілдік өктемдік алып, өзара талас-тартысқа түскенде мемлекет әлсіреп, ел ырысы қашады екен.

Кәрі тарихтың куәлігіне жүгініп, бабалардың өткен жолын бүгінгі ұрпақ мүддесімен пайымдар болсақ, екі мәселе екшеліп алға шығады.

Оның бірі – халықтығына қатер, мемлекеттігіне қауіп төніп, айдарлысы құлға, тұлымдысы күңге айналғалы тұрған сын сағатта біздің бабаларымыздың ағайын арасындағы бұрынғы өкпе-назды сыртқа сырып тастап, намыс туын көтеріп, ардақ тұтқан азаматының төңірегіне топтаса білгендігі. Арғы-бергі тарихымызда оған мысал көп. Өріден тартсақ, сонау көне за-

манда түп тегіміз түріктер бастарына қатер төнгенде бөрілі байрағын көтеріп, Бумын қағанның төңірегіне топтасып, жұдырық болып түйілген екен. Сонда жауын жеңіп қана қоймай, құдірет күшке айналып шыға келген екен. Одан беріге келсек, кешегі Керей мен Жәнібек шаңырағын көтерген Қазақ хандығы ұрпақ ауыспай жатып, босағасы босап, қабырғасы қақырап, ханы халқынан қашып, құлауға айналғанда қазақтар "қасқа жолды" Қасымның қасынан табылып, хандығын қайта қалпына келтіріп, заманындағы қуатты елге айналған екен. Одан да беріге түссек, осыдан екі жарым ғасыр бұрын ғана қалмақтар қамсыз жатқан елді қара орманынан айырып, "ақтабан шұбырындыға" ұшыратып, жұртымызды жоқ қылуға айналғанда үш жүздің баласы Абылайдай арысының төңірегіне топтасып, елдігін сақтап қалған.

Аталарымыздың өнеге тұтып, үлгі аларлық осынау тірлігі "Береке басы – бірлік", "Бірлікте болсаң, биікте боласың" деген өмірлік қағидаларын алға тартады, кісілікке, парасатқа шақырады.

Алайда, атадан қалғанның бәрі бірдей алтын емес. "Бабамыздың шоқ басқан табанымен, бірдей екен жақсысы жаманымен" деп Қадыр ақын айтқандай, аталарымыздың тар кезеңде табысып, бірлік-берекесін көрсеткен жақсылығымен қатар кеңшілікке шыққанда кесірлік танытып, ала болып ауыздағыларынан айырылып, өзара қырқысып кететін жаманшылығының қабат жүретіндігі де өзекті өртейді. Ақиқатын айтайықшы: алапат бейнет, қымбат құрбандықпен келген тәуелсіздігін барынша баянды етудің орнына, еркіндік еншісіне тиісімен кейде бабаларымыздың билікті бір-біріне қимай, өзара тіресіп шыға келген кездері тарихта аз емес қой. Мысалы, Ақтабан шұбырындының азабынан кейін атойлап ұран шақырып, Алаш туының астына біріккен аталарымыз ата жауымен айқастағы атақты жеңісін аяғына дейін жеткізе алмай, басшылары бас хандыққа таласып, тарасып кетпеп пе еді. Оның аяғы не болғаны баршаңызға белгілі. Ақырында келіп бодандық қамытын мойнымызға іліп, отар елге айналдық. Ең жаман жері сол – бауырына қимаған билігі басқаның қолына көшкенде әлгі ежірейіскендердің ентігі басылып, баяғы өрлігінен түк қалмай, жатқа жағынып, жалпаңдап шыға келген кездері де аз емес.

Жақсысы мен жаманы алма-кезек алмасқан аталар өмірінің бір ащы сабағы осындай.

Адам ата-бабасын жамандап абырой таппайды. Бірақ өткеннің жақсысынан үйреніп, жаманынан жирене алмаған ұрпақтың да көсегесі көгере қоймасы белгілі. Несін жасырамыз, ғасырлар бойы бірде ерлікке, бірде ездікке тартып келген осы екі мінез бүгін де бойымызда бар. Жақсы жағын ойдағыдай жалғастырып кете алмадық. Жаман жағынан біржола безіне алмадық.

Күні кешеге дейін қалай жүріп, қалай тұратынымызға дейін Мәскеу белгілеп келген кезде қазақтың қазақты жамандыққа оп-оңай қия беретінін көзіміз талай көрді ғой. Бір-біріміздің үстімізден арызды қардай боратпасақ, тасада тұрып тас атпасақ, өз сыбағамызды басқаға асатпас едік қой,

елімізді көрінген біреуге билетіп, екі-үш жылға болса да, ұлттық рухымызды жасытпас едік қой. Рас емес пе, ағайындар?

Тарих тағы да қазаққа кезекті сынын тосып тұр. Тағдырдың өзі берген осы бақытымызды бағалай білуіміз, осындай ұрымтал тұста бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып қимылдауымыз, сөйтіп елдіктің іргетасын берік қалап алуымыз керек. Бізді әлсіреткісі келетіндер, аңысын аңдып отырғандар табылуы мүмкін. Онсыз да алуан-алуан адамдар: "Бұл өзі ежелден басы бірікпеген ел екен, қазірге дейін жүзге, руға бөлінеді екен", дегендей әңгімені ауық-ауық бықсытып қоятынын естімей жүрген жоқпыз.

Бұл – біздің бірлігімізді қаламайтындардың мысық тілеуі.

Бұл – қазақ тарихынан хабарсыз, қазақ қауымының өзіндік сипатын білмейтін адамдардың жел сөзі.

Кез келген этнос тайпалардан құралады. Басқасын айтпай-ақ өзіміз қоян-қолтық өмір сүріп жатқан орыс халқын алсақ та ұлт ретінде кезінде радими-чи, уличи, вятичи, дреговичи, тиверцы, кривичи, древляне, волыняне деген сияқты сан түрлі тайпалардан құралғанын көреміз. Олардың князьдықтырының арасында талай-талай қанды айқастар болғанынан да мектеп оқулығынан хабардармыз. Кейін ортақ мүдде тұрғысынан ортақ этносқа біріккен. Қазір жаңағы тайпалардың атын тарихшылар болмаса, басқалар онша біле де қоймайды.

Қазақтың да бүкіл тарихы – бірігу тарихы.

Халқымыздың туысқандық негізі бойынша атаға бірігу, өмір салтына, шаруашылық жүргізу талабына орай руға бірігу, жер ыңғайына қарай тайпаға бірігу, шетсіз-шексіз даланың жағдайына, саяси институттарды қалыптастырудың, әкімшілік басқарудың қажеттігіне қарай жүзге бірігу, мемлекеттік мүдде тұрғысынан ұлтқа бірігу процесі кезең-кезеңімен, эволюциялық жолмен, әлеуметтік сілкініссіз, қақтығыссыз өтті. Бұл – біздің бақытымыз. Оны бағалай білуіміз керек. Ата-бабаларымыз бізге бірліктің, ынтымақтың ұлы үлгісін көрсетіп кетті. Ойлап қараңыздаршы, Атырау мен Алтайдың арасындағы алып даланы жайлап жатқанда, мемлекеттің реттеуші тетіктері толық іске қосылмай тұрған кездің өзінде ешқашанда, еш жерде қазақта жүз бен жүз, тайпа мен тайпа тұрмақ, ру мен ру соғысып көрмегені, өмір болған соң кездеспей қоймайтын жер дауы, жесір дауының, барымта мен сырымтаның аяғы ат-тон айыппен, әрі кеткенде билер кеңесінде құн төлетумен бітім тауып отырған. Тек кейінгі екі-үш ғасырдағы отаршылдық қамыты мойнына салынғанда, басқаға күні түсіп, жалтақтап қалған тұста ел азаматтарын шеншекпенге таластырып, ұлттың ұйыған татулығын қолдан бұзды. Әлі күнге анау ана жүзден, мынау мынау рудан деген бықсық әңгіменің бәрі негізінен креслоның немесе лауазым маңайында қозғалатыны да сондықтан.

"Алтау ала болса ауыздағы кететінін, төртеу түгел болса төбедегі келетінін" ұмытпайық.

Мен қазақ елінің Президенті ретінде де, өз халқымның бір перзенті ретінде де ұлтымыздың тұтастығын, ынтымағын, бірлігін көзімнің қарашығын-

дай сақтауды қасиетті парызым санаймын. Президент антын қабылдаған күні маған халқымыздың қадірменді қариясы – Шәкір Әбенев ақсақалдың берген батасы қашанда көңілімнің төрінде тұрады. Ақсақал дүние салғалы бері ол мен үшін әрі бата, әрі аманат. Иманы саламат болсын.

Ал жалпы жұртымыз үшін аманат боларлық сөз бар ма?

Бар. Ол сөз – Абай сөзі. Абайдың сөзі – қазақтың бойтұмары.

Ұлы Абайдың бір жарым ғасырлық тойы біздің елдігімізге үлкен сын болатынын ұмытпауымыз керек. Абай – мерейтойы дүние жүзі көлемінде аталып өтетін тұңғыш қазақ. Оған қол жеткізу де оңайға түскен жоқ. ЮНЕСКО-ның тәртібі бойынша кем дегенде екі нөлі бар даталар ғана қаралады екен. Мысалы, жүз жыл, екі жүз жыл, бес жүз жыл, мың жыл деген сияқты. Әйтеуір, елдің беделін, өзімнің беделімді салып жүріп, Абай атамның 150 жылдығын ЮНЕСКО-ның ресми календарына енгізе алдық.

Сол ұлы тойға бүкіл халық болып әзірленуіміз керек. Мен бұл сөзді әдейі ерекше қадап айтып тұрмын. Мәселе тойдың өзін өткізуде ғана емес. Қазір бұл мәселені мен өзім тікелей бақылап отырмын, істі жігерлі жас кадрлар қолға алып жатыр, ойдағыдай өтетініне сенеміз. Жаңағы сөзімнің мәнісі мынада. Осы тойдың алдында әрбір азамат өзіне-өзі іштей есеп беріп, Абай атам шақырған биікке ұмтылдым ба, Абай атам берген насихатты бойыма сіңірдім бе, Абай атам айтқан сыннан қорытынды шығардым ба, қысқасы, қалың еліме, қазағыма иненің жасуындай болса да жақсылық жасай алдым ба, алмадым ба деп толғанысқа түссе деймін. Сонда Абай тойы тұсында біздің халқымыз рухани жағынан бір түлеп, жаңа биікке көтеріліп қалар еді.

Иә, ардақты ағайын, жаңадан мемлекет құру дегеннің қандай қиын міндет екеніне бәріміздің де көзіміз жетті. Оның үстіне біздің тәуелсіздігіміздің алғашқы қадамдары дүниенің дидары өзгеріп, қоғам бір сипаттан бір сипатқа ауысып жатқан аласапыран кезеңге тұспа-тұс келді. Бір жағынан, демократия принциптері орнығып, халықтың пікірі ескеріле бастады, екінші жағынан, демократияны ойына келгенді істеу, аузына келгенді айту деп санайтындар шықты. Бір жағынан, нарық қатынастары өмірге еніп, экономикалық реформалар жүзеге аса бастады, екінші жағынан, нарықтың алғашқы қадамындағы қиындықтарды пайдаланып, еңбексіз пайда табатындар, қымбатшылық дегенді жамылып, қарапайым халықты сүліктей соратындар шықты.

Өзіміздің де қателіктеріміз аз болған жоқ. Ал бірақ қателік жібермеу мүмкін бе еді? Меніңше, мүмкін емес еді. Ойлап қараңыздаршы, бізге дейін кім жаңа мемлекет құрып көріпті? Алдымызда нақты үлгі болды ма? Мемлекетінің талай ғасырлық тарихы бар, оны айтпағанда КСРО-дай алып елдің негізі болып келген Ресейдің өзі де әлгі күнге аяғын әрпіл-тәрпіл басып, кең адымдап кете алмай жатыр. Украина қандай қуатты республика еді, олар да дағдарыстан шыға алмай тұр. Басқалар да солай. Демек, бүгінгі қиындықтардың тереңде жатқан себептері болғаны.

"Жаңылмайтын жақ жоқ, сүрінбейтін тұяқ жоқ", дейді аталарымыз. Дер кезінде алдын алмаудан, артықша сақтанудан біраз кемшілік жіберілгені рас. Ұлттық валютамызды сәл ертерек енгізгенде жақсырақ болатын еді. Аса құпия жағдайда даярлатқанша үлгергеніміз сол болды. Нанның бағасын 1993 жылдың өзінде босату керек еді. "Нанның бағасы босатылса ашаршылық басталады" деп сол кездегі парламент отырып алды. Жалақы төмен болған соң бұл шешімге тәуекел етпедім. Жаңа үкімет өз жұмысын бірден нанның бағасын босатудан бастады. Дүние төңкеріліп түскен жоқ қой. Соның арқасында үкімет алғаш рет ауыл-селомен есеп айырыса алды. Егінді сырттан көмек сұратпай, толық өз күшімізбен жинап алатын болдық. Қазақстанның шекаралас облыстарынан Ресейге мәшинеммен ұн тасып өкету тоқталды.

Ең негізгі мәселеде – экономикалық реформаның басты бағыттарында, саяси теуелсіздігімізді нығайтуда, елде демократиялық процестерді орнықтыруда, ұлтаралық татулық саясатын жүргізуде жаңылыс басқан жоқпыз деп көміл сенемін. Басқаша айтқанда, тактикалық тұрғыда кемшіліктеріміз болғанымен, стратегиялық тұрғыда қателік жіберілмеді деп ойлаймын.

Осы қиын да қасиетті істе өздеріңіз сайлаған Президентке үнемі сенім білдіріп, қолдап келгендеріңіз үшін, уақытша ауыртпашылықтарды біздің халқымызға ежелден тән сабырмен, көнбістікпен көтере білгендеріңіз үшін шын жүректен алғысымды айтамын!

Мұндай халық үшін қандай сынға да шыдауға, қандай іске де тәуекел етуге болады! Мен оның бәріне дайынмын.

Дүние жүзі қазақтары қауымдастығының бұл жиыны ел өміріндегі аса маңызды оқиғаның қарсаңында өткелі отыр. Өздеріңіз білесіздер, жақында өткен Қазақстан халықтарының ассамблеясына қатысушылар республиканың көп ұлтты халқына Президенттің өкілеттігін 2000 жылға дейін ұзарту туралы ұсыныс енгізді. Енді бір аптадан кейін, сәуірдің 29-ы күні қазақстандықтар бүкілхалықтық референдумға қатысып, елдің болашақ тағдырына қатысты шешім қабылдайтын болады. Бұл оқиға Қазақстан Конституциясы мен заңдарына сәйкес өткізілмек.

Бүгін орайы келіп тұрғанда мен референдумға қатысты ойларымды да ортаға салсам деймін. Туған Отанының тыныс-тіршілігіне құлақ түріп, бұл жақтағы жаңалықтың бәріне елеңдеп отырған отандастарымыздың да талайын бұл мәселелер толғандыратыны талассыз.

Референдум не үшін өткізілмекші? Біреулер бұл референдумның мәні Назарбаевтың өкілеттігін 2000 жылға дейін ұзартып, билігін күшейту деп ұғатын сияқты.

Мәселе менің жеке өзіме тіреліп тұрған жоқ. Бүкіл әлемде халық өмірінің ең маңызды мәселелері референдум арқылы шешіледі. Қазір еліміздің азаматтарының талқысына мемлекеттің тағдырына тікелей қатысы бар сауал ұсынылып отыр.

Президент сайлауы өткелі төрт жылдай болды. Экономикалық реформаны жүзеге асыру үшін талай шаруа атқарылды. Нарықтық қатынастар орныға бастады. Ең бастысы – Қазақстанның мемлекеттігін қалыптастырудың алғашқы белесінен өттік. Осы тұста "Алған бағытымыз қалай? Осы жасап жатқан ісімізді халық қолдай ма?" деген мәселенің басын ашып алу керек болып тұр. Егер халық қолдаса, осы қолға алған шаруаны жеріне жеткізу керек десе, мен қазіргіден гөрі сенімді, еркін қимылдаймын. Жалпы, өз басым халықтың бүгінгі саясатты қолдайтынына көміл сенемін.

Біздің оппозиция өкілдерінің көбі сынап сөйлегені болмаса, нақты жұмысқа қыры жоқтар. Кейбіреулері сайлауда дауыс жинау үшін қазақтың жерін, халқының тілін саудаға салудан да тайынбайтындар. Сондықтан, тағы да айтамын: мәселе Назарбаевта емес. Мәселе – халықтың болашағында. Халықтың болашағымен ойнауға болмайды.

Оның үстіне, жасыратын несі бар, халық саясаткерлердің сайысынан шаршады. Екі рет өткізілген парламент сайлауының өзі-ақ елді әбден дүрліктіріп, әуре-сарсаңға түсірді. Егер қазір жаяу көкпарды бастап жіберіп, онсыз да жағдайы ауыр елді енді кемі бір жарым жылға созылатын Президент сайлауының дау-дамайына салып қойсақ, бастаған шаруаларымыздың көбі жайына қалады. Айналып келгенде, мұның зардабы халыққа тиеді.

Міне, осының бәрін ескере келіп, мен Қазақстан халықтары ассамблеясының бүкілхалықтық референдум өткізу жөніндегі ұсынысын қабыл алдым. Референдумның қажеттігін еліміздегі саяси күштер, қоғамдық бірлестіктердің бәрі де айтып отыр. Оларына рахмет.

Біз референдум арқылы тәуелсіздігіміздің тағдырын түбегейлі шешуге тағы бес жыл уақыт қосып алғалы тұрғанымызды ұмытпайық. Қазақстандағы қазіргі тыныш ахуалды сақтай алсақ, енді бес жылда ойдағы талай шаруамыз реттеліп қалатынына сенімдімін.

Болашақта қолға алынатын ауқымды істерді, кеңінен жоспарлап жүзеге асыратын шаруаларды дәл қазір айтып жатқым келмейді. Дегенмен, таяу арадағы бірқатар жоспарларды ортаға салған орынды сияқты.

Алдымен атқарылар шаруаның бірі – болашақ парламенттің құрылымын, сипатын анықтау. Президенттік республика жағдайында парламент заң шығарушы орган ретінде өз міндетімен шұғылдануы керек. Тегі, болашақ парламент екі палаталы болғаны жөн сияқты. Бұл заңдарды тереңдеу талқылауға, алдын ала сүзгіден өткізуге мүмкіндік береді.

"Парламент керек пе өзі?" деген сөздерді де естіп қаламыз.

Әрине, парламент керек. Бірақ, ол өзінше тұрған бір билік түрінде емес, биліктің бір тармағы түрінде болуы керек. Парламентті, үкіметті, сотты "үш билік" деп сөйлейтіндер бар.

Билік – біреу. Тармақтары – бірнешеу.

Осыны есте ұстауымыз шарт. Мемлекетіміз қалыптасып кеткенше біз елдігіміздің негізін, биліктің мүмкіндігін күшейтуіміз керек.

Маған берілген қосымша өкілеттікке байланысты кезек күттірмейтін заңдарды алдымен қабылдау қажет. Бәрінен бұрын Салық кодексін бекітуді ойлап отырмын. Жақында Салық кодексін әзірлеуге байланысты мәселелер бойынша кеңес өткіздім. Бұл құжаттың елдің тыныс-тіршілігі үшін маңызы зор, ол әрбір салық төлеушінің алдында жататын кітабына айналуы керек. Ол табысты адал мәлімдеуге ынталандыруға, өндіріс көлемін арттыруға, шаруашылықтың ұқыпты жүргізілуіне ынталандыруға тиіс. Біздің бүгінгі қиындықтарымыздың көбі осы салық жүйесінің жете ойластырылмағанынан. Бүкіл әлемде мемлекет саясаты салық арқылы жүргізіледі. Табысын жасырғандар, салықты толық төлемегендер әшкереленіп, жазаланып жатады. Ал бізде қазірше кімнің не тауып жатқанын, қалай тауып жатқанын адам біліп болмайды.

Қазірдің өзінде қолға алынған, референдумнан кейін түпкілікті шешілуге тиіс тағы бір шаруа – жалақыны, зейнетақыны уақытылы төлеу. Ендігі жерде бұл үшін кінәлілерді нақты атап, жеке жауапкершілігі қаралатын болады.

Инфляцияның аяқ астынан шарықтап кетуіне байланысты жұртшылықтың жинақ кассаларына салған ақшасы құнсызданып қалғаны белгілі. Бұған дейін біз бұл проблеманы көріп, біліп отырғанымызбен, оның орнын толтыруға мүмкіндік таба алмаған едік. Жұртшылықтың 1992 жылғы 1 қаңтарға дейінгі ақшасы қайта есептеліп, бүгінгі бағаға байланысты өтеуі берілетін болады. Бұл істі биыл бастауға мүмкіндік жоқ, оны тек келесі жылдан қолға аламыз.

Инфляцияны ауыздықтаудың сәті түскенін айттым. Ендігі міндет – оны тоқтату. Бұл үшін тұтыну бағаларының өсімі алдағы кезде айына бір, бір жарым проценттен аспауы керек.

Экономикалық қылмысқа, әсіресе коррупцияға тосқауыл қоюымыз қажет. Жекешелендіру ісіне де тәртіп керек. Енді ол тек ашық конкурс бойынша, азаматтардың бақылауымен жүргізілетін болады. Жер реформасы жүзеге асырылады. Басқа да жоспарлар бар.

Елде тәртіп орнатуды түбегейлі міндет етіп қою керек. Бұл арада мен қылмысқа қарсы күресті алдымен айтқым келеді. Біздің қоғамдық тәртіп пен заңдылықты нығайтуға бағытталған жұмысымыз бүкіл ел тарапынан толық қолдау тауып отыр. Қазақстанда әрбір адам емін-еркін өмір сүретіндей, қылмыскерлер әділ жазадан құтылмайтындай жағдай жасамайынша, бірде-бір салада табысқа жетуіміз мүмкін емес. Керек десеңіз, бұл істің маңызы экономикалық реформаларды жүзеге асырудан бір де кем болмайды. Өйткені, адамның өміріне ұдайы қауіп төніп тұратын болса, еңбекпен тапқан дәулет кез келген күні қарақшының қолына түсетіндей болса, адамдар заңдылыққа, әділдікке сенбесе басқа шаруаның ешқандай құны қалмайды.

Тәртіп орнату елдің елдігіне, ұлттың жауапкершілігіне үлкен сын. Қатты алаңдатарлық нәрсе – өзіміздің қазақ жастарының арасында қылмыс жасашылар көбейіп бара жатқандығы. Мен сіздерге бір ғана нәрсені айтайын.

Сексенінші жылдарға дейін сотталғандардың ширек бөлігі ғана қазақ жастарының өкілдері болса, қазір олардың саны алпыс пайыздан асып отыр. Демек, орта есеппен алғанда әрбір сотталған он адамның алтау-жетеуі – өзіміздің жастарымыз. Бұл – айрықша дабыл қағатын, бүкіл халыққа естірте айтып, алдын алатын аса қауіпті құбылыс. Әдетте заңды құрмет тұтатын, айтқан тілді алатын, салт-дәстүрді сақтайтын қазақ жастары ауыр қылмысқа бара беретін болды, ал ұйымдасып қылмыс жасауда басқалардың алдына шықты. Қалаларда қаптап кеткен рэкет, үй тонау дегеннің көбі ауылдан келген жастардың қолымен жасалады. Біздің халықта қыз баланы қандай қадірлегенін, аялап ұстағанын білесіздер. Амал не, қыз зорлау деген сұмдық жастарымыздың арасында да көбейіп тұр. Мен Президент ретінде өлім жазасына кесілгендердің материалдарымен танысып, шешім қабылдарда жап-жас жігіттердің соншама қатыгездікке қалай баратынына таң қаламын. Өткен жыл Талдықорғанның Жаркент ауданында тапа-тал түсте бір үйден алты адамды бірден бауыздап кеткен, өрімдей балаларды да аямаған. Ал, Шымкент қаласында учаскелік инспекторды екі баласымен қоса өлтіріп кетті. Тағы да сол Оңтүстік Қазақстан облысынан Таев деген біреу басқарған қылмысты топ ұсталды. Он бір адамның басын қосқан бұл топ 30-дан астам қылмыс жасаған, олардың біразы адам өлімімен аяқталған.

Мен қылмысқа қарсы күресті жеріне жеткізбей тоқтамақ емеспін. Бұл істі халық толық қолдайтынына сенімдімін.

Біздің тікелей өзімізге қатысты жағдайларға қоғамды, елді, мемлекетті кінәлап жататын әдетіміз бар. Жоқ, көп нәрсе адамның тек өзіне байланысты. Егер әркім өзін-өзі қамшыламаса, намысын оятпаса, жігерін жанымаса онда тұтастай алғанда халықтың рухы көтерілмек емес. Егер әркім өзінің шаруасын құнттап жүргізбесе, онда елдің де дәулеті таса қоймайды. Ашығын айтайық: біз ғасырлар бойы батпандап сіңген жалқаулықтан арылуға тырыспайынша, ісіміз алға баспайтын болады. Бұл сөзге орынсыз шамданудың керегі жоқ. Қайта намыс көріп, сол мінімізден құтылуға ұмтылуымыз керек.

Көсегесі көгеріп, дәулеті тасып, сәулеті асып отырған елдердің қайсысына қарасаңыз да еңбектің қадыр-қасиеті бөлекше бағаланады. Адамның ең басты қасиеті еңбекқорлығы делінеді. Бүкіл дүниенің халқы адам қалай жұмыс істесе, солай тұратынын баяғыда-ақ пайымдап болған. Расында да, біздегідей жұмыс істеп, Жапониядағыдай тұруға болмайды ғой... Жапониядағыдай тұру үшін жапондардай жұмыс істеуіміз керек.

Қоғамдық өндірісті айтпай-ақ қояйық, бақ өсіру, бақша егу, саяжай салу сияқты әркімнің өзіне қажетті істерде біздің қазекеңнің өзгелерден көп кейін тұратыны рас қой. Баға аспандап өсіп, күнделікті тамаққа керек көкөністің бәрі қымбаттап кеткенін көріп отырсақ та саяжайдан, тіпті есіктің алдындағы бақшадан жөндеп ештеңе ала алмайтын қырсыздардың әсіресе біздің арамызда көп екендігін несіне жасырамыз. Онымен қоймай, сонымызды тап бір қазақтың еркөңілділігінің, дүниенің ұсақ ісіне онша көңіл бөле қой-

майтындығының белгісіндей сөйлейтінімізді қайтесіз!.. Мұның бәрін баяғыда Абай атамыз айтып кеткен. Жанымызды жеп, көзге шұқып тұрып айтқан. Өткен жолы, Тарихи зерде кешіндегі баяндамада Сұлтанбек Қожановтың сонау 1924 жылы жазған "Жас буын, жаңа жұрт жолға түссін" деген мақаласындағы бір ойды келтірген едім. Шеттегі отандастарымыз үшін тағы қайталай кетейін. Ол кісі мақаласында былай депті: "Қырғыз-қазақ тұрмысының ең үлкен кемшілігі – шаруа түрінің орнықсыздығы, олардың еркіндікте бола алмай, табиғи жолмен ілгері баса алмағандығы. Қазақ-қырғыз үдесінен шығып, бірте-бірте мәдениеттендіріліп, не мал шаруашылығын өркендете алған жоқ, не орнығып отырып, алаңсыз егіншілікпен айналысқан жоқ, не қолөнерін дамытпады, не сауда үдесінен шықпады. Жаз болса сазға аунап, салқынға төсін тосып, жоқ дәулетке мәз болып, құрғақ серілікке, кедейсалдыққа салынып, қыс болса үкідей ысылдап, от басынан шықпай қақталып, жазды жаз деп бейнетсіз өткізу, қысты қиын деп қимылсыз өткізу қазақ-қырғыздың көпшілігіне салт болып кеткен". Бұл міндерімізден әлі де арыла алмай келеміз. "Жоқ дәулетке мәз болу", "кедейсалдыққа салыну" деген сөздердің мағынасына ой жіберіп қарайықшы. Бір жерден алған арағын басқа жерге сатып, сауда маңындағыларды қорқытып-үркітіп жүріп ақша тауып, сонысымен ресторандарда сайрандайтын қазақ жастарына осы сөзді айтуға болар еді.

Бүгінгі экономикалық қиындықтар, тұрмыстың ауырлығы туралы сөз болғанда, осындай күнге жеткізді деп бұрынғы қоғамдық құрылысты сынап сөйлейміз. Ал, немқұрайдылық, еріншектік, іштарлық, мақтаншақтық, пайдакүнемдік, бейқамдық, надандық сияқты толып жатқан міндерді жоюға ең алдымен адамның өзінің жігері керек. Материалдық кедейлік пен рухани жұрдайлықтың жөні бөлек. Кедеймін деп басқаны кінәлауға болар, бірақ жаның жұрдай болса тек өзіңді кінәлауың керек. Қазір еліміз азат, жеріміз азат. Енді бойымыз да, ойымыз да азат болуы тиіс. Солай десек те біздің көптеген азаматтарымызда баяғы енжарлық, баяғы немқұрайдылық әлі бар. Заман өзгергенін, қоғам өзгергенін, адам өзгергенін ескере бермейміз. Енді "Мен осы неменеге жанымды саламын?" дейтін кез емес. "Коммунизм өзі орнайтын нәрсе ме, орнамайтын нәрсе ме, мына социализмнің өзін дұрыстап алмай жатырмыз, текке арамтер болып қайтемін" дейтін кез келмесе кетті. Енді не істесең де ізгіліктің ізі туған жеріңде қалады, не жасасаң да ырыздығы ең алдымен туған халқыңа – қазағыңа бұйырады. Айналып келгенде өзіңе бұйырады.

Қазір өмір сүрудің мәні нақтылана түсті, мақсаты биіктей түсті.

Осыны ұмытпайықшы, ағайындар!

Алдағы жиырма бірінші ғасыр қазақ халқының жұлдызы жанатын ғасыры болатынына сенемін. Құдай қазаққа қырын қарамаған: пейіліне сай етіп ұлан-ғайыр жер берген, астын-үстін толтырып кен берген, мейірбан, ақкөңіл, адал ел берген, жаны үшін малын, ары үшін жанын садаға ететін ер берген. Қазақтық жерінде дәулетті де сәулетті өмір орнауына қажетті жағдайдың

барлығы бізде бар. Бұл үшін біз ең алдымен елдегі тыныштықты сақтай алуымыз керек, ерінбей-талмай еңбек етіп, экономикалық қуатымызды арттыру арқылы мемлекетімізді ешкімге тәуелсіз етуіміз керек, халқымызды жаңа заманға сай қайрап, шыңдап, ширатып шығаруымыз керек. Мұның барлығының басты шарты – әрбір қазақ баласы тағдыр сыйлаған, тарих сыйлаған осы бақыттың бағасын білуге тиіс. Бақыт – бағасын білгеннің ғана басында тұрады. Қастерленбеген нәрсенің қасиеті кеми береді.

Әрбір қазақ азаматы өз маңдайына тәуелсіз Қазақстан мемлекетін құру бақыты бұйырғанын ұмытпауы шарт. Мен де қазақтың бір баласымын. Менің маңдайыма осы қасиетті істің басында тұру бақыты бұйырыпты. Бұл үшін тағдырыма мың-мың мәрте разымын. Осы істің жолында бар күш-қайратымды да, білімімді де, білігімді де, тәжірибемді де, ақылымды да, қажет болса жанымды да аямаймын.

Сөзімнің соңында сіздерге, сіздер арқылы туған халқыма мына жайды айтпақшымын.

Мен бұл референдумды өткізуге халық осы саясатты қолдайтын-қолдамайтынын анықтау мақсатымен келісім бердім. Осы саясатты қолдасаңыздар, Қазақстанды – демократияны ардақ тұтатын, заңды құрметтейтін, ұлттары мен ұлыстары бір үйдің баласындай, бір қолдың саласындай тату тұратын, азаматтары ертеңгі күніне сеніммен өмір сүретін, қазақ халқы өзін ел иесі, жер иесі сезінетін мемлекетке айналдыруға батыл бет бұрамын.

Біздің алдымызда тәуелсіздік тағдыры таразыға тартылар сын сағат тұр. Референдум бізге елдігімізді нығайта түсу үшін керек.

Екінің бірі: біз не таяу жылдарда шын мәнінде тәуелсіз мемлекет құру ісін аяқтаймыз, немесе тағдырдың өзі қолға әкеп берген мүмкіндіктен айырылып, болашақ ұрпақтың обалына қаламыз.

Мұны әрбір азамат айқын ұғынуға тиіс.

Ардақты бауырлар!

Құрылтайдағы сөзімді түйіндерде былай дегенім бар еді: "Орнында бар оңалар" дейтін еді халқымыз. Шүкір, ел орнында, жер орнында. Жерге жетер ештеңе жоқ, жерден өтер байлық жоқ. Жер болса – ел болады. Ел болса – ер болады. Осындай жеріміз барда, осындай еліміз барда, өздеріңіздей еріміз барда біз ешкімнен кем болмаймыз".

Сол сөзімді бүгін де қайталаймын.

Атамекенімізде тек жақсылықпен жолығуға жазсын!

Қиын-қыстау заманнан аман-есен шығып, келер ұрпақтың қолына бақыт жұлдызын ұстатуға жаратқан жар болсын!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЕВРЕЙ ХАЛҚЫНЫҢ
"АПАТ ПЕН ЕРЛІКТІ ЕСКЕ АЛУ КҮНІНЕ"
БАЙЛАНЫСТЫ ИЗРАИЛЬ ПРЕЗИДЕНТІ ЕЗЕР ВЕЙЦМАНҒА
ЖОЛДАҒАН ЖЕДЕЛХАТЫ***

Алматы, 29 сәуір 1995 жыл

ТӨЗЕ БІЛГЕН, ТҮГЕЛ БОЛАДЫ

Фашистік геноцид салдарынан 6 миллион еврейдің қаза тапқандығына байланысты қатты қайғырып көңіл айтамын.

Бұл қайғылы дата, фашизмнің сұмдық қылмыстарын әрқашан бүкіл дүние жүзінің есіне салып отыратын болады. Күш қолданудың кез келген нысанына, саяси, этникалық және діни төзімділік көрсетуге қарсы күш біріктіруге тиісті бүкіл прогресшіл адамзат баласы таяуда оны талқандаған Жеңістің 50 жылдығын атап өтпек.

Таяу Шығыстағы бейбіт процестің аймақтағы барлық халықтардың игілігі үшін жалпыға ортақ және әділетті түрде реттеумен аяқталуына тілектестік білдіремін.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 29 сәуір 1995 жыл.

**В СВЯЗИ С ДНЕМ ПАМЯТИ КАТАСТРОФЫ
И ГЕРОИЗМА ЕВРЕЙСКОГО НАРОДА
ПРЕЗИДЕНТ НУРСУЛТАН НАЗАРБАЕВ
НАПРАВИЛ ТЕЛЕГРАММУ
ПРЕЗИДЕНТУ ИЗРАИЛЯ ЕЗЕРУ ВЕЙЦМАНУ***

Алматы, 29 апреля 1995 года

МИР – ЭТО ТЕРПИМОСТЬ

Выражаю глубокие сожаления по поводу гибели 6 миллионов евреев в результате фашистского геноцида в годы Второй мировой войны.

Эта скорбная дата будет всегда служить напоминанием всему миру об ужасных преступлениях фашизма.

50-летие Победы, которое вскоре отметит все прогрессивное человечество, призванное объединить свои усилия против любых форм насилия, политической, этнической и религиозной нетерпимости.

Н. Назарбаев высказал пожелания, чтобы мирный процесс на Ближнем Востоке завершился всеобщим и справедливым урегулированием на благо всех народов региона.

---

* Газета "Казахстанская правда", 29 апреля 1995 года.

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГЛАВАМ ГОСУДАРСТВ АНТИГИТЛЕРОВСКОЙ КОАЛИЦИИ*

Алматы, 29 апреля 1995 года

В связи с предстоящим празднованием 50-летия Победы над фашизмом во Второй мировой войне Нурсултан Назарбаев направил послания президенту Российской Федерации Борису Ельцину, президенту Соединенных Штатов Америки Уильяму Дж. Клинтону, королеве Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии Елизавете II и премьер-министру этой страны Джону Мейджору, президенту Французской Республики Франсуа Миттерану, председателю Китайской Народной Республики Цзян Цзэминю.

Президенту Российской Федерации

Представители всех народов нашей необъятной страны шли на неисчислимые жертвы и лишения, чтобы обеспечить победу своей Отчизне в Великой Отечественной войне. 20 миллионов жизней, положенных на ее алтарь, – такой дорогой цены за мир человечеству платить еще не приходилось.

Решающий вклад в победу внесла с помощью всех братских республик именно Россия. И в благодарной памяти землян всегда сохранится светлый образ русского солдата, освободившего мир от коричневой чумы.

Сегодня бывшие советские республики обрели государственный суверенитет, стали полноправными членами мирового сообщества. Это вовсе не означает, что они стоят по разным сторонам баррикад. Напротив, в Казахстане исходят из того, что при решении принципиальных вопросов международного значения страны Содружества должны выступать единым блоком, с общих, согласованных позиций.

И как бы ни тщились ныне политики принизить вес великой державы России в мировом сообществе, к ее голосу внимательно прислушиваются, с ее мнением считаются во всех государствах.

---

* Газета "Казахстанская правда", 29 апреля 1995 года.

Нас радуют сложившиеся между Казахстаном и Россией теплые, доверительные отношения. И, как и положено среди настоящих друзей, они не подвластны никаким колебаниям политической конъюнктуры.

Президенту США

В благодарной памяти человечества навсегда сохранится великий подвиг солдат союзнических войск, в составе которых сражались представители наших народов, многие из них отдали жизни за идеалы мира и свободы.

Но история распорядилась так, что сейчас вновь, как и в 1945-м, предстоит ответить на вопрос – каким должен быть мир? Не утихают конфликты на территории бывшей советской империи, в Восточной Европе, других уголках планеты. Поэтому так актуальна общая задача построения новой всеобъемлющей структуры взаимоотношений, на основе которой может быть возведено здание международной безопасности, прогрессивного развития человечества.

Главным приоритетом мирового сообщества должно стать предложенное США бессрочное и безоговорочное продление Договора о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО).

Глубоко символично, что обе наши страны уже сделали шаги доброй воли в этом направлении. Несколько лет молчит Семипалатинский ядерный полигон, США также приняли решение о прекращении испытаний ядерного оружия.

У народа Казахстана неизменно искренне стремление к миру, сотрудничеству и прогрессу. Республика добросовестно выполняет все свои международные обязательства, последовательно наращивает усилия для укрепления безопасности на Евразийском пространстве.

Выражаю глубокую признательность США за поддержку в проведении политических и экономических реформ в нашей стране, в деле ее интеграции в мировое сообщество.

Королеве и премьер-министру Великобритании

Англичане, продемонстрировавшие отвагу и мужество на полях сражений Второй мировой войны, внесли крупный вклад в достижение общей победы, человечество всегда будет помнить о понесенных ими жертвах.

Казахстанцы, испытывающие чувства искренней симпатии к вашей стране, заняты сегодня созидательной работой по переводу экономики на рыночную модель развития и построению подлинно демократического общества. Уверенность им в успехе начатых преобразований придают гарантии безопасности, предоставленные республике ядерными державами, в том числе и играющей большую позитивную роль не только в Европе, но и в

международном сообществе Великобритании, а также готовность многонационального населения Казахстана жить в согласии и гармонии.

Скорейшее решение проблемы ДНЯО, полагает Н. Назарбаев, послужит импульсом к активным действиям в рамках программы "Партнерство во имя мира" и ступенью к реализации переговоров о прекращении производства расщепляющихся материалов, исключить на планете агрессию в любой форме.

Президенту Франции

Активно участвуя в совместной борьбе антигитлеровской коалиции, организовав движение Сопротивления, народ этой страны показал образцы доблести и героизма в сражениях с фашизмом.

Мы высоко ценим вклад Франции в послевоенное мирное строительство, современную деятельность Европейского сообщества, ведущих международных организаций, в том числе ООН. В этой связи мы поддерживаем предпринимаемые вами усилия, разделяем заботу и ответственность за судьбы нынешних и грядущих поколений, которые должны быть избавлены от ужасов разрушительных войн.

Выражаю свое глубокое уважение Ф. Миттерану как выдающемуся государственному деятелю и мужественному человеку, с именем которого связана целая эпоха в жизни Франции и мирового сообщества, который был активным участником сопротивления фашизму, последовательным борцом за преодоление "холодной войны" и стал одним из архитекторов новой, объединенной Европы.

Китайскому лидеру

Казахстан готов к продуктивному взаимодействию с КНР в достижении справедливого мирового порядка, которое уже имеет свою базу в форме совместной декларации руководителей двух стран об основах дружественных отношений.

Позитивный интерес в республике вызвало предоставление ей китайским правительством гарантии безопасности. Бесспорно историческое значение имеет также соглашение о казахстанско-китайской государственной границе. Я с благодарностью принял ваше приглашение совершить в этом году государственный визит в КНР и надеюсь, что он придаст новый важный импульс развитию нашего плодотворного и конструктивного взаимодействия в сфере двусторонних отношений и региональной безопасности.

Соответствующие послания с искренними поздравлениями и наилучшими пожеланиями направлены казахстанским лидером также руководителям всех стран Содружества, народы которых плечом к плечу сражались против жестокого врага в годы Великой Отечественной, ценой огромных жертв отстаивали свободу и независимость своей общей Родины.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ РЕФЕРЕНДУМНЫҢ
ҚОРЫТЫНДЫСЫ БОЙЫНША ЖУРНАЛИСТЕРГЕ АРНАЛҒАН
БАСПАСӨЗ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА ЖАСАҒАН МӘЛІМДЕМЕСІ***

Алматы, 30 сәуір 1995 жыл

**"ОТАНДАСТАР СЕНИМІ МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫНА ЗОР
ЖАУАПКЕРШІЛІК ЖҮКТЕЙДІ"**

Республика референдумы Орталық сайлау комиссиясының алдын ала деректеріне сәйкес, қазақстандықтардың басым көпшілігі дауыс беруге қатыса келіп, біздің Қазақстан жерінде өз азаматтарымыздың түбегейлі мүдделерін басшылыққа алатын күшті, гүлденген, тәуелсіз, демократиялық және еркін мемлекетті құруды өзінің стратегиялық мақсаты етіп алған саясатымызға қолдау білдірді.

Әрбір саясаткер үшін оның өмірінің "шырқау сәті" болады. Мен үшін ол сәуірдің 29-ы күні. Мен өзінің байсалды таңдауы арқылы біздің ортақ Отанымызға таяудағы бес жылдың ішінде тұрақтылық пен жасампаздыққа мүмкіндік туғызған миллиондаған қазақстандықтарға өзімнің шынайы алғысымды білдіргім келеді. Олар қажетсіз дүрбелең мен ауыр қиындықтарға батыл тойтарыс берді. Сіздердің сенімдеріңіз – мен үшін үлкен сыйлық және де мемлекет басшысы үшін одан жоғары ештеңе де жоқ. Әсіресе, белгілі себептер бойынша Қазақстанды ғана емес, сонымен бірге ТМД-ның басқа да елдерін қамтыған дағдарыстың біз өткізіп отырған қиын кезеңде мені қолдағандарыңыз өте маңызды. Халық даналығына сай сіздер өткінші, бір сәттік және уақытша оқшылықтардан туындайтын себептерден биік бола білдіңіздер.

Референдум алдында сіздерге сөзімді арнай келіп, мен қиындықтарды жасырмайтынымды және алдағы уақытта да жасырмайтынымды айтқанмын. Біздің алдымызда әлі де саяси, экономикалық және әлеуметтік реформаларды жүзеге асырумен, реттілік пен тәртіпті орнатумен байланысты орасан зор жұмыс тұр. Міне, нақ сондықтан да осынау шешуші қадам – бүкілхалықтық референдум жүргізілді. Ол біздің мемлекетіміздің заңдарына толық сәйкес өткізілді және біздің ортақ жеңісіміз болып табылады.

Біздің жайқалып жатуға уақытымыз жоқ. Мерзімді ұзарту жөніндегі референдум дегеніміз – артта қалуды жою мақсатындағы саяси ілгерілеу болып табылады. Бұл дәстүрден тыс, бірақ өзгерістерге жаңа серпін беретін,

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 3 мамыр 1995 жыл.

әбден қолдануға тұратын шара. Сондықтан да оның кейбіреулерді алаңдатқаны да рас. Бірақ мұның өзі осындай шараның қажеттілігін тағы да айқындап берді.

Диктатура туралы көпірме сөздердің мүлдем негізі жоқ және ол жауапсыз мәлімдемелер. Онымен қорқытудың еш қажеті жоқ. Біз азаматтардың экономикалық бостандығын жүзеге асыру үшін неғұрлым қолайлы жағдай туғызатын толық еркіндік бағытымен нық ілгерілеп келеміз. Осы жылдың өзінде-ақ парламент сайлауы өтеді. Демократиялық өзгерістер жолынан біз таймақ емеспіз. Бұл біздің саналы таңдауымыз. Айтқандайын, демократия біздің есігімізден әлі сығалап қана тұрғанын ұмытпағанымыз жөн.

Сайлаушылар еркі білдірілгенге дейін және одан кейін саясаткерлер көбіне өзінің іс-қимылы мен мәлімдемелеріне көп алшақ түсіп жатады. Мен бұлай істемеймін. Өйткені, сіздер мені білесіздер, референдумға дейін айтқанымдай, мен үшін ең негізгі құндылықтар ұлтаралық татулық, бірлесу, республиканың тәуелсіздігі және реформалар болып қала беретінін мәлімдеймін. Қазақстандағы ұлтаралық келісімді бүлдіру үшін ешкімге де жол бермеймін.

Біз өзіміздің жаңа тарихымызда шын мәнінде тек алғашқы қадамдар жасап отырмыз. Мен біздің үйімізде соғыс оты тұтанбауы үшін, Қазақстанның тәуелсіздігін сақтап, нығайту үшін өзіме байланыстының бәрін жасауға уәде беремін. ТМД елдерімен, әсіресе Ресеймен және Кіндік Азия мемлекеттерімен біздің ғасырлар бойғы байланыстарымыз нығая беруі үшін бәрін де жасаймын. Осы бағытта менің күш-жігерімді сіздер белсенді қолдайды деп сенемін. Бұл біздің барлық азаматтарымыздың мүдделеріне сай келмек.

Мен үшін, Қазақстан Республикасының алғашқы және бүкіл халық болып сайлаған Президенті үшін мемлекеттің тәуелсіздігі жай сылдыр сөз емес, қайта нақты әрі аса ұлы тарихи жеңіс болып табылады. Еліміздің егемендігі мен аумақтық тұтастығына кез келген көз аларту мен қол сұғуға батыл түрде тойтарыс берілетін болады.

Менің мақсаттарым айқын да ашық және референдум көрсеткеніндей, оны халық қолдайды. Ғажайыптар қияли адамдардың қиялында және саяси көпірмелердің тілінде ғана өмір сүреді, ал қалыпты өмірде бұлай болмайды. Бүгінгі таңда біз бастан өткізіп жатқан экономикалық дағдарыстан елді шығарудан асқан биік міндет жоқ.

Мен кереметтерге уәде беріп, халықты алдаған емеспін. Сондықтан, мен кез келген үкіметті экономикадағы және әлеуметтік саладағы нақты нәтижелері бойынша қолдап, бағалайтын боламын. Ал маңдай терін төгіп еңбек істеуге өзін адамдар үшін таяудағы жылдар ішінде тұрмыс жеңілдене түседі. Ал жалқаулар үшін жеңіл өмір болмақ емес. Өйткені еңбекпен жасалғаннан артық тұтына алмайсың. Сонымен бірге зейнеткерлерге, мүгедектерге және көпбалалы отбасыларына мемлекет бұрынғыдан да нақты көмектесіп, бүкіл ықтимал ресурстардың бәрін соған бағыттайтын болады.

Сіздердің сенімдеріңіз реформаларды тереңдету, өндірісті жандандыру және көтеру жөніндегі шараларға біздің нақты көңіл аударуымызға мүмкіндік беретінін тағы да қайталап айтамын. Ал мұның өзі сайып келгенде, тұрмыстың деңгейін арттыруға, бәріміз үшін ауыр болып отырған өтпелі кезеңнің салдарын тезірек жоюға әкеліп жеткізеді.

Отандастар! Тәртіп пен құқық тәртібін нығайту, қылмыскерлік пен жемқорлыққа қарсы батыл күрес жүргізу жөніндегі күш-жігерді мемлекеттің әлсіретпейтінін мәлімдеймін. Бұның өзі демократиялық процестердің орнығуы және тереңдеуі үшін қажетті шарт болып табылады.

Референдум қорытындылары біздің көпұлтты халқымыздың тығыз топтасқандығын көрсетеді. Мен өзіміздің ұйымшыл халқымыздың өкілі екенімді мақтан етемін.

Референдумның негізгі идеяларын қолдаған саяси партияларға, қоғамдық комитеттерге, бұқаралық ақпарат құралдарына, соның ішінде жетекші ресейлік басылымдарға, еңбек ұжымдарына және олардың басшыларына, барлық деңгейдегі әкімдерге алғыс айтамын.

Маған қолдау білдірген Өзбекстанның, Ресейдің, Украинаның, Қырғызстанның және басқа елдердің мемлекет басшыларына, сондай-ақ Қазақстанмен шекаралас Ресей облыстарының басшыларына да терең алғыс білдіремін.

Маған қарсы дауыс берген отандастарыма да зор құрметпен қараймын. Сөйтіп, олар референдумның демократиялық сипатын өз өнегесімен қолдап, өздерінің конституциялық құқықтарын жүзеге асырды. Олар таяудағы болашақта өз пікірлерін өзгертулеріне толық негіз болуы үшін мен қолдан келгеннің бәрін жасауға тырысамын.

ЗАЯВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ОБ ИТОГАХ РЕСПУБЛИКАНСКОГО РЕФЕРЕНДУМА*

Алматы, 30 апреля 1995 года

"ДОВЕРИЕ СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ – ЭТО НАГРАДА, И ВЫШЕ ЕЕ ДЛЯ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА НЕ МОЖЕТ БЫТЬ НИЧЕГО"

Согласно предварительным данным Центральной комиссии референдума республики, абсолютное большинство казахстанцев, приняв участие в голосовании, выразило одобрение проводимой нами политике, имеющей своей стратегической целью строительство на казахстанской земле сильного, процветающего независимого, демократического и свободного государства, исходящего из коренных интересов своих граждан.

У каждого политика в жизни наступает свой "момент истины". Для меня таким стал день 29 апреля. Я хотел бы выразить свою признательность миллионам казахстанцев, которые своим взвешенным выбором дали нашей общей Родине на ближайшие пять лет шанс на стабильность и созидание, сказав решительное "нет" ненужной смуте и тяжелым потрясениям. Ваше доверие – это награда, и выше ее для Главы государства не может быть ничего. Особенно важно то, что вы поддержали меня в непростое время переживаемого нами кризиса, охватившего по известным причинам не только Казахстан, но и все другие страны СНГ. Благодаря присущей народу мудрости он поднялся выше всего сиюминутного, преходящего, что могло накопиться из-за временных неурядиц.

Обращаясь к вам перед референдумом, я говорил, что трудностей не скрываю и скрывать впредь не буду. Нам еще предстоит огромная работа, связанная с осуществлением политических, экономических и социальных реформ, наведением порядка и дисциплины. Именно с этой целью и был предпринят этот непростой шаг – всенародный референдум. Он проведен в полном соответствии с законами нашего государства и является нашей общей победой.

У нас не остается времени на раскачку. Референдум о продлении сроков есть не что иное, как политическое форсирование с целью преодолеть отставание. Это экстраординарная, но вполне приемлемая мера, позволя-

---

* Газета "Казахстанская правда", 3 мая 1995 года.

ющая придать новую динамику преобразованиям. Поэтому она и насторожила кое-кого. Однако это лишь подтвердило необходимость такой меры.

Абсолютно беспочвенны и безответственны разглагольствования о диктатуре. Довольно пугать нас ее жупелом. Мы твердо идем курсом на полную либерализацию, создающую наиболее благоприятные условия для реализации экономических свобод граждан. Уже в этом году пройдут парламентские выборы. С пути демократических преобразований мы не сойдем. Это наш осознанный выбор. Впрочем, нельзя забывать и того, что демократия лишь стучится в наши двери.

Часто политики до и после выражения воли избирателей разительно отличаются в своих действиях и заявлениях. Со мной так не будет – вы меня знаете. Как и до референдума, утверждаю, что основные ценности для меня – это межнациональный мир, интеграция; независимость республики и реформы. Раскачивать межнациональное согласие в Казахстане не позволю никому.

В своей новой истории мы делаем практически только первые шаги. Я обещаю делать все от меня зависящее, чтобы война не пришла в наш дом, чтобы сохранить и упрочить независимость Казахстана. Буду делать все для того, чтобы наши вековые исторические связи со странами СНГ, особенно с Россией и государствами Центральной Азии, укрепились. Надеюсь на вашу активную поддержку моих усилий в этом направлении. Уверен, это отвечает интересам всех наших граждан.

Для меня, первого и всенародно избранного Президента Республики Казахстан, независимость государства – не абстрактный символ, а конкретное и величайшее историческое завоевание. Любые посягательства на суверенитет и территориальную целостность страны будут решительно пресекаться.

Цели мои предельно ясны, открыты и, как показал референдум, поддерживаются народом. Чудеса существуют только в воображении фантазеров и на языке у политических демагогов, а в нормальной жизни не происходят. В наши дни нет более важной задачи, чем вывести страну из переживаемого экономического кризиса.

Я чудес не обещал и народ не обманывал. Поэтому и любое правительство будет мною поддерживаться и оцениваться исключительно по реальным результатам в экономике и социальной сфере. Те, кто готов и может интенсивно трудиться, в ближайшие годы станут жить лучше, а бездельникам легкой жизни не будет. Нельзя потреблять больше, чем создано трудом. И в то же время – пенсионерам, инвалидам и многодетным семьям государство будет помогать все более адресно, направляя на это все возможные ресурсы.

Не боясь повториться, скажу, что ваше доверие позволяет нам вплотную сосредоточиться на мерах по углублению реформ, оживлению и подъему производства. А это, в конечном счете, и ведет к повышению уровня

жизни, к скорейшему преодолению последствий столь тяжелого для всех переходного периода.

Я заверяю соотечественников, что государство не ослабит усилий по укреплению дисциплины и правопорядка, решительной борьбе с преступностью и коррупцией, что является необходимым условием становления и углубления демократических процессов. Итоги референдума свидетельствуют о сплоченности нашего многонационального народа. И я горжусь своей принадлежностью к нашему дружному народу.

Я благодарю политические партии, общественные комитеты, средства массовой информации, в том числе ведущие российские трудовые коллективы и их руководителей, глав администраций всех уровней, поддержавших основные идеи референдума.

Выражаю глубокую признательность главам государств Узбекистана, России, Украины, Кыргызстана и других стран, а также руководителям сопредельных с Казахстаном российских областей, которые сочли необходимым высказаться в его поддержку.

Я с уважением отношусь к волеизъявлению и тех своих сограждан, которые проголосовали против. Тем самым они реализовали свое конституционное право, подтвердив своим примером демократический характер плебисцита. Постараюсь сделать все от меня зависящее, чтобы они имели основания изменить свое мнение в будущем.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖЕҢІСТІҢ 50 ЖЫЛДЫҒЫМЕН
РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Б. Н. ЕЛЬЦИНДІ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 3 мамыр 1995 жыл

Құрметті Борис Николаевич!

Біздің ортақ тарихымыздың айтулы датасы – кеңес халқының Ұлы Отан соғысындағы Жеңісінің 50 жылдығына байланысты шын жүректен құттықтауымызды қабыл алыңыз.

Бұл ерліктің маңызы өшпейді. Оның қайнар-бастаулары – біртұтас мақсатпен біріккен соғыс сұмдығының барлық ауыртпалығы мен қиыншылығын басынан кешкен, басқа елдерге өз иығымен азаттық әперген халқымыздың қайыспас қайсарлығында, теңдесі жоқ ерлігі мен қаһармандығында жатыр. Біздің азаткер-солдатымыздың жарқын бейнесі содан бері адамзаттың жадында мәңгі сақталып қалды.

Бүгінде біз Жеңіс салтанаты үшін өмірін қиған, біздің республикаларымыздың өкілдері – ондаған миллион қаһармандардың бейнесі алдында бас иеміз және майдан мен тылда Жеңісті сомдаған ардагерлерге құрмет көрсетеміз. Басқыншыларға қарсыласу күштерін топтастырған, осынау қатыгез соғыста ең зор ауыртпалықты көтеріп, орны толмас шығындарға ұшыраған орыс халқына айрықша тағзым етеміз.

Екінші дүниежүзілік соғыстың шайқас далаларында, қаһармандардың қаны төгілген қасиетті майдандарда Гитлерге қарсы коалиция халықтарының қаруластық туысқандығы шындалып, олардың біріккен күш-жігері жиырмасыншы ғасырдың қоңыр обасының адамзатқа қас қара түнегін талқандап, парасаттылық пен ізгіліктің салтанатын қамтамасыз етті.

Бірақ тарихтың өкіміне сәйкес, мерейтойды біз жарты ғасырдан кейін ғана одақтастармен бірге мерекелеп, бастан кешкендерден тағылым алу дамыз. Жеңімпаздардың арманы – Жер бетінде әділетті, демократияшыл және қауіпсіз бейбітшілік орнатуды жүзеге асырудың бірегей мүмкіндігіне ие болып отырмыз. Және де бұл мүмкіндікті уыстан шығарып алмауымыз керек.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 3 мамыр 1995 жыл.

Біртұтас дүние құруда, дүниежүзілік қоғамдастықта, Тәуелсіз Мемлекеттердің Достастығында интеграциялық процестерді дамытуда жауапты рөл атқаруды, осы заманда да жетекші мемлекеттердің бірі болып табылатын, ұлы Ресейге тағдырдың өзі жүктеген. Осыған байланысты біз Сіздің бастамаларыңызды қолдаймыз, астан-кестең сұрапылдар мен соғыстардан ада болуға тиісті қазіргі және келешек ұрпақтардың тағдыры жолындағы қамқорлығыңыз бен жауапкершілігіңізді бөлісеміз.

Ядролық қаруды таратпау туралы шартты мерзімсіз және сөзсіз ұзарту біздің басты да ортақ басымдығымыз болып саналады. Қазір Нью-Йоркте Ресей мен Қазақстан делегацияларының барынша белсенді атсалысуы арқылы дайындалып жатқан бұл шешім теңдесі жоқ кең ауқымды шараға айналып, ажал себетін қарудың етек алу үрдісін түпкілікті тоқтатуға мүмкіндік береді. Ол ғаламдық қауіпсіздіктің баршаны қамтитын жүйесін құруда қосымша серпіліс туғызады. Достастық шеңберінде қабылданған барлық шешімдер, атап айтқанда, ТМД-дағы бейбітшілік пен тұрақтылық туралы Алматы меморандумы бейбітшілік пен тұрақтылық мақсаттарын көздейді. Сондықтан біз Чешенстандағы ұрыс қимылдарын доғару туралы Сіз жариялаған шешіміңізді толық мақұлдап, қарсы алдық.

Біз Қазақстан мен Ресей арасында қалыптасқан екі жаққа бірдей жылы шырайлы және сенімді қатынастардың серпінді дамып келе жатқанына шын жүректен қуаныштымыз. Бұған – жылдың басында Мәскеуде біздің азаматтарымыздың өмірлік мүдделерін тікелей бейнелейтін мәселелердің кең ауқымы бойынша қол жеткен уағдаластықтар, сондай-ақ Ресей Федерациясының бізге берген қауіпсіздік кепілдіктері дәлел. Қазақстан өз тарапынан өзінің барлық серіктестік және халықаралық міндеттемелерін адал орындайды.

Бұл бірден-бір жол. Сол жолмен жүре отырып, біз бейбітшілік пен татулықты нығайтуға, біздің елдерімізде реформаларды ойдағыдай ілгерілетуге, бүкіл Еуразия кеңістігінде тұрақтылықты қамтамасыз етуге, халықаралық қауіпсіздікке сүбелі үлес қосуға қол жеткізе аламыз.

Біздің халықтарымыздың ұлы да теңдесі жоқ достығының жылнамасы кеңестік тарих шеңберімен шектеліп қалмайды, оны уақыт пен саясаттың бақай есептері тоздыра алмайды. Ол сан ғасырлық өзара тату көршілік құрметке негізделген, ортақ қиыншылықтар мен азаптарда шындалған, орыстар мен қазақтардың, ресейліктер мен қазақстандықтардың миллиондаған өкілдері тағдырының берік арқауларымен баянды етілген. Сондықтан бабалардың аруағы және келер ұрпақтардың болашағы алдындағы біздің борышымыз – бір-бірінің мәдениеті мен дәстүрлеріне деген, Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының халықтары қалап алған тарихи таңдауға, реформаларға, демократия мен бостандықтың іргелі қазыналарына ортақ адалдыққа деген терең өзара түсіністіктің және жан-жақты құрметтің берік іргетасына негізделген біздің халықтарымыздың достығы мен ынтымақтастығын бұдан былай да нығайта беру.

Өткен кездегі даңқты тарихпен және қазір бастан кешіріп отырған кезеңді салыстыра келе, былайша бейнелеп айтуға болады: біздің мемлекеттеріміз дағдарыстың мейлінше қиын кезеңін басып өтіп, қазір түбірлі бетбұрысқа қол жеткізген Курск иініне шыққан тәрізді. Курск шайқасынан кейінгі сияқты, реформалардағы қол жеткізілген нәрселер біздің халықтарымыздың стратегиялық "шабуылының" бастамасы болып табылады. Сондықтан да біз Ресейдің жеңістеріне шынайы мүдделіміз, өйткені ол Қазақстанның да жеңісі болмақ.

Өзімнің және Қазақстанның бүкіл көпұлтты халқының атынан, Борис Николаевич, Сіздің тікелей өзіңізге, Ресей үкіметіне және барша ресейліктерге денсаулық, бақыт, игілік, бейбітшілік пен татулық тілеймін.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРЕЗИДЕНТУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ Б. Н. ЕЛЬЦИНУ
С ДНЕМ 50-ЛЕТИЯ ПОБЕДЫ***

Алматы, 3 мая 1995 года

Уважаемый Борис Николаевич.

Примите сердечные поздравления в связи со знаменательной датой нашей совместной истории – 50-летием Победы советского народа в Великой Отечественной войне.

Значение этого подвига непреходяще, его истоки – в негибимой воле, беспримерной отваге и мужестве, с которыми народ, объединенный единым порывом, вынес все тяготы и испытания военного лихолетья. Вынес и победил, принеся на своих плечах освобождение другим странам. Светлый образ нашего солдата-освободителя с тех пор навсегда запечатлен в благодарной памяти человечества.

Мы сегодня склоняем головы перед памятью десятков миллионов героев, представителей наших республик, положивших жизни на алтарь Победы, и отдаем дань уважения ветеранам, ковавшим ее на фронтах и в тылу. Особый поклон русскому народу, сплотившему силы сопротивления захватчикам, понесшему самые тяжкие и невозполнимые утраты в этой беспощадной войне.

На священных полях сражений Второй мировой войны, политых кровью героев, было выковано братство по оружию народов антигитлеровской коалиции, чьи объединенные усилия обеспечили триумф разума и гуманизма над человеконенавистнической сутью коричневой чумы XX века.

Но так распорядилась история, что только сейчас, спустя полвека, мы празднуем юбилей совместно с союзниками и извлекаем уроки из пережитого, получив уникальный шанс воплотить в жизнь мечты победителей – построить справедливый, демократичный и безопасный мир на планете. И этот шанс нам нельзя упустить.

Великой России, которая и сегодня является одной из ведущих держав современности, самой судьбой предначертано играть ответственную роль в создании целостного мира, развитии интеграционных процессов в миро-

---

* Газета "Казахстанская правда", 3 мая 1995 года.

вом сообществе, в Содружестве Независимых Государств. В этой связи мы поддерживаем ваши инициативы, разделяем заботу и ответственность за судьбы нынешних и грядущих поколений, которые должны быть избавлены от катаклизмов и войн.

Нашим главным и общим приоритетом является бессрочное и безоговорочное продление Договора о нераспространении ядерного оружия. Это решение, в подготовке которого в эти дни в Нью-Йорке принимают самое активное участие делегации России и Казахстана, станет беспрецедентной широкомасштабной акцией, позволит окончательно заморозить тенденцию расползания смертоносной угрозы. Оно послужит дополнительным импульсом к созданию всеобъемлющей системы глобальной безопасности. Цели мира и стабильности преследуют все принятые в рамках Содружества решения и, в частности, алматинский меморандум о мире и стабильности в СНГ. Поэтому мы с полным одобрением встретили объявленный вами мораторий на боевые действия в Чечне.

Нас искренне радуют динамично развивающиеся двусторонние теплые и доверительные отношения, сложившиеся между Казахстаном и Россией. Свидетельство тому достигнутые в начале года в Москве договоренности по широкому кругу вопросов, непосредственно отражающие жизненные интересы наших граждан, а также гарантии безопасности, которые мы получили от Российской Федерации. Со своей стороны Казахстан добросовестно выполняет все свои партнерские и международные обязательства.

И это единственный путь, идя по которому мы можем добиться укрепления мира и согласия, успешного продвижения реформ в наших странах, обеспечить стабильность на всем евразийском пространстве, внести весомую лепту в международную безопасность.

Летопись великой и беспримерной дружбы наших народов не ограничивается рамками советской истории, не подвластна коррозии времени и политической конъюнктуре. Она основана на многовековой добрососедской взаимной приязни, выстрадана совместными испытаниями и лишениями, скреплена миллионами крепчайших нитей человеческих судеб русских и казахов, россиян и казахстанцев. И наш долг перед памятью предков и будущим грядущих поколений – и впредь крепить дружбу и сотрудничество наших народов на прочном фундаменте глубокого взаимопонимания и обоюдного уважения к культуре и традициям друг друга, к осознанному историческому выбору, сделанному народами Республики Казахстан и Российской Федерации, общей приверженности реформам, фундаментальным ценностям демократии и свободы.

Проводя параллель между славным историческим прошлым и переживаемым ныне этапом, можно образно утверждать, что наши государства, преодолев наиболее болезненный этап кризиса, оказались сейчас как бы на Курской дуге, добиваясь коренного перелома в ситуации. Как и после Курской битвы, достигнутое в реформах является началом стратегическо-

го "наступления" наших народов. И мы искренне заинтересованы в успехах России, поскольку это успех и Казахстана.

От себя и всего многонационального народа Казахстана искренне желаю лично Вам, Борис Николаевич, правительству России и всем россиянам здоровья, счастья, благополучия, мира и согласия.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖЕҢІС КҮНІНІҢ 50 ЖЫЛДЫҒЫНА
АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА ЖАСАҒАН БАЯНДАМАСЫ*

Алматы, 5 мамыр 1995 жыл

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫНДАҒЫ ЖЕҢІС – ХАЛЫҚТЫҢ ӨШПЕС ЕРЛІГІ

Қымбатты отандастар!

Ұлы Отан соғысы мен еңбек ардагерлері!

Бүгін орасан зор әрі нұрлы мереке күні, ол Қазақстанның, Достастық мемлекеттерінің, бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың жеріне жетіп отыр. Біз Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 50 жылдығын ерекше көтеріңкі және салтанатты жағдайда атап жатырмыз.

Табаны күректей төрт жыл бойы ғаламат күш-қайрат көрсеткен және сұрапыл шығындарға ұшыраған біздің еліміз фашистік Германияның қуатты әскери машинасын тас-талқан етті. Төрт жыл бойы соғыс қырғыны Отан қорғаушылардың қатарын селдіреткені, ал мұның өзі қалалар мен ауыл-селоларға "қаралы қағаз" болып жетіп, жесірлердің көз жасына айналып жатқаны да кешегі ақиқат. Төрт жыл бойы өз басының қамын ойламаған тылдағы еңбеккерлер майданға әскери өнімдерді эшелондап жіберіп жатты. "Біз фашизмнің омыртқасын опырамыз!" – деп ант берді жауынгерлер 41-ші жылы. "Фашистік жыртқыштарды өз інінде құртамыз!", деді олар 45-ші жылы. Сөйтіп олар өз сертінен шықты, дәл осындай мамырдың жаймашуақ күнінде мерекелі салют адамзат тарихындағы ең сұрапыл соғыстың жеңіспен аяқталғаны туралы адамзатты хабардар етті.

Жеңімпаз жауынгерлер, тыл еңбеккерлері, біздің әрқайсымыздың жанымызда, барлық отандастарымыздың жан дүниесінде терең із қалдырған осы ұлы күнге байланысты жүректен шыққан ең шынайы құттықтауымды қабыл алыңыздар!

Біз осы залда майдангерлердің дидарын, жауынгерлік және еңбек наградларының жарқылы мен ұшқындарын толқу үстінде көріп, сіздермен бірге орасан зор бақыт пен тебіреніс сезіміндеміз. Сіздер ұрыстарда көптеген майдангер достарыңыздан айырылып, соғыстың тар жол, тайғақ кешуінен ақырына дейін жүріп өттіңіздер. Сіздердің жарақаттарыңыз әлі күнге дейін сырқырап, жандарыңызға батады, "соғыс" деген сөзден жүректеріңіз

* "Егемен Қазақстан" газеті, 11 мамыр 1995 жыл.

сыздап қоя береді. Сіздердің мәңгі жасайтын ерліктеріңіздің алдында ба-сымызды иемізі. Бүгін біз осынау даңқты мерейтойға жете алмай, ұрыс май-дандарында шейіт болғандарды, барлық соғысқа қатысушыларды есімізге аламыз. Біз олардың ерік-жігері, қаһармандығы мен ерліктерінің атынан олар өз өмірлерін бағыштаған мұраттарды әрқашан да қорғаймыз деп ант етеміз.

Қазақстаннан бір миллион 200 мың адам майданға аттанды, ал олар-дың 600 мыңы қайтып оралған жоқ. Олар дүниедегі ең қастерлі – өз өмірлерін болашақ үшін, Отан үшін қиды. Ал, нақтыланған деректер бойынша өткен соғыста 26 миллион 600 мың Кеңес Одағының азаматтары қаза тапқан. Сол боздақтардың асыл бейнелерін бір минут үнсіздікпен еске түсіруді ұсы-намын.

Тірі қалғандар да Отан алдындағы өз борыштарын адал және толық атқарып келеді. Қараңыздаршы, бүгінгі салтанатқа майдангерлердің қан-дай шоқжұлдызы қатысып отыр! Мұнда Кеңес Одағының Батырлары, "Даңқ" орденінің толық иелері, Социалистік Еңбек Ерлері, Қызыл алаңдағы Жеңіс парадына қатысушылар отыр. Осы залдағы әрбір майдангердің орта есе-пен оннан астам жауынгерлік наградалары бар.

Сіздердің самайларыңызды күміс қырау шалғалы қашан. Бірақ жаста-рыңыздың келгеніне және ескі жарақаттарыңызға қарамастан сіздердің бар-лықтарыңыз үлкен қоғамдық жұмыстарды атқара отырып, бізге жастарды тәрбиелеуде баға жетпес көмек көрсетіп отырғандарыңыз қандай ғанибет. Табысты еңбек жолын әлі де жалғастырып жатқан қарияларға алғысымыз ерекше.

Қымбатты майдангерлер мен тыл еңбеккерлері, сіздердің барлықтарың-ызға денсаулық пен бақыт тілейміз.

ҚАЗАҚСТАН ШАЙҚАС МАЙДАНДАРЫНДА

Қазақстанға Ұлы Отан соғысы майданының отты шарпуы тиген жоқ, соған қарамастан соғыстың барлық кезеңдерінде болған оқиғалар респуб-ликамен мейлінше тығыз қабысып жатты. Қас дұшпанды талқандауға біздің миллиондаған отандастарымыз да өзінің жауынгерлік және еңбек үлесін қосты.

Қазақстандықтар 1941 жылғы 22 маусымның таңында басталған соғыс-тың алғашқы сағаттарында-ақ ерліктерін көрсетті. Гитлершілер әскерлерінің алғашқы сұрапыл соққысы Брест қамалына шүйілгені, ал оны қорғаушылар арасында біздің жерлестеріміз де болғаны белгілі.

Тіпті жер бауырлай ұшқан ұшақтардың зәрені ұшыратын ащы үні, фугас бомбалары мен миналардың үздіксіз жарылысы, пулеметтің толассыз оқ нәсері, фашистердің жаяу әскерлері мен техникасының бітпейтін шабуылы, ұйықтамай әрі нәр татпай өткізген ұзақ сағаттар мен күндер – Брест батыр-ларын мойыта алған емес. Қазақстандық ерлеріміз К. Семенченко, Р. Хаби-буллин, И. Ледовских, А. Байжігітов, Ғ. Жұматов, В. Фурсовтың көрсеткен

ерлігі мен теңдесі жоқ табандылығы олардың әскери достарының мәңгі есінде екені, бұл туралы талай әдеби шығармалар дүниеге келгені де белгілі.

Сол күндерде біздің елімізде жерлестеріміздің ерлігі аңызға айналып жататын. Олардың есімдері ауыздан түспейтін. Жүздеген мың қазақстандықтар майданға өздерін жіберуді талап етіп, әскери комиссариаттарға күнде келетін.

Сол кезде республика бүкіл елдің әскерге шақыру орталығына айналды десек, артық айтқандық болмас. Қазақстанда ондаған дивизиялар мен бригадалар, жекелеген бөлімдер құрылғаны белгілі. Олар барлық майдандарда шайқасып, жеңілістің ащы дәмін де, жеңіс қуанышын да татты.

Әскери даңққа бөленген 8-ші, 27-ші, 73-ші гвардиялық, 151-ші, 387-ші атқыштар дивизиялары, 100-ші атқыштар бригадасы деген атаулар астарында ардагерлер үшін талай сырлар жатқанын да білемін...

Әрине, 28 панфиловшы-гвардияшылардың аңызға айналған ерлігінің жөні мүлдем бөлек. Олардың батырлығы туралы көп айтылды да, жазылды да, сондықтан мен бұған өзгеше жаңалық қоса қоймаспын. Дегенмен, мына бір сәтті атап өткім келеді.

Жерлесіміз Василий Ключков айтқан "Россия кең байтақ, бірақ шегінетін жер жоқ: артымызда – Москва!" деген сөзі бүкіл дүние жүзіне тарап кетті. Бірақ жұрттың бәрі, әсіресе жастар саяси жетекшінің әскери адам болмағанын біле бере ме екен?.. Соғысқа дейін ол Алматының қоғамдық тамақтандыру саласында жұмыс істеген. Бұдан мен біздің майдангер ұрпақтың ерекшелігін көремін. Колхозшылар, жұмысшылар, есепшілер, журналистер – сан алуан бейбіт мамандық өкілдері ержүрек те табанды жауынгерге айналып, адам рухы ұлылығының, әскери талант пен жауынгер ерлігінің жарқын үлгісін көрсетті. Мұны түсіндіру әрі оңай, әрі қиын: олар жеңілмейтіндей көрінген жауға қарсы Отанға деген сүйіспеншілікті, ол үшін өмір сүруге және қасық қаны қалғанша шайқасуға әзір екендіктерін көрсете білді.

Ал майданда біздің әйелдер талай қиындықтарды бастан көшті! Қазір қолдан келместей көрінгенімен, бірақ сол кездері нәзік жанды әйелдер кез келген батырдың өзін қайыстыратын жүк көтерді. Олар өздеріне ешқандай жеңілдікті талап етпестен, қашанда жауынгерлермен бір сапта тұрды. Тіптен, дәл осы әйелдердің бірге болуы жауынгерлерді рухтандырып, оларға күш-қуат бергені де анық. Осы ержүрек әйелдердің көпшілігі қазір біздің арамызда. Мен оларға өзімнің құттықтау сөзім мен ең ізгі тілектерімді арнаймын.

Біз тек майданда ғана емес, сонымен қатар жау тылында да ерлікпен соғысқандарды ризашылықпен еске аламыз. Үш мыңнан астам жерлесіміз Ресейде, Украинада, Белоруссияда, Югославияда партизан бола жүріп, фашистерді талқандауға қатысты, қарсыласу қозғалысы сапында батырлықпен шайқасты.

Біздің бүгінгі жастарымыз Отанға адалдық пен оны қорғауға әзір болуы жөнінен бабаларынан және аталарынан өнеге алса игі. Мен біздің жас Қару-

лы Күштеріміздің жауынгерлері сіздердің, қымбатты ардагерлер, лайықты ізбасарларыңыз болуын, олардың неміс басқыншыларымен шайқаста өздерін мәңгі даңққа бөлеген батырларымыздың әрқайсысын да танып-білгенін қалар едім. Олар үшін аты аңызға айналған адамдар – екі мәрте Кеңес Одағының Батырлары Т. Бигелдинов, Л. Беда, С. Луганский, И. Павлов және Кеңес Одағының Батырлары Н. Әбдіров, М. Мәметова, Ә. Молдағұлова, И. С. Янов, А. Сухамбаев, Б. Момышұлы және көптеген басқа да адамдар тек тарихи бейне ғана емес, ерліктің жанды үлгісі болсын.

Олар антқа адалдықты жуырда республиканың жоғары айырым белгілері – "Халық қаһарманы" атағына ие болып, Алтын Жұлдыз белгісін алған қазір көзі тірі және осы залда отырған жауынгерлер Қ. Қайсеновтен, А. Кулаковтан, М. Тайыповтан және басқа соғысқа қатысқан қазақстандықтардан үйренсін.

Бізде басылып шыққан Қазақстанның Зерде кітабы майдангерлерге, соғысқа қатысушыларға деген өз құрметімізді сақтайтындығымыздың жарқын дәлелі. Онда жинақталған құжаттарды оқып отырғанда өзіңе мынадай ой келеді: біздің жерлестеріміздің сүйектері қандай қалалар мен елді мекендерде, әсіресе кәдімгі далаларда қалмады десеңізші. Сталинград пен Псков, Харьков пен Мәскеу облысы, Балтық жағалауы мен Польша, Словакия мен Югославия, Германия мен Франция... Иә, соғыс Қазақстан арқылы гитлершіл танкілердің шынжыр табандарымен өткен жоқ, бірақ мұнда да бұл соғыс өзіндік қайғылы іздерін қалдырмаған қала, поселке немесе ауыл жоқ.

БӘРІ ДЕ МАЙДАН ҮШІН, БӘРІ ДЕ ЖЕҢІС ҮШІН!

Біз сол сұрапыл жылдардағы тылдағы жағдайды да ұмытпауымыз керек. Қазақстаннан талай мыңдаған жұмысшылар мен шаруалар майданға кетті. Олардың орнына шексіз қиын, ұйқы-күлкісіз, ас-сусыз еңбек вахтасына әйелдер мен балалар, мүгедектер мен зейнеткерлер тұрды. Кейіннен оларға елдің жау басып алған жерлерінен қоныс аударғандар көмекке келді. Көшірілген кәсіпорындар іске қосылды. Бірақ олардың өздері де кадр тапшылығынан қиындық көрген болатын. Оның үстіне ауылда мүлдем қиын жағдай қалыптасты: әр отбасының басшысы майданда болатын. Техника да, сенімді серік – жылқы да болған жоқ. Алайда, сол жылдардың шежіресімен танысқанда, тіптен оларды өз естеліктеріңмен салыстырып көргенде талай ғажайып істерге көз жеткізесің!

Ол кезде адамдар 12-14 сағаттан жұмыс істейтін. "Бір минут ішінде сен соғысқа дейін бір сағатта істегенінді істеуге тиістісің!", – деген ұран болды және ол бұлжытпай орындалатын. Әрине, тәртіп те қатал болды, еріксіз жұмыс істету де кездесетін. Бірақ адамдар ешқандай қысым көрсетусіз-ақ ұйымшылдықтың асқақ үлгісін көрсетті.

Осындай қысқа мерзім ішінде Қазақстанның түсті металлургия саласында да ондаған рудниктер, шахталар мен байыту фабрикалары. Өске-

мен және Текелі қорғасын-мырыш комбинаттарының бірінші кезектері ашылды. Содан кейін Ақтөбе ферроқорытпа зауыты, Теміртаудағы металлургия зауыты, Гурьев мұнай айдау зауыты іске қосылды. Кенді Алтай өнімдері, Шымкент пен Лениногор қорғасыны, Балқаш мысы, Ақтөбе ферроқорытпалары мен хромиттері, Қарағанды көмірі, Ембі мұнайы – осылардың бәрі майдан қажеті үшін тоқтаусыз жөнелтіліп жатты.

Ауыл шаруашылық өндірісінен мысал келтірейін. Қазақстанда жұмыс қолының жетіспеушілігі аса қиын болып тұрған қаһарлы 41-ші жылы соғыс алдындағы 1940 жылғыдан бір миллион гектардан астам артық өгіс алаңынан жиналды. Бұған республика соғыс жылдары мемлекетке бес миллион тоннаға жуық тауарлы астықты, 200 мың тоннадан астам картоп, 2 миллион тоннаға жуық қант қызылшасын, басқа да көптеген аса маңызды өнімдер бергенін қоса кетейін. Егер соғыс кезіндегі және бүгінгі әлеуетті салыстырсақ, сондай-ақ, адамдардың іс жүзінде тыңды игергенін ескерсек, тіпті таң қаласың: бұл қалай мүмкін болған? Мұның өзі ақиқат деректер ғой.

Қазақстандықтар бастан көшкен сол жылдардағы оқиғалардың аса зор ізгілікті сипаты бар. Біздің республика Ресейден, Украинадан, Белоруссиядан басқа да республикалардан келген, баспаналары өртел жіберілген немесе қиратылған, туған ошағының күлінен аулақ жерден баспана іздеуге мәжбүр болған миллиондаған адамдардың туған үйіне айналды. Сұрапыл соғыс жылдарындағы қазақ халқы оларды қалай қарсы алып, шын жүректен қонақжайлылық көрсеткенін, тек қарсы алып қана қоймай, босқындармен өз баспанасын да, қолындағы нанын да бөліскенін олардың ұмытпағанына мен талай рет көз жеткіздім.

Әсіресе көшірілген балаларға деген қамқорлық ерекше жан тебіренеді. Тек соғыстың алғашқы жылы ғана көптеген қазақ отбасылары бір жарым мыңнан астам жетімді бауырына басты. Олардың көпшілігі қазір біздің отандастарымыз, бізбен бірге еңбек етіп жүр және өздерінің Отанына айналған Қазақстанның ертеңін де бізбен бірге құрып жатыр.

Тарих шындығы Қазақстанға күштеп жер аударылған халықтардың өкілдері туралы, айдалып келгендер мен еңбек армиясында болғандар туралы айтуды да талап етеді. Аса ауыр қиындықтарға қарамастан, Қазақстан тұрғындарының жылы шырай танытуы мен меймандостығы арқасында олар осында тамыр жайып, өздерінің ерен еңбегі арқылы Жеңіске көп үлес қосты.

Ұлы Отан соғысы жылдары одақтас республикалардың ғылым және мәдениет саласындағы төтенше жемісті байланыстарымен ерекшеленеді. Ол кезде еліміздің зиялы қауымы Жеңіс үшін қазақстандықтармен бірге жемісті де өнімді түрде қоян-қолтық еңбек етіп жүрген аса ірі қайраткерлермен толықтырылған болатын.

Ең алдымен, сол кезде біздің отандық ғылым да өзі туралы бар дауыспен мәлімдегенін атап өткім келеді. Қаныш Сәтбаев нағыз ғалымның ерлігін жасады, мүмкін ол сіздердің де көпшілігіңіздің өміріңізді құтқарып қалған

шығар. Ол Орталық Қазақстанда марганец рудалары кенішін ашуға және оларды өндірістік тұрғыдан өңдеуге қатысты.

Мұның майдан үшін баға жеткісіз маңызы болды, өйткені ол кезде бірден-бір жұмыс істеп тұрған Украинадағы марганец кен орнын жау басып алған еді.

Жалпы айтқанда, армия жауды техникамен және бестен төртін Қазақстан қорғасыны, бестен екісін – мысы, үштен екісін – молибдені құраған оқ-дәрімен қиратып жатты.

Соғыс жылдары Қазақстан ғылымы өкілдерінің қатарына академиктер Н. Цисин, А. Григорьев, М. Заводовский сияқты Ресейдің ірі ғалымдары қосылды. Сол кездері Алматыда аса көрнекті ғалым, КСРО Ғылым академиясының президенті В. Комаров еңбек етті. Ол өз қызметін әскери проблемаларға арнады. Айтқандай, ол бір кездері қазақстандық ғалымдармен бірге жүргізілген республика ресурстарын қорғаныс қажетіне жұмылдыру жөніндегі жұмыс таяудағы уақыт ішінде-ақ жақсы нәтижелер беретіндігін және тек жауды талқандауға ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның халық шаруашылығы мен мәдениетінің бұрынғыдан да дами түсуіне жағдай жасайтындығын айтқан еді. Бұл көрегендік сөз болды.

Жеңіске мәдениет және біздің барлық республикаларға ортақ рухани құндылықтарымыз да зор үлес қосты. Оның үстіне, бұл өзара байыту процесіне айналды. Жамбыл атамиздың дауысы мен оның аңызға айналған "Ленинградтық өрендерім" атты толғауы бүкіл елге тарады, Алматыда орталық біріккен киностудияның күшімен "Екі жауынгер", "Майдан", "Ол Отанын қорғайды", "Күт мені", "Ауа тасушы", тағы басқа тамаша фильмдер түсірілді. Олар миллиондаған адамдардың азаматтық қалыптасуына, керек десеңіз, Жеңіске жетуге үлкен ықпалын тигізді.

Біздің астанамызда С. Эйзенштейн, В. Пудовкин, А.Толстой, С. Маршак, К. Паустовский, Л. Орлова, С. Прокофьев, В. Луговской тағы басқа әдебиет және өнер қайраткерлері жұмыс істеп, шығармашылықпен айналысты. Олар ұлттық кадрларды даярлауда көп еңбек сіңірді, біздің мәдениетімізді жоғары бағалап, қазақ халқының дәстүрлері мен тіліне зор құрметпен қарады.

Қазақстанның Ұлы Отан соғысына қатысуының көп қырлылығы, ал қазақстандықтардың жеңіске қосқан үлесінің молдығы соншалық, бұл тақырыптың барлық қыр-сырын бір баяндамада қамтып айту мүлде мүмкін емес екенін атап көрсеткім келеді.

Жаудың әскери жоспарларын біздің барлық халықтарымыздың достығы күйретті деп толық сеніммен айтуға болады. Өзі Жеңіске жетемін деп ойлағанда, Гитлер соғыс басталысымен біздің елімізде ұлтаралық жанжалдар басталады деп есептеген болатын. Фашистердің нақ осы мақсатпен Қазақстанның батысына десант тастап, оның масқаралықпен жер құшқанын да екінің бірі біле бермейді. Ал сол жердің тұрғыны Байтуған Бектұралиев Иван

Сусаниннің ерлігін қайталады. Диверсанттар өздерінің тобын алдап, басқа жаққа бұрып әкеткенін білгеннен кейін батырды өлтірді.

Халықтар достығы, олардың өзара көмегі қиындықты жеңудің ең сенімді құралы, бұл мәңгілік ақиқат!

ӨТКЕНДІ ЕСТЕН ШЫҒАРМАЙ, БОЛАШАҚТЫҢ ҚАМЫН ОЙЛАЙЫҚ

Құрметті жиналысқа қатысушылар! Тарихтың тағылымы біздерге өткен жолымызды бағалау үшін ғана емес, сонымен бірге болашаққа қарай ілгері басатын сенімді бағыт-бағдарды таңдап алу үшін де қажет.

Ұлы Отан соғысындағы Жеңіс адамдардың орасан зор рухани өрлеуін туғызып, республика халық шаруашылығының, ғылымының, мәдениетінің сипатын өзгертті. Осы жарты ғасырда Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси дамуына кең ауқымды түрде үңіліп қарайтын болсақ, онда біз орасан зор қайғы-қасірет әкелген соғыстың, сонымен бірге одақтас республикалар үшін мүлде жаңа процестер туғызып, көптеген халықтардың тағдырын күрт өзгерткенін де көреміз.

Соғыстан кейінгі жылдарда Қазақстан бүкіл елімізбен бірге, баршамен ортақ тіршілік кешті: соғыстан қираған шаруашылықты қалпына келтіріп, тұрғын үйлер, мектептер мен ауруханалар салды, тың көтерді. Сөйтіп, өмір енді қалпына келіп, көп күттірген жаппай өркендеудің дәуірі басталатын сияқты көрінген-ді. Бірақ, біздің көшбасшыларымыз, өздерінің саяси және экономикалық дүниетанымына ешкімді қарсы келтірмейтін, өз білгенінен жазбайтын қайраткерлеріміз мемлекетімізді тарихи тұйыққа әкеліп тірейді деп ол кезде ешкім де ойламапты. Олар бүкіл әлем ғылыми-техникалық прогрестің жаңа деңгейіне көшіп жатқанын дер кезінде аңғармады, өзгеріп жатқан дүниеге де ермеді, керісінше, елді темір шымылдың тасасында ұстады. Мұнда біздің талантты халқымыздың ешқандай кінәсі жоқ.

Соның салдарынан біз өзімізге лайықтыға ие болып қалдық: жеке басқа табынушылық жүгенсіздіктің дәуірімен алмасты, ал мұның өзі бірте-бірте тұралап қалу мен тоқырауға ұласты. Өз кезегінде мұның орнына қайта құру келді. Ол қолына билік ұстағандардың әкімшіл-әміршіл жүйе ғимаратының шытынаған маңдайшасын ақтап-сырлаумен шектелген дәрменсіз әрекет жасауымен адамдардың есінде қалды. 85-ші жылғы сәуір самалы әкелген өзгерістер 90-шы жылдардың басында басқарып болмайтын боранға айналды. Ол тозығы жеткен саяси және экономикалық жүйені жолдан ысырып тастап, бір кездегі ұлы мемлекетті де таратып тынды, мыңдаған, миллиондаған адамдардың тағдырын тас-талқан етті.

Бір кездері жабық болып келген құжаттардан мысал келтірейін. Жаймашуақ статистика жайсыз фактілерді жасырып келген: бізде елуінші жылдардан бастап жалпыұлттық өнімнің өсу қарқыны бұрынғы Кеңес Одағында үздіксіз төмендей бастады. Халқының бестен бірі ауыл шаруашылығымен айналысатын ел өзін-өзі азық-түлікпен қамтамасыз ете алмады.

Серіппе бойынша айнала қозғалып, біз іс жүзінде жоғары емес, төмен қарай жылжи бергенбіз. Ал біздің көсемдеріміздің "адамдардың қазіргі ұрпағы коммунизмде өмір сүреді" деген жалынды уәделері өзін-өзі алдарқату, тәтті ертегіге тамсанудан басқа ештеңе емес болатын. Біздің көсемдеріміз құлдыраудың басталуы мен тоқырауға бет алуымызды дер кезінде байқағанда, біздің бүгінгі ортақ тағдырымыз басқаша болар ма еді. Бірақ мұндай оқиға болған жоқ – билік жүргізіп тұрған, бірақ тарихи тұрғыдан құрып бітуге тиісті жүйе, сол кездегі басшылардың өздерінің жеке ерекшеліктері бұған мүмкіндік берген жоқ. Бұл туралы есту сіздерге жайлы тимейтіндігін білемін. Маған да бұл туралы айту ауыр соғып тұр. Бірақ реформалардың қажеттігіне, біздің еліміз үшін осынау ауыр болса да керекті қажеттілікке адамдарды сендіру үшін шындықты айтуға міндеттімін. Бұл жолдың ақырына дейін баршаға түсініксіз екенін білемін. Қазақстанды дағдарыстан алып шығатынымызға мен сенемін.

Мен мұны тарихтан тағылым алып, тиісті қорытындылар жасау үшін айтып тұрмын. Басқаша жағдайда қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық берекесіздіктің шырмауында мәңгі титықтап қала бермекпіз.

Қазір бізде айқын бағыт қалыптасты, қазақстандықтар оған адалдығын осыдан он күн бұрын өткен референдумның барысында білдірді. Өз атыма мыңдаған жеделхаттар қабылдаған мен бұл бағытта аға ұрпақтардың да қолдайтындығын түсіндім. Сіздерге осы ұлы сенімдеріңіз үшін рахмет!

Референдум адамдарды жақындата түсті. Өңгіме басты қазыналар: таулық, достық, бейбітшілік пен гүлдену туралы болған кезде – олардың бірауыздылығын көрсетті. Бүкілхалықтық қолдау барлық қазақстандықтардың тағдырына жауапкершіліктің ауыр жүгін маған тапсырды. Қазақстанның барлық халқына рахмет, қолдағандарыңыз үшін ардагерлер – сіздерге де рахмет. Қадірлі отандастар, сіздердің үміттеріңізді өшірмеу үшін қолымнан келгеннің бәрін істеймін.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕФОРМАЛАР ЖОЛЫНДА

Қадірлі жиналысқа қатысушылар, ең алдымен біздің экономиканы реформалау жөніндегі жұмысты жалғастыруымыз қажет. Соңғы жылдары сіздердің иықтарыңызға қандай ауыр салмақ түскенін жақсы білемін. Экономикалық дағдарыстың төгеуріні қазақстандық отбасыларына ауыр тиіп, олардың бюджеттері мен көп жылдан бері еңбекпен жинағандарынан айырды.

Дағдарыстың сіздерге, майдангерлер мен тыл еңбеккерлеріне тигізер келеңсіз әсерін бәсеңдетуге тырысқанымызды айтуға тиістімін. Қазақстандағыдай ардагерлерге берілген жеңілдіктер бұрынғы одақтың бірде-бір республикасында жасалмағанын жауапкершілікпен мәлімдеймін.

Сондай-ақ елдегі экономикалық ахуал тұрақтаған сайын, біз бұдан былай да ең алдымен соғыс ардагерлерінің жағдайын түзету үшін бәрін істейтін боламыз. Халықтың барлық әлеуметтік әлсіз жіктерін нақты қолдауды күшейтеміз, нарықтық процестердің барысына белсене атсалыса алмайтындарға көмек береміз.

Экономика проблемаларына қайта орала келіп, бірқалыпты қатаң қаржы саясатын жүргізу нәтижесінде жаппай басып кеткен инфляциялық процестерді ауыздықтауға, ұлттық валютаның салыстырмалы тұрақты нарқына қол жеткенін атап өтпекпін. Іс жүзінде өтімді валютаға айналған теңге отандық және шетелдік тауар өндірушілер арасындағы ескі шаруашылық байланыстарды нығайтуға көмектесті. Үстіміздегі жылдың басы индустрияда өндірістің құлдырауының баяулауымен атап өтілді, республикада құрылып жатқан шаруа, фермер қожалықтарына немесе ұжымдық шаруашылықтарға жер барған сайын көптеп бөлінуде.

Сіздерді, соғысқа қатысқандар мен тыл еңбеккерлерін, бүкіл қазақстандықтар сияқты, бәрінен бұрын, ең таяу болашақта – бүгін, ертең және осы жылдың өзінде қандай өзгерістер күтіп тұрғаны толғандыратынын білемін.

Үкіметтің алдына осы жылдың соңына қарай өндірістің құлдырауын тоқтатып, экономикалық өсуге жағдай жасау міндеті қойылды. Бұл макроэкономикалық тұрақтылықты ұстаудың, өтем сұранысын арттырудың, инвестициялық қызметті жандандырудың есебінен мүмкін болмақ.

Үкімет қаржы-бюджет және ақша-несие жөнінде біркелкі қатаң саясат жүргізуді жалғастырып, сыртқы экономикалық қызметті ырықсыздандыру, меншікке көзқарас пен оның формаларын реформалау және нарықтық инфрақұрылымды қалыптастыру, қаржы және валюта бақылауын күшейту бағытын жүзеге асыратын болады.

Үстіміздегі жылы инвестициялық саясаттың басты мақсаты тіршілікті қамтамасыз етудің – электр энергетикасын, көлік пен байланысты, ауылшаруашылық өнімдерін ұқсатуды, сондай-ақ құрылысы тұрғысынан дайындылығы 80-85 пайыздан кем емес, басымдық берілетін объектілерді аяқтау болатынын атап өткім келеді.

Кәсіпорындарды реформалаудың белгіленіп отырған бағдарламасы тиімділігі аз және шығынмен жұмыс істейтін өндірістерді сауықтыруға және олардың банкрот болуының сөзсіз шараларына байланысты. Олар, өздеріңіз де түсінесіздер, бюджеттен орасан зор қаржыны жалмап жатыр.

ҚОҒАМДЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ПЕН ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМДІ НЫҒАЙТАЙЫҚ

"Армия дегеніміз – қоғамның тірегі" деген белгілі мәтелді еске ала тұрып, бүгінде біздің қоғамымыз бұдан елу жыл бұрын Еуропаны фашизмнен азат еткен көп ұлтты армиямен біте қайнасқан қорытпа деуге болады.

Шынында да, Қазақстанда қазақтардан басқа алапат індетті тоқтатқан бұрынғы одақтың барлық халықтарының дерлік өкілдері өмір сүріп, еңбек етуде. Біздің жиналыстың өзін алайықшы: осы залда самайын қырау шалған ардагерлердің арасында қазақтар мен орыстар, украиндар мен татарлар, ұйғырлар мен поляктар, беларусьтар мен немістер, басқа да көптеген ұлттардың адамдары отыр.

Осының бәрі біздің көпұлтты елде тұратындығымызды тағы да еске салады дегім келеді. Ал халқының құрамы осындай мемлекеттің шешуге тиісті негізгі проблемасы азаматтық тыныштық пен көпұлтты татулықты сақтау проблемасы болып табылатынын әлемдік даму тәжірибесі тағылым етуде.

Өткен соғыстың қорытындылары туралы айтқанда оған кінәлі фашизм болғанын еске салып өтуге тиіспіз. Германияда саяси авантюристер тобыры өкімет басына келіп, халыққа жер бетіндегі жұмаққа дереу кенелтеміз деп уәде берді. Билік басына келгеннен соң олар өз халқын соғыстың отжалынына тастап, басқа халықтарды қисапсыз азапқа ұшыратты. Бұл авантюра күйреумен тынды. Адамға қас саясат қашанда осылай аяқталады.

Фашизм шовинизмнен, ұлтшылдықтан басталады. "Өз халқымды сүйемін, басқа халықтар ұнамайды" деген жалған патриотизмнен басталады. Бүгінгі таңда осындай саясат жүргізіп отырғандарға қатаң бағасын беріп келеміз бе? Ондай баға жеткіліксіз беріліп отыр деп ойлаймын. Ұлтаралық араздықты қоздырушыларға, ол қандай түрде көрінсе де, біз "жоқ" деуге тиіспіз.

Әйтсе де ұлтаралық тұрақтылықтың айқындаушы шарты – әртүрлі ұлыстардың шыдамдылық танытуға, бірін-бірі тыңдауға, осынау ұлы мақсат жолында өзара ымыраластыққа деген ниеті және соған әзір болуы. Кез келген, тіпті ең керемет деген идеялардың өзі, егер оларды жүзеге асыру үшін адам қанын, көз жасы мен тақсіретін талап етсе, көк тиындық құны болмайтынына сеніңіздер.

Біз адамдардың өз ұлттық мәдени қайнарларынан сусындауына, балалары мен немерелерін өз халықтарының сан ғасырлық дәстүрлері рухында тәрбиелеуіне ұмтылысын барынша қолдаймыз. Бірақ біз қандай бүркеншікке оранса да, жікшілдік пен ұлтшыл-шовинизмнің кез келген көріністеріне тойтарыс беріп келдік және тойтарыс береміз. Қазақстан ұлтаралық араздықтың майданына ешқашан да айналмауға тиіс. Біз бұған жол бермейміз.

Құрметті ардагерлер – майдангерлер мен тыл еңбеккерлері! Бізде жүргізіліп жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық реформаларды, бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді сақтау бағытын сіздердің қолдап отырғандарыңызды мен қалтқысыз ризалықпен қабылдаймын. Майдангерлер өсиет еткен және Қазақстанның Зерде кітабында айтылған мына сөздер маған сенімді тірек бола алады: "Біздің халықтарымыздың достығы дегеніміз – тарихи тағдыр. Бұл туралы біздің жиі ойланып, оған үңіліп сонымен өмір сүруіміз керек. Ал қандай да бір жалған сылтау бойынша жанып тұрған отқа

шыдамсыздық пен дұшпандықтың тамыздығын тастамауға тиіспіз. Біз, бұрынғы майдангерлер, бұдан жарты ғасыр бұрын Рейхстаг төбесіне Жеңіс туын тігіп, Отанды фашистік құлдықтан құтқарғанда мұндай өмірді мақсат еткен емеспіз".

Дұрыс сөз, сондықтан да мен осы үшін зор алғыс айтамын.

СОҒЫССЫЗ ЖӘНЕ ЗОРЛЫҚСЫЗ ДҮНИЕ ҮШІН

Жуырда бұдан жарты ғасыр бұрын дәл осындай мамыр күндерінде түсірілген кинохроника кадрларын – Мәскеудегі Қызыл алаңды, Вашингтондағы Ақ үй жанындағы көшелер мен Нью-Йорктегі Таймс-скверді, Париждегі Салтанат қақпасы мен саябақтарды, Лондондағы Уайтхоллдың алдындағы алаң мен Букингем сарайын қайтадан қарап шығуыма тура келді. Киноархивтер Еуропаның, біздің одақтас республикаларымыздың басқа астаналары мен қалаларында, оның ішінде Алматыда түсірілген кадрларды да бізге дейін жеткізді. Тіпті ақ-қара кинолентаның өзі де қуаныштың, баршаға ортақ шаттықтың көрінісін байқатады. Еріксізден мынадай ойға келдім: осынау алуан түрлі адамдар біріне-бірі қалай ұқсайды десеңізші! Шынында да солай болды ғой: олар біріне-бірі өте ұқсайды, себебі оларды бастарынан бірге кешкен қасіреттер мен қуаныштар біріктіріп, Жеңістен соң зорлықсыз және дұшпандықсыз жаңа дүние құру мұраты жүздерін жайнатып тұр. Бірақ жеңімпаздардың армандары мен көңіл-күйлеріне қайшы олар ойлағандай болмады.

Кешегі одақтастар тағы да жаңа сипаттағы – "қырғи-қабак" соғыстағы дұшпандарға айналды. Жүгенсіз кеткен жанталаса қарулану, өзара қара-лап, кінә тағу және жала жабу науқаны басталды, "Социалистік және капиталистік лагерьлер" дейтіндер арасындағы ықпал ету аумақтары жолындағы зорлық-зомбылық толқындары тұтас құрлықтарды шарпыды. Жинақталған ядролық қару-жарақ адамзатты жойып жіберудің сұмдық қатерін туғызды.

Тарихтың талқысы бойынша біз қазір ғана, жарты ғасыр өткеннен кейін бастан кешкен тақсіреттен тағылым алып, 1945 жылы алға қойылған – дүние қандай болуға тиіс? – деген сұраққа жауап беруге бір мезгілде мүмкіндік алдық. Сөйтіп біз жеңімпаздардың арманын енді ғана нақты жүзеге асырып, жаңа қауіпсіз және демократиялық әлемдік тәртіп орната аламыз.

Біз бүгінгі ақиқат шындықпен де байланыстымыз. Ащы шындық мынада, "қырғи-қабак соғыстан" кейін де бұрынғы Кеңес империясының аумағында, Шығыс Еуропада, планетаның басқа да түкпірлерінде жанжалдар жалғаса түсуде. Шағын соғыстардың алыста немесе жақында болғанына қарамастан, қазіргі ешқандай мемлекет одан тысқары қала алмайды. Соғыс атаулының бәрі қаза тапқандар үшін, күйзелістер үшін, аналардың қайғысы үшін біздің жүрегімізді қатты ауыртады. Біз осыдан дәл бірнеше апта

бұрын тәжік-ауған шекарасында ерлікпен қаза тапқан еліміздің ұлдарын жерледік. XX ғасырдың аяғында мұндай болуға тиіс емес.

Сондықтан өзара қатынастардың жан-жақты қамтитын жаңа құрылымдарын дүниеге әкелудің ортақ міндеті аса көкейтесті. Халықаралық қауіпсіздік пен прогрестің ғимараты осы іргетасқа орнатылуға тиіс.

Қазақстанның қазір өзінің ізгі ниетін білдіріп отырғанының терең бейнелік мәні бар: 1991 жылы Президенттің алғашқы Жарлықтарының бірімен біржақты тұрғыда жабылған Семей ядролық полигонының үні өшкен. Бұрынғы ядролық қаруды жою жөніндегі жұмыстар барынша қарқынды жүргізілуде. Мен ядролық сынақпен өткен алғашқы жарты ғасырды әлем тарихында соңғы етіп қалдыруға әбден болады деп есептеймін.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде біздің бастамамыз бойынша қабылданған барлық шешімдер бейбітшілік пен ымыраға жетуге бағытталған. Атап айтқанда, мемлекеттер басшыларының соңғы – Алматы кездесуінде біз ұсынған ТМД-дағы Бейбітшілік пен тұрақтылық туралы меморандум қабылданған болатын.

Еуропадағы соғыс бұдан 50 жыл бұрын күркіреп өтті. Бірақ, қаттырақ айтсақ, ол Шығыс Еуропадан соңғы кеңес солдатты әкетілгеннен кейін де, "социалистік лагерьдің" елдері мен Балтық жағалауы мемлекеттері нағыз тәуелсіздік алғаннан кейін де, аяқталған жоқ. Өйткені ол жақтан да, бұл жақтан да, "қырғи-қабақ" соғысты өршіткені үшін кінәсін мойнына алған жауапкершілік сөздері естілген жоқ.

Біз қуғын-сүргінге ұшыраған және қоныс аударылған кеңес халықтарының, ГУЛАГ-тың жүз мыңдаған тұтқындарының алдында да қарыздармыз. Иә, Кеңес одағы ыдырады және бұл үшін ешкімнен жауап талап етуге келмейтін сияқты. Алайда, Кеңес одағынан кейінгі мемлекеттер – бұрынғы кеңестік республикалар қалды ғой. Әлем олардан күнәдан арылу сөздерін күтуде.

Осы мінберден мен, болары болған, мүмкін, әлемдік дамуды тежеген тақсіретке, көптеген адамдардың тағдырын тәлкек еткен озбырлыққа Қазақстанның қатты өкінетінін, сондықтан ашық та адал диалогқа әзір мемлекеттердің бәріне достық қолын ұсынатынын ресми түрде мәлімдеймін. Біздің еліміздің өткендегі тоталитарлық кезеңге оралудың болмашы мүмкіндіктерінің өзін жою үшін, бұдан былай Жер шары "қырғи-қабақ" немесе "алаулаған" соғыстарды білмеуі үшін өзіне байланыстының бәрін істеуге ұмтылатынына уәде етемін.

Мен жаңа ғана Англия, Франция және Ресей сапарынан оралдым, онда Жеңісті мерекелеуге шақырылған болатынмын. Лондондағы, Париждегі, Мәскеудегі мерекелік шараларға шамамен 80 мемлекеттің басшылары және әлемдегі көптеген елдердің ардагерлер делегациялары қатысты. Англияның Премьер-министрі Дж. Мейджормен, Францияның Президенті Ф. Миттеранмен, Ж. Ширакпен, АҚШ-тың вице-президенті А. Гормен, ГФР канцлері Г. Кольмен, Ресей Федерациясының Президенті Б. Ельцинмен және

басқалармен арадағы кездесулерім мен әңгімелерім осы басшылардың Қазақстанға деген ізгілікті көзқарастары мен сенімдерін тағы да қуаттап берді. Қазақстандағы өкімет билігінің тұрақтылығы біздің елімізге батыл түрде капитал қосу ниетін тудыруда. Құрметті майдангерлер – сіздерге, Қазақстанның барлық азаматтарына біздің халықтарымыздың гүлденіп дамуы жолындағы жемісті де бейбіт ынтымақтастыққа деген құттықтаулар мен шын жүректен жолдаған тілектерді мен зор қанағатпен жеткізіп тұрмын.

Сөзімді аяқтай келе, қазақстандық жас ұрпаққа тілек бідіргім келеді. Сайып келгенде, жігіттер мен қыздар, дәл сіздердің бақыттарыңыз үшін, осынау жер бетінде өмір сүрудің мүмкіндігі үшін әкелер мен аталарымыз өлім мен өмірдің белдесуінде жауды талқандады. Ұрыстар арасындағы дамылдау сәттерінде оларға елестеген арманның бәрі соғыстан соңғы өмірде орындала қойған жоқ.

Бірақ қазір бір кезде ардагерлер бастаған істі жалғастыру, бейнелеп айтқанда, қуаныш пен бақыт мұнарасын тұрғызу мүмкіндігі бізде бар. Сондықтан мен оның Вавилон мұнарасы сияқты жалған емес, кез келген дауылға төтеп беріп, сан ғасырлар бойы сыр бермеуін өте-мөте қалаймын, ал мұның өзі көп ретте сіздерге, жастарға, сіздердің қоғамымызды қайта жаңғырту ісіне деген ниеттеріңіз бен қабілеттеріңізге байланысты. Сіздер маған одақтас болады деп, сіздердің күш-қайраттарыңызға, бастамаларыңыз бен оптимизміңізге сүйене аламын деп сенемін.

Қымбатты біздің ардагерлер, біздің әкелеріміз бен аталарымыз! Уақыт қайырылмайды, ал сіздердің қатарларыңыз сиреп барады. Тарих алдында ұлы еңбек сіңірген адамдар, өз мұраттарына деген қастерлі сенімін өмір бойы сақтап өткен – бір жағынан бақытты, бір жағынан тақсіретті, тағдырлы адамдар кетіп жатыр. Бақытты дейтінім – олар рухани кіршіксіз, мақсаткер адамдар болды. Қажыр-қайраты мен жігерін, өмірге деген сенімін мұқалтпады. Сіздердің ұрпағыңыз – фашизм мен сұмдық шаруашылық күйреуін жеңіп шыққан қайсарлар ұрпағы. Бірақ ол қасіретті де ұрпақ, өйткені олар өздерінің бұрынғы мұраттары мен бұрынғы өмір символдарының күйреуін басынан өткізген ұрпақ.

Бірақ, бәлкім, күдіктерді лақтырып тастап, алға қараудың жөні бар шығар? Иә, сіздердің өмірлеріңіз бұрынғы жүйеге сарп етілді. Алайда ол, қару-жарақ ісі мен ғарышта аса жоғары техникалық жетістіктерді паш еткенімен, адамдардың ең қарапайым және күнделікті мұқтаждарын қанағаттандыруға қабілетсіз болып шықты. Соның өзінде адамзатқа белгілі барлық табиғат байлықтары мен жер асты қазыналары жинақталған құрлықтың алтыдан бір бөлігін алып жатты.

Біз өз халқының жұмыскер қолынан басқа ештеңесі – жер асты қазбалары да, үлкен аумағы да жоқ елдерден де кейін қала бердік. Рас, тұрмыс кедей болғанымен, тұрақтылықты, алдағы өмірді болжауға болушы еді. Сондықтан да ол көпшілікті қанағаттандырды. Бірақ әлемдегі ең бай әлеуетті

мемлекет үшін мұның өзі масқаралық болатын, сондықтан ұзақ өмір сүре алмады.

Ұлы Отан соғысы миллиондаған адамдардың өмірімен және қанымен жеңіп алынды. Бірақ бұдан кейін социалистік жүйе экономикалық жарыста біржола және қайырылмастай жеңіліске ұшырады, сөйтіп, кешегі жеңімпаздарды қалған әлемнің – жеңілгендердің және мұның алдындағы қарулас өріптестердің көз алдында қорлыққа душар етті. Тоталитарлық тәртіп өз азаматтарын лайықты өмірмен қамтамасыз ете алмады. Сондықтан да жай ғана алғашқы сылтаудан оп-оңай күйреп қалды. Сайып келгенде, шартты түрде айтсақ, үшінші дүниежүзілік соғыс зеңбіректер мен танкілерсіз-ақ жеңіп шықты.

Мұнда сіздердің ешқандай кінәларыңыз жоқ. Бұл ескі жүйенің тарихи дәрменсіздігінен болды. Бұл уақыттың, келмеске кетіп бара жатқан дәуірдің қателіктері еді. Социализм қоғамдық формация ретінде әлем алдына шыға алмады. Қазір біз жаңа мемлекет және жаңа демократиялық қоғам құрып жатырмыз. Оның экономикалық негізі ХХ ғасырда әлемнің көптеген елдерінде өзінің тиімділігін дәлелдеген әлеуметтік нарықтық шаруашылық болып табылады.

Уақыттың байланысын үзбестен, сіздердің қалауларыңыз бен бастан кешкендеріңізді құрметтей отырып, артта қалған ортақ өткен уақытымыздан пайдалы атаулының бәрін болашақ өмірге жалғастыру арқылы біздің ұрпақ таяу уақытта өзінің тарихи дұрыстығын дәлелдейді деп сенеміз және мұны кәміл дәлелдейміз.

"Жеңіс күні – көзге жас алдырған мереке" деген қанатты сөз тарап жүр. Бірақ мен өз баяндамамды оптимистік үнмен аяқтағым келеді.

Құрметті ардагерлер, мен гүлденген егеменді Қазақстанды өз көздеріңізбен көріп, ұлы соғыстағы өздеріңіздің Ұлы Жеңістеріңіздің алпыс жылдық мерейтойын атап өтулеріңізді қалаймын!

Сіздердің баршаңызға, сіздердің жақындарыңызға берік денсаулық, бақыт пен игілік тілеймін!

**ДОКЛАД
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ,
ПОСВЯЩЕННОМ 50-ЛЕТИЮ ПОБЕДЫ***

Алматы, 5 мая 1995 года

**ПОБЕДА В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ
– НЕМЕРКНУЩИЙ НАРОДНЫЙ ПОДВИГ**

Уважаемые соотечественники!

Дорогие ветераны войны и труда!

Сегодня у нас огромный и светлый праздник, который вступил на землю Казахстана, государств Содружества, всего мирового сообщества. В необычайно приподнятой и торжественной обстановке мы отмечаем 50-летие Победы в Великой Отечественной войне.

Четыре долгих года, напрягаясь в невероятных усилиях и неся страшные потери, наша страна противостояла мощной военной машине фашистской Германии. Четыре года свинцовые ливни косили ряды защитников Отечества, отзываясь в городах и селах "похоронками" и вдовьими слезами. Четыре года, отказывая себе во всем, тыл слал на фронт эшелоны с военной продукцией. "Мы сломаем хребет фашизму!" – клялись воины в 41-м. "Добьем фашистского зверя в его собственном логове!" – обещали они в 45-м и слово свое сдержали, когда таким же майским днем праздничный салют известил человечество о победоносном окончании самой страшной войны в истории человечества.

Примите же, воины-победители, труженики тыла, мои самые сердечные поздравления с этим Великим днем, оставившим глубокий след в душе каждого из вас, в душах всех наших соотечественников!

С волнением мы видим в этом зале лица фронтовиков, блеск и сияние боевых и трудовых наград и вместе с вами испытываем чувство огромного счастья и волнения. Вы до конца прошли тернистый путь войны, потеряв в боях многих фронтовых друзей. Ваши раны до сих пор саднят и отзываются болью, ваши сердца сжимаются при слове "война". Склоняем головы перед вашим подвигом, который останется в веках! Сегодня мы вспоминаем павших на полях сражений, всех участников войны, которые не дожили до этого славного юбилея. Их волей и мужеством, их подвигами мы клянемся, что будем всегда отстаивать те патриотические идеалы, во имя кото-

---

* Газета "Казахстанская правда", 11 мая 1995 года.

рых они отдали свои жизни. По уточненным данным, 26 миллионов 600 тысяч советских людей погибли в прошедшей войне. Один миллион 200 тысяч человек ушли на фронт из Казахстана, не вернулись более 600 тысяч... Они отдали самое дорогое – свои жизни – за наше будущее, за Родину. Предлагаю почтить их память минутой молчания.

Честно и сполна выполнили свой долг перед Родиной и те, кому выпало жить. Посмотрите, какое созвездие фронтовиков присутствует на сегодняшних торжествах! Здесь Герои Советского Союза, – полные кавалеры ордена Славы, Герои Социалистического Труда, участники Парада Победы на Красной площади. На каждого фронтовика, присутствующего в этом зале, приходится в среднем больше десяти только боевых наград.

Давно уже седина посеребрила ваши головы. Но примечательно, что, несмотря на возраст и старые раны, практически все вы ведете большую общественную работу, оказывая нам неоценимую помощь в воспитании молодежи. Достоинно восхищения, что многие из вас продолжают успешно трудиться.

Здоровья и счастья всем вам, дорогие фронтовики и труженики тыла!

КАЗАХСТАН НА ПОЛЯХ СРАЖЕНИЙ

На земле Казахстана не полыхали сражения Великой Отечественной, тем не менее события, которые происходили на всех ее этапах, теснейшим образом были связаны с нашей республикой. Свой боевой и трудовой вклад в разгром ненавистного врага внесли миллионы наших соотечественников.

Казахстанцы проявили героизм уже в первые часы войны – на рассвете 22 июня 1941 года. Всю яростную мощь первого удара гитлеровских войск по Советскому Союзу, как известно, приняла Брестская крепость, среди защитников которой были и наши земляки.

Адский вой пикирующих самолетов, разрывы фугасов и мин, пулеметный огонь, непрекращающиеся атаки пехоты и техники фашистов, долгие часы и дни без сна и пищи – ничто не могло сломить брестских героев. О мужестве и беспримерной стойкости, проявленных казахстанцами К. Семинченко, Р. Хабибуллиным, И. Дедовских, А. Байжигитовым, Г. Жуматовым, В. Фурсовым, помнят их боевые друзья, написано немало страниц.

В те дни у нас на Родине о героизме земляков ходили легенды. Их имена были у всех на устах. Сотни тысяч казахстанцев осаждали военные комиссариаты с требованием отправить на фронт.

Не будет преувеличением сказать, что республика тогда превратилась в мобилизационный центр страны. Десятки дивизий, бригад, отдельных частей были сформированы в Казахстане. Они воевали на всех фронтах, испытав и горечь поражений, и радость побед.

Знаю, как много скрыто для ветеранов в названиях, овеянных ратной славой, – 8-я, 27-я, 73-я гвардейские, 151-я, 387-я стрелковые дивизии.

100-я стрелковая бригада...

И, конечно же, особняком стоит легендарный подвиг 28 гвардейцев-панфиловцев. Об их мужестве сказано и написано так много, что я вряд ли добавлю какие-то новые слова. Но хотел бы отметить такой момент.

Известные всему миру слова: "Велика Россия, а отступать некуда: позади Москва!" – произнес наш земляк Василий Клочков. Но все ли, особенно молодежь, знают, что политрук был вовсе не кадровым военным?.. До войны он работал в алматинском общепите. И в этом я вижу феномен вашего фронтового поколения. Колхозники, рабочие, счетоводы, журналисты – люди мирных профессий – стали мужественными и стойкими бойцами, показывали ярчайшие образцы величия человеческого духа, ратного таланта и воинской доблести. Объяснить это и просто, и сложно: они противопоставили, казалось бы, непобедимому врагу любовь к Родине, готовность жить и сражаться за нее до последней капли крови.

А какие испытания довелось перенести на фронте нашим женщинам! Сегодня кажется невероятным, но на свои хрупкие плечи они взвалили такие тяготы, которые согнули бы любого батыра. Женщины стояли в едином строю с воинами, не требуя к себе какого бы то ни было снисхождения. Более того, именно их присутствие вдохновляло бойцов, придавало им новые силы. И сегодня среди нас находятся многие их этих героических женщин. Им адресую свои особенно теплые слова приветствия и самых наилучших пожеланий.

Мы с благодарностью вспоминаем и тех, кто мужественно сражался не только на фронтах, но и во вражеском тылу. Свыше трех тысяч наших земляков партизанами громили фашистов в России, на Украине, в Белоруссии, Югославии, других странах, героически сражались в рядах движения Сопротивления.

Наша молодежь должна воспитываться в верности Родине, быть готовой к защите Отечества так же, как это делали наши деды и прадеды. Мне очень бы хотелось, чтобы воины наших молодых Вооруженных сил стали вашими достойными наследниками, дорогие ветераны, чтобы они знали поименно тех, кто покрыл себя немеркнущей славой в боях с немецкими захватчиками. Пусть будут для них не документальными эпизодами, а живыми примерами люди из легенды – дважды Герои Советского Союза Т. Бигельдинов, Л. Беда, С. Луганский, И. Павлов и Герои Советского Союза Н. Абдиров, М. Маметова, А. Молдагулова, И. Съянов, А. Сухамбаев, Б. Момышулы и многие другие. Пусть учатся они верности присяге у недавно получивших высшие степени отличия республики "Халық Қаһарманы" и знаки Золотой Звезды, поныне здравствующих и присутствующих в этом зале воинов К. Кайсенова, А. Кулакова, М. Таипова и всех казахстанцев – участников войны.

Ярким свидетельством того, что мы сохраняем свою признательность фронтовикам, участникам войны, является изданная у нас Книга памяти Казахстана. Читая собранные в ней документы, невольно ловишь себя на

мысли: и где только, по каким городам и весям, а чаще всего в чистом поле, не захоронены останки наших земляков. Сталинград и Псков, Харьков и Подмосковьё, Прибалтика и Польша, Словакия и Югославия, Германия и Франция... Да, война не прошла по Казахстану гусеницами гитлеровских танков, но и здесь нет города, поселка или аула, где эта война не оставила бы своих печальных следов.

ВСЕ ДЛЯ ФРОНТА, ВСЕ ДЛЯ ПОБЕДЫ!

Мы не можем не помнить того, что происходило в те суровые годы в тылу. Тысячи рабочих и крестьян из Казахстана ушли на фронт. Вместо них на невероятно трудную, бессонную, голодную вахту встали женщины и дети, инвалиды и пенсионеры. Затем на подмогу им пришли переселенцы из оккупированных районов страны. Заработали эвакуированные предприятия. Но и у них был острейший дефицит кадров. При этом на селе складывалось просто катастрофическое положение: глава каждой семьи – на фронте. Не было техники, не было и надежного помощника – коня. Однако как много поразительных фактов узнаешь, когда познакомишься с хроникой тех лет, да и просто сверяешь их с собственными воспоминаниями!

Люди трудились тогда по 12–14 часов. Был лозунг: "За минуту ты должен сделать то, что до войны делал за час", и он неукоснительно выполнялся. Разумеется, были и жесточайшая дисциплина, и принуждение. Но люди и без принуждения проявляли образцы высочайшей организованности.

За короткие сроки в цветной металлургии Казахстана были открыты десятки рудников, шахт и обогатительных фабрик, первые очереди Усть-Каменогорского и текелийского свинцово-цинковых комбинатов. Затем вступили в строй Актюбинский ферросплавный завод, металлургический завод в Темиртау, Гурьевский нефтеперегонный завод. Продукция рудного Алтая, чимкентский и лениногорский свинец, балхашская медь, актюбинские ферросплавы и хромиты, карагандинский уголь, эмоинская нефть – все безостановочно шло на нужды фронта.

А вот пример из сельскохозяйственного производства. В лютом 1941-м году Казахстан в условиях острейшего дефицита рабочих рук убрал зерно на площади, превышающей хлебный клин предвоенного 1940 года более чем на миллион гектаров. Добавлю, что за годы войны республика дала государству почти пять миллионов тонн товарного хлеба, свыше 200 тысяч тонн картофеля, около двух миллионов тонн сахарной свеклы, много другой важнейшей продукции. Если опять-таки сравнить потенциал военный и сегодняшний и учитывать, что люди, по сути, осваивали целину, то остается диву даваться: неужели такое было возможно? Но ведь это реальные данные!

В пережитых казахстанцами событиях тех лет есть и огромный нравственный аспект. Республика стала родным домом для миллионов людей из России, Украины, Белоруссии, других республик, чьи жилища были сожжены или разрушены, кто вынужден был искать убежище вдали от пепелища родного очага. Я не раз убеждался, что они не забыли сердечное гостеприимство, с которым в лихую военную годину встретил их казахский народ. Не просто встретил, а разделил с беженцами свой кров и хлеб.

Особенно трогательной была забота об эвакуированных детях. Многие казахские семьи только за первый год войны усыновили более полутора тысяч сирот. Большинство из них теперь – наши соотечественники, работают вместе с нами и вместе с нами строят завтрашний день Казахстана, ставшего им родиной.

Историческая правда требует сказать и о представителях тех народов, которые были насильственно депортированы в Казахстан, о ссыльных и трудармейцах. Несмотря на тяжелейшие испытания, благодаря теплоте и радушию жителей Казахстана они пустили здесь корни и своим напряженным трудом многое внесли в победу.

Годы Великой Отечественной войны отмечены чрезвычайно плодотворными контактами союзных республик в сфере науки и культуры. Интеллектуальная элита нашей страны была тогда пополнена крупнейшими деятелями, плодотворно и насыщенно работавшими совместно с казахстанцами во имя победы.

Прежде всего хотел бы отметить, что во весь голос тогда заявила о себе и наша отечественная наука. Настоящий подвиг ученого, спасшего, возможно, и многие ваши жизни, совершил Каныш Сатпаев. Он участвовал в открытии и промышленной разработке в Центральном Казахстане месторождения марганцевых руд. Значение этого для фронта трудно переоценить, поскольку единственное действующее тогда марганцевое месторождение на Украине было захвачено врагами.

Вообще говоря, армия громила врага техникой и боеприпасами, которые содержали четыре пятых казахстанского свинца, две пятых меди, две третьих молибдена.

Рядом с представителями казахстанской науки в годы войны встали такие крупные российские ученые, как академики Н. Цицин, А. Григорьев, М. Заводовский. В Алма-Ате работал в то время и выдающийся ученый, президент Академии наук СССР В. Комаров, который посвятил свою деятельность военным проблемам. Кстати, он говорил в свое время о том, что совместная работа с казахстанскими учеными по мобилизации ресурсов республики на нужды обороны уже в ближайшее время принесет положительные результаты и будет способствовать не только разгрому врага, но и еще большему развитию народного хозяйства и культуры Казахстана. Эти слова оказались пророческими.

Огромный вклад в победу внесли культура, наши общие со всеми республиками духовные ценности. Причем это был взаимообогащающий процесс. На всю страну звучали голос Джамбула и его легендарные слова: "Ленинградцы, дети мои". А в Алма-Ате силами Центральной объединенной киностудии создавались фильмы: "Два бойца", "Фронт", "Она защищает Родину", "Жди меня", "Воздушный извозчик" и другие киношедевры, оказавшие большое влияние на гражданское становление миллионов людей и, если хотите, на достижение победы.

В нашей столице работали и творили С. Эйзенштейн, В. Пудовкин, А. Толстой, С. Маршак, К. Паустовский, Л. Орлова, С. Прокофьев, В. Луговской и другие деятели литературы и искусства. Они многое сделали для подготовки национальных кадров, высоко ценили нашу культуру, с огромным уважением относились к традициям и языку казахского народа.

Хотел бы подчеркнуть, что участие Казахстана в Великой Отечественной войне настолько многообразно, а вклад казахстанцев в победу настолько велик, что охватить все грани этой темы в одном докладе попросту невозможно.

Можно сказать с уверенностью, что военные планы врага сокрушила дружба всех наших народов. Расчет Гитлера на успех был построен на том, что с началом войны начнутся межнациональные распри. Мало кто знает, что фашисты именно в этих целях выбрасывали десант на запад Казахстана, который постигла бесславная гибель. А местный житель Байшуган Бектуралиев повторил подвиг Ивана Сусанина. Диверсанты убили его, поняв, что он уводит их группу в ложную сторону.

Дружба народов, их взаимопомощь – самое надежное средство преодоления трудностей. Это истина на все века!

ПОМНЯ О ПРОШЛОМ, ДУМАТЬ О БУДУЩЕМ

Уважаемые участники собрания! Уроки истории нам важны не только для оценки пройденного пути, но и для выбора надежных ориентиров движения в будущее.

Победа в Великой Отечественной войне вызвала огромный духовный подъем людей, изменила характер народного хозяйства, науки, культуры республики. Если взглянуть масштабно на ход социально-экономического, общественно-политического развития Казахстана в течение этого полувека, мы неизбежно придем к выводу, что война, принеся неисчислимые беды, инициировала вместе с тем и совершенно новые для союзных республик процессы, круто изменила судьбы целых народов.

В послевоенные годы Казахстан жил общей со всей страной жизнью: ликвидировал разруху, строил жилье, школы и больницы, осваивал целину. Казалось, жизнь налаживается, и вот-вот наступит долгожданная эра всеобщего процветания. Кто мог подумать тогда, что наши лидеры, непререка-

емые ортодоксы в своих политических и экономических воззрениях ведут государство в исторический тупик. Они не уловили вовремя, что весь мир переходит на новый уровень научно-технического прогресса и не последовали за изменяющимся миром, а держали страну за железным занавесом. В этом нет вины талантливому нашему народу.

В результате мы получили то, что получили: культ личности сменился эпохой волюнтаризма, плавно перешедший в стагнацию и застой. Им на смену, в свою очередь, пришла перестройка, запомнившаяся людям безуспешной попыткой властей предрержащих навести косметический лоск на потрескавшемся фасаде командно-административной системы. Апрельский ветер перемен 85-го года к началу 90-х перерос в неуправляемую бурю, которая смела обветшавшие политическую и экономическую системы, разметала некогда великую державу, искорежила судьбы тысяч, миллионов людей.

Приведу пример из некогда закрытых досье. Радужная статистика скрывала отнюдь не отрадные факты: уже с 50-х годов началось неуклонное падение темпов роста валового национального продукта бывшего Союза ССР. Страна, в которой пятая часть населения была занята в сельском хозяйстве, не могла прокормить себя.

Получается, что, совершая виток по спирали, мы фактически шли по кругу не вверх, а вниз. А пламенные заверения наших лидеров в том, что нынешнее поколение людей будет жить при коммунизме, были самообманом, сладкой, убаюкивающей сказкой, не более. Возможно, улови вовремя наши вожди начавшийся спад и сползание к застою, наша общая судьба сегодня была бы другой. Но этого не произошло – не позволяла господствующая, но исторически обреченная система, не позволял собственный менталитет тогдашних руководителей. Знаю, что неприятно об этом слушать вам. Признаюсь, и мне больно говорить об этом. Но я обязан сказать правду, чтобы убедить людей в необходимости реформ, необходимости данного нелегкого, но нужного нашей стране пути. Знаю, что этот путь не всем до конца понятен. Я верю, что мы выведем Казахстан из кризиса.

Я говорю это к тому, что из истории надо извлекать уроки, делать соответствующие выводы. В противном случае мы обречены вечно барахтаться в трясине общественно-политических и социально-экономических неурядиц.

Сейчас у нас уже сложился четкий курс, приверженность которому казахстанцы выразили в ходе состоявшегося десять дней назад референдума. Получив в свой адрес тысячи телеграмм, я понял, что этот курс поддерживается и старшим поколением. Спасибо вам за это великое доверие!

Референдум сблизил людей. Показал их единодушие, когда речь зашла о главных ценностях: о согласии, дружбе, мире и процветании. Всенародная поддержка возложила на меня тяжелейший груз ответственности за судьбу всех казахстанцев. Спасибо всему народу Казахстана, спасибо вам,

ветераны, за поддержку. Все буду делать, что в моих силах, чтобы не разочаровать вас, дорогие соотечественники.

НА ПУТЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РЕФОРМЫ

Прежде всего, уважаемые участники собрания, нам предстоит продолжить работу по реформированию экономики. Прекрасно знаю, какая тяжесть свалилась в последние годы на ваши плечи. Острое экономического кризиса больно прошлось по казахстанским семьям, урезая их бюджеты и многолетние трудовые накопления.

Должен сказать, что мы постарались амортизировать негативное воздействие кризиса на вас, фронтовиков и тружеников тыла. Ответственно заявляю: ни в одной республике бывшего Союза нет стольких льгот, сколько их предоставлено ветеранам в Казахстане.

Хотел бы также отметить, что по мере стабилизации экономической ситуации в стране мы и впредь будем делать все, чтобы в первую очередь поправить положение ветеранов войны. Мы усилим адресную поддержку всех социально уязвимых слоев населения, окажем помощь тем, кто не может активно включиться в ход рыночных процессов.

Возвращаясь к проблемам экономики, отмечу, что в результате проведения умеренно жесткой финансовой политики удалось обуздать обвальные инфляционные процессы, добиться относительно устойчивого курса национальной валюты. Став практически конвертируемым, тенге помог укрепить старые хозяйственные связи между отечественными и зарубежными товаропроизводителями. Начало текущего года ознаменовалось замедлением спада производства в индустрии, все больше земель в республике отводится под создаваемые крестьянские, фермерские или коллективные хозяйства.

Знаю, что вас, участников войны и тружеников тыла, как и всех казахстанцев, волнует прежде всего самое ближайшее будущее – какие перемены ожидают нас сегодня, завтра, в текущем году?

Перед Правительством поставлена задача – к концу нынешнего года остановить спад производства и создать условия для экономического роста. Это будет достигнуто за счет поддержания макроэкономической стабильности, повышения платежеспособного спроса, активизации инвестиционной деятельности.

Правительство будет продолжать умеренно жесткую финансово-бюджетную и денежно-кредитную политику, осуществлять курс на либерализацию внешнеэкономической деятельности, реформирование отношений и форм собственности и формирование рыночной инфраструктуры, усиление финансового и валютного контроля.

Хочу отметить, что главной целью инвестиционной политики в текущем году является завершение объектов жизнеобеспечения – электроэнерге-

тики, транспорта и связи, переработки сельскохозяйственной продукции, а также приоритетных объектов со строительной готовностью не ниже 80–85 процентов.

Намечаемая реформа предприятий связана с неизбежными мерами по санации и банкротству малоэффективных и убыточных производств, которые, как вы понимаете, отвлекают из бюджета огромные средства.

КРЕПИТЬ ОБЩЕСТВЕННУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ И МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ

Продолжая метафору о том, что армия – это скелет общества, можно сказать – сегодня наше общество представляет собой слепок с той многонациональной армии, которая пятьдесят лет назад освобождала Европу от фашизма.

В самом деле, в Казахстане, помимо казахов, живут и трудятся представители едва ли не всех народов бывшего Союза, остановивших коричневую чуму. Взять хотя бы наше собрание: в этом зале в числе убеленных сединами ветеранов сидят казахи и русские, украинцы и татары, уйгуры и поляки, белорусы и немцы, люди многих других национальностей.

Все это говорю к тому, чтобы еще раз напомнить, что мы живем в многонациональной стране. А опыт мирового развития учит, что основной проблемой, которую приходится решать государствам с таким составом населения, является проблема поддержания гражданского мира и межнационального согласия.

Говоря об итогах прошлой войны, мы должны помнить, что ее причиной стал фашизм. Кучка политических авантюристов пришла в Германии к власти, пообещав народу немедленный земной рай. Придя к власти, они бросили свой народ в огонь войны, принеся неисчислимые страдания другим народам. Эта авантюра закончилась крахом. Так всегда кончает человеконенавистническая политика.

Фашизм начинается с шовинизма, национализма. Начинается с ложного патриотизма: "Люблю свой народ, не нравятся другие народы". Даем ли мы сегодня острую оценку тем, кто ведет такую политику? Думаю, что недостаточно.

Разжиганию межнациональной розни мы должны сказать нет, в каких видах это бы ни проявлялось.

Определяющим условием межнациональной стабильности все же является желание и готовность разных этносов проявлять терпимость, прислушиваться друг к другу, идти ради этой великой цели на взаимные компромиссы. Поверьте, любые, даже самые грандиозные идеи не стоят и ломаного гроша, если их реализация требует человеческой крови, слез и страданий.

Мы всячески поощряем стремление людей пить из родников своих национальных культур, воспитывать детей и внуков в духе многовековых традиций своих народов. Но мы давали и будем давать отпор любым проявлениям сепаратизма и национал-шовинизма, в какие бы одежды они ни рядились. Казахстан никогда не должен стать ареной межнациональных раздоров. Мы этого не допустим.

Дорогие ветераны – фронтовики и труженики тыла! Я с неизменной благодарностью воспринимаю поддержку вами осуществляемых у нас политических и социально-экономических реформ, курса на сохранение мира и межнационального согласия. Надежной опорой мне служат слова, завещанные фронтовиками и высказанные в Книге памяти Казахстана: "Дружба наших народов – это историческое предназначение. Об этом надо вспоминать бы нам почаще, проникнуться, жить этим, а не подбрасывать по тому или иному вздорному поводу охапки сушняка в костер нетерпимости и вражды. Не ради такой жизни мы, бывшие фронтовики, полвека назад, водрузив Знамя Победы над рейхстагом, спасли Родину от фашистского порабощения".

Верные слова, и я говорю вам за них огромное спасибо.

ЗА МИР БЕЗ ВОЙН И НАСИЛИЯ

Недавно мне довелось вновь просмотреть кадры кинохроники, которые снимались полвека назад в такие же майские дни – Красная площадь в Москве, улицы возле Белого дома в Вашингтоне и Таймс-сквер – в Нью-Йорке, Триумфальная арка и парижские бульвары, площадь перед Уайт-холлом и Букингемский дворец в Лондоне. Киноархивы донесли до нас и кадры, снятые в других столицах и городах Европы, наших союзных республик, в том числе в Алма-Ате, и даже черно-белая кинолента передает цвета радости, всеобщего ликования. Невольно поймал себя на мысли: как же похожи эти разные люди. А ведь это действительно так: они были очень похожи, потому что их объединяли совместно пережитые горести и радости, озарял свет надежды – построить после победы новый мир без насилия и вражды. Но, вопреки мечтам и настроениям победителей, этого не произошло.

Вчерашние союзники вновь стали врагами в войне нового типа – "холодной". Началась безудержная гонка вооружений, грязная кампания взаимных обвинений и инсинуаций. Волны насилия из-за раздела сфер влияния между так называемыми "социалистическим и капиталистическим лагерями" стали накатываться на целые континенты. Появилась страшная угроза уничтожения человечества накопленным ядерным арсеналом.

Уж так распорядилась история, что только сейчас, спустя полвека, мы получили шанс одновременно извлечь уроки из пройденного испытания и ответить на тот же вопрос, который стоял в 1945-м – каким должен быть

мир? И только сейчас мы можем реально осуществить мечты победителей – построить новый, безопасный и демократичный мировой порядок.

Мы связаны и сегодняшней реальностью. Горькая правда состоит в том, что и после "холодной войны" продолжаются конфликты на территории бывшей советской империи, в Восточной Европе, других уголках планеты. И какому из современных государств не дано остаться в стороне от них, независимо от того, далеко или близко полыхают локальные войны. Все они отзываются острой болью в наших сердцах за погибших, за разрушения, за горе матерей. Буквально несколько недель назад мы хоронили сыновей нашей страны, павших смертью храбрых на таджикско-афганской границе. Такого в конце XX века быть не должно.

Поэтому так актуальна общая задача построения новой всеобъемлющей структуры взаимоотношений, на основе которой должно быть возведено здание международной безопасности и прогресса.

Глубоко символично, что Казахстан уже проявил свою добрую волю: молчит Семипалатинский ядерный полигон, закрытый в 1991 году в одностороннем порядке одним из первых президентских указов. Полным ходом идут работы по ликвидации имеющегося ядерного оружия. Я считаю, что вполне реально сделать так, чтобы прошедшие первые полвека ядерных испытаний стали и последними в мировой истории.

На достижение мира и согласия направлены все решения, принятые по нашей инициативе в рамках Содружества Независимых Государств. В частности, на последней – алматинской встрече глав государств был принят предложенный нами меморандум о мире и стабильности в СНГ.

Война в Европе отгремела 50 лет назад. Но, строго говоря, она не закончилась даже с выводом последнего советского солдата из Восточной Европы, когда страны "социалистического лагеря" и государства Балтии обрели подлинную независимость. Ибо ни с той, ни с другой стороны, равно ответственных за разжигание "холодной" войны, не прозвучало слов покаяния за содеянное.

Мы в долгу и перед репрессированными и депортированными советскими народами, сотнями тысяч узников ГУЛага. Да, Советский Союз распался, и требовать ответа вроде бы не с кого. Однако остались постсоветские государства – бывшие советские республики. Мир ждет от них этих очищающих слов.

С этой трибуны я официально заявляю, что Казахстан глубоко сожалеет о случившейся трагедии, затормозившей, быть может, мировое развитие, о произволе, искалечившем многие людские судьбы, и протягивает руку дружбы всем государствам, готовым к открытому и честному диалогу. Обещаю, что наша страна будет стремиться предотвращать малейшую возможность возврата к тоталитарному прошлому, делать все от нее зависящее, чтобы планета больше не знала войн "холодных" или "горячих".

Только что я вернулся из поездки в Англию, Францию и Россию, куда был приглашен на празднование Победы. В юбилейных мероприятиях в Лондоне, Париже и Москве приняли участие главы примерно 80 государств и делегации ветеранов из многих стран мира. Мои встречи и беседы с премьер-министром Англии Мейджором, президентом Франции Миттераном, Шираком, вице-президентом США Гором, канцлером ФРГ Коелем, президентом России Ельциным и другими еще раз подтвердили добрые отношения и доверие к Казахстану этих лидеров. Стабильность власти в Казахстане вызывает желание смело инвестировать капитал в нашу страну. И я с огромным удовольствием передаю вам, дорогие фронтовики, всем гражданам Казахстана поздравления и выражения искреннего стремления к плодотворному и мирному сотрудничеству во имя процветания наших народов.

Завершая свое выступление, хочу обратиться к молодому поколению казахстанцев. В конечном счете, именно ради вашего счастья, юноши и девушки, ради самой возможности жить на этой земле ваши отцы и деды громили врага в смертельной схватке. Не все получилось так, как виделось им в минуты отдыха между боями, не все, о чем мечтали, сложилось в послевоенной жизни.

Но сегодня у нас есть шанс продолжить некогда начатое ветеранами дело, построить, образно говоря, башню радости и счастья, и я очень хочу, чтобы она, не в пример вавилонской, была прочной и, выдерживая любые бури, стояла многие века. А это во многом зависит от вас, молодых, от вашего желания и умения включиться в процессы преобразования нашего общества. Уверен, что найду в вас союзников, смогу опереться на вашу энергию, инициативу и оптимизм.

Дорогие наши ветераны, наши отцы и деды! Время идет неумолимо, и ряды ваши редуют. Уходят люди, имеющие великие заслуги перед историей, пронесшие через свою жизнь святую веру в свои идеалы, люди одновременно и счастливой, и трагической судьбы. Счастливой – потому что они были душевно чистыми, целеустремленными, не теряли оптимизма и бодрости, веры в жизнь. Ваше поколение – поколение неслышимых, одолевших фашизм и небывалую хозяйственную разруху. Но оно и трагическое поколение, которому пришлось пережить крушение своих былых идеалов и символов былой жизни.

Но, может быть, стоит, отбросив сомнения, посмотреть вперед? Да, в прежнюю систему была вложена ваша жизнь. Однако она, продемонстрировав высочайшие технические достижения в делах вооружения и космоса, оказалась неспособной удовлетворить элементарные и повседневные потребности людей, обладая при этом шестой частью земной суши со всеми известными человечеству богатствами природы и подземных недр.

Мы все дальше отставали даже от стран, которые не имели ничего, кроме рук своего народа, – ни подземных кладовых, ни большой территории. Со-

гласен, жизнь была пусть бедной, но устойчивой, предсказуемой, и многих это устраивало. Но для государства, потенциально одного из самых богатых в мире, это было позором и не могло долго продолжаться.

Великая Отечественная война была выиграна жизнью и кровью миллионов людей. Но следом экономическое соревнование было проиграно социалистической системой окончательно и бесповоротно, унизив вчерашних победителей в глазах остального мира – побежденных и недавних соратников по оружию. Тоталитарный режим не мог обеспечить достойную жизнь своим гражданам и потому легко развалился при первом формальном поводе. В итоге, условно говоря, третья мировая война оказалась выигранной без пушек и танков.

В этом нет никакой вашей вины. Это произошло из-за исторической несостоятельности старой системы, это были ошибки времени, той эпохи, которая отходит в прошлое. Социализм как общественная формация не состоялся перед миром. Сейчас мы строим новое государство и новое демократическое общество, экономической основой которого станет социальное рыночное хозяйство, доказавшее свою эффективность в XX веке во многих странах мира.

Не прерывая связь времен, уважая ваш выбор и приверженность прожитому вами, взяв из нашего общего прошлого все полезное для будущей жизни, мы, наше нынешнее поколение, надеемся в скором времени доказать свою историческую правоту и твердо верим, что докажем.

Стало крылатым выражение: "День Победы – праздник со слезами на глазах". Но я хочу завершить свой доклад на оптимистической ноте.

Желаю, чтобы вы, дорогие ветераны, увидели своими глазами процветающий суверенный Казахстан и отпраздновали шестидесятый юбилей вашей Великой Победы в Великой войне!

Желаю всем доброго здоровья, счастья и благополучия вашим близким!

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ОЧЕРЕДНОМ ЗАСЕДАНИИ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ШТАБА
ПО ПРОВЕДЕНИЮ ОПЕРАТИВНО-ПРОФИЛАКТИЧЕСКОГО
МЕРОПРИЯТИЯ "ПРАВОПОРЯДОК"***

Алматы, 12 мая 1995 года

**ГЛАВНЫМ ПРОФИЛАКТИЧЕСКИМ ФАКТОРОМ БЫЛО
И ОСТАЕТСЯ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НЕОТВРАТИМОСТИ НАКАЗАНИЯ
ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ**

Начатая два месяца назад работа по наведению конституционного порядка в стране не ослабевает. Должный общественный порядок был обеспечен при подготовке к референдуму и в день его проведения, в майские праздники.

Порядка стало больше. Теперь гораздо спокойнее обстановка на улицах и в общественных местах. Снижена на 11 процентов уличная преступность, грабежей и разбоев стало меньше соответственно на 14 и 11,2 процента. И нельзя ни в коей мере допустить сворачивания борьбы с тяжелым социальным злом.

Однако половина преступлений пока не раскрывается. К примеру, в Карагандинской области раскрываемость тяжких видов преступлений составляет только 38 процентов. В Алматы раскрыто лишь 19 процентов грабежей, менее половины умышленных тяжких телесных повреждений. Не лучше положение и в других регионах. В Северо-Казахстанской области раскрываемость грабежей составила 26 процентов, в Павлодарской – 28, Карагандинской – 23 процента. В целом по республике пока остаются нераскрытыми 161 убийство, 129 изнасилований, 507 умышленных тяжких телесных повреждений, более 3500 грабежей и разбоев, 7810 квартирных краж. Чувствуя безнаказанность, уголовный мир совершает новые, все более дерзкие и опасные преступления. Почти на четверть возросла рецидивная преступность. Очень важно вести правовую пропаганду и воспитание граждан в духе уважения к законам. Но главным профилактическим фактором было и остается обеспечение неотвратимости наказания за совершенное преступление. Поэтому упор надо сделать на повышение эффективности оперативно-следственной деятельности правоохранительных органов. Большой действенности мы ждем и от работы участковых милиционеров. Она должна быть поставлена в центр всей профилактической деятельности милиции. Следует восстановить в полном объеме статус опорных пунктов правопорядка, как это уже сделано с передвижными пунктами милиции.

Предлагаю рассмотреть эти проблемы отдельно на очередных заседаниях штаба.

---

* Газета "Казахстанская правда", 13 мая 1995 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА АЗАМАТТАРЫНА ҮНДЕУІ*

Алматы, 26 мамыр 1995 жыл

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЯДРОЛЫҚ ТАРИХЫНДАҒЫ СОҒҒЫ НҮКТЕ

Қымбатты отандастар!

Біздің жерімізде атом қаруын сынау және орналастырумен байланысты Қазақстан тарихындағы ұзақ кезеңге түпкілікті нүкте қойылатын болады: бұрынғы Семей полигонының аумағында соңғы ядролық заряд жойылады.

Ұзақ жылдар бойы көп қасірет шеккен Қазақстан халқы халықаралық атом безгегінің бүкіл ауыртпалығын көтеріп келді. 45 жыл бойына дерлік Семей даласында 459 ядролық жарылыс, соның ішінде ауада 113 жарылыс жасалды. Радиоактивтік сәуле алған жарты миллионнан астам қазақстандықтардың денсаулығы ядролық жанталаса қаруланудың құрбандығына шалынды. Біздің халқымызға келтірілген орасан зор материалдық және моральдық зиянды есептеп шығу мүмкін емес.

Әлбетте, істің мұндай жайы республиканың тұрғындарын да, оның Президентін де қатты толғандырғаны ақиқат. Зардап шеккендердің тән және жан азабы, біздің басымызға төнген өткір семсер қаупі осының бәрін мені ақылға жеңдіруге, өз жүрегімнің үніне құлақ салуға ден қойғызды: 1991 жылы тамызда өз Жарлығыммен Семей ядролық полигонын жапқызым.

Алайда, қырғиқабақ соғыстың аса қатерлі мұрасы – біздің жерімізде бұрынғы әскери ведомстволары полигон жабылғанға дейін орнатқан соңғы ядролық заряд сақталып келді. Осы қауіптің бар екенін сол кезде Қазақстан және Ресей мамандарының шағын ғана тобы білді. Бірақ соған қарамастан, мен, мемлекет басшысы ретінде оны жоюдың жолдарын үнемі ойластырып келдім. Тіпті ең соңғы болса да, ядролық жарылыс жасаудың қажет емес екендігі тұрғысынан менің тапсырмам бойынша адамдардың және қоршаған ортаның қауіпсіздігі үшін зарядты жоюдың нұсқалары әзірленді. Осының нәтижесінде мамандар оңтайлы шешім қабылдады – зарядты кәдімгі қопарғыш құрылғысының көмегімен жару ұйғарылды. Бұл орайда, ядролық жарылыс болмайды, радиацияның және рентген сәулесінің пайда болу мүмкіндігі толық жойылады. Ядролық заряд мамырдың аяғы – маусымның алғашқы онкүндігінде жойылмақ.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 27 мамыр 1995 жыл.

Зарядты бөлшектеу жөнінде жұмыстың бүкіл барысын, мен қатаң қадағалап отырдым. Сөйтіп, бұл күндері осынау бірегей операцияны аяқтау туралы ақпарат үнемі маған келіп түсіп жатты. Ал, Қазақстан әскерилердің және мамандардың іс-қимылдарына қатаң бақылау жасауды қамтамасыз етті.

Құрметті қазақстандықтар! Бірнеше күндерден кейін ресейлік және қазақстандық мамандардың күш-жігерімен біздің мемлекетіміздің ядролық тарихына соңғы нүкте қойылады. Шынайы тәуелсіздік алғаннан бері біз осы мақсатқа табанды да дәйекті түрде жүріп келдік. 1991 жылғы желтоқсанда қабылданған Алматы декларациясын еске алайықшы. Бұл кезде ядролық қаруы бар республикалар осы қаруға бірлескен бақылау жасау тұтқасын бірден айқындаған болатын. Содан кейін біз Лиссабондағы бесжақты хаттамаға қол қойдық. Мұнда біз стратегиялық шабуыл қару-жарақтарын қысқарту және шектеу туралы шартты орындау жөніндегі өзімізге жауапкершілік алдық. 1993 жылы тағы да бір тарихи оқиға болып өтті – Қазақстан ядролық қару-жарақты таратпау жөніндегі шартқа қосылды, міне сол кезден бастап біз ядролық қаруы жоқ мемлекетке айналдық. Қарусыздану жөніндегі біздің принципті айқындамамызды дүниежүзілік қоғамдастықтың қолдап отырғаны туралы біздің ядролық державалардан алған қауіпсіздік кепілдігі көрсетіп отыр.

Қазақстан өзінің халықаралық міндеттемелеріне әрдайым адал. Биыл сәуірдің аяғында ажал сепкіш соңғы оқтұмсықтар республика аумағынан өкетілді. Енді қазір қазақстандықтар атом жарылысы қаупінен қорықпауына болады.

Ядролық қаруды жоюмен байланысты біздің еліміз бұрынғыдан да едәуір күшті бола түсетініне еш күмән жоқ. Өзіміздің бейбітшілік пен ынтымақтастық саясатына адалдығымызды көрсете келіп, біз туған үйімізге тыныштық пен тұрақтылықтың рухын орнатып қана қоймай, сонымен бірге барлық елдермен тең құқықтық және жемісті сұхбат жүргізу үшін есігімізді айқара аштық, қоғамды реформалауды, демократиялық, өркендеген мемлекет құрудың жолына нық аяқ бастық.

Соғыс өртінің түтіні шалмаған мөлдір таза аспан өздері үшін қасиетті болып табылатын барлық қазақстандықтар мені қолдайтынына берік сенемін. Өйткені, ертеңгі күнге сенімді болудан, тыныш жұмыс істеп, балаларды өсіріп, үйдің шырағын сөндірмеуден асқан бақыт жоқ.

Қымбатты қазақстандықтар, біздің еліміз өзімізге берілген тарихи мүмкіндікті барынша толық пайдаланатынына және өркениетті дамудың даңғыл жолына шыға алатынына сенемін. Сіздерге бейбітшілік, игілік, бақыт, жақсылық пен тыныштық тілеймін.

ОБРАЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА КО ВСЕМ ГРАЖДАНАМ РЕСПУБЛИКИ*

Алматы, 26 мая 1995 года

ПОСЛЕДНЯЯ ТОЧКА В ЯДЕРНОЙ БИОГРАФИИ КАЗАХСТАНА

Дорогие соотечественники! Под длительным этапом в истории Казахстана, связанным с испытанием и размещением на нашей земле атомного оружия, подводится окончательная черта: на территории бывшего Семипалатинского полигона будет уничтожен последний ядерный заряд.

Долгие годы многострадальный народ Казахстана переживал на себе всю тяжесть международной атомной лихорадки. В течение почти 45 лет в семипалатинских степях было произведено 459 ядерных взрывов, в том числе 113 – в атмосфере. Здоровье полумиллиона подвергшихся радиоактивному облучению казахстанцев было принесено в жертву безумной ядерной гонке. Не поддается подсчету колоссальный материальный и моральный ущерб, нанесенный нашему народу.

Естественно, такое положение вещей не могло устроить ни жителей республики, ни ее Президента. Неизбывная боль пострадавших, острый меч, занесенный над нашими головами, побудили меня прислушаться к голосу разума, голосу своего сердца: в августе 1991 года я своим указом закрыл Семипалатинский ядерный полигон.

Однако наша земля продолжала хранить страшное наследство холодной войны – последний, заложенный военными ведомствами бывшего Союза еще до закрытия полигона ядерный заряд.

О существовании этой опасности в то время знал лишь узкий круг казахстанских и российских специалистов, и, тем не менее, я, как Глава государства, постоянно думал о необходимости ее ликвидации. Поскольку о ядерном взрыве, пусть даже последнем, не могло быть и речи, по моему поручению прорабатывались варианты безопасного для людей и окружающей среды уничтожения заряда. В результате специалистами было принято оптимальное решение – ликвидировать заряд с помощью обычного взрывного устройства. При этом верного взрыва, как такового, не будет, полностью исключена возможность утечки радиации и рентгеновского излучения.

---

* Газета "Казахстанская правда", 27 мая 1995 года.

Устранение ядерного заряда произойдет в конце мая – первой декаде июня.

Весь ход работ по расконсервации заряда находился под моим неослабным наблюдением. И в эти дни информация о завершении уникальной операции регулярно ложится на мой рабочий стол. Таким образом, Казахстан обеспечивает жесткий контроль за действиями военных и специалистов.

Уважаемые казахстанцы! Через несколько дней усилиями российских и казахстанских ликвидаторов будет поставлена последняя точка в ядерной биографии нашего государства. С обретением подлинной независимости мы настойчиво и последовательно шли к этой цели. Вспомним Алматинскую декларацию, принятую в декабре 1991 года, когда республики, обладающие ядерным оружием, сразу же определили механизмы совместного контроля над ним. Затем мы поставили подпись под Лиссабонским пятисторонним протоколом, приняв на себя ответственность за выполнение Договора о сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений. В 1993 году произошло еще одно историческое событие – Казахстан присоединился к Договору о нераспространении ядерного оружия и именно тогда, по сути, стал безъядерным государством. О поддержке мировым сообществом нашей принципиальной позиции в вопросах разоружения свидетельствуют гарантии безопасности, полученные нами от ядерных держав.

Казахстан твердо привержен своим международным обязательствам. В конце апреля нынешнего года последние смертоносные боеголовки были вывезены с территории республики. Отныне казахстанцы могут не опасаться атомного джинна, который всегда грозил вырваться на волю.

Не подлежит сомнению, что с ликвидацией ядерного оружия наша страна станет гораздо сильнее. Продемонстрировав свою приверженность политике мира и сотрудничества, мы не только привнесли дух спокойствия и стабильности в наш родной дом, но и широко открыли двери для равноправного и плодотворного диалога со всеми странами, твердо встали на путь реформирования общества, построения демократического, процветающего государства.

Твердо верю, что меня поддерживают все казахстанцы, для которых высшей ценностью является чистое, незамутненное пожаром войны небо. Ибо нет большего счастья, чем быть уверенным в завтрашнем дне, спокойно работать, растить детей, поддерживать огонь в семейном очаге.

Дорогие казахстанцы! Надеюсь, что наша страна в полной мере воспользуется предоставленным нам историческим шансом и выйдет на магистральный путь цивилизованного развития. Желаю всем вам мира, благополучия, счастья, добра и спокойствия.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ БҰҰ-НЫҢ ҚАРУСЫЗДАНУ ЖӨНІНДЕГІ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Женева, 8 маусым 1995 жыл

ЖАҢА ҒАСЫР БОСАҒАСЫН АДАМЗАТ АЛАҢСЫЗ АТТАСЫН

Қазақстанның қарусыздану жөніндегі конференцияға байқаушы ретінде қабылдануы, мерзімі жағынан бұрынғы Семей ядролық полигонындағы соңғы ядролық зарядты жоюмен тұспа-тұс келуінде зор мағына жатыр. Қазақстанның қарусыздану саласындағы қадамдары дүниежүзілік жетекші мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың жоғары бағасына ие болды және ол баршаға белгілі. Оған АҚШ, Ресей Федерациясы, Англия, Қытай және Франция тарапынан қауіпсіздік пен аумақтық біртұтастығы жөнінде кепілдік берілгені де кездейсоқ емес.

Ал менің сессиядағы сөзімнің мақсаты – "қарусыздану және дүниежүзілік қауіпсіздік процестерінің жаңа үндеулерін және көзқарасын білу". Немесе, басқаша айтқанда, дүниежүзілік қарусыздану және ғаламдық қауіпсіздік процесі бүгінгі таңда, 90-шы жылдардың ортасында қандай деңгейде екенін аңғару. Және де ғасыр соңына қарай жаңа үндеулерге қандай жауап іздеу керек екенін біліп отыру.

Қарусыздану мақсатының қарусыздану процесінен сырт жатқаны да даусыз. Бақшашы тек қана гүл өсірумен айналысса, бұл әлі де жеткілікті емес. Егер ол аспанға қарап отырмаса, дауыл мен бұршақ оны қапы қалдырары сөзсіз.

Сондай-ақ, қарусыздану процесі тиімділігінің өлшемін қоғам мен адамзат осы процестен тысқары саладан – жасампаздық саласымен, даму саласынан енгізген кезде ғана жөн болмақ. Қарусыздану процесінің табысты өтуі біздердің оқтұмсықтар мен ракета ұшырғыштарды, танкілер мен зеңбіректерді қанша пайызға қысқартқанымызбен емес, қайта қарапайым адамдарға арналған игіліктерді өндірудің қаншалықты өскенімен өлшенеді.

Шынайы қауіпсіздік қару-жарақ мөлшері азайған жерде емес, қайта балалар дүниеге көп келетін, оларды аналар көп табатын және олар өз ұрпағының болашағы үшін алаңдамайтын жерде орнамақ. Қарусыздану процесінің табысты болуы ең алдымен халықаралық қауіпсіздік жүйелерімен

* "Егемен Қазақстан" газеті, 10 маусым 1995 жыл.

байланысты және сол жүйелердің тиімділігімен айқындалады. Осыдан жеті жыл бұрын 1988 жылғы мамырда өткен қарусыздану жөніндегі үшінші арнайы сессияда қарусыздану бірнеше қуатты елдердің жеке ерекше жауапкершілігі ғана емес, қайта барлық мемлекеттердің бірлескен ісі деп атап көрсетілген болатын.

Осы идеяны бұдан да кең мағынада таратып айтқан жөн: халықаралық қауіпсіздіктің тиімді ғаламдық жүйесін құру барлық мемлекеттердің бірлескен ісі, ал қарусыздану осындай "бүкіл дүниежүзілік бірлескен істің" түпкілікті нәтижесі болып табылады. Егер қарусыздануға осындай көзқарас арқылы келетін болсақ, онда біз бүгінгі таңда бірнеше өте елеулі проблемалардың толғағы жеткенін аңғарамыз.

Бірінші проблема – халықаралық қауіпсіздіктің қазіргі жүйесі мен қарусыздану процесі қаншалықты тиімді?

Егер халықаралық қауіпсіздіктің сапасы туралы бейбіт халықтың алаңсыздануының объективті көрсеткіші ретінде – босқындардың санына қарай бағалайтын болсақ, онда дүние жүзінде соңғы он жылдың ішінде олардың саны талай жүздеген есе көбейіп кетті.

Егер 1983 жылы дүние жүзінде тұрғындары өз аумағынан қашып шыққан тоғыз ел, ал босқындар саны 50 мың болса, қазір мұндай мемлекет 31-ге, ал босқындар саны талай миллионға жетіп отыр.

Сонымен, қарусыздану және халықаралық қауіпсіздік процестерінің тиімділігіне баға берген кезде, соңғы ондаған жылдардың ішінде дүниежүзілік жанжал әлеуеті едәуір өсіп, ол бұрынғыдан гөрі шиеленісті болып отырғанын мойындамасқа амал жоқ. Және бүгінгі таңда осы әлеует тек қана ядролық қарулар мен жаппай қырып-жою құралдарының дәстүрлі көрсеткішіне ғана келіп тіреліп отырған жоқ. Ал соңғы ширек ғасырдың ішінде тек соған ғана басты назар аударылып келген болатын.

Шиеленістің өскелең процесін тоқтата алмай отырғанда қазіргі халықаралық қауіпсіздік жүйесін тиімді деп есептеу қиын екені де даусыз.

Қарусыздану және халықаралық қауіпсіздік жүйесін құру процестері соғыстан кейінгі 40 жылдың ішінде өзінің табысы елеулі болғанын көрсетіп отыр. Алайда 80-інші жылдардың ортасынан бастап біз мүлдем жаңа дүниежүзілік процестерге – КСРО-ның ыдырауына, Варшава шарты ұйымының таратылуына және басқа да тенденцияларға куәгер болып отырмыз. Ал мұның орын алуы халықаралық қауіпсіздіктің қазіргі жүйелерін құру кезінде еске алынбаған болатын.

Сөйтіп, қазіргі халықаралық қауіпсіздік жүйесі мен оның ауқымында жүргізіліп жатқан қарусыздану ісі қайта ой елегінен өткізуді және елеулі түрде жетілдіруді талап ететіні барған сайын айқын болып отыр.

Мұның соңғысына Балқандағы барған сайын өрши түсіп отырған жанжал куә бола алады. Бұл шиеленіс ошағы жалындап жатыр, халықаралық қауіпсіздік ұйымдарының барлық күш-жігеріне қарамастан ол біздің көз алдымызда баяғыда-ақ оқшау шиеленістен аймақтық жанжалға айналды. Оның

үстіне таяудағы уақыттың ішінде оның құрлықтық ауқымдағы жанжалға айналып кететін қаупі бар.

Ал осындай жанжал ошағын ең бастапқы кезеңде аймақтық деңгейде басу керек екені әбден айқын болып отыр. Және мұны аймақтық қауіпсіздіктің тиімді жүйелерінің күшімен жасау керек. Сонда біз қазір бұрынғы Югославиядан көріп отырғанымыздай, аймақтық шиеленістің құрылықтық және ғаламдық жанжалға ұштасып кетуінің ықтималдылығы едәуір кемитін болады.

Бұдан сексенінші-тоқсаныншы жылдарда бізге белгілі болып отырған үндеулерге жауап ретінде халықаралық қауіпсіздік және қарусыздану процестерінің жүйесін құру бізден жаңа көзқарасты қажет ететіні көрініп отыр.

Екінші проблема – осы ғасырдың аяғына қарай дүниежүзілік жанжал әлеуетін өзгертудің қандай тенденциялары бар?

Егер аймақтық, құрылықтық және ғаламдық халықаралық қауіпсіздік жүйелері мен осының ауқымында қарусыздану процесі негізінен алғанда оған кіретін елдер мен мемлекеттер тобының экономикалық және стратегиялық мүдделерінен туындайтынын мойындасақ қана бұған жауап табуға болады.

Тарих бізге халықаралық қауіпсіздік жүйесі әрқашан да оған қатысушы елдердің бірлескен мүдделерін және ең алдымен – экономикалық, сондай-ақ, геэкономикалық, геоқаржылық және геостратегиялық мүдделерін түсінуге негізделіп құрылғанын көрсетеді.

Сондықтан ғасырдың аяғына қарай дүниежүзілік шиеленіс әлеуетінің өзгеру тенденциясы, 90-шы жылдардың аяғындағы дүниежүзілік геэкономикалық тенденциялармен айқындалатын болады.

Соңғы ондаған жылдардың ішінде ғаламдық геэкономикалық тенденция үш ірі жаңа әлемдік шаруашылық орталықтарының – Солтүстік Америкадағы, Батыс Еуропадағы және Оңтүстік-Шығыс Азиядағы орталықтардың құрылуымен байланысты екені айқын болып отыр. Келесі ғасырда, сірә, Африка құрылығы да "оянатын шығар". Дүниежүзілік ықпал жасаудың осы үш орталығының негізгі тіректерін нақтылай түсу осы ғасырдың аяғында – келесі ғасырдың басында аяқталатын болады.

Сондықтан дүниежүзілік шаруашылық-экономикалық күштердің жаңа тепе-теңдігін іздестіру дүниежүзілік жаңа стратегиялық тепе-теңдікті, соның ішінде қауіпсіздік жүйелері саласындағы және оның аясында жүріп жатқан қарулану және қарусыздану процестеріндегі тепе-теңдікті іздестіруге әкеліп соғатыны әбден айқын. Егер осы тенденциялар өрши түсетін болса, онда дүниежүзілік шиеленіс ғасырдың аяғына қарай бізге жаңа үндеулер тастап өрістей түсетіні туралы ойлауға барлық негіздер бар.

Бұдан халықаралық қауіпсіздік пен қарусыздану жүйелерін құру жөніндегі "дүниежүзілік бірлескен іс" тоқсаныншы жылдардың соңындағы жаңа үндеулерді соны тұрғыдан көру үшін талдамалар жасауға арналған барлық күштердің басын қазірдің өзінде біріктіруге тиіс.

Үшінші проблема – үшінші әлем өкілдерінің қарусыздану жөніндегі келіссөздерге қатысуы.

Қарусыздану жөніндегі барлық басты келіссөздер әзірге үшінші әлемнің өкілдерінің қатысуынсыз, Шығыс пен Батыстың аса ірі мемлекеттерінің арасында өткізіліп келгені баршаға аян. Ал осындай көзқарас тоқсаныншы жылдардың аяғында қаншалықты тиімді болмақ?

Бізге Еуразияның кіндігінен, Батыста Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі ұйымға және НАТО-ның ресурстары мен құрылымдарына сүйенген халықаралық қауіпсіздіктің жаңа жүйелерін құру процесі өтіп жатқаны жақсы көрініп отыр.

Ал Шығыста және Оңтүстік-Шығыста Азия елдері – Азия-Тынық мұхит экономикалық ынтымақтастығының форумына қатысушылар, сірә, саяси және әскери өзара қимыл жасауды өздерінің жеке құрылымдарының аясынан іздейтін болса керек.

Еуразиядағы бірқатар елдердің – Солтүстікте Ресейден бастап, Оңтүстікте Үндістанға дейін, бұған бұрынғы КСРО-ның Орталық Азия республикаларын, Иран мен Пәкістанды қоса алғанда, олардың әзірге не Шығысқа, не Батысқа қосылмайтынын аңғару қиын емес.

Еуразия орталығының бойлық меридианы бойынша орналасқан біртұтас геосаяси елдер белдеуі "айқынсыздық белдеуі" немесе "күту белдеуі" деп атауға болады.

Осы "айқынсыздық белдеуіне" енетін елдердің ішкі алуан тектілігіне қарамастан, олар Азиядағы немесе Еуразиядағы күштердің тепе-теңдігіне ғана емес, сонымен қатар дүниежүзілік геосаяси тепе-теңдікке ықпал ете алатын ықтимал ресурстар тұрғысынан алғанда, өзінше біртұтас топты құрайды.

Еуропадағы, әсіресе Азиядағы қауіпсіздік проблемалары, Батыс Еуропадағы және Оңтүстік-Шығыс Азиядағы дүниежүзілік шаруашылық орталықтарының арасындағы өзара іс-қимыл проблемалары осы геосаяси "айқынсыздық белдеуі" елдерінің өз айқындамасына және бағдарына қарай елеулі түрде айқындалатын болады.

Осы елдердің ішінде Ресей ең аса ірісі және ең қуаттысы екені сөзсіз. Сондықтан да оның таңдауы Еуразиядағы тұрақтылық пен өзгерістерді елеулі түрде айқындайтын болады. Жалпы алғанда Ресейдің таңдауының үш нұсқасы бар. Біріншісі – Батыс Еуропа құрылымдарына қосылу, бірақ оны әзірге мұнда жібермей отыр. Екіншісі – Шығыс Азия ұйымдарына қосылу, бірақ онда да оны тосып отырған жоқ. Және үшіншісі – "айқынсыздық белдеуіндегі" барлық елдерді жинап алып, олардың теңдігі негізінде ерекше топты – Еуразия құрылымындағы қауіпсіздіктің үшінші жүйесін құру.

"Айқынсыздық белдеуіндегі" басқа Азия елдерінің екі ғана таңдауы бар – Шығыс тобына қосылу немесе өзінің қауіпсіздік жөніндегі үшінші жүйесін құрып, соның аясында қарусыздану мәселесін шешу.

Еуразиядағы қауіпсіздік және қарусыздану жүйесінің өзгеру проблема-сы КСРО ыдырағаннан кейін және Варшава шарты ұйымы таратылғаннан кейін тағы да бір жаңа қырға ие болды. Ол бұдан бұрын бой көрсетпеген еді. Бұрынғы социалистік лагерьдің жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің көпшілігі бүгінгі таңда ең алдымен ұлттық қауіпсіздіктің өзіндік жеке ресурстарын құру туралы ойластыруда.

Осы жаңа фактор "жаңа дербес қауіпсіздік" ретінде айқындалады. Ол, осы елдердегі қарулардың өсуімен бірге жүретіні сөзсіз. Әлбетте өзіне және өзінің Қарулы Күштеріне ең алдымен сеніп барып, содан кейін ғана әлдебір қауіпсіздік жүйесіне және қарусыздану процесіне қатысуға сенуге болады. Бұл орайда қарусыздану процесін кейбір елдер өз қаруларын жаңғыртудың құралы ретінде пайдалануы да мүмкін екенін естен шығармаған жөн.

"Жаңа дербес қауіпсіздіктің" осындай жағдайы халықаралық қауіпсіздік жүйесі құрылысының мүлдем басқа схемасын көздейді. Бұл тұста енді осындай жүйелерді жоғарыдан құру жолы жұмыс істемейді. Осыған орай өзінің Қарулы Күштерін біртіндеп құру, содан кейін қауіпсіздіктің аймақтық жүйесін құру, ал бұдан соң халықаралық қауіпсіздіктің қазіргі құрылықтық және ғаламдық жүйелеріне және қарусыздану жөніндегі тиісті процестерге ену оңтайлы болмақ.

Бұдан келіп жаңа геосаяси жағдайдың халықаралық қауіпсіздік жүйелерін құру және қарусыздану процесінде дамушы елдерге, немесе үшінші әлем елдеріне жаңа рөл атқаруды жүктейтіні туындайды.

Уақыттың өзі Біріккен Ұлттар Ұйымынан және қарусыздану мен халықаралық қауіпсіздіктің басқа да дүниежүзілік құрылымдарынан қамқорлық жасауға және аймақтық қауіпсіздіктің тиімді жүйелерін ең алдымен құруға, ал соның негізінде қазіргі бар құрылымдарды өзгертуге немесе халықаралық қауіпсіздіктің жаңа құрылықтық құрылымдарын құруға басты назар аударуды талап етіп отыр.

Еуразия құрылығындағы қауіпсіздік проблемаларына талдау жасау үшінші әлем елдерінің немесе дамушы елдердің қарусыздану жөніндегі барлық келіссөздер процесіне тең дәрежеде қосылуға тиіс екенін көрсетіп отыр. Мұның өзі үлкен мемлекеттерге тән осындай процестерді басы артық әсіре дәріптеуіне жол бермейді. Сөйтіп, ол қауіпсіздік пен қарусызданудың халықаралық жүйесі арқылы жаңа үндеулерге соны көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Халықаралық қауіпсіздік пен қарусызданудың жоғарыда аталған үш проблемаларына деген өз көзқарасымызды басшылыққа ала отырып, Қазақстан қауіпсіздік пен қарусыздану жүйесін құрудың барлық процестеріне Еуразиядағы халықаралық ынтымақтастықтың барлық деңгейінде мақсатты түрде және белсене қатысып келеді.

Біріншіден, бұл үш Орталық Азия мемлекеттерінің – Қазақстанның, Өзбекстанның, Қырғызстанның Кіндік Азияда бейбітшілік пен тұрақтылықты қолдау жөніндегі күш-жігерін біріктіру саясаты.

Екіншіден, халықаралық қауіпсіздік пен қарусыздану саласындағы ТМД шеңберіндегі Қазақстанның бөлсенді бірігу саясаты.

Үшіншіден, бұл Қазақстанның Азиядағы өзара іс-қимыл мен сенім шаралары жөніндегі кеңесті шақыру жөніндегі бастамасы. Бұл қауіпсіздік пен ынтымақтастықтың қазіргі заманғы құрылымдарын құру жөніндегі ұзақ мерзімді жұмыс. Оның аясында кезі келгенде Азия құрылығында қарусыздану жөніндегі келіссөздер бастауға болады.

Төртіншіден, бұл Қазақстанның Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйымның жұмысына, "Бейбітшілік үшін әріптестік" бағдарламасына, Ядролық қаруды таратпау жөніндегі шартқа, Стратегиялық шабуыл құралдары – 1 келісіміне, сондай-ақ, қарусыздану жөніндегі комиссиялары аясындағы жұмыстарға қатысуы.

Қазақстан өзінің халықаралық қауіпсіздік және қарусыздану мәселелері жөніндегі барлық сыртқы саяси қадамдарында жаңа көзқарастың жоғарыда аталған принциптерін басшылыққа алады.

Алғашқысы – "Қазіргі халықаралық қауіпсіздіктің жүйелерін жетілдіру және жаңаларын құру арқылы соны геоэкономикалық тенденцияларды түсінуден – қарусызданудағы жаңа тәсілдерді іздестіру".

Екіншісі – "Құрылықтық қауіпсіздік жүйелерін жақсарту және өзгерту арқылы құрылықтық-қауіпсіздік жүйелерін құрудан – ғаламдық қауіпсіздік жүйелерін жетілдірудің тиімді процестерін іздестіру".

Халықаралық қауіпсіздік пен қарусызданудың жаңа көзқарасын әзірлеуге деген осындай тәсіл тоқсаныншы жылдардың соңындағы – келесі ғасырдың басындағы соны мүдделерге балама жауап табуға мүмкіндік береді.

Осы жалпы мәселелерді шешіп алмайынша, біз әрқашанда қарусызданудың жеке практикалық мәселелері аясында кедергілерге, күтпеген жайларға және шешілмейтін түйіндерге кездесе беретін боламыз.

Қарусыздану жөніндегі конференция осы мәселелерді шешуден ешқайда кете алмайды. Өйткені оны өмірдің өзі алға қойып отыр. Сөйтіп, кезі келгенде оған лайықты жауап табылады.

Ол Қазақстанның халықаралық қауіпсіздік және қарусыздану саласындағы практикалық іс-қимылы ең алдымен осы саладағы барлық халықаралық шарттар мен келісімдерді сөзсіз және толық орындауға бағытталғанын ерекше атап көрсетті. Оларға республика қол қойған болатын және оларға қатысып келеді.

Еліміздің осы орайдағы істері өзін оң қырынан көрсетуде.

Қазақстан ТМД елдерінің ішінде бірінші болып осыдан бес жылдай бұрын өз аумағынан барлық тактикалық ядролық қаруды алып шықты. Ол Лиссабон хаттамасына қатысушы елдердің алғашқысы болып ядролық қаруды таратпау жөніндегі шартқа ядросыз мемлекет мәртебесімен қосылып, Семей ядролық полигонын жапты.

Биылғы сәуір айында республика ауқымынан 1200-ден астам ядролық құрылықаралық баллистикалық ракеталардың оқтұмсықтары шығарылды.

Мамырдың 31-інде Семей полигонындағы жер астында қалған соңғы ядролық заряд жойылды.

Сөйтіп, Қазақстан жері ядролық қарудан толық тазартылды. Менің елімнің нақ осы практикалық қадамдары және біздің барлық қол қойылған халықаралық келісімдерге деген бекем адалдығымыз бізге халықаралық қауіпсіздік және қарусыздану проблемалары қандай болмақ және оның жаңа тәсілдері қандай негізде іздестірілмек? – деген сұрақ қоюымызға мүмкіндік беріп отыр. Сондықтан біздің осындай берік айқындамамыз менің өзіме де, өзгелерге де жоғары айтылған сұрақты қоюыма негіз береді.

Әрине, осы үш проблеманы шешу осы сессияға қатысушылардың және жалпы алғанда қарусыздану жөніндегі конференцияның құзыры шеңберінен шығып жатуы да мүмкін. Осыны айқын сезіне білу маған, сессияға қатысушыларға өтініш жасауға мүмкіндік беріп отыр. Өйткені мен қарусыздану процестеріндегі нақты табыстар ең алдымен осы залда отырғандардың барлығының жеке күш-жігеріне, бай тәжірибесіне және дарынына байланысты екеніне сенімдімін. Бейнелеп айтсақ, "қарусыздану және қауіпсіздік жөніндегі дүниежүзілік бірлескен іске тынымсыз қызмет ететіндердің барлығының" күш-жігеріне байланысты.

Нақ осы үш проблеманы алға қоюдың өзі, кей тұстарда қарусызданудың қазіргі заманғы процестерін дәстүрлі түрде түсіну шеңберінен шығып жататыны да рас. Бірақ қарусыздану проблемаларын жаңа үндеулерге сәйкес көре білуді кеңейту, қарусыздану түсінігінің дәстүрлі шеңберінен шыға білу, жаңа көзқарастың негіздерін іздестіру мен үшін өз сөзімнің міндеттерін айқындап берді.

80-ші – 90-шы жылдардағы терең дүниежүзілік өзгерістермен байланысты жаңа жағдай қарусыздану жөніндегі конференцияның алдына жаңа үндеулерді алға тартып отыр. Осы жаңа үндеулердің алдында құрқол, қарусыз болмас үшін, оны дұрыс түсіну үшін біз халықаралық қауіпсіздік пен қарусыздану проблемаларына деген жаңа көзқарасты табуға тиіспіз.

Сонымен, жаңа жағдайдағы қарусыздану – бұл жаңа үндеулерге деген жаңа көзқараспен қарулануды көздейді. Бұған лайықты жауап біріккен күш-жігер арқылы табылатынына сенім білдіремін.

Конференция аясында ядролық сынауларға тыйым салу жөніндегі арнайы комитеттің қайта құрылуын құптап, осы саладағы көпжақты келіссөздердің басталуын қанағаттанғандықпен атап өтемін.

Қазақстанда талай мыңдаған километр қашықтықтағы жер асты құбылыстарын тіркеуге қабілетті қазіргі заманғы үш сейсмикалық станса орналасқан. Осы стансаларды мониторингтің ғаламдық желісіне қосуды ұсынамын. Мұның өзі бақылаудың тиімді құралына айналар еді.

Ядролық сынауларға мораторийді тиісті шартқа қол қойғанға дейін ұзарту жөнінде ядролық мемлекеттерге үндеу жасауға, ал сынауды жалғастырып отырғандарды мораторийге қосылуға шақырамын.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА КОНФЕРЕНЦИИ ООН ПО РАЗОРУЖЕНИЮ*

Женева, 8 июня 1995 года

ДЕЛА КАЗАХСТАНА ГОВОРЯТ САМИ ЗА СЕБЯ

Представляется глубоко символичным тот факт, что принятие Казахстана в качестве наблюдателя на конференции по разоружению почти совпало по времени с уничтожением последнего ядерного заряда на бывшем Семипалатинском ядерном полигоне.

Шаги Казахстана в сфере разоружения вообще получили высокую оценку ведущих мировых держав и международных организаций и хорошо известны. Не случайно ему даны гарантии безопасности и территориальной целостности от США, Российской Федерации, Англии, Китая и Франции.

Цель же моего выступления на этой сессии – "новые вызовы и новое видение процессов разоружения и мировой безопасности". Или другими словами – на какой стадии процесс мирового разоружения и глобальной безопасности находится сегодня, в середине 90-х годов, и на какие новые вызовы нам надо будет искать ответы к концу века.

Очевидно, что цели разоружения лежат за пределами процесса разоружения. Плохо, когда садовник занят только цветами. Если он не смотрит на небо – гроза и град застанут его врасплох.

Точно так же и критерии эффективности процесса разоружения приносятся обществом и человечеством извне этого процесса – из сферы созидания, из сферы развития.

Успешность процесса разоружения измеряется не только тем, на сколько процентов мы сокращаем боеголовки и ракетоносители, танки и пушки, а еще и тем – на сколько выросло производство благ для простых людей. Подлинная безопасность – не там, где уменьшается количество вооружений, а там, где больше появляется детей, где матери, больше рожая их, не беспокоятся за будущее своего потомства.

Успешность процесса разоружения в первую очередь связана и определяется эффективностью существующих международных систем безопасности. Еще семь лет назад на третьей специальной сессии по разоруже-

---

* Газета "Казахстанская правда", 10 июня 1995 года.

нию в июне 1988 года отмечалось, что разоружение – это не исключительная ответственность нескольких могущественных стран, а совместное предприятие всех государств.

Эту идею следовало бы развернуть в более широком контексте: совместным предприятием всех государств является построение эффективной глобальной системы международной безопасности, а разоружение – это один из конечных результатов работы такого "всемирного совместного предприятия". И если посмотреть на процесс разоружения с такой точки зрения, то мы увидим, что уже сегодня назревает несколько очень серьезных проблем.

Проблема первая – насколько эффективны существующие системы международной безопасности и процессы разоружения?

Если судить о качестве международной безопасности по таким объективным показателям тревожности мирного населения, как число беженцев, то их количество в мире за последние десять лет выросло в сотни раз. Так, если в 1983 году в мире было 9 стран, из которых бежали 50 тысяч жителей, то десять лет спустя таких государств стало уже 31, а счет беженцев идет на миллионы.

Таким образом, в оценках эффективности процессов разоружения и международной безопасности мы должны иметь мужество признать, что за последние десятилетия мировой конфликтный потенциал значительно вырос и стал намного выше. И сегодня становится очевидным, что этот потенциал не сводится только к традиционным показателям ядерных вооружений и средств массового уничтожения, упор на сокращение которых делался в последнюю четверть века.

Не менее очевидно и то, что существующие системы международной безопасности трудно считать эффективными, если они не останавливают процессов роста напряженности.

Процессы разоружения и строительства систем международной безопасности в течение 40 послевоенных лет демонстрировали свою значительную успешность. Однако с середины 80-х годов мы стали свидетелями совершенно новых мировых процессов – распада СССР, роспуска Организации Варшавского договора и других тенденций, возможность которых при создании нынешних систем международной безопасности не учитывалась.

И теперь все более становится ясным, что существующие системы международной безопасности и проводимые в их рамках разоружения нуждаются в переосмыслении и существенном усовершенствовании.

Последним подтверждением этому является все более разгорающийся конфликт на Балканах. Этот очаг полыхает, несмотря на все усилия международных структур безопасности. На наших глазах он уже давно перерос из локального в региональный. И есть опасения, что уже в ближайшее время может превратиться в конфликт континентального масштаба.

По всей видимости, такого рода очаги должны гаситься на самых ранних стадиях – еще на региональном уровне. И делать это надо силами эффективных систем именно региональной безопасности. Тогда вероятность перехода конфликта из регионального в континентальный и глобальный, что мы наблюдаем сейчас в бывшей Югославии, может быть значительно снижена.

Из этого следует, что строительство систем международной безопасности и процессы разоружения для ответа на известные нам вызовы 80-х–90-х годов нуждаются в новом видении.

Проблема вторая – каковы тенденции изменения мирового конфликтного потенциала к концу нынешнего века?

Ответ на этот вопрос можно найти, если признать, что региональные, континентальные и глобальные международные системы безопасности и проводимые в их рамках процессы разоружения возникают в основном на базе экономических и стратегических интересов, входящих в них стран и групп государств.

История дает нам свидетельство того, что системы международной безопасности всегда базировались на осознании совместных интересов стран-участниц, и в первую очередь – интересов экономических, а также геоэкономических, геофинансовых и геостратегических. Поэтому тенденции изменений мирового конфликтного потенциала к концу века в значительной мере будут определяться мировыми геоэкономическими тенденциями конца 90-х годов.

В последнее десятилетие стало очевидно, что глобальные геоэкономические тенденции состоят в образовании трех новых крупных мирохозяйственных центров – в Северной Америке, в Западной Европе и в Юго-Восточной Азии. В следующем столетии, вероятно, "проснется" и Африканский континент. Уточнение основных контуров этих трех центров мирового влияния, видимо, завершится где-то к концу этого века – началу следующего.

Вполне понятно, что этот поиск нового баланса мировых хозяйственно-экономических сил не может не привести к поиску нового мирового стратегического баланса, в том числе и в сфере систем безопасности, и протекающих в их рамках процессов вооружения и разоружения. Если эти тенденции будут нарастать, то есть все основания полагать, что мировой конфликтный потенциал к концу века тоже будет нарастать, предъявляя нам новые вызовы.

Из этого следует, что "мировое совместное предприятие" по строительству систем международной безопасности и разоружению должно уже сегодня собрать все силы для выработки нового видения новых вызовов конца 90-х годов.

Проблема третья – участие представителей третьего мира в переговорах по разоружению.

Общепризнанным фактом является то, что все главные переговоры по разоружению пока проводились между крупнейшими державами Востока и Запада без участия представителей третьего мира. Насколько продуктивным такой подход будет в конце 90-х годов?

Нам из центра Евразии хорошо видно, что на Западе идет процесс строительства новых систем международной безопасности, опирающийся и на Организацию по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), и на ресурсы и структуры НАТО.

А на Востоке и Юго-Востоке азиатские страны – участницы форума Азиатско-Тихоокеанского экономического сотрудничества (АТЭС), по всей видимости, будут искать пути политического и военного взаимодействия в рамках своих собственных структур.

Нетрудно заметить, что целый сплошной вертикальный ряд стран Евразии – от России на севере до Индии на юге, включая центральноазиатские республики бывшего СССР, Иран, Пакистан – пока не примыкает ни к Востоку, ни к Западу.

Этот сплошной геополитический пояс стран, расположенных по вертикальному меридиану центра Евразии – "пояс неопределенности", или "пояс выжидания".

Несмотря на внутреннюю разнородность стран, входящих в этот "пояс неопределенности", они представляют собой довольно цельную группу с точки зрения потенциальных ресурсов влияния не только на баланс сил в Азии или Евразии, но и на мировой геополитический баланс.

Проблемы безопасности в Европе, а особенно в Азии, проблемы взаимодействия между мирохозяйственными центрами в Западной Европе и Юго-Восточной Азии в значительной мере будут зависеть от того, как определят свои позиции и ориентации страны этого геополитического "пояса неопределенности".

Безусловно, крупнейшей и самой мощной из этих стран является Россия. И именно ее выбор в значительной мере будет определять стабильность и перемены в Евразии. В целом у России есть три варианта выбора. Один – присоединиться к западноевропейским структурам, но туда ее пока не пускают. Другой – примкнуть к восточноазиатским структурам, но там ее тоже не ждут. И третий – собрать все страны "пояса неопределенности" на основе их равенства в особую группу – третью систему безопасности на Евразийском континенте.

У остальных азиатских стран "пояса неопределенности" выборов всего два – или идти на восток, или строить свою третью систему безопасности и в ее рамках решать вопросы разоружения.

Проблема трансформации систем безопасности и разоружения в Евразии получила после распада СССР и роспуска Организации Варшавского договора еще один новый аспект, который не проявлялся прежде. Большинство новых независимых государств бывшего социалистического лаге-

ря сегодня в первую очередь думают о создании своих собственных ресурсов национальной безопасности.

Этот новый фактор можно определить как "новую автономную безопасность". Он не может не сопровождаться ростом вооружений в этих странах. Вполне естественно рассчитывать сначала на себя и на свои вооруженные силы, а уже потом на какую-то систему безопасности и на участие в процессе разоружения. При этом не исключено, что процесс разоружения может использоваться некоторыми странами как средство модернизации своих вооружений.

Такое состояние "новой автономной безопасности" предполагает совершенно другую схему строительства систем международной безопасности. Здесь уже не работает путь строительства таких систем сверху. Скорее всего в этом случае более приемлемо будет постепенное строительство собственных вооруженных сил, затем – региональной системы безопасности, а уже потом – вхождение в существующую континентальную и глобальную системы международной безопасности и соответствующие процессы по разоружению.

Из этого следует, что новая геополитическая ситуация задает и новую роль развивающихся стран, или стран третьего мира, в процессах разоружения и строительства систем международной безопасности.

Само время требует от Организации Объединенных Наций и других мировых структур разоружения и международной безопасности делать больший акцент на патронаж и создание в первую очередь эффективных систем региональной безопасности. А уже на их базе трансформировать существующие или создавать новые континентальные структуры международной безопасности.

Анализ проблем безопасности на континенте Евразии показывает, что страны третьего мира, или развивающиеся страны, должны быть на равных включены во все переговорные процессы по разоружению. Это позволит избавиться от присущей большим державам излишней идеологизации таких процессов. И может дать новое видение новых вызовов международным системам безопасности и разоружения.

Исходя из собственного видения обозначенных выше трех проблем международной безопасности и разоружения, Казахстан целенаправленно и активно участвует во всех процессах строительства систем безопасности и разоружения на всех уровнях международного сотрудничества в Евразии.

Во-первых, это политика интеграции усилий трех центральноазиатских государств – Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана – по поддержанию мира и стабильности в Центральной Азии.

Во-вторых, это активная интеграционная политика Казахстана в рамках СНГ в сфере международной безопасности и разоружения.

В-третьих, это инициативы Казахстана по созыву совещания по взаи-

модействию и мерам доверия в Азии. Это – долгосрочная работа по созданию современных структур безопасности и сотрудничества, в рамках которых со временем можно будет начать переговоры по разоружению на Азиатском континенте.

В-четвертых, это участие Казахстана в работе ОБСЕ, в программе "Партнерство во имя мира", в ДНЯО, СНВ-1, а также и в рамках комиссии по разоружению.

Казахстан во всех своих практических внешнеполитических шагах по вопросам международной безопасности и разоружения исходит из двух обозначенных выше принципов нового видения.

Первое – "от понимания новых геоэкономических тенденций через совершенствование существующих и строительство новых систем международной безопасности – к поиску новых подходов к разоружению".

Второе – "от строительства систем региональной безопасности через улучшение и трансформацию континентальных систем безопасности – к поиску эффективных процессов совершенствования систем глобальной безопасности".

Такой подход к выработке нового видения международной безопасности и разоружения позволит найти адекватные ответы на новые вызовы конца 90-х годов – начала следующего века.

Без решения этих общих вопросов мы всегда в рамках частных практических вопросов разоружения будем наткаться на барьеры, неожиданно и неразрешимые узлы.

Конференция по разоружению не сможет уйти от решения этих вопросов, которые ставит сама жизнь, и со временем найдет достойные ответы.

Практические действия Казахстана в сфере международной безопасности и разоружения нацелены в первую очередь на безусловное и полное выполнение всех международных договоров и соглашений этой сферы, которые республика подписала и в которых участвует. Ее дела говорят сами за себя.

Казахстан первым из стран СНГ почти пять лет назад вывез со своей территории все тактическое ядерное оружие. Он первым из стран – участниц Лиссабонского протокола присоединился к ДНЯО со статусом безъядерного государства, закрыл Семипалатинский ядерный полигон.

В апреле нынешнего года завершился вывод с территории республики свыше 1200 единиц ядерных боеголовок межконтинентальных баллистических ракет. 31 мая уничтожен последний оставшийся под землей Семипалатинского полигона ядерный заряд.

И теперь казахстанская земля полностью свободна от ядерного оружия.

Именно эти практические шаги моей страны и наша твердая приверженность всем заключенным международным соглашениям позволяют нам ставить вопросы о том, как, на какой основе может быть осуществлен по-

иск новых подходов к проблемам международной безопасности и разоружения. Именно такая наша твердая позиция дает мне основание задавать себе и другим те вопросы, которые прозвучали выше.

Конечно, решение трех этих проблем в чем-то может выходить за рамки компетенции участников нынешней сессии и конференции по разоружению в целом. Именно это ясное осознание позволяет мне обратиться к участникам сессии, так как я уверен, что реальные успехи процесса разоружения в первую очередь зависят от личных усилий, богатого опыта и таланта всех присутствующих в этом зале, всех, образно говоря, неутомимых "работников мирового совместного предприятия по разоружению и безопасности".

Постановка этих трех проблем в чем-то может выходить также за рамки традиционных представлений о современных процессах разоружения. Но ведь именно в расширении видения проблем разоружения в соответствии с новыми вызовами, именно в выходе за традиционные рамки понимания разоружения, в поиске основ нового видения я и обозначил задачу своего выступления.

Новая ситуация, связанная с глубинными мировыми переменами 80-х –90-х годов, выдвигает перед конференцией по разоружению новые вызовы. Чтобы не оказаться безоружными перед этими новыми вызовами, чтобы их правильно опознать, мы должны найти новое видение проблем международной безопасности и разоружения.

Таким образом, в новых условиях разоружение – это вооружение новым видением новых вызовов. Уверен, что достойный ответ будет найден общими усилиями.

Приветствую воссоздание в рамках конференции специального комитета по запрещению ядерных испытаний и с удовлетворением отмечаю начало многосторонних переговоров в этой сфере.

В Казахстане расположены три современных сейсмических станции, способных зафиксировать подземные явления на расстоянии в тысячи километров. Предлагаю включить эти станции в глобальную сеть мониторинга, которая может стать эффективным инструментом контроля.

Обращаюсь с призывом к ядерным державам продлить мораторий на ядерные испытания вплоть до подписания соответствующего договора, а к тем, кто продолжает их, – присоединиться к мораторию.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСİNДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 16 маусым 1995 жыл

АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫ – ҰЛТТЫҚ ҚАЗЫНА

Қазір біздің экономикамызда реформалар, қиындықтарға қарамастан, толық қарқынымен жүріп жатса да, әлеуметтік салада, атап айтқанда, денсаулық саласында бізде дағдарысты құбылыстар жүйелі сипатқа ие болып отыр. Өкінішке қарай, нарықтық қатынастарды игеру процесіне бұл сала әзірше ене алмай келеді.

Мұның себебі көп. Мұнда бұрынғы көзқарастардың "салқыны" да бар. Өтпелі кезеңнің қиын жағдайында әлеуметтік саланың ауқымдылығы мен маңыздылығы жете бағаланбай, басымдылық принципі бойынша емес, қалдық принципі бойынша қарастырылып келді.

Қазір бір көтерілген даму деңгейі қоғам өмірінің барлық проблемаларына жиынтық көзқарасты талап етеді. Менің ойымша, осы салада қордаланып қалған көптеген мәселелерді шешу жолдарын бірлесе отырып белгілеуге болады. Өз тарапымнан мен олардың практикада жүзеге асырылуы үшін барлық шараларды қолданамын.

Кеңеске қатысушылар, алдағы кәсіби мерекелеріңізбен құттықтай отырып, сіздерге және басқа да барлық медицина қызметкерлеріне қиын, қоғамға соншалықты қажет қызметте жаңа табыстарға жете беруге тілектестік білдіремін.

Баяндама мен сөйленген сөздерде, саладағы істердің жайына жеткілікті дәрежеде терең талдау жасалды. Көптеген пікірлермен келісуге болады. Бүкіл жүйенің жұмысын жоспарлау мүлдем қасаң түрде жүргізіліп отыр. Мұның бюджет қаржысын жөнсіз шашыратуға әкеп соқтыруы кәдік. Медиктердің шаруашылықты ұтымды түрде жүргізіп, науқастарға сапалы қызмет көрсетуге деген экономикалық мүдделері жоқ тәрізді көрінеді. Ал 1989 жылы ғана денсаулық сақтау саласына шаруашылықты жүргізудің жаңа тетігін енгізу басталған болатын. Әрине, ол кезде бұл іске деген көзқарас көнерген айқындама тұрғысынан жүзеге асырылып жатты. Бірақ қазір, жаңа ақиқат шындықтарды ескере отырып, жаңғырту бағдарламасына түзетулер енгізуге

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 маусым 1995 жыл.

болатын еді ғой. Алайда Қаржы министрлігі бұл бағдарламаның күшін жоюмен шектеліп, "астаудағы сәбиді суымен қоса төге салыпты". Бұл жылдар ішінде денсаулық сақтау саласының ұйымдастырушылары саланы басқарудың экономикалық әдістерінің негізін үйреніп, нарыққа дайындықпен келе алатын шамалары болды.

Басқа да көптеген оң элементтер практикада қолданыс таппай отыр. Бір кездері Денсаулық сақтау министрлігі денсаулық сақтау саласын дамыту мен жетілдірудің ұлттық бағдарламасын жасаған болатын. Оған прогресшіл реформаторлық идеялар – меншік формасының көп укладтылығын дамыту, басым бағыттардың сан алуандығы және оларды мақсатты-бағдарламалы тұрғыдан қаржыландыру, еңбекке ақы төлеуді қайта құру және басқалар енгізілген болатын. Ал бұл идеялардың бәрі қазір қайда?

Немесе кадрларды даярлауға байланысты мәселе. Республикада қанша және қай бағдарда мамандар даярлау қажеттігін әлі күнге дейін білмейді.

Денсаулық сақтау саласының даму келешегі туралы сөз еткенде халықтың денсаулығын сақтау үшін, жүйенің жұмыс істеуі үшін жауапкершіліктің бүкіл салмағын кімнің қалайтынын нақты айқындау керек. Осы заманғы қоғамда ұлттық генофондты сақтау үшін жауапкершілікті тек мемлекет қана көтеруге тиіс емес. Әлбетте, халықтың денсаулығын қалпына келтіру және нығайту үшін жағдайлар жасауда, ең алдымен әлеуметтік әлсіз топтарды қорғауда, ұлттық денсаулық сақтау саласын дамыту саясатын қалыптастыруда оған маңызды рөл жүктеледі.

Мемлекет шет елден дәрі-дәрмектерді сатып алуда, сондай-ақ медициналық техника мен дәрі-дәрмектерді өндіретін кәсіпорындар салушыларды қаржыландыруда және оларға үкіметтік кепілдіктер беруде.

Ал еңбекке жарамды халыққа медициналық қызмет көрсетуді қаржыландыруға келетін болсақ, онда бұл жауапкершілік жұмыс берушілерге жүктелуге тиіс. Бұдан аз емес, тіпті көп жағдайларда жеке адамның денсаулығы оның өзіне де байланысты. Егер осы үш бірдей міндет нақты өмірде жүзеге асатын болса, онда біз, халықтың денсаулығын сақтау ісінде, денсаулық сақтау саласын нарықтық қатынастарға көшіруде оң нәтижелер күте аламыз. Бұл міндеттерді шешудің көзқарастары мен принциптерін біз тұтастай алғанда сараптап қойдық. Міне, бұл заң күші бар, "Азаматтарды медициналық сақтандыру туралы" Жарлықты шығаруға мүмкіндік берді. Егер істі сауатты да жігерлі түрде қолға алса, онда біз тағы бір рынокты – медициналық қызмет рыногын өркендетіп, сайып келгенде, бұл саланы нарықтық өзгерістер процесіне қоса аламыз.

Қаржы құрылып жатқан міндетті медициналық сақтандыру қорына және оның жергілікті жерлердегі бөлімшелеріне мемлекеттік кәсіпорындар, сондай-ақ жеке құрылымдар ретінде жұмыс берушілерден келіп түсетін болады. Бюджет саласындағы қызметкерлерге келетін болсақ, қордың есебіне әлеуметтік сақтандыру органдарының арнаулы қаржы аударылуы көзделген. Аймақтың әлеуетіне байланысты медициналық сақтандырудың енгізілуі мемлекеттік бюджетті қаржыландыруға қосымша қаржының 30 пайызы-

нан 50 пайызына дейін бөлуге қол жеткізеді. Алдын ала есептеулер мынаны көрсетіп отыр, бұл сома тіпті жұмыстың алғашқы жылының өзінде жоспарланған бюджеттен тыс алты миллиард теңгеден асып түсетінін көрсетті.

Әңгіме, ең алдымен, міндеттерді шектеу және бюджетке түсетін салмақты қайта бөлу туралы болып отыр. Бұдан былай ол толықтай балаларға, мүгедектерге, зейнеткерлерге, созылмалы науқасқа шалдыққан, яғни жұмыс істемейтін және еңбекке жарамсыз адамдарға медициналық қызмет көрсетуге жұмсалатын болады. Саланың технологиялық және дәрі-дәрмекке деген мұқтажын өтеу, адамдар тұратын мекендердің санитарлық және эпидемиологиялық тұрғыдан талапқа сай болуын қамтамасыз ету де соның үлесіне тиеді.

Медициналық сақтандыру қоры мен оның жергілікті жерлердегі құрылымдарын ұйымдастыруға да асқан жауапкершілікпен қарау керек. Бұл тек есеп айырысу қызметін орындап қана қоймай, сондай-ақ жаңа, нарықтық сапа тұрғысындағы денсаулық сақтау саласын қалыптастыруға тікелей әсер ететін ірі қаржы-банк жүйесі болуға тиіс. Ол медицина ұйымдарының жұмыс көлемі мен медициналық қызмет көрсету сапасын бақылап отыруға, қызметкерлердің кәсіби дайындығы мен біліктілігін көтеруді қамтамасыз етуге тиіс.

Мұның үстіне медициналық сақтандыру кезең-кезеңмен енгізілуге тиіс, мұнда ешқандай науқаншылдыққа жол беруге болмайды. Бірқатар облыстар, әсіресе сақтандыруды енгізу жөніндегі эксперимент жүргізілген Жезқазған, Оңтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстан облыстары, ірі өнеркәсіптік әлеуеті бар облыстар жаңа жағдайда жұмыс істеуге қазірдің өзінде әзір отыр.

Медициналық сақтандыру әлеуметтік әділеттілікке кепілдік береді және отбасы бюджетіне салмақ түсірмейді. Әр адамның толық көлемінде медициналық көмекке қол жеткізуі қамтамасыз етіледі, дәрігерді және Қазақстанның бүкіл аумағында емдеу-алдын алу мекемелерін таңдап алу құқығына кепілдік беріледі. Бұл жұмыста міндетті сақтандыру қоры шешуші рөл ойнауға тиіс.

Үкіметке осы жаңа кезеңде медицина мекемелерінің өз бетімен шешім қабылдауына, ресурстарды тиімділікпен пайдалануына, заңды ұйым ретінде әрекет етуіне мүмкіндік беретіндей шаруашылық қызметін жүргізуіне жағдайларды талдап жасауды тапсырдым. Ол денсаулық сақтау аясын өндірістік емес салаға жатқызу мүлдем қате деп ойлайды.

Енді, сақтандыру енгізілгеннен кейін, өмірдің өзі қажетті түзетулер енгізетін болады. "Жұмыс беруші – жұмыскер – медицина" байланысы әр буынның да мүддесін ескереді, сонымен қатар уағдаластықтарды жүзеге асыру, келісуші жақтардың өз міндеттерін орындауы үшін қатаң талап қояды, ақыр аяғында, жете бағаланбай отырғандығы баршаға мәлім, медицина қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеудегі теңгермешілікті жоюға көмектеседі.

Жарлыққа сәйкес саланы басқарудың экономикалық тұтқалары жұмыс істеп, еңбекке ақы төлеуге сараланған көзқарастың баянды етілуі, медициналық қызметтер бойынша жаңа тарифтік индекстер мен нормативтік кес-

телер күшіне енгізілуі керек. Еңбек пен біліктілікті бағалауды нақты ұйымдастырған жағдайда медиктердің жалақысы бір-екі есе емес, бес-он есе өседі, деп айтуға барлық негіз бар. Мұны сақтандыру енгізілген бірқатар облыстардағы эксперименттер қазірдің өзінде қуаттап берді.

Белгілі бір өндірістік емес сала ведомствосының өтініші бойынша қызмет оклады мен тарифтік ставкаларды көбейту туралы мәселелерді үкіметтің әр кез қарап отыруына қарсымын. Менің пікірімше, бюджетшілердің еңбегіне ақы төлеу жүйесінің өзін толықтай қайта қарап, ақырында, жұмыс орнында болуды үйреншікті сағатпен өлшеуден құтылатын уақыт жетті. Мұның өзі өндірістік емес сала қызметкерлерінің игілігі үшін ғана емес, мемлекеттік бюджетке де пайдалы, мемлекеттің мүдделеріне сай келеді.

Әзірше денсаулық сақтау жүйесінің өзі де осы және басқа қиғаштықтарды жоюдың көптеген мүмкіндіктерін уысынан шығарып алып отыр. Тіпті жекешелендіру процесінің өзін алайықшы. Мұнда кейбір қатаң шектеулерден басқа, былайша айтқанда, әркім өзінше билеуде. Бірақ, неге екені белгісіз, медиктер осы еркіндікті сирек пайдаланады. Ал сол жекешелендірілген дәріханалар көп ретте дәріні қалай қолдануды да білмейтін адамдардың қолында кетіп жүр.

Әрине, жекешелендіру тетігінде көп нәрсе әлі жетілдірілмеген. Сондықтан Президент денсаулық сақтау саласы үшін айрықша тұтқалар белгілеуді үкіметке тапсырды. Біріншіден, тиісті бюджеттің қарамағына берілетін республикалық және жергілікті маңызы бар мекемелер нақты айқындалуы керек. Олар міндетті медициналық сақтандыру бағдарламасын жүзеге асыратын базаға айналуға тиіс. Мұнда ақылы қызмет көрсетуге тыйым салынады. Қалған мекемелерді медицина қызметкерлерінің өздері жекешелендіргені жөн. Мұның өзі ақылы қызмет жүйесін де, сондай-ақ жекеменшік медициналық практиканы да дамытуға көмектеседі.

Сондай-ақ Халықтың денсаулығын сақтау туралы Заңға, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс пен Қылмыстық кодекске өзгерістер мен қосымшалар енгізу туралы Жарлыққа қол қойдым.

Бұл өзгерістер мен қосымшалардың бәрі медициналық қызмет көрсету мен осы жүйенің жұмысын жетілдірумен, ең алдымен, ақылы медициналық қызмет көрсетуді кеңейтумен, жекеменшік медициналық практиканы енгізумен байланысты. Осы арқылы мемлекет жекеменшік практикамен шұғылданатын адамдарға көптеген құқықтар бере отырып, медициналық қызмет рыногын елеулі түрде кеңейтеді. Бірақ, сонымен қатар бұл істі өз бетімен жіберуге де болмайды. Жарлықта жекеменшік дәрігерлердің міндеттері, олардың қызметі сөзсіз лицензияланатыны айқын көрсетілген. Бұдан былай республикада жаппай емдеу сеанстарына тыйым салынады. Заңсыз фармацевтикалық қызмет, емдік препараттар өндіру, сатып алу және сату ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілік қылмыстық жазаға тартылуға дейін қатайтылды.

Тағы бір өткір проблемаға назар аудармай кете алмаймын. Денсаулық сақтау органдары, жергілікті әкімшіліктер осы саланы реформалай отырып,

ауыл-село медиктерінің мүдделерін ерекше мұқият түрде ескергенін қалар едім. Мәселе ауыл-селодағы еңбектің онсыз да ауыр екендігінде емес, ауыл-село дәрігері жұмыс істейтін жағдайдың төтенше қиындығында болып отыр. Балалардың, олардың аналарының науқасқа шалдығуы мен өлімінің ең жоғары деңгейі нақ осы жерлерде, психикалық тұрғыдан науқасқа шалдығу оқиғасы да көп. Бұл ең алдымен республиканың оңтүстік облыстарына қатысты.

Қазір біз ондаған жылдар бойы Қазақстан жерінде жүргізіліп келген сұмдық эксперименттердің – мейлі Семей немесе Арал өңірі болсын – ащы жемісін жинап отырмыз. Қазір бұған тыйым салынды. Бірақ ХХІ ғасырдың бас кезіндегі негізгі экономикалық және әлеуметтік проблемаларды шешетін ұрпақтың денсаулығы өткен кезеңнің келеңсіз мұрасы арқылы бұзылғандығын есте ұстау керек. Осынау қасіретті мұраны жеңіп, жас ұрпақтың өмірлік күш-қуатын нығайту – бүкіл қоғамның, бірінші кезекте, денсаулық сақтау жүйесінің міндеті.

Өңгіме біздің қоғамымыздың көптеген мүшелерінің, қарапайым мәдениетінің, өз денсаулығына деген құрмет сезімі мен ол үшін жауапкершілігінің жетіспеуі жайында болып отыр. Батыста ауру-сырқау мен өзін-өзі емдеу өте қымбат тұратындығын әр адам біледі. Көпшілік үшін бұл – жол беруге болмайтын шашпалық. Сондықтан ол жақта өз денсаулығына қамқорлық жасау басты өмірлік құндылықтардың бірі дәрежесіне көтерілген. Маскүнемдік, шылым шегу тек жаман әдет қана емес, сонымен қатар қоғамдық пікірге қыр көрсету болып табылады. Ал әзірше біздің қоғамда, әр адамның санасында оның өз денсаулығы – өз қолында деген түсінік баянды етілмейінше, бізде "нашар дәрігерлер" мен "нашар мемлекет" туралы бітіп-таусылмайтын даттау сөздер жалғаса бермек.

Ғалымдардың ең осы заманғы зерттеулерінің нәтижелері мынаны дәлелдейді: әр адамның денсаулығы оның жеке өмір салтына – 55 пайыз, генетикалық тұқымына – 20, сондай-ақ экологиялық ахуалдың жай-күйіне – 20 пайыз, ал денсаулық сақтау жүйесінің қызметіне небәрі – 5-8 пайыз ғана байланысты.

Шынында да, біз балалардың дені сау болуы, өзіміздің зейнеткерлікке ерте шықпауымыз, денсаулығымыздың мықты болуы үшін әрқашан ойланамыз ба? Әлбетте, бүгінде көптеген адамдар, былайша айтқанда, шаршап жығылғанынша жұмыс істейді. Бірақ дегенмен де, сергек өмір салты қоғамда ұлттық белгі ретінде орнығуға тиіс.

Біздегілер "жаппай дене шынықтыру және спортпен айналысу" ұғымынан бекерге бас тарта бастады. Спорт ұйымдарына барынша қатаң талап қойылуы керек: олардың пайдалы коммерциялық қызметі дейтіннің өзі мыңмыңдаған балаларды дене шынықтырудан және спорттан алшақтатып жіберетінін қалай түсінуге болады? Өйткені, бүгінде баланы жай ғана суда жүзуге үйрету жөніндегі айлық төлем ғана мың теңгеден асып кеткен, ал бұрын іс жүзінде бұл тегін болатын. Сонда коммерция балалардың есебінен өсіп жатқаны ғой.

"Салауатты өмір салтын насихаттау" деген сияқты ұғымды да еске түсірген жөн. Денсаулық сақтау қызметкерлері, ұстаздар осы жұмыстағы бір кездегі күшті позициясынан айрылып қалып отыр. Оның есесіне баспасөзде және әсіресе, теледидарда темекінің, арақ-шарап өнімдерінің арзан жарнамасы қаптап кетті. Мен өз жарлықтарымның бірінде жарнамаға тыйым салғанмын және оны мүлтіксіз орындау керек. Ал денсаулық сақтау органдары салауатты өмір салтының шынайы ережелерін орнықтыруда неғұрлым батылдық пен белсенділік танытуы керек. Сондай-ақ халықтың арасында дене шынықтырудың қарапайым әдістерін енгізу қажет, өйткені бұл денсаулықты нығайтудың іс жүзінде тегін, бірақ баға жетпес құралы.

Медицина ғылымын дамыту проблемаларын да аттап кетуге болмайды. Ол өзінің табиғаты бойынша басқа ғылымдардың бәрінен де интернационалшыл да бейбітшіл, ол барлық елдер мен халықтардың білімі мен дүниетанымының ауқымын кеңейтіп келеді. Орта Азияның орасан бай медициналық тәжірибесін бойына сіңірген Ибн-Синаның "Қағидалары" ғасырлар бойы Шығыс пен Батыстағы барлық дәрігерлердің қолынан түспейтін кітапқа айналды. Батыс ғалымдарының трактаттары да бізде осындай ықыласпен қабылданды.

Біз таңдап алған дамудың көп қырлы жолын, барлық елдермен арадағы сан-салалы ынтымақтастықты кеңейту ісін қазір бүкіл әлем танып отыр. Медицина ғылымы үшін бұл баға жетпес игілік деп ойлаймын. Бірлесу дегеніміз – уақыт талабы және мәңгіліктің заңы. Сондықтан да Ресейдің, Орталық Азиядағы біздің бауырлас көршілеріміздің ғылыми және оқу орындарымен байланысымызды қалпына келтіру үшін көп іс тындыру керек. Алыс шетелдердегі біздің әріптестерімізбен байланыс жасаудың да келешегі зор.

Оның үстіне, бізде отандық медицина мен фармакологиялық өндірісті қалыптастыру сияқты шұғыл проблема алдымызда тұр. Біздің база мен шикізатымыз бар, бірақ әзірше қажетті технологиялық дәрежеміз жоқ. Әлбетте, дәрілер мен медициналық техниканың барлық түрлерін бірдей біз шығара алмаймыз, сондықтан бұл салада нақты талғампаздық саясат, басқа елдермен арадағы қабаттасқан ынтымақтастық керек.

Көрініп тұрған қиыншылықтарды былай қойғанда, қазақстандық медицина ғылымы мен практикасының әлеуеті әрқашан ауқымды болды және солай бола бермек. Қазір, біздің мемлекетіміздің тәуелсіз дамуы жағдайында, оның бұрынғы қай кездегіден де кеңейтіп, тереңдете түсу керек. Республиканың болашағы туралы, "Халықтың денсаулығы" сияқты салмақты бағдарламаны қалыптастыру және жүзеге асыру туралы толғанатын болсақ, онда өзіміздің келешектегі ұлттық денсаулық орталығымызды құру туралы мықтап ойланғанымыз жөн. Сірә, мамандандырылған медициналық баспа ұйымдастырып, осы проблема бойынша танымал газеттер мен журналдар шығару ісін жолға қойған дұрыс болар.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА РЕСПУБЛИКАНСКОМ СОВЕЩАНИИ РАБОТНИКОВ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ*

Алматы, 16 июня 1995 года

ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА – НАЦИОНАЛЬНАЯ ЦЕННОСТЬ

На фоне того, что в экономике сейчас практически полным ходом, хотя и не без трудностей, идет реформирование, в социальной сфере и, в частности в здравоохранении, у нас стали приобретать системный характер кризисные явления. К сожалению, в процесс освоения рыночных отношений эта сфера пока не вписалась.

Причин тому много. Сработала здесь и инерция прежних подходов. В непростых условиях переходного периода масштабность и значимость социальной сферы явно недооценивались и рассматривались по остаточному принципу, а не по приоритетности.

Сейчас мы вышли на такой уровень развития, когда уже требуется обобщенный подход ко всем проблемам жизни общества. Думаю, что сообща можно выработать подходы к решению многих вопросов, накопившихся в отрасли. Со своей же стороны я приму все меры для того, чтобы они были реализованы на практике.

Поздравляю участников совещания с предстоящим профессиональным праздником, желаю им и всем медикам новых успехов в нелегкой, столь необходимой обществу деятельности.

В докладе и выступлениях был проведен достаточно глубокий анализ состояния дел в отрасли. И со многими положениями можно согласиться. Планирование работы всей системы ведется крайне консервативно, что не может не привести к бездумному распылению бюджетных средств. Очевидно, у медиков просто нет экономических интересов рационально хозяйствовать, качественно обслуживать больных. А ведь еще в 1989 году в здравоохранении началось внедрение нового механизма хозяйствования. Конечно, тогда во многом подходы к этому делу осуществлялись с устаревших позиций. Но ведь можно было сейчас, с учетом новых реалий, внести коррективы в программу модернизации. Однако Министерство финансов ее попросту отменило, выплеснув с водой ребенка. Хотя за эти годы орга-

---

* Газета "Казахстанская правда", 20 июня 1995 года.

низаторы здравоохранения могли бы научиться основам экономических методов управления отраслью, подошли бы к рынку подготовленными.

И многие другие позитивные элементы так и не находят применения на практике. В свое время Минздрав разработал национальную программу развития и совершенствования здравоохранения. В ней были заложены прогрессивные реформаторские идеи – развитие многоукладности форм собственности, многоканальность и программно-целевое финансирование приоритетных направлений, реорганизация оплаты труда и другие. Однако где все эти идеи?

Или положение с подготовкой кадров. В республике до сих пор не знают, сколько и какого профиля надо готовить специалистов.

Говоря о перспективах развития здравоохранения, надо четко определить, а кто же, собственно, несет на себе весь груз ответственности за охрану здоровья населения, за то, чтобы система действовала? В современном обществе ответственность за сохранение генофонда нации должно нести не только государство. За ним, естественно, остается важнейшая роль в создании условий для восстановления и укрепления здоровья населения, и прежде всего социально уязвимых слоев, формировании национальной политики развития здравоохранения.

Государство продолжит закуп медикаментов за рубежом, а также финансирование и выдачу правительственных гарантий тем, кто будет строить предприятия, производящие медтехнику и препараты.

Что касается финансирования медицинского обслуживания трудоспособного населения, то за это ответственность должна лечь на работодателей. Не менее, а порой даже более всего индивидуальное здоровье зависит и от самого человека. Если эта триединая задача воплотится в реальную жизнь, то мы можем ожидать положительных результатов в деле охраны здоровья населения, переводе здравоохранения на рыночные отношения. Подходы и принципы решения этой задачи нами в целом уже отработаны. Это и позволило издать Указ "О медицинском страховании граждан", имеющий силу закона. Я убежден, что если взяться за дело грамотно и энергично, то мы сумеем развить еще один рынок – рынок медицинских услуг, вписать, наконец, эту сферу в процесс рыночных преобразований.

Именно создаваемая в стране система медицинского страхования и призвана стать мощным источником дополнительных средств на охрану здоровья, обеспечить доступность медицинских услуг для всех слоев населения.

За счет чего это произойдет? Средства будут поступать в создаваемый фонд обязательного медицинского страхования и его отделения на местах от работодателя в лице как государственного предприятия, так и частной структуры. Что касается работников бюджетной сферы, то предусматриваются социальные отчисления. В зависимости от потенциала региона введение медицинского страхования привлечет к выделяемым го-

сударством бюджетным ассигнованиям от 30 до 50 процентов дополнительных средств. Предварительные расчеты показывают, что эта сумма даже в первый год работы может составить более миллиарда тенге сверх планируемого бюджета.

Речь идет прежде всего о разграничении обязанностей и перераспределении нагрузки на бюджет. Теперь он будет в полном объеме направлен на медицинское обслуживание детей, инвалидов, пенсионеров, хронически больных, то есть не работающего и нетрудоспособного населения. На нем же остается обеспечение технологических и лекарственных нужд отрасли, санитарного и эпидемиологического благополучия обитания людей.

С особой ответственностью нужно подойти к организации Фонда медицинского страхования и его структур на местах. Это должна быть крупная финансово-банковская система, которая не просто выполняет расчетные функции, а непосредственно влияет на становление здравоохранения нового, рыночного качества. Она призвана контролировать объемы работы медицинских организаций и качество медицинского обслуживания, обеспечивать профессиональную подготовку и повышение квалификации работников.

Причем медицинское страхование должно внедряться поэтапно, никакой кампанейщины тут допускать нельзя. В ряде областей, особенно там, где проводился эксперимент по внедрению страхования – в Жезказганской, Южно-Казахстанской, Западно-Казахстанской, в областях с крупным промышленным потенциалом, уже готовы к работе в новых условиях.

Медицинское страхование будет гарантировать социальную справедливость и не ляжет бременем на семейный бюджет. Каждому будет обеспечена доступная в полном объеме медицинская помощь, гарантировано право выбора врача и лечебно-профилактического учреждения на всей территории Казахстана. Фонд обязательного страхования в этой работе должен играть решающую роль.

Президент сообщил, что поручил Правительству разработать на этом новом этапе такие условия хозяйственной деятельности медицинских учреждений, которые бы позволили им самостоятельно принимать решения, эффективно использовать ресурсы, выступать юридическими лицами. Он полагает, что вообще ошибочно причислять здравоохранение к производственной сфере.

Теперь, с внедрением страхования, сама жизнь внесет необходимые коррективы. Связка "работодатель – работник – медицина" будет учитывать как интересы каждого звена, так и предъявлять жесткий спрос за реализацию договоренностей, выполнение обязанностей сторонами, поможет, наконец, прекратить уравниловку в оплате труда медицинских работников, явная недооценка которого хорошо известна.

В соответствии с указом должны заработать экономические рычаги управления отраслью, утвердиться дифференцированный подход к опла-

те, вступить в силу новые тарифные индексы и нормативные сетки по медицинским услугам. Есть все основания говорить о том, что при четкой организации оценки труда и квалификации заработная плата медиков может возрасти не в один – два раза, а в пять – десять раз. Это уже подтвердили эксперименты с внедрением страхования в ряде областей.

Я против того, чтобы Правительство каждый раз рассматривало по просьбе того или иного ведомства непроизводственной сферы вопросы о повышении должностных окладов и тарифных ставок. Настала пора, по его мнению, полностью пересмотреть саму систему оплаты труда бюджетников, уйти, наконец, от механического исчисления почасового учета пребывания на рабочем месте. Это пойдет на благо не только самим работникам непроизводственной сферы, но и госбюджету, будет отвечать интересам государства.

Пока и сама система здравоохранения упускает немало возможностей для устранения и этого, и других перекосов. Взять хотя бы процесс приватизации. Здесь, кроме некоторых жестких ограничений, как говорится, вольному воля. Но почему-то сами медики эту волю проявляют редко. Те же приватизированные аптеки достаются в руки людям, которые нередко даже не знают, как принимается лекарство.

Конечно, многое в механизме приватизации пока несовершенно. Поэтому дал поручение Правительству определить особые рычаги для системы здравоохранения. Во-первых, четко определить учреждения республиканского и местного значения для передачи на содержание соответствующего бюджета. Они должны стать базой для реализации программы обязательного медицинского страхования. Здесь будет запрещено оказание платных услуг. Оставшиеся учреждения следует приватизировать самим медицинским работникам. Это поможет развитию и сети платных услуг, и частной медицинской практики.

Я сообщаю, что мною подписан также Указ о внесении изменений и дополнений в закон об охране здоровья народа, Кодекс об административных правонарушениях и в Уголовный кодекс.

Все эти изменения и дополнения связаны с совершенствованием медицинского обслуживания и деятельности системы и, прежде всего, расширением платных медицинских услуг, введением частной медицинской практики. Государство тем самым значительно раздвигает рынок медицинских услуг, предоставляя немалые права тем, кто будет вести частную практику. Но вместе с тем на самотек это дело пускать нельзя. В указе четко оговорены и обязанности частных врачей, неприменность лицензирования их деятельности. В республике отныне запрещены сеансы массового целительства. Ужесточена, вплоть до уголовной, ответственность за незаконную фармацевтическую деятельность, нарушения правил производства, закупок и реализации лекарственных препаратов.

Не могу обойти вниманием еще одну острую проблему. Хотел бы, чтобы органы здравоохранения, местные администрации, реформируя отрасль, с особой тщательностью учитывали интересы сельских медиков. Дело даже не в том, что труд на селе тяжел сам по себе. Речь идет о чрезвычайно жестком режиме, в котором работает сельский врач. Именно здесь самая высокая заболеваемость и смертность у детей, их матерей, особенно много случаев заболеваний на психической основе. Касается это прежде всего южных областей республики.

Мы сейчас пожинаем горькие плоды тех чудовищных экспериментов, которые проводились на земле Казахстана в течение многих десятилетий – будь то Семипалатинск или Аральская зона. Сейчас этому положен конец. Но надо иметь в виду и то, что здоровье поколения, которому предстоит решать основные экономические и социальные проблемы начала XXI века, уже подорвано негативным наследием прошлого. Преодолеть это тяжкое наследство, укрепить их жизненный тонус – забота всего общества, и в первую очередь системы здравоохранения.

Речь идет о том, что у многих членов нашего общества в немалой степени отсутствуют элементарная культура, чувство уважения к своему собственному здоровью и ответственности за него. На Западе каждый знает, что болезни и самолечение – крайне дорого. Для многих это – непозволительная роскошь. Поэтому забота о своем здоровье там возведена в ранг одной из главных жизненных ценностей. Пьянство, курение становятся не просто плохим тоном, но и вызовом общественному мнению. И пока в нашем обществе, в сознании каждого человека не утвердится понимание того, что его собственное здоровье – в его же руках, у нас будут вестись вечные пересуды о "плохих врачах" и "плохом государстве".

Результаты самых современных исследований ученых свидетельствуют: здоровье индивидуума на 55 процентов зависит от его образа жизни, на 20 – от генетических факторов, еще на 20 – от состояния экологической обстановки и лишь на 5-8 процентов – от деятельности системы здравоохранения.

И действительно, всегда ли мы задумываемся о том, чтобы вырастить детей здоровыми, чтобы самим не уходить на пенсию раньше времени, чтобы здоровье было отменное? Конечно, сегодня многие работают, как говорится, на износ. Но все же понятие здорового образа жизни должно утвердиться в обществе как национальная черта.

Напрасно у нас стали отказываться от такого понятия, как "массовость занятий физкультурой и спортом". Спортивным организациям нужно предъявить самый серьезный спрос: как получается, что их якобы полезная коммерческая деятельность не способствует, а только отлучает от приобщения к занятиям физкультурой и спортом тысячи и тысячи детей? Ведь сегодня только один месячный абонемент по обучению ребенка элементарному плаванию стоит свыше тысячи тенге, тогда как раньше он обходился практически бесплатно. Получается, что коммерция процветает на детях?

Необходимо вспомнить и о таком понятии, как "пропаганда здорового образа жизни". Работники здравоохранения, педагоги утратили в этой работе некогда сильные позиции. Зато стала процветать дешевая реклама табака, винно-водочных изделий в печати и особенно на телевидении. Одним из своих указов я запретил подобную рекламу, и надо, чтобы он безукоризненно соблюдался. А органам здравоохранения, считает он, надо проявлять гораздо больше решительности и активности в утверждении подлинных норм здорового образа жизни. Необходимо также внедрять среди населения простые способы закаливания организма. Ведь это практически бесплатное, но бесценное средство укрепления здоровья.

Нельзя обойти вниманием и проблемы развития медицинской науки. Она, как никакая иная, всегда была по своей природе интернациональна, миролюбива, расширяла границы познаний и мировоззрение людей всех стран и народов. "Канон" Авиценны, воплотивший гигантский медицинский опыт Средней Азии, веками был настольной книгой всех врачей Востока и Запада. С таким же благоговением у нас открывали трактаты западных ученых.

Выбранный нами многовекторный путь развития, расширения многогранного сотрудничества со всеми странами получил признание во всем мире. Думается, для медицинской науки это великое благо. Интеграция – требование времени и закон вечности. Вот почему предстоит многое сделать для восстановления контактов с научными и учебными заведениями России, наших братских соседей из Центральной Азии. Большие перспективы представляют и связи с коллегами дальнего зарубежья.

Тем более, что у нас существует такая острая проблема, как формирование отечественной медицинской и фармакологической промышленности. База и сырье у нас есть, но пока нет необходимого технологического уровня. Разумеется, все виды лекарств и медицинской техники мы производить не сможем. Поэтому нужны четкая протекционистская политика в этой сфере, сотрудничество и еще раз сотрудничество с другими странами.

Наряду с очевидными трудностями, потенциал казахстанской медицинской науки и практики всегда был и остается огромным. Сейчас, в условиях независимого развития нашего государства, его надо как никогда расширять и углублять. Если мы заботимся о будущем республики, о формировании и реализации такой приоритетной программы, как "Здоровье народа", то следует всерьез подумать о создании в перспективе собственного национального центра здоровья. Необходимо, наверное, организовать и специализированное медицинское издательство, наладить выпуск популярных газет, журналов по этой проблематике.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН НЕМІСТЕРІ ЕКІНШІ СЪЕЗІНІҢ ДЕЛЕГАТТАРЫН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 24 маусым 1995 жыл

Қазақстан немістері екінші съезінің делегаттары мен меймандарын шын жүректен құттықтаймын. Осы форумның жұмысы ұлтаралық келісімді, қоғамдағы азаматтық бірлесуді нығайтуға көмектесетініне нық сенім білдіремін.

Сіздердің тағдырларыңыз ұзақ жылдардан бері Қазақстан халқының өмірімен тығыз байланысты. Немістердің еңбекқорлығы мен жоғары ұйымшылдығы туралы айырықша айтып жатудың өзі артық. Республикамыздың экономикалық тұрғыдан дамуы мен рухани әлеуетіне сіздердің қосқан үлестеріңізді біз жоғары бағалаймыз, тамаша еңбек шеберлерін, ғылым, мәдениет және өнер қайраткерлерін шын көңілден құрметтейміз.

Біздің бәріміз – бір елдің азаматтарымыз. Қазақстанда ұлттық мәдениеттердің жан-жақты дамуы, мемлекетімізде тұратын халықтардың бір-бірін өзара байыта түсуі үшін әрқашанда көп нәрсе істеліп келген және алдағы уақытта да істеле бермек. Біз Қазақстанда тұратын сан алуан ұлт өкілдерінің, солардың ішінде немістердің де толғағы жеткен көптеген проблемаларын шешудің жан-жақты әрі байыпты жолдарын дәйекті түрде жақтап келеміз. Өтпелі кезеңнің әлеуметтік-экономикалық қиындықтарын жеңу, реформаларды ақырындап алға бастыру елден көшіп кету процестерін тежеуге мүмкіндік беріп, барлық қазақстандықтардың лайықты өмір сүруін қамтамасыз ететініне сенім білдіремін.

Немістердің екінші съезі, іскер де сындарлы жағдайда өтетініне үміт артамын.

Съезге қатысушыларға табыс пен игілік, денсаулық пен бақыт тілеймін.

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 24 маусым 1995 жыл.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ДЕЛЕГАТАМ ВТОРОГО СЪЕЗДА НЕМЦЕВ КАЗАХСТАНА***

Алматы, 24 июня 1995 года

Сердечно приветствую делегатов и гостей второго Конгресса немцев Казахстана. Выражаю твердую уверенность в том, что работа вашего форума поможет укреплению межнационального согласия, гражданского единения в обществе.

Ваша судьба многие годы неразрывно связана с жизнью народов Казахстана. Трудолюбие и высокая организованность немцев не нуждается в особых словах. У нас высоко ценят ваш вклад в развитие экономического и духовного потенциала республики, искренне уважают замечательных мастеров труда, деятелей науки, культуры и искусства.

Все мы – граждане одной страны. В Казахстане всегда делалось и впредь будет многое делаться для всемерного развития национальных культур, взаимного обогащения народов нашего государства. Мы последовательно выступаем за всесторонний и взвешенный подход к решению многих назревших проблем представителей различных национальностей, населяющих Казахстан, в том числе и немцев. Убежден, что преодоление социально-экономических трудностей переходного периода, последовательное проведение реформ будет способствовать снижению миграционных процессов, обеспечит достойную жизнь всех казахстанцев.

Надеюсь, что второй Конгресс немцев пройдет в деловой и конструктивной обстановке.

Передаю всем вам теплые пожелания успехов, благополучия, здоровья и счастья!

---

* Газета "Deutsche Allgemeine Zeitung", 1 июня 1995 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ
ЕКІНШІ СЕССИЯСЫНДАҒЫ БАЯНДАМАСЫ***

Алматы, 30 маусым 1995 жыл

**ӨТКЕНДІ САРАЛАУ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫ ОДАН ӘРІ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
ЖОЛМЕН РЕФОРМАЛАУ**

Құрметті Қазақстан халықтары Ассамблеясының сессиясына қатысушылар!

Сіздердің бастамаларыңыз бойынша биылғы сәуір айында республика тарихында бірінші рет референдум өткізілді. Мен Қазақстанның барлық көп ұлтты халқына және ассамблея мүшелеріне біздің түбегейлі түрде реформаланып жатқан қоғамның аса маңызды проблемаларын терең түсінгендеріңіз үшін шын көңілден алғысымды білдіремін.

Өз табиғатымнан реалист бола отырып, Президенттің өкілеттігін 2000 жылғы желтоқсанның 1-іне дейін ұзартуды қолдаған адамдардың тұрақтылық, ұлтаралық және азаматтық келісім үшін дауыс бергенін мен жақсы түсінемін. Тұрақтылық пен келісімді біз Қазақстанда қантөгісті жанжалдарға жол бермей сақтап келеміз. Олар біздің бәрімізге аса қажетті қоғамдық бейбітшілікті сақтауға, демек, саяси-экономикалық және әлеуметтік салалардағы біз жүргізіп жатқан стратегияны жалғастыруға кепілдік беретін саяси бағытымызды қолдап дауыс берді.

Қайта құру ұранымен басталған өзгерістер бүкіл бір ұрпақтың мұраты мен тағдырын күйретіп, олардың өмір ырғағын біржола бүлдірді, экономиканы құлдыратты, соның салдарынан жүздеген мың адамдардың әл-ауқаты төмендеп кетті. Қысқасы, шығын аз болған жоқ, бірақ соған қарамастан референдумға қатысушылардың басым көпшілігі бюллетеньде қойылған сұраққа "иә" деп жауап берді. Таңғаларлық жай ма? Жоқ дауыс берудің нәтижелерін шешкен қазақстандықтар біздің егемен республикамыздың болашағына деген сенімін танытты.

Сондықтан мен референдум өткізуге бастамашы болған ассамблеяға ризамын. Айтқандайын, іс жүзінде мәслихатты кеңесу органынан белсенді әрекет етуші қоғамдық институтқа айналып, ассамблеяның жоғары беделін көрсетті. Ол адамдардың шынайы мақсат-мұратын білдіретін, көпұлтты

---

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 маусым 1995 жыл.

Қазақстан халқын бірлікке жұмылдыратын ұйым. Сондықтан ол туралы жаңа Конституцияда айта кеткен жөн болар.

Азаматтардың референдумға жаппай қатысуы, олардың көзқарастары мен пікірлерінің үйлесуі жаңа ғасыр басталғанға дейін елдегі саяси тұрақтылық үшін негіз жасап, мемлекет басшысының алдынан тактикалық қана емес, сонымен бірге белгілі дәрежеде стратегиялық кеңістік ашты, жүріп өткен жолымызды ой елегінен өткізуге және бұдан былайғы ілгерілеуіміздің бағдарларын айқындауға мүмкіндік берді.

1992 жылы "Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясында", сондай-ақ 1993 жылғы "Қоғамның идеялық бірігуі – Қазақстан дамуының кепілі" деген еңбегімде жариялаған басты мақсаттарым өзгеріссіз қала бермек. Осы басым бағыттарды еске түсіре кетейін. Олар:

- реформаларды ойдағыдай жүзеге асырудың сөзсіз саяси шарты ретінде тұрақтылық пен ұлтаралық татулықты қамтамасыз ету;

- меншіктің мемлекеттік емес нысандарын қамтитын әлеуметтік рыноқтық экономиканы қалыптастыру;

- адамның экономикалық еркіндігінің принципін жүзеге асыруға қажетті құқықтық шарттар мен практикалық база жасау;

- өзінің барлық азаматтарының жеткілікті әл-ауқат дәрежесін қамтамасыз ететін қоғам құру;

- Қазақстанның этникалық ерекшелігін дамыту мен ұлттық-мәдени сан алуандығын сақтау;

- демократиялық өзгерістерді тереңдету, саясатта алуан пікірлікті қамтамасыз ету;

- адамның еркіндігі мен құқықтарын сақтау, дүниежүзілік экономикада бекем шептерге ие болу негізінде Қазақстанның дүниежүзілік қоғамдастықтағы лайықты беделін қалыптастыру;

- Қазақстанның мемлекеттік құрылымын президенттік сипаттағы демократиялық республикаға айналдыру.

Біз осы бағытта жоспарлы түрде ілгерілеп келеміз. Мен осы жиында жағдайды өзімнің қалай көріп отырғанымды баяндап, қоғамдық өмірдің басты салаларында референдумның қорытындыларынан туындайтын саясатты дәлелдеп, республикада демократиялық құқықтық мемлекеттің берік іргетасын ең жақын арада қалап шығу үшін жүзеге асырылуға тиісті жоспарлармен таныстырып өтпекпін. Әңгіме, ең алдымен, нарықтық даму мен мемлекеттік құрылыстың стратегиясы туралы болып отыр.

Мемлекеттілік: қалыптасу проблемалары

Қазақстан қазір ТМД-ның барлық елдеріне тән күрделі, өтпелі кезеңді бастан кешіп отыр. Бұл халықтардың біртұтас мемлекетте бірлесіп өмір сүруінің дәстүрлеріне, ортақ қасиет пен саяси мәдениетке, әлеуметтік-

экономикалық міндеттерді біртұтас халықшаруашылық кешені шеңберінде шешу дағдысына, еңбекті бөлу мен өндірісті мамандандырудың жаңа деңгейінің жоқтығына байланысты.

1991-1992 жылдарда, тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде Қазақстанда, сондай-ақ, Достастықтың басқа да елдерінде жаңа жағдайға оп-оңай әрі тез өте қою жөніндегі қияли түсініктер басым түсті. Алда тұрған жұмыстың бүкіл күрделілігін және оның нәтижелері жөніндегі жауапкершіліктің шараларын айқын жете бағаламау орын алды. Баспасөз еркіндігі, халықтың демократиялық жолмен еркін білдіруі, ар-ождан мен жиналыстар бостандығы, сондай-ақ демократиялық қоғамның басқа да атрибуттары тәрізді құбылыстармен алғаш кездесіп, адамдардың көпшілігі адасып қалды.

Сол кездегі кейбір саяси лидерлер, ашығын айтсам, жағдайды өз мүддесіне әдейі пайдаланып қалуға тырысты. Сол кезде Қазақстанды реформалаудың қаншалықты идеялары, бағдарламалары мен үлгілері ұсынылмады десеңізші! Бұларға ойша ғана теориялық болжамдар және негізінен арзан бедел алу сипатындағы қағидалар тән болатын.

Осының бәрі сол кездегі өкіметті көбіне әдепсіз сынаумен және тез арада игілікке жеткізетіні жөніндегі оңды-солды берілген уәделермен ұштасып, адамдардың санасына құйылып жатты. Әрине мұның бәрі осы лидерлер мемлекеттегі түйінді қызметтерге орналасқанда ғана орындалмақ болатын. Бұл жерде Лев Троцкийдің Коминтерннің алтыншы конгресіндегі – социалистердің кейбір сөйлеген сөздеріне орай жазылған хатының бірнеше жолдарын еске түсірген де орынды. Ол конгрестің жұмысын Алматыда айдауда жүргенінде қадағалаған болатын. Ол достарына: "Көкжиектегі бұлтты түйеге немесе тіпті балыққа, ал ханзадаға (яғни кезекші көсемге) қажет болса оны жеке алынған бір елдегі социализмге және кез келген өзіндік бір құймаққа ұқсатып, теориялық дәлелдемелер ұсынуға болады" деп жазған. Бізде де шамамен нақ осылай болды, бірақ ол басқа бір тарихи жағдайда өтті.

Оппозициялықты адамдардың көпшілігі сол кезде елдің басшылығы мен саяси партиялар арасындағы қатаң егестің көрінісі ретінде, сөз бостандығын нені болса соны айтуға және жазуға болатын мүмкіндік ретінде түсінді, тіпті бұл ұлтаралық және әлеуметтік қайшылықтардың отын өршітуге қауіп төндірсе де солай түсінді. Оппоненттің ар-намысы мен қадір-қасиетін аяққа басудан да тайынған жоқ. Сайламалылықты шағын топтық мүдделер үшін "өз" кандидатурасын өткізуге деген құқық ретінде бағалады. Демократиялық принциптердің мұндай бұрмалануы қоғамның оларды қабылдауға дайын болмағандығынан, сондай-ақ демократияның маңдай тұсын ғана асығыс тұрғыздан туындады. Мұның өзі халықтың демократиялық еркіндіктер мен олардың келеңсіз жүзеге асырылуы туралы түсініктерінің алшақтығына әкеліп соқтырды. Бұл адамдардың терең түңілісін туғызды. Олар дәстүрлі мемлекеттік қамқорлықтан айырылудан, құқықтар мен міндеттердің қатаң қыспаққа түскенінен, өзінің тағдырын өзі пішу қажеттігінен қорқа бастады.

Осы кезеңде бәрі де іс жүзінде ескі қоғамды бүлдіруге тырысқан якобиншілерге айналды. Кең қоғамдық бірлік, қордаланып қалған проблемаларды бірақ сілтеп шеше алатын демократиялық басшылар туралы қиял басым болатын. Толыққанды нарықты қиындықсыз-ақ қалыптастыру, халықтың тұрмыстық дәрежесін шапшаң көтеру, өте қысқа мерзім ішінде саяси бостандықтары дамыған құқықтық қоғам құру жөніндегі желікпе үміт көпшіліктің ойында басым түсті. Қаласаң болғаны, бәрі де оң шешілетін сияқты көрінген.

Алайда, бұрынғы режим күйретілгеннен кейін азаматтық қоғам мен Батыстағы демократиялар тәрізді демократиялық мемлекет көп ұзамай орнайды деген барлық ТМД елдерінің үміті елес болып шықты.

Бүгінгі таңда бұған тоталитарлық қоғамның шығатын төте және қысқа жолдың жоқ екені белгілі болды, "Революциялық" шырқауда тарихтың объективті заңдары ұмыт қалдырылды. Батыс өркениетінің ғасырлар бойы құрылғаны ескерілген жоқ: онда ұлттық рынок талай ондаған жылдар ішінде қалыптасқаны, демократиялық құқықтар жолында аса ауыр күрестер жүргізілгені, парламенттік жүйенің де оп-оңай қалыптаса қоймағаны белгілі.

Нарыққа тез арада көшу дәмесі де елес болып шықты. Нарық көбіне алғашқы қауымдық жайма базарға айналып; меншікті жекешелендіру оның иесі болмағандықтан пәрменді қызмет атқара алмады; мемлекеттік бюджет несиелік алаяқтықтың көзіне айналды. Халық билігі ретіндегі демократия көбінесе әр түрлі ықпалды топтардың билік жолындағы күресімен, жершілдіктің күшеюімен алмасты.

Бостандықтың жемістерін көп ретте қатардағы азаматтар емес, неше түрлі қылмысты және бүлікшіл элементтер пайдаланып кетті. Бірақ "қысылтаяң" кезеңдегі арсыздықпен баудың мүмкіндігі мемлекеттік аппараттың, құқық қорғау органдарының, қаржы-банк, коммерциялық құрылымдардың жылпос өкілдері мен қылмыскер алпауыттарды біріктіріп жібергенін қиналсақ та, мойындауға тура келеді. Қазір нақ солармен ең қатал күрес жүргізіліп жатқаны сіздерге белгілі.

Бастан кешіп отырған әлеуметтік дағдарыстың себептері әзірше әлсіз саяси күштердің тайталасынан ғана емес, сонымен қатар бір жағынан, прогресшіл демократиялық процесс пен екінші жағынан, ескі сананың көрінісі болып табылатын консервативтік күштер арасындағы қайшылықтардан да туындап отыр.

Ахуалдың шиеленісуінің мәні мынада: адамдардың реформалар мен еркіндікке деген бастапқы ынта-ықыласы нақты экономикалық, әлеуметтік және саяси тірек тауып, табандай алмауында. Біз әлі толық айқын емес қоғамда өмір сүріп жатырмыз, онда ескі мемлекеттік социализм жүйесінің қуатты блоктары мен демократиялық өмір салтының шашыранды элементтері әбден араласып кеткен.

Бұл проблемалар қайдан туындап отыр? Ең алдымен, қайта құрудың якобиндік кезеңі халықтың реформаларға, тіпті демократиялық ұғымға де-

ген сенімін біржола үзді. Біздің бұрынғы жүйемізді көрегендікпен саралай білген шетелдік білгірлердің бірі сол кездегі ахуалды былайша дәл сипаттайды: "Бәрін де істеуге болады, бірақ жасалып жатқан ештеңе жоқ. Бәріне де рұқсат берілген, бірақ еш нәрсені де жүзеге асыруға болмайды".

Гәп мынада: ол кезде Кеңес Одағы басшыларының сындарлы әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің ешқандай бағдарламасы болған емес. Кеңестік жүйенің іргелі негіздерінің бірде-біріне – КОКП-ның жетекші рөліне, мемлекеттік меншік монополиясына, идеологиялық өктемдікке – күдік келтірілген жоқ. Ал дәл осы ұстындар қайта құрудың басты объектілері болуға тиіс еді. Нәтижесінде жүйені реформалау жүзеге асырылмай, қайта ол күйреп тынды.

1991 жылғы тамыз айындағы белгілі оқиғалардан кейін жаңа Тәуелсіз мемлекеттердің қалыптасу және қазіргі таңдағы әрі болашақтағы проблемалардың бәрінен құтқаратын құдіретті күш ретінде жаппай егеменділік идеясына еліктеу кезеңі басталды. Ашық айтылмағанымен, тәуелсіздік туралы жариялап, демократия мен нарық бағытын белгілесе болғаны, барлық қиыншылықтар артта қалады деп түсіндіріліп келді. Қазақстанда да осындай пікірлер орын алды.

Ал шындық бұдан әлдеқайда қатал болып шықты. Ол жарияланған тәуелсіздікпен нақты егемендікке қол жеткізудің арасында ұзақ жол жатқанын көрсетіп берді. Демократия мен нарықты жариялаудан оларды нақты қалыптастыруға дейін дамудың күрделі кезеңінен өту керек. Бұл әсіресе 1993-1994 жылдары ерекше түсінікті болды. Бұл кезге дейін әлеуметтік топтардың арасы күрт ажырап кетті. Қоғам біртұтас емес, қайта онда оның болашақ құрылымы туралы өз мүдделері мен түсініктері басым мүлдем бөлек топтар бар болып шықты.

Осы кезең ішінде өздерін партия және қозғалыс деп дабырайта атап жүрген, шектен тыс өзімшіл және қоғамдық мүдделерді көздемейтін лидерлер бастаған толып жатқан ұсақ топтар пайда болды. Мемлекеттіліктің қалыптасуындағы осындай ауру екі бірдей парламенттік дағдарыстан, ал мұның немен біткені белгілі және үкіметтің екі рет отставкаға кетуінен көрініс тапты.

Иә, бұл адамдардың реформалардан көңілі қалған, терең қоғамдық саяси күйзелістің кезі болды. Бірақ бұл сауығу және реформаторлық жолдың барлық қиындықтарын біртіндеп сезіну кезеңі де болды.

Мұның бәрін мен тек атап өту үшін ғана емес, өзімнің де қателіктерімді сезіне отырып айтып тұрмын. Бұл жерде тек байқап көру және қателіктерден тағылым алу тәсілін пайдалана отырып, бұрын-соңды көріп-білмеген жолмен жүретіміз арқылы ғана ақталуға болады.

Осыны бәрі түсіне білгенін биылғы 29 сәуірдегі референдумда білдірген халыққа рахмет.

Сонымен қатар, 1991-1994 жылдары өмірдің барлық салаларында елеусіз болғанмен, іргелі сипат алған маңызды ілгерілеулер де болып жатты.

Экономиканы алайық. Біздің өмірімізге әлі толыққанды болмағанымен, өз ережелерін әкелген, республика ішіндегі және мемлекетаралық шаруашылық қатынастарына өз түзетулерін енгізген нарық келіп өнді. Мысалы, біз ТМД-ның экономикалық кеңістігіндегі бұрынғы шаруашылық байланыстарын қалпына келтіру туралы жиі айтамыз, олардың үзіліп қалуы өндіріс дағдарысының тереңдей түсуінің елеулі факторы болып отыр. Бұрын бұл байланыстарды мемлекет жоғарыдан реттеп отыратын, ал қазір олар нарықтық жүйе арқылы төменнен реттеле бастады. Тағы бір жайт: бәсекелестік пен оның салдары ретіндегі тауарлардың сапалылығы және олардың нақты бағасы тәрізді нарықтық атрибуттар пайда болды. Мен мұның игі іс екендігін атап өтпекпін. Сонымен қатар, нарықтық инфрақұрылымның жекелеген элементтері қалыптаса бастады, отандық кәсіпкерлер пайда болды. Меншік режимі белсенді түрде алмаса бастады, сыртқы сауда ырықсыздандырылып, ұлттық валюта нығая түсті.

Тек 1993 жылғы қараша айында теңге алғаш енгізілген сәттен бастап біз елдегі қаржы-экономикалық процестерін және реформалар барысын нақты басқара бастағанымызды естен шығармау қажет. Мемлекеттігіміздің нақты қалыптасуы да сол кезде басталды. Қазақстан дүние жүзіне танылды, оның бейбітшіл мемлекет ретіндегі беделі арта түсті. Шетелдік инвесторлар үшін біздегі саяси тұрақтылық басты кепіл болды: сондықтан да олар бізге сенім білдіріп, елімізге келе бастады.

Одан кейінгі бүкіл кезеңде қоғамдық шырғаландардың бәрінен Конституция мен заңдардың негізінде өттік. Таяуда өткенмен салыстырғанда мұның маңызы аз емес: өзгеше ойлайтындар мен жеке адамды тұншықтырудың бұрынғы практикасының орнын проблемаларды шешудің саяси тәсілдерінен және өзгерістердің бейбіт, табиғи ағымына деген адалдық басты. Мен мұны жаңа мемлекеттілікті қалыптастырудағы қазақстандық нұсқаның айрықша белгісі деп бағалар едім. Біз саяси тайталастың қантөгісті қақтығыстарға ұласуын болдырғанымыз жоқ, біздегі парламенттік дағдарыстар қалалардың көшелеріне танктерді шығарудан аулақ болды, біз азамат соғысына кіріскеніміз жоқ, жікшілдік пиғылдармен байланысты шиеленістің ушығуына жол бермедік.

Біздің үлесімізге тиген қиындықтар аз емес, бірақ басқа елдердің басынан кешіргенімен салыстырғанда, өтпелі кезеңнің көптеген сұмдығынан біз аман қалдық және сол үшін мақтана аламыз. Сондықтан да мемлекетіміздегі татулық пен тұрақтылықты бағалап, көзіміздің қарашығындай сақтауға тиіспіз. Бүгінгі таңда бұрынғы режимге қайтып оралудың мүмкін еместігі баршаға аян деп ойлаймын – экономикалық жүйеде, адамдардың санасында және қоғамның әлеуметтік құрылымында өте көп нәрселер өзгеріп кетті. Міне сондықтан, үш-төрт жылда жүріп өткен жолымызға көз жүгірте отырып, мынаны ашып айтуға болады: ол халық пен мемлекет үшін тарихи жағынан ондаған жылдарға барабар.

Шынайы демократия, тұрақтылық, рухани жаңғыру жолында

Біздің қоғамымыз жаңа, шынайы демократиялық өзгерістердің табылдырығында тұр. Алайда, егер біз құқықтық мемлекет болуды шынымен қаласақ, онда Конституцияны мүлтіксіз сақтауға тиіспіз, өйткені ешқандай жағдай заңнан жоғары болуға тиіс емес. Өкінішке орай, біздің идеологиямыз мемлекеттің қоғам мен жеке адамға қатысты құқықтық жүгенсіздігін олардың мүдделерін қорғаудың қажеттігімен өте ұзақ әрі жиі бүркемелеп келді. Ал сонау қайта өрлеу дәуірінің заңгері Гуго Гроций былай деп сақтандырған болатын: "қажеттілік дегеніміз адамның әлсіздігін кереметтей қорғап, кез келген заңды бүлдіреді".

Қазір ұзақ мерзімге арналған іргелі құжатты қабылдау алдында тұрған кезде біз жағдайдың салдарларынан, күнделікті кездесетін қиындықтардан және неше түрлі "өтпелі кезеңнің қажеттіліктерінен" жоғары тұруға тиіспіз.

Біздің басты мақсатымыз – күшті мемлекет құру болып табылады, бірақ ол бәрін жаныштайтын күш емес, барша жұрт мойындаған демократиялық бостандықтар мен мұраттардың негізінде азаматтарды қорғайтын құрал болуға тиіс. Бұл орайда жол біреу ғана – мемлекеттің меншікке деген монополиясын белгілі деңгейге дейін шектеу, оның басқа түрлерін дамыту және әрбір азаматқа кәсіпкерлік еркіндігін беру.

Осыған байланысты әлі күнге дейін "кеңестік күпіден" шыға алмай, мемлекеттік сектордың мүдделерін қорғайтын адвокаттар сияқты болып отырған үкіметке, министрліктер мен ведомстволарға сын айтқан жөн. Олар меншіктің басқа түрлерімен тығыз айналысып, жеке бизнеске көмектесуі қажет. Заңдар бұған мүмкіндік беріп қоймай, соған ынталандырып та отыр.

Экономикадағы пайда болған жақсарудың жемістерін халықтың әлеуметтік қорғалмаған жіктерінің, ең алдымен – табысы аз, еңбекте жарамсыз азаматтардың, зейнеткерлер мен оқушылардың көкейкесті мұқтаждарын қанағаттандыруға жұмсаған жөн. Ал басқаларына келетін болсақ, мұнда мемлекет еңбекте және шығармашылықта өзін-өзі көрсетуі үшін олардың экономикалық дербестігін қамтамасыз етуге міндетті.

Осының бәрін жүзеге асыру үшін мемлекеттік бюджетті жүйелі және сенімді түрде толықтырып отыру керек. Бұл тұста барынша реттелген салық жүйесі шешуші рөл атқаруға тиіс. Біз салық қыспағының салмағы халықтың экономикалық белсенділігін тұншықтырып, қазынаның кірісін қысқартатындай шектен асып кетпеуге тиіспіз. Мынадай асыл мәтел бар: салық төлеуші – ертең ауланатын аң емес, мемлекеттің серігі.

Экономикалық өрлеуді қамтамасыз ету және осының негізінде – халықтың жақсы тұрмысқа қол жеткізуі үшін мен үкіметке биылғы жылы қараша айына дейін 1996-2000 жылдарға арналған экономикалық және әлеуметтік дамудың индикативті жоспарының жобасын жасауды тапсырған едім. Көптеген егжей-тегжейлі жайттарды қозғап жатпай-ақ, ең бастысын айтайын: бұл құжат Қазақстан халқының тұрмыс деңгейін кемінде екі есе көтеру, 1998 жылға

қарай инфляцияның жыл сайынғы өсу қарқынын 10 пайызға дейін азайту, 1996 жылға дейін өндірістің өрлеуін қалпына келтіру үшін қажетті шараларды айқындауға тиіс.

Жасалып жатқан осы бағдарламада шағын және орта бизнестің тиімділікпен жұмыс істеуі, жеке меншік кәсіпкерлікті дамыту үшін қажетті жағдайлар мен инфрақұрылымды қалыптастыру белгіленді. Сондай-ақ, бұл жерде халықты әлеуметтік қорғау жүйесін оңтайлы етуге, оған неғұрлым нақтылық беруге, соның ішінде мемлекеттік басқару органдары арасында міндеттемелерді айқын бөлуге және жергілікті органдарға халыққа қызмет көрсету міндеттерін беруге баса назар аударылатын болады, бұрын бұл кәсіпорындар мен шаруашылықтардың құзырына жатқызылып келген болатын.

Кеңірек айтсақ, жарияланған демократиямыз, еркін экономика болмаса, диктатура туындайтын негізге айналады. Бұл арада жеке тұлғаның, адамдар тобының немесе партияның диктатурасы болса да – бәрі бір. Қоғамның құрылымы қалыптаспаған және тұрақтылығы жеткілікті болмаған жағдайда кез келген кездейсоқтық, оқиғалардың кез келген әрбірі орын алуы мүмкін.

Жақында біз Жеңістің 50 жылдығын мерекеледік. Әлем қазіргі өмір үшін кеңес халқының мәңгілік ерлігіне борыштар. Ал дүниежүзілік қырғынды өршіткен Гитлер де өкімет басына демократиялық сайлау арқылы келген жоқ па? Және де адамдардың мүдделерін бүркене отырып, қазір де алуан түрлі өрекіген элементтер әр жерде билікке ұмтылып жүрген жоқ па? Біз өткеннен және осы бүгінімізден тағылым алуға тиістіміз.

Қазақстанда демократияның қажетті саяси кепілдіктері бар. Мен өзіміздің дұрыс даму жолын таңдап алғанымызға сенімдімін. Біздегі көппартиялық кепілдік жасалғанының, баспасөз еркіндігі қамтамасыз етілгеннің өзі осыны дәлелдейді ғой. Мемлекеттік өкіметтің саяси бағыты азаматтық татулық пен ұлтаралық келісімге бағдарланған.

Өкінішке қарай, біздің адамдардың бәрі бірдей болып жатқан өзгерістердің қайта айналып соқпайтынын сезіне бермейді. Республикада қоғамда жеткілікті дәрежеде жаппай қолдауға ие болып отырған партиялар әлі қалыптаса қойған жоқ, ал бұл мемлекеттік өкіметтің қоғамдық көңіл-күйді объективті түрде біліп отыру мүмкіндігінен айыруда. Бірақ белгілі бір уақыт өткеннен кейін өркениетті саяси құрылым қалыптасып, қоғамға ықпал ете алатын, бағдарламалары мазмұнды және елеулі кадрлар әлеуеті бар партиялар нығая түседі. Олардың өкімет басына келуі нормаға айналып, ең бастысы – бұл қоғам үшін пайдалы болмақ!

Демократиялық қоғам құрудағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі туралы бірер сөз айта кетейін. Бұдан бұрын да айтқанымдай Қазақстанда еркін де тәуелсіз баспасөздің болуы – біздің баға жеткісіз демократиялық табысымыз. Көп адамға бұл жайсыз да. Көбіне осыған байланысты мен түрлі топтардан қысымды да аңғарып жүрмін. Дегенмен, мына жайтты ба-

тыл түрде мәлімдеймін – біз алдағы уақытта да Қазақстанда еркін журналистика ерқашан орнығуы үшін жағдай жасай бермекпіз.

Ендеше мына жағдаймен де келісу керек: мемлекет баспасөз үшін қалыпты жұмыс жағдайын туғызатын болса, онда ол да заң мен журналистік этика шеңберінен шықпауға тиіс.

Өйткені абайсыз айтылған бір сөз болжап білуге болмайтын оқиғаларға себеп болуы мүмкін. Кейбір басылымдар өз таралымын ұлғайту үшін ұлттық немесе діни наным-сенімдерді ашық немесе астыртын түрде пайдалануға әрекет жасауда. Өмірдің қиыншылықтарын құлшына жазып, оның тек көлеңкелі жақтарын көрсету жаппай орын алып отыр. Мұның өзі қоғамда тұйықтан шығар жол жоқ деген сезім мен әлеуметтік күйзеліс туғызатынын және адамның жаңа жағдайда өз орнын тауып, оған бейімделе білуіне зиянын тигізетінін журналистердің түсінбеуі мүмкін емес.

Құрметті Ассамблеяға қатысушылар!

Мен түрлі аудиторияларда және сан алуан адамдармен әңгімелескен кезде жүргізіліп жатқан реформалар рухани азғындауға әкеледі, қаласақ та, қаламасақ та нарық психологиясы қара күшті, қандай жолмен болса да бауды, өзімшілдікті құрметтеу сезімін туғызады деген пікірді жиі естимін. Сіздер де жастарымыз адамгершілік бағдардан айырылып қалды, өз халқының мәдениеті мен салт-дәстүрінің бастауын құрметтемейді, үлкенді сыйлауды мүлдем қойды-мыс, олар мәңгүрттер, жоғалған ұрпақ, бұдан басқа ештеңе емес, деген күңкілді талай естіген боларсыздар.

Үзілді-кесілді мұндай тұжырым жасау – ежелден келе жатқан "әкелер мен балалар" дау-таласында ең жақсы дәлел болмаса керек. Бұл проблемаға бұра тартпай қарайықшы: қазір жастардың басым көпшілігі шет тілдерін баса үйреніп, басқа елдердің мәдениетіне, салт-дәстүріне ықылас қойып жүр, өз халқының рухани тамырын зерттеп, маркетинг пен менеджменттің негіздерін, басқа да ілім-білімді үйренуде. Және мұның бәрін әбден саналы түрде, жаңа білім алдағы уақытта өздеріне міндетті түрде керек болатынын толық түсіне отырып істеуде. Мұның өзі шынайы рухани байлыққа, дүниежүзілік, яғни ұлттық мәдениеттің де бастауына жеткізер жол осы емес пе?

Екінші жағынан, меніңше, жас ұрпақтың рухани және адамгершілік саласындағы мұралардан толық қол үзіп қалуының қаупін де мүлдем жоққа шығару елеулі қате болар еді. Иә, ақпарат ағынына жол ашқаннан кейін біз шынайы адамгершілік қасиеттерді әсем де жылтыр қағазға оралған арзан да жасанды құндылықтармен алмастырып жүрген бұқаралық мәдениет деп аталатын қоқыспен де кездесіп отырмыз. Әрине, жылдар өте келе жастар шынайы құндылықтарды жасандысынан ажырата білуді үйренетін болады. Ал оның күрделі әлемде бағдарын тауып, рухани бағытын анықтауына біз, аға ұрпақ өкілдері көмектесуге тиіспіз.

Біздің көп ұлтты қоғамымыздың адамгершілік негіздерін қалау мемлекеттік саясат дәрежесіне дейін көтерілуге тиіс деп ойлаймын. Анығырақ айтқанда – бұл бағытта мемлекеттік саясат қажет, таяу және алыс болашақ-

тағы іс-қимылдардың мұқият әзірленген бағдарламасы қажет. Дүниежүзілік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, өміріміздің қайтарымы ең көп "салалары" – білімнің, мәдениеттің, өнердің басым дамуы үшін Қазақстанда қажетті жағдайлар жасалуға тиіс екеніне барша жұрт келіседі деп ойлаймын. Адам, оның білімі мен мәдениеті үшін жұмсалған қаржы мемлекеттің болашағына жұмсалғаны. Сондықтан жаңа Конституцияның жобасы адамға барынша бағытталған, оның рухани және адамгершілік мұқтаждарының қанағаттандырылуына кепілдік береді.

Негізгі принциптер

Қазіргі уақыт өткенді өзгерте алмайды, бірақ одан тағылым ала алады. 1993 жылғы Конституциядағы ағаттықтар мен шалағайлықтар, еріксіз жол берілген мәмілелер кейіннен бірқатар жағдайларда елді құқықтық және саяси тұйыққа әкеліп соқтырды.

Қысқа мерзім ішінде парламенттің екі рет тарағанын еске алайықшы. Мұның әрқайсысында ол белгілі бір дағдарысты жағдайда өтті. Ал мұндай жағдай Конституцияда көзделмеген. Оның үстіне өкіметті тежейтін және оған қарсы салмақ бола алатын жүйесін сөз жүзінде жариялағанымен, іс жүзінде Конституцияда бұлар жоқ болып шықты. Социалистік өткеніміз бен нарықтық болашақ арасындағы қыспақта қалған әр алуан түрлі және өзара үйлеспейтін ережелердің берекесіз жиынтығына айналды да, бұл оны дәйектілік пен біртұтастықтан айырды.

Алғашында қолданылып келген Конституцияға мейлі көп болса да, тек түзетулер енгізумен шектелу керек деген нұсқаның ұсынылғанын көпшілік біледі. Бірақ одан соң Негізгі Заңның құрылымын ауыстыру, аса принципті ережелерді өзгерту қажеттігі айқын болды, ал бұл ережелер көптеген басқа баптардың түзетілуін керек ететін, ал бәрін бірдей біртұтас және өзара байланысты құжатқа жинақтаудың мүмкін еместігі анықталды.

Соның нәтижесінде сапасы өзгеше Конституцияның жобасы сіздердің қолдарыңызда, онымен соңғы жарты жыл бойы белсене жұмыс істедім. Маған отандық заң ғылымының үздік өкілдері көмектесті. Жоба отандық және шетелдік сарапшылардың тәуелсіз талдауынан өтті.

Жекелеген ережелер қоғамдық пікірді зерттеу жолымен тексерілді. Менің ойымша, барлық бұлтарыстар мүмкіндігінше ескерілді. Ұсынылып отырған тұжырымдардағы ең өткір мәселелердің құқықтық реттелуі – аса қиын толғаныстардың нәтижесі және оның мақсаты – баршаны біріктіру, біздің қоғамымызда белгілі бір жақтардың тайталасын тудырмау. Жаңа Конституция "халықтың өкіметпен" біртұтас, анық әрі нақты шарты ретінде ойластырылып, ұсынылуы арқылы ерекше болып отыр. Ол адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің, қоғамды ұйымдастырудың, мемлекеттік жүйе құрудың және оның жұмыс істеуінің әркімге аян іргелі жүйе түзетін басым элементтерінің

тағайындайды. Және бұдан басқа ештеңе де емес. Қалған жекеше сипаттағы жайттар кәдімгі немесе Конституциялық заңдарда өз алдына реттелуге тиіс.

Бұл Конституцияны халық қолдайды деп сенемін. Онда тәуелсіз мемлекеттің өзіндік сипаты бар, "халық еркіндігінің ұлы хартиясына" айналады деп сенемін. Онда тәуелсіз мемлекет ретінде, дүниежүзілік қоғамдастыққа толық құқығы бар мүше болып енген Қазақстанның өмір сүруі мен дамуының бес негізгі принципі тұжырымдалған деп есептеймін.

Сонымен, біздің конституциялық басым бағыттарымыз мыналар болып табылады:

1. Мемлекетте оның барлық азаматтарының құқық теңдігі негізіндегі ұлтаралық келісім мен саяси тұрақтылық.

2. Республиканың бүкіл халқының игілігі үшін экономикалық даму.

3. Елдің тұтастығы мен оның көп ұлтты халқының бірлігі.

4. Мемлекеттің бірінші кезекте Қазақстан азаматтары туралы жан-жақты қамқорлығына негізделген қазақстандық патриотизм.

5. Мемлекеттік маңызды мәселелердің бәрін референдумда немесе парламентте дауыс беру жолымен бейбіт әрі демократиялық жолмен шешу.

Жобада бұл принциптер келтірілмеген. Бірақ мен олар Конституцияның I-бабында жазылуға тиіс деп есептеймін.

Сіздер жаңа Конституция жобасымен танысқан болар деп пайымдай отырып, оның тек өзекті ережелеріне ғана тоқталмақпын. Қазақстан мемлекеттігінің табиғаты, оның мәні туралы мәселеден бастайын. Бұл орайда Қазақстан халқының бірлігі мен тұтастығы идеясы басым болып табылады, ол елдің жаңа Конституциясында көрініс табуға тиіс.

Өзінің қай ұлтқа жататынына қарамастан әрбір қазақстандық азамат Қазақстан – өзінің жан-тәнімен біте қайнасқан туған мемлекеті екенін, жер шарының қай түкпірінде жүрсе де ол әрқалай өзіне көмекке келуге, оның құқықтары мен бостандығын қорғауға дайын екенін сезінуге тиіс. Тек осы жағдайда ғана қазақстандық патриотизм сезімін өркендету және тәрбиелеу үшін түбірлі негіз пайда болады. Тек осы жағдайда ғана біздің азаматтарымыз қазір бүкіл дүние жүзі Қазақстан ретінде біліп отырған мемлекеттің азаматы болғаны үшін мақтаныш сезіміне бөленетін болады.

Дәл осыған байланысты жобада бұл мәселені шешудің тұтас екі жолы көзделген. Бір жағынан, біздің елімізді Қазақ Республикасы деп атау ұсынылып отыр. Ол ондаған жылдар бойы Қазақ КСР-і деп аталып келді және бұл ешкімді шамдандыра қоймаған болатын. Бұл орайда екінші бапта "Қазақ Республикасы" және "Қазақстан" деген түсініктердің тең дәрежелі екендігі көзделген.

Сонымен бірге, қазір күшіндегі Конституциядағы Қазақстанның өзін-өзі билейтін қазақ ұлтының мемлекеті болып табылатыны туралы жазба біздің кейбір отандастарымыздың алаңдаушылығын туғызды.

Менің өзім үшін Қазақстан – бір ғана қазақтардың емес, елімізді мекен дейтін барлық ұлттар өкілдерінің мемлекеттік өзін-өзі билеуінің нәтижесі.

Жобада Президенттік басқару нысанындағы республика ұсынылады. Мұндай мемлекеттік құрылым бүгінгі мемлекет басшысының әлдебір мүдделері мен жеке ниетінен емес, қайта объективті факторлардан туындап отыр. Және де бұл біздің еліміз үшін айтарлықтай ұзақ келешекке қажет.

Парламенттік республика кезінде үкімет басшысы мен үкімет құрамын парламент белгілейді және олар парламенттің алдында саяси жауапты болады. Оның үстіне үкімет құрамы парламентте көпшілік орынға ие болып, партияның лидерлерінен құрылады. Парламент сайлаған Президенттің мемлекеттік өкіметтің жұмысына ықпалы аз болады және оның шешімдері тек парламент пен үкімет мақұлдағаннан кейін ғана күшіне енеді.

Бұл жолмен жүру үшін елде парламентаризмнің жетілген дәстүрі мен мәдениеті, көппартиялылықтың дамыған жүйесі және ең бастысы – осының бәрін ой елегінен өткізе алатын халықтың сан алуан жіктерінің түсінігі болуға тиіс. Қазір бізде бұл жоқ.

Президенттік республика түріндегі мемлекеттік құрылыс барынша икемді нысан. Ол Президенттің, парламент пен үкіметтің өкілеттіктерін нақты үйлестіруді көздейді, іс жүзінде билікті заң шығарушы, атқарушы және сот салаларына бөлетін классикалық қағиданы жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл орайда бүкіл халық сайлаған Президент Конституцияны сақтаудың кепілі бола отырып, сондай-ақ биліктің барлық салаларының және халық алдындағы олардың жауапкершілігінің ұйымдастырушысы әрі төрешісі бола алады. Ол мемлекет саясатының негізгі бағыттарын айқындайды, мемлекет басшысының рөлін және Конституцияны, адам мен азаматтың құқықтары мен еркіндігін сақтаудың кепілді рөлін атқаруына, биліктің барлық салаларының және бүкіл мемлекеттік организмнің үйлесімді және жемісті міндет атқаруын қамтамасыз етуге көмектесетін органдар құрады. Демократиялық елде "бәрін бірдей шешетін" адам да, орган да болмауға тиіс.

Әрине, президенттік республиканың нысаны өкімет билігін дербестендіруге бейім келеді, бірақ демократиялық тежеулер бар болған кезде мұның өзі белгілі жағдайда тіпті қажет те. Мұндай басқару реформалар кезеңінде және ахуал тұрақсыз жағдайда басқа қоғамдық жүйеге көшу кезінде, сондай-ақ аумағы кең-байтақ елдер мен көпұлтты мемлекеттерде ерекше тиімді. Қазақстанда және бұрынғы одақтың басқа республикаларында болып жатқан саясаттағы түбегейлі бетбұрыстар мемлекет басшысының басқаруы арқылы мемлекеттің бақылауымен жүргізілуге тиіс, өйтпесе бәрін түгелдей сыбайласқан жемқор әрі қылмысты топтар билеп алады.

Бұрынғы одақтың аумағында мұндай тенденцияның сорақы мысалдары толып жатыр. Демек, бүкіл реформалар процесінің түпкілікті табысы үшін мұндай бақылаудың маңызы айрықша.

Президенттік республикадағы Президент қалай көрінбек? Оны бүкіл халық сайлайды, ал ол Премьер-министрді және оның ұсынысымен үкіметтің

мүшелерін тағайындайды. Оларды қызметтен Президенттің өзі ала алады немесе үкіметке парламенттік сенім көрсетілмеген жағдайда осылай істейді. Парламент белгілі жағдайда президенттік өкілеттікті мерзімнен бұрын тоқтата алады, бірақ Президент те, Конституцияда көрсетілген жағдайда парламентті де таратуға құқылы. Конституциялық сот Президенттің қол қойған заңдарын немесе оның жарлықтарын, егер бұлар Конституцияға қайшы келетін болса, заң күшінен айыруға құқылы.

Көріп отырғандарыңыздай, президенттік биліктің арбитраж билікке айналуына жол бермейтін тежеулер мен жақсы салмақтар жүйесі бар. Мен жеке-дара билікті жақтамаймын. Бірақ, сонымен бірге мен Қазақстанда биліктің және мемлекеттік институттардың барлық салаларынан – жас мемлекетті дағдарыстан алып шығуға, оның аяғынан нық тұруына, шынайы демократиялық қоғам құруға қабілетті, күшті өкімет құруды жақтаймын. Мұндай қоғамда азаматтар демократияны елдің заңдарына қатаң бағынудың өзін бостандық ретінде бағалауға тиіс. Және ең бастысы барлық азаматтардың құқықтарының теңдігі негізінде саяси және ұлысаралық тұрақтылықты сақтау. Күшті Президенттік өкімет билігі әрбір жеке азамат пен тұтас алғанда бүкіл қоғамды қорғау мүддесі жолында барлық деңгейдегі мемлекеттік құрылымдардың өктемдігін шектеуге және оның жолын кесуге тиіс.

Оркестрде бір дирижер болуға тиіс, сонымен бірге ол әрбір сазгердің абыройы мен міндетін төмендетпеуі керек. Өткен жылдардың тәжірибесін талдай келіп, басқаша жолды көре алмай отырмын. Өзіміздің жаңа тарихымызда біз алғашқы қадамдар жасаудамыз және олардың былықтың күшеюіне немесе жаңа қоғамдық тығырыққа тірелмеуі өте-мөте қажет. Дүниежүзілік ахуал, сайып келгенде, бүкіл әлем тек демократия тілімен сөйлейтіндей кезеңге қарай ілгерілеп барады дегенге сенетін ел басшыларына қосыламын. Біздің де осы бағытта жүруге тиіс екеніміз даусыз.

Мен демократияға терең берілгенмін, сондықтан осынау биік мінберден өзімнің жүрекжарды сөзімді мынадай тұжырыммен аяқтағым келеді: "Демократияға байыпты қарайтын адамға алынбайтын бөгет қойылады, ал оны жек көретіндерге – шексіз мүмкіндіктер беріледі".

Әлем алуан қырлы, оның тартымдылығы да осында: ішкі мәні бірдей бола тұрғанымен, демократияның бірдей нысандары жоқ, әр ел міндетті түрде өзіне тән бір ерекшелік қосады.

Бұрын айтылғанындай, біз үшін демократияны құрудың басты шарты бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау, реформаларды тереңдете түсу, жемқорлық пен ұйымдасқан қылмысты жою болып табылады. Әлсіз өкімет елде ең қарапайым тәртіптің өзін орната алмайды, тіпті соншалықты қымбатқа түскен реформаларды орға жығады. Бұл менің ойымнан шығарғаным емес, объективті шындық. Шешуші сөзді Қазақстан халқы айтады.

Жұртшылықты толғандырған жерге жеке меншік енгізу және азаматтық проблемалары, менің пікірімше, Конституция жобасында оңтайлы шешімін

тапқан. Жердің мемлекеттің меншігінде де, жеке меншікте де бола алатыны Конституциялық жолмен тұңғыш рет айқындалып отыр.

Нарықтық экономика жағдайында жер сату – сатып алу объектісі болуға тиіс. Бірақ, біздің шындыққа келейікші. Қазір ауылшаруашылық мақсатындағы жерлерді осында жұмыс істеп жүрген біздің азаматтарымыздың қолында қаражаты болмай тұрған кезде сату мен қайтадан сатудың жаппай процесін енгізу бұл адамдарды тонап алуды, олардың еріксіз жатақ болуына әкеліп соғар еді.

Біздің қоғамымыз жерге жаппай жеке меншік енгізуге әлі дайын емес. Жер – кез келген мемлекеттің басты байлығы болып табылады. Конституцияны жасау жұмысы процесінде көптеген елдердің жер қатынасы саласындағы практикасы зерттелді. Барлық елдерде де өз ерекшеліктері ескеріле отырып, бұл мәселе көптеген түсінік-ескертпелерді алға тарту арқылы аса мұқият та сақтықпен шешілген. Иә, оларда жер сатылады және қайта сатылады, бірақ бұл процестер өмірлік маңызды ұлттық мүдделерге қысым жасауға мүмкіндік бермейтіндей шеңберде және тиісті процедуралар арқылы жүргізіледі. Біздің қоғамымыз оның басқарушы органдарымен шаруашылық субъектілері осы проблеманы білу мен түсінудің мұндай деңгейіне әлі жете қойған жоқ. Сондықтан біз тек өзімізге ғана емес, еліміз азаматтарының келесі ұрпақтарының да меншігі болып табылатын өзіміздің басты байлығымыздан бір-ақ сәтте айрылып қалу қаупіне душар болуымыз мүмкін.

Сондықтан біздің Конституциямыз "жай жүріп жалпақ бас" принципі бойынша "жүріп келеді" және бұл мәселелердің болашақта шешілуін көздейді. Ал қазір жердің жеке меншікке тек заң бойынша белгіленген негізде, шартта және шекте болуы ықтималдығы қарастырылған. Осы ережеге сүйене отырып, бау-бақшаға және үй жанындағы учаскеге, сондай-ақ кәсіпорынның технологиялық жұмысы үшін қажетті жерге ғана жеке меншік енгізілетін болады.

Бұлардың соңғысы отандық және шетелдік инвестордың біздің елімізде өз кәсіпорнын батыл ашуына мүмкіндік береді. Өндірістік аумаққа жеке меншік құқығының болуы оны жергілікті өкімет орындарының өктемдігі мен неше түрлі қоқан-лоққы жасаушылардан қорғайды. Жерге жеке меншік енгізу туралы мәселеге тым саяси мән беріліп жүргенін ескерте кетейін. Қазір күшіндегі жерді 99 жылға мұрагерлікпен пайдалануға болатындай етіп, ұзақ мерзімге жалға берудің "толық" жеке меншікке беруден айырмашылығы аз. Тек бұл құқықты жалға берушінің өз бетімен мерзімін қысқарта алмайтындай және әлдебір ойдан шығарылған талаптар қоя алмайтындай нысанға енгізу керек.

Азаматтыққа келер болсақ, Конституция ешкімді де шет қалдырмай, тек Қазақстан азаматтығын ғана бекітеді. Бізде Ресеймен азаматтық берудің өзара жеңілдетілген нысаны туралы келісімге қол қойылғанын білесіздер. Таяуда мен бұл тәртіпті бүкіл ТМД кеңістігіне тарату туралы мәселе қойдым. Қазір біз азаматтық берудің жеңілдетілген нысаны жөніндегі концеп-

цияның жобасын дайындап жатырмыз және оның ТМД басшыларының келесі кездесуіне қарауға ұсынбақпыз.

Реформалау процесін бастан көшіп жатқан және ішінара өзара сенімсіздікке ұшыраған қоғам жағдайында тек біртұтас азаматтық қана айқындық енгізіп, адамдардың санасындағы екіұдайлықты жояды. Екі тұғырға сүйену ешқашан да жемісті болып, абырой әперген емес. Негізгі принциптерде айтылғанындай, біз тек Қазақстан азаматының жағдайы басқаның бәрінен басым болатынын қамтамасыз етуге тиіспіз.

Тіл жөнінде айқындалу бәрінен қиын болды. Түрлі ықтимал нұсқалар қаралды. Талай рет жүргізілген әлеуметтік сауалнамалар мен ұзақ айтыстардан соң қазақ тілі мемлекеттік тіл болып қалдырылсын деген бір тұжырымға келдік. Оған мемлекеттік органдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында мемлекеттік тілмен қатар орыс тілі ресми түрде қолданылады деген мазмұндағы маңызды ереже қосылды. Бүгінгі таңда бұл проблеманың ең оңтайлы шешімі деп ойлаймын. Бұған қоса белгілі бір тілді білмегендігі үшін азаматтардың құқығын кемсітуге тыйым салатын арнайы ереже енгізілді. Тиісті баптың орындалуына қатаң мемлекеттік бақылау жасалды.

Бірден айтайын, қос мемлекеттік тіл енгізу туралы ұсыныстар болды, олар барынша мұқият және жан-жақты талқыланды.

Халықтың әр түрлі топтарында қоғамдық пікірді зерттеу жүргізілді. Ақырында көптеген себептер бойынша мұның жарамсыздығы туралы пікір басым түсті. Мұндай жағдайда азаматтардың барлығы үшін екі мемлекеттік тілді білу міндетке айналатыны – маңызды дәлелдердің бірі бола алады. Қазір бұл мүмкін емес, сонымен қатар осының салдарынан шиеленістер мен қақтығыстардың туып кетуі ықтимал екені өздеріңізге де түсінікті.

Қазақ тілінің мемлекеттілігі ең алдымен оны қазақтардың өздері меңгеруі үшін қажет. Бұрын оның әдейі аз талап етілуі салдарынан, көптеген қазақтар қазір ана тілін нашар біледі, бірталайы мүлдем білмейді. Бұған олар кінәлі емес. Ал тағы да екінші мемлекеттік тілді енгізу қазақ тілін тұйықтап, іс жүзінде теңсіз жағдайын тереңдете түсер еді. Мұның өзі қазақтарға жасалған тарихи қылмыс болар еді және бұрынғы империялық саясаттың салдарын жоюдағы біздің дәрменсіздігімізді көрсетер еді.

Біздің тағы бір маңызды нәрсені ескермеуімізге болмайды. Кейбіреулердің ұсынғанындай, мемлекеттік қазақ тілін сақтамау қазақтарды мемлекеттік тілі сақталған Орта Азиядағы көршілерінің алдында ғана емес, сонымен бірге ТМД-ның басқа да елдерінің алдында кемшін жағдайға қояр еді. Бұл әсіре ұлтшыл топтардың пайдаланып кетуі мүмкін ұдайы тұрақсыздандыру факторына айналар еді.

Тіпті Кеңес өкіметінің кезінде де бізде қазақ тілі мемлекеттік тіл болды. Егер Қазақстан егемен ел болмаса да, қазақ тілін қайта өркендету мәселесі көтерілетінін түсінген абзал. Өзіне тән мәдениеті бар, әлемдегі 1113 халық пен ұлттың арасында саны жағынан 80-ші орын алатын, миллиондаған өкілі бар өмір сүріп отырған халық тапа-тал түсте өзінің тарихи Отанында ана

тілінен айырылып, басқа бір ұлысқа сіңіп кетуіне ешкім де бұдан былай төзбес еді. Ал бұрынғы Кеңес Одағының бүкіл аумағында осындай, шын мәніндегі арсыздық әрекет белсенді түрде жүргізіліп келді және ол барлық халықтарға қатысты болды.

Егер орыс тілі туралы айтар болсақ, оның қазіргі бекем жағдайы сол қалпында сақталады, өйткені ол қоғамда мемлекеттік тілмен қатар ресми түрде қолданылады деп көзделген. Басқаша айтқанда, Қазақстанда орыс тілінде алынған оқу мен білімнің қажеттілігі, аттестаттар мен дипломдардың басқалармен тең бағаланатындығы сақталады. Бұл біздің ұлты орыс азаматтарымыздың өз келешегі және өз балалары мен немерелерінің тағдыры үшін алаңдауын тыюға тиіс.

Орыс тіліне нақты мәртебе беруге қарсы шығып жүргендерге ашық айтқым келеді: оның ресми тіл ретіндегі мәртебесі елдің орысша сөйлейтін азаматтарының тең құқығын қамтамасыз етеді. Тек бұл ғана емес. Мұның өзі біздің білім алуымызға, дамуымызға қажетті ақпараттарды алып жүрген тілге деген құрметіміз. Бұл – қазақтарға жан дүниесі жақын орыс халқына және бұдан былай да бауырластық сенімді қатынастарды сақтап, дамыта бергіміз келетін Ресейге деген сөз жүзіндегі емес, іс жүзіндегі құрметіміздің көрінісі.

Орыс тілі бұрынғысынша білім берудегі басты тіл және алуан түрлі ақпараттар алудың негізгі көзі екендігі аян. Көптеген қазақтар осы тілде жоғары білім алуда. Ұлы Абайдың өсиетін еске түсіріп көрейікші: "Орыс тілін білсең, көкірек-көзің ашылады... орыстың ғылымы, өнері – дүниенің кілті...". Республликаның барлық тұрғындары дерлік орыс тілінде сөйлейді. Сондықтан орыс тілі төмендетіліп отыр деуге еш негіз жоқ.

Мәселе мынада, бұрынғы абсалютті түрдегі этникалық жайлы жағдай мен орыс тілінің бәрін де қамтитын монополиясында кейбір өзгерістер болды.

Қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуы – орыс тілінің қолданылу аясын тарылту мақсатымен оған ор қазу емес, қайта қазақ тілінің жоғалып кетуін болдырмауға және оны Қазақстандағы орыс тілінің деңгейіне дейін көтеруге деген ұмтылыс екендігін баршаның түсінуі және қабылдауы қажет. Тіл төңірегіндегі айтыстар кезінде орыс тілінің шектес жатқан Ресей тәрізді қуатты да мәңгілік бесігі тұрғаны тәрізді маңызды жайт назардан сырт қала береді.

Осылардың бәрін қоса алғанда, "таяу болашақ ішінде осы ұлы тілге төніп тұрған қауіп бар ма?" деген сұрақ туады.

Ал сонымен қатар лингвист-ғалымдардың пайымдауы бойынша, қазақ тіліне төнген қауіп қазірдің өзінде аса зор болып отыр. Қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе берілгеніне бес жыл өтсе де, оның қоғамдағы жағдайының өзгере қоймағанына өкінемін. Сондықтан басқа тілдердің кемсітілуіне жол берместен, қазақ тілін сауықтыру жөніндегі арнаулы Заң мен әбден ойлас-

тырылған, салмақты шаралар қабылдау талап етіледі. Бұл Конституцияның өтпелі кезең ережелерінде жазылған.

Жобада құқықтар мен бостандықтар туралы нормалар жаңаша ұсынылған. Олар өкіметтің қоғамға "барқыт қолғап киген темір қолын" көтеруі мүмкіндігінің жолын кеседі.

Бұл бөлімге тек азаматтың ғана емес, сонымен қатар адамның да құқықтарына қатысты нормалар алғаш рет енгізілген. Онда адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын өктемдікпен шектеудің кез келген түріне қатаң Конституциялық кедергілер қойылған.

Өзінің социалистік мазмұны бойынша сан алуан, әсем сөзбен өрнектелген және шексіз құқықтар мен бостандықтардың орнына Конституциялық жаңартылған бөлімінде күнделікті өмірде нақты қажет және іс жүзінде асырылатындары ғана келтірілген. Әңгіме әр адамның қажетті қорғанысты қоса алғанда заңға қайшы келмейтін барлық әдістер арқылы өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау және сот арқылы қорғамау, заңмен сот алдында барша адамның теңдігі, кез келген белгілері бойынша цензура мен құқықтарын кемсітуді болдырмау құқығы, сондай-ақ, басқа да нормалар туралы болып отыр.

Жобаға адам мен азаматтың жеке бостандығының классикалық элементтерін құрайтын төмендегідей қосымша конституциялық құқықтары енгізілген жеке басының бостандығы, құқығы және оған ешкімнің қол сұға алмауы; жеке басының және отбасылық құпиясы, өзінің абыройы мен жақсы атын қорғауы; жеке салымдары мен жинақтарының, жазған хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөзінің, пошта, телеграф арқылы жолдаған және басқа хабарларының құпиялығы; өзінің қай ұлтқа жататынын көрсетуді немесе көрсетпеуді таңдай алу құқы; өз ана тілі мен мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас тілін, тәрбиесін, оқуын және шығармашылығын еркін таңдау құқығы.

Жобада адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру үшін көбірек айтылып қана қоймай, сонымен қатар белгілі бір конституциялық шектеулер де қойылғанын ескерте кетуге тиіспін. Бірақ бұл конституциялық құрылысты, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығы мен адамгершілік мұраттарын қорғау мақсатында қаншалықты қажет болса, соншалықты деңгейде ғана болмақ. Біздің еліміздегі ұлтаралық келісімді бұза алатындай кез келген әрекет Конституцияға жатпайды деп танылатыны айрықша атап көрсетілген.

Азаматтардың бірлестіктеріне келетін болсақ, мұнда мақсаттар мен іс-әрекеттері конституциялық құрылысты өзгертуге, мемлекетіміздің тұтастығы мен оның қауіпсіздігіне қатер төндіруіне, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, сословиелік және рулық араздықты қоздыруға, сондай-ақ заңда көрсетілмеген әскерилендірілген құрамалар құруға бағытталған бірлестіктер құруға және олардың қызметіне тыйым салынады. Демократияның үлгісі ретінде

саналатын көптеген елдерде мұндай шектеулердің бар екенін ашық көрсеткім келеді. Біз енгізіп отырған құқықтар мен бостандыққа қатысты конституциялық нормаларда, сондай-ақ шектеулерде Франция, Германия сияқты басқа да елдер конституцияларының тәжірибесі толық ескерілген.

Азаматтардың конституциялық міндеттерін қайта қарау барысында бұл міндеттерді қабаттастыра беру олардың орындалуына кепілдік бермейді деген тұжырымды ескердік. Қайта керісінше – жүзеге аспайтын қағидалардың көптігі кереғар пікір туғызады. Сондықтан азаматтық міндеттердің тізімі ішінара ғана жаңартылды, ол тарих пен мәдениетті сақтау, табиғатқа, табиғи байлық пен қоршаған ортаға жанашырлықпен қарау туралы қамқорлықты қамтиды. Бұл дұрыс істелді деп ойлаймын.

Парламент туралы конституциялық ережелер неғұрлым түпкілікті өзгерістерге ұшырады. Біздің әлемдік тәжірибеге қарай, оны реформалау жөніндегі бұрынғы әрекетіміз жартыкеш шаралар болып шықты.

Президенттік республика жағдайындағы парламент дегеніміз – құзыры айқын белгіленген, халықтың қамын шынымен ойлайтын және оның мүдделерін қорғаушы демократияшыл және баршаға түсінікті заңдарды қабылдайтын, таза заң шығарушы орган.

Сондықтан біз көптеген елдерде тексерілген, екі палаталы парламент құру жолына түстік. Бұрын бұл идеяны депутаттар қабылдамаған болатын.

Қазір елде байыпты да жемісті түрде заңдарды әзірлеумен айналысатын, сан жағынан ықшам, екі палаталы заң шығарушы орган құру көзделіп отыр. Биліктің басқа салаларына парламенттің бұрынғыдай, көбінесе негізсіз қысым жасауына жол бермес үшін, оның заң шығару қызметінің ауқымы Конституцияда егжей-тегжейлі белгілеп берілген. Өкімет билігінің әрқайсысы басқасы таласпайтын өз шаңырағына ие болады.

Біріншіден, бұл орган баршаға түсінікті "парламент" деген сөзбен аталады. Жоғарғы палата – сенат (аудармасыз) – әрбір облыс пен астанадан екі адам қатысатын барлық облыстың мәслихаттар депутаттарының жиналысында жанама түрде сайланады. Төменгі палата тікелей сайлау жолымен 55 депутаттан құрылады. Ол мәжіліс (бұл да аудармасыз) деп аталады.

Ал Президенттің сенатқа жеті депутатты тағайындауы белгілі бір күдік туғызуы мүмкін. Мұндай практика Азия мен Латын Америкасы елдері үшін әбден үйреншікті. Ал оның мәнісі заң шығарушы органда әлдебір "президенттік қосын" құру ниетінде емес. Бұл депутаттардың кәсіпкерлік, тіпті ұлттық десек те болатын құрамын нығайту құралдарының бірі. Қиялға берілмей-ақ қояйық – депутаттар корпусының тиімді жұмысын қалыптастыру ісі ұзаққа созылады, сондықтан оны мемлекеттік тұрғыдан ойлайтын жігерлі, лайықты адамдармен ұдайы толықтырып отыру әбден орынды.

Мұнымен қоса жеті адам сенаттың шешімдерін қабылдауда басым ықпал жасай алмайды.

Сіздердің назарларыңызды тағы бір елеулі екі нәрсеге аударғым келеді. Біріншіден, екі палаталы парламент жұмысының конституциялық тұтқасы палаталардың бірлескен мәжілістері едәуір сирек құбылыс болатындай етіп жобаланған. Ал негізгі тынымсыз заң шығарушылық жұмысы палаталарда тікелей жүргізілетін болады.

Екіншіден, жинақталған келеңсіз тәжірибені ескере отырып, депутаттың конституциялық мәртебесі айтарлықтай өзгертілді. Ол өзін-өзі айрықша тұлға ретінде сезінетіндей емес, қайта халықтың шын мәніндегі қызметшісі дәрежесіне қойылады. Ол өзінің жұмысы үшін нақты жауап беруге тиіс және сақсып өз міндеттеріне немқұрайды қараған жағдайда парламент палаталарының өзінде жазалау шараларына ұшырауы мүмкін. "Депутаттық мерзімін өтегендер" үшін бұрынғыдай қамқоршылық болмайды: олардың бұрынғы қызметіне ешкім кепілдік бермейді. Айтқандайын, барлық өркениетті елдерде осылай қабылданған. Өйткені, бұл кәсіптік парламент қой. Ал оны парламенттің мүшесі рөліндегі қызметті өзінің өмірлік жолына айналдыруды көздеген адамдар баруға тиіс.

Оның үстіне мемлекет басшысының өкілеттілігін мерзімінен бұрын тоқтату тетігіне қарсы парламенттің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтатудың негіздері мен тәртібі тұжырымдалған. Бұл әдепті түрде, елді сайлаудың әуресінен сақтай отырып, парламенттің тұрақтылығына нұқсан келтірмейтіндей етіп жасалды.

Үкіметтің мәртебесі де жаңартылады. Министрлер кабинеті туралы конституциялық заңның жоқтығы оның практикалық жұмысында, оның Президентпен, парламентпен, жергілікті органдармен өзара іс-қимылында көптеген проблемалар туғызып отыр. Сондықтан осының бәрін айқын конституциялық негізге қою қажет екені түсінікті.

Жаңа Конституция жоғары мемлекеттік органдардың жүйесінде үкіметтің тиісті орнын нақты айқындайды. Сөйтіп, Министрлер кабинетінің мүшелері бірде Президентке, бірде парламентке ұдайы жалтақтап, іс жүзінде екі әміршінің қызметшісі болып келген екіұдайлықты жояды.

Қазіргі Конституциядан айырмашылығы, мұнда үкіметтің негізгі функциялары нақты тұжырымдалған, ел Президентінің жаңа мәртебесін ескере отырып, үкімет қызметінің негізгі бағыттарын айқындайтын және оның нәтижелері үшін жеке жауап беретін Премьер-министрдің өкілеттігі кеңейтілген.

Парламент пен үкіметтің өзара қарым-қатынасында ұстамдылық пен қарсы салмақтың аса елеулі тетігі енгізіледі.

Біріншіден, Президент Премьер-министрді парламенттің келісімімен тағайындайды. Бұл болашақта парламент сайлауында жеңіп шыққан партияның пікірін ескеруге мүмкіндік береді. Бұл Президенттің үкімет мүшелерін тағайындауы кезінде де ескерілетін болады. Екіншіден, Министрлер кабинеті өзінің заң жобаларының парламентте өтуіне белсенді түрде ықпал етуге және айталық, елдің қаржы жағдайы көтермейтін заңдардың қабылдануына кедергі жасауға мүмкіндік алады. Парламент үкіметтің қызметіне бақы-

лау жасау мүмкіндігіне және үкіметтің бүкіл құрамына немесе оның кез келген мүшесіне сенімсіздік білдіру құқығына ие, сенім білдірілмеген адамдар осыдан кейін қызметінен кететіні туралы Президентке арыз беруге тиіс.

Ақыр аяғында, үкімет мүшесінің конституциялық мәртебесі, оның жауапкершілігінің негіздері мен процедурасы алғаш рет белгіленіп отыр.

Конституцияны жасау процесінде өкімет билігін оның тармақтары арасында бөлу ғана емес, сонымен қатар оның ақылға сыйымды дәрежеде тепе-тең болуын қамтамасыз ету міндеті де тұрды. Атап айтқанда, Конституцияның үкіметшіл болып шығуынан іргені аулақ салу керек болды. Өкімет билігі де сынаптай сусыма болып келеді. Оның бір тармағының әлсіреуі екіншісінің күшеюіне әкеліп соқтырады және бұл міндетті түрде елеулі проблемаларды алға тартады. Үкіметтің бір жақты түрде күшеюі парламентті ғана әлсіретіп қоймай, сонымен қатар белгілі бір жағдайда Президентті де бейнелі тұлғаға айналдырып жіберуі мүмкін, бұл орайда сырт қарағанда бәрі де бабында тәрізді көрінетін болады. Мұндай сәт те ескерілді.

Енді, сот билігі туралы. Конституцияның сот жүйесін реформалау туралы ережелері асқан қиындықпен және пікірлердің тым алшақтығы жағдайында өтті.

Басқа тармақтардың бір де бірінде адам табиғатында қарсы тұру әу бастан-ақ бар екендігі дәл анық көрінген емес. Бірақ сот құрылысы мен қарау принциптерін бұрынғыдан ұйымдастыруға деген түбегейлі бетбұрыстың мүмкіндігі бұдан кейін болмайтынын және қалмау қажеттігін бәрі де түсінді. Жобада соттардың қызметіне заңда көрсетілген формаларына қадағалауды жүзеге асыратын қылмыстық, әкімшілік және басқа соттар жөніндегі жоғары сот органы ретінде қалыптастыру көзделген. Оған сот практикасының мәселелері бойынша міндетті түрде түсінік беру құқығы беріледі. Шет елдердегі сот билігін ұйымдастыру тәжірибесін зерттеу мен соттарды біріктіру едәуір нақты іс екендігі және бұдан олардың жұмысындағы тұрақтылықтың бұзылмайтындығы туралы салдарлы қорытынды шығарылуы итермеледі.

Конституция сот жүйесін қалыптастыру тәртібін түбірінен өзгертеді.

Бірінші кезекте әңгіме сот жүйесінің жоғары буынын Президенттің ұсынысы бойынша парламенттің сайлап қоюының принциптері туралы да, сондай-ақ одан төмен тұратын барлық судьяларды мемлекет басшысының тағайындайтыны туралы да болып отыр. Мұндай жағдайда судьяның өз қызметі үшін ешкімнің алдында жауап бермейтін бұрынғы практика тоқтатылып, мемлекет атынан сот жүргізу үшін судья мантиясын кимек болған адамдардың даярлық деңгейін тексеру мүмкіндігі пайда болады.

Әр судья тәуелсіз де білікті әділет алқасындағы аттестациядан өтуге тиіс болады.

Судьяларды тағайындау екі бірдей мүлдем жаңа органның Жоғарғы сот кеңесі мен білікті әділет алқасының барынша белсенді рөлі аясында жүргізілетін болады, бұл органдарға парламент палаталары өз өкілдерін

тағайындайды. Мұның өзі судья өкілеттігін беруді әлдебір құпия әрекетке емес, мөлдір де демократиялық процеске айналдырады. Бұл орайда неше түрлі айла-шарғылардың жүзеге асуы мүмкін емес. Сонымен қатар Конституцияда судьялардың тұрақты түрде жұмыс істейтіні атап көрсетілген, олардың тәуелсіздігі заң арқылы қорғалады.

Жобада Конституциялық сот түрінде Конституцияның дербес сот қорғауы институты сақталып қалады. Сонымен қатар бұрын ол өзінің заңгерлік қызметіне зияны тиетіндей, белгілі бір саяси қызмет міндеттеріне ие болуға ұмтылғанын да ескеру қажет. Бұл осы органның, тұтас алғанда құқықтық мәртебесінің пысықталмағанын білдіреді. Бұған қоса тіпті оның үстінен кассациялық шағым жасайтын орган да жоқ. Бір топ адам бәрін өздері шешіп, оларға ешкім қарсылық білдіре алмайтынына жол берілмегені жөн. Бұл жерде ойланарлық себеп бар.

Прокуратура туралы нормаларға жеке тоқталғым келеді. Әділ соттың бұл органына қатысты бастапқы нүкте ретінде біз қоғамды реформалаудың қазір жүргізіліп жатқан процестері табысқа жетуі үшін біртұтас құқық қолдану практикасы мен заң бұзушылықтың жолын шұғыл кесуді қамтамасыз ету және нығайта түсу талап етілетінін ескердік. Сондықтан Конституция прокуратураның жұмыс аясын нақтылап, бақылау қызметі саласында оның міндеттерін кеңейте түседі, прокуратураның өз өкілеттігін жүзеге асыруы басқа мемлекеттік органдарға, лауазымды адамдарға тәуелді еместігі қуатталады және оның Конституцияны, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың кепілі ретіндегі Президент алдында ғана есеп беруін енгізеді.

Жобада прокуратураға қылмыстық қудалау қызметін беру көзделмеген. Мұндай шешімнің пайдасына дәлелдер бар.

Өйткені қазір прокуратура өзі қылмыстық іс қозғап, оларды өзі тергейді және сотта осы істер бойынша өзі айыптайды, бұл, әрине, дұрыс емес. Бірақ, сонымен қатар, белгілі бір күдіктер де бар. Осы мәселе бойынша сіздердің пікірлеріңізді білген жөн болар еді.

Енді жергілікті өкіметті ұйымдастыру проблемалары туралы. Біріншіден, жергілікті басқару туралы ережелерге айрықша өзгерістер енгізілген жоқ.

Олар мемлекеттік құрылыстың осы саласын реттейтін заңдарда толық дамытылатын болады. Екіншіден, бұл орайда шын мәнісінде көптеген нұсқалар бар, сондықтан тәжірибені жете талдамай тұрып және біздің жағдайымызға сай келетін жаңа тәсілдерді ғылыми тұрғыдан негіздей алмайынша, олардың біреуін таңдап алуға болмайды. Осы заң жобасы өзінің еліміз бен реформалар тағдыры үшін маңызы жағынан Конституциядан кейін екінші орын алуға лайық.

Бұл бөлімде алғаш рет жергілікті өзін-өзі басқару туралы нормалар пайда болғанын атап өтпекпін. Біздің ұланғайыр әрі аймақтарының даму деңгейі жөнінен алуан түрлі болып келетін елімізде осындай маңызды саяси

және қоғамдық институтсыз алға басу мүмкін емес. Бәрін де және барлығын да тек астанадан немесе жергілікті орталықтан реттеп отыруға және проблемаларды шешуге болады деп ойлау шындыққа сай келмейді. Адамдардың өз аумағындағы парасаттылық көрсетіп өз еркімен бастама көтеруі жемісін молынан береді және бұл бүкіл дүние жүзінде жоғары бағаланады.

Енді жаңа Конституцияны қалай қабылдау керектігі туралы. Қазір күшіндегі Негізгі Заң парламенттік жолмен қабылданғаны, яғни оны республиканың Жоғарғы Кеңесі қабылдағаны баршаға белгілі. Бұдан бұрын да айтып өткенімдей, осыдан екі жылдан астам уақыт бұрын тыныштық пен қоғамдық келісімді сақтау үшін депутаттар корпусымен белгілі бір мәмілеге келуге мәжбүр болдық. Алайда, уақыт көрсеткеніндей, бұл мәміле бізге тым қымбатқа түсті, осының нәтижесінде біз қазір бәрін жан-жақты қамтитын конституциялық реформа алдында тұрмыз.

Салдарына баға беру қиынға түсетін осы жылғы ең маңызды саяси оқиға туралы әңгіме болып отырғанын сезінгендіктен, мен жаңа Конституцияны қабылдау мәселесінде біздің тек бір ғана дауымыз – халыққа, оның өз ерік-жігерін білдіруіне ғана жүгінуіміз қалды деген бір мәнді қорытындыға келдім.

Конституция жобасын референдумға ұсыну табиғи заңды шешім. Мұндай жеңіл жол жоқ.

Мен 1991 жылғы желтоқсанның 1-інде өзіме көрсетілген сенімді есімде сақтап, оны бағалаймын. Сондықтан оны ақтау үшін барлық тайталасқан күштер мен факторларға қарамастан бәрін де істеуге тырысамын. Бұған сіздердің сенулеріңізге болады.

Сіздерді және өзімнің барлық отандастарымды осындай жауапкершілікті түсінуге шақырамын, өйткені ұлы өзгерістер заманында өмір сүріп, жұмыс істеу біздің үлесімізге тиіп отыр. Біз атқарып жатқан істердің өміршең маңызымен қатар, тарихи да мәні бар. Біздің бүгінгі ісімізге қарап ұрпақтарымыз бізге баға беретін болады. Қазақстанның XXI ғасырға қалай кіретіні біздің балаларымыздың тағдыры қалай қалыптасатыны өзімізге байланысты болмақ, өйткені тек халық қана мемлекеттік өкімет билігінің бірден-бір қайнар көзі және егемендіктің иесі болып табылады. Енді референдумда Қазақстан Конституциясының қандай болғанын қалайтынын азаматтардың өздері шешсін. Тек осы жағдайда ғана ол шынайы халықтық болмақ, тек осы жағдайда ғана біздің жаңа Конституциямыз – өкімет билігі үшін іс-әрекеттің қоғам белгілеген ережелері деп айтуымызға болады.

Жаңа Конституцияны референдум арқылы қабылдау барлық қазақстандықтарды аса маңызды саяси шешімнің қабылдануына қатысушы етеді. Олар бұдан былай сырт бақылаушы емес, елдің Негізгі Заңының ережелерін сақтауға және оны мүлтіксіз орындауға жауапты және мүдделі адамдар ретінде болады.

Нақ осы бүкілхалықтық дауыс беру оқшауланудың, топшылдық пен жершілдік мүдделердің ықпал етуінің, неше түрлі басқаның сойылын соғудың орын алуына ешқандай мүмкіндік қалдырмайды. Егер біз конституция-

лық реформаны жүзеге асырудың парламенттік немесе басқа жолымен жүрген болсақ, мұндай келеңсіз құбылыстар сөзсіз ұшырасқан болар еді. Оның үстіне жұрттың бәрі сілтеме жасауды ұнататын әлемдік тәжірибе де Конституцияны референдум арқылы қабылдау – шынайы демократиялық және ең кеңінен таралған жол екендігін көрсетеді.

Сонымен, Қазақстанның жаңа Конституциясын референдумда қабылдау – бірден-бір сенімді де ықтимал жалғыз жол екендігіне ешқандай күмәнім жоқ.

Біздің еліміз бүкіл адамзат баласы келе жатқан жолға түпкілікті және біржолата бет бұрды. Сондықтан жаңа Конституция қоғамдық келісімнің аясын кеңейте түсуге жағдай жасап, Қазақстан халқының жалпы адамзат өркениетінің дамуына өзіндік үлесін қосуға деген шешімін нығайта түседі.

Еліміздің Конституциясы мен заңдарын қатаң ұстана отырып, қазіргі және келер ұрпақ үшін талмастан еңбек ету арқылы біз өзіміз гүлденген Қазақстанды мұра етіп қалдыратын болашақ ұрпақтың алғысына лайық болатынымызға сенімдімін.

* * *

Жаңа Конституцияның негізгі белгілері осындай. Ол біздің көпұлтты мемлекетіміздің стратегиялық мүдделеріне сәйкес келетін біртұтас та толыққанды құжат ретінде жасалды.

Конституцияның осы жобасының көптеген ережелері қазіргі күрделі де қиын уақытта қоғамға дұрыс бағдар беруге арналған. Бірақ оның негізіне демократиялық құқықтық мемлекеттің мәңгі жасайтын іргелі қазыналары мен өлшемдері алынған. Бұл болашақта өмірге жаңа көзқараспен қарайтын адамдар келетінін, жаңа сипаттағы жағдайлар туатынын және осыған байланысты жаңа заңдар пайда болатынын теріске шығармайды.

Қорытындыда өзім аса маңызды деп санайтын бірнеше тұжырымды бөліп атағым келеді.

Біріншіден, қоғамды реформалаумен айналысып жатқан мемлекет азаматтық тыныштық пен саяси тұрақтылық жағдайында өтпелі кезеңнен өтуге тиіс.

Осы ереже сақталмаған жерде қоғамның өтпелі жағдайы ондаған азапты жылдарға созылып, адамдар реформалар туралы емес, тірі қалудың көкейкесті мәселелерін шешумен айналысатын болады.

Екіншіден, этникалық төзімділікті сақтаудың қоғамдық татулық үшін орасан зор маңызы бар екендігі сөз болғанда, адамдардың әлеуметтік араздық пен өшпенділік сезімінің құлына айналуына жол беруге болмайтынын ескерген жөн. Мұның одан да зор бүлдіруші салдары болуы мүмкін. Міне, осы арада мұның қоғамдық қақтығыстарға айналуына жол бермеуге тиісті партиялар мен қозғалыстардың рөлі аса маңызды болмақ.

Үшіншіден, орташа жіктің қалыптасуы тек адал еңбекке, қабілетке, адамгершілік пен өнегелілікке ғана негізделуі тиіс. Осындай жағдайда ғана ол

жүргізілетін реформалардың әлеуметтік ұйтқысы болатындай құқыққа ие болмақ.

Төртіншіден, біздің табысқа жетуіміздің негізгі қайнары – табиғи ресурстар мен геосаяси жағдайымыз ғана емес, шетелдік несиелер немесе реформалардың өзгеше үлгілері ғана емес, сонымен бірге өзіміздің орнықтылығымыз бен өз күшімізге деген сеніміміз болып табылатынын бәріміз түсінуге тиіспіз.

Бесіншіден, Қазақстанда тұлғаландырылған демократияны емес, тұрақты саяси жүйеге шынайы көппартиялылыққа, бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігіне, адам мен азамат құқықтарының сақталуына негізделген демократияны құру керек.

Сіздердің көңіл қойып тыңдағандарыңызға алғыс айтамын және баяндама мен Конституцияның жобасын сындарлы түрде талқылауға шақырамын.

Ассамблея мүшелерінен Конституцияның жобасын ассамблеяда және бүкілхалықтық талқылаудан кейін оны республикалық референдумға жіберу жөніндегі менің ұсынысымды қолдауын өтінемін.

ДОКЛАД ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВТОРОЙ СЕССИИ АССАМБЛЕИ НАРОДОВ КАЗАХСТАНА*

Алматы, 30 июня 1995 года

ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОЙДЕННОГО И ДАЛЬНЕЙШЕЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ РЕФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВА

Уважаемые участники сессии Ассамблеи народов Казахстана!

По вашей инициативе в апреле нынешнего года был проведен первый в истории республики референдум. Я искренне благодарен всему многонациональному народу Казахстана и членам ассамблеи за глубокое понимание ими важнейших проблем нашего радикально реформируемого общества.

Будучи по природе реалистом, хорошо понимаю, что, продлевая полномочия Президента до 1 декабря 2000 года, люди голосовали за стабильность, за межнациональное и гражданское согласие, которое нам удастся сохранять, не допуская в Казахстане кровавых конфликтов. Голосовали за продолжение того политического курса, который гарантирует сохранение столь необходимого всем нам общественного мира, а значит, – за проводимую стратегию в политической, экономической и социальной сферах.

Перемены, которые начинались под лозунгами перестройки, привели к крушению идеалов и судеб целого поколения, серьезному нарушению их жизненного ритма, падению экономики, как следствие, – снижению достатка сотен тысяч людей. Словом, потерь было немало, и тем не менее, подавляющее большинство участников референдума на содержащийся в бюллетене вопрос ответило "Да". Парадокс? Отнюдь. Думаю, определив результаты плебисцита, казахстанцы продемонстрировали свою веру в будущее, нашей суверенной республики.

Поэтому я благодарен ассамблее, по инициативе которой и был проведен референдум. Кстати говоря, он показал высокий авторитет ассамблеи, по существу превратившейся из консультативно-совещательного органа в активно действующий общественный институт, выражающий реальные чаяния людей, консолидирующий многонациональный народ Казахстана. Поэтому не резонно ли было бы ввести упоминание о ней в новую Конституцию?

---

* Газета "Казахстанская правда", 1 июля 1995 года.

Массовое участие граждан в референдуме, совпадение их взглядов и мнений создали базу для политической стабильности в стране до начала нового века, открыли перед Главой государства не только тактический, но и определенный стратегический простор, дали возможность осмыслить пройденный путь и определить направление дальнейшего движения.

Главные цели, обнародованные мною в 1992 году в "Стратегии становления и развития Казахстана как суверенного государства" и в 1993 году в работе "Идейная консолидация общества – как условие прогресса Казахстана", остаются неизменными. Напомню основные приоритеты. Это:

- обеспечение стабильности и межнационального согласия как постоянного политического условия успешного осуществления реформ,
- формирование социальной рыночной экономики, сочетающей государственные и негосударственные формы собственности;
- создание правовых условий и практической базы для реализации принципа экономической свободы человека;
- построение общества, обеспечивающего достаточный уровень благосостояния всех своих граждан;
- развитие этнической самобытности и сохранение национально-культурного многообразия Казахстана;
- углубление демократических преобразований, обеспечение плюрализма в политике;
- формирование достойного имиджа Казахстана в мировом сообществе на основе соблюдения свобод и прав человека, обретение прочных позиций в мировой экономике;
- преобразование государственного устройства Казахстана в демократическую республику президентского типа.

Мы планомерно движемся в этом направлении. На данном форуме я хотел бы изложить свое видение ситуации, аргументировать политику, вытекающую из итогов референдума в главных сферах общественной жизни, познакомить с планами, которые предстоит осуществить, чтобы уже в самое ближайшее время заложить в республике прочный фундамент демократического правового государства. Речь идет в первую очередь о стратегии рыночного развития и государственного строительства.

Государственность: проблемы становления

Казахстан переживает сейчас сложный, переломный период, который присущ всем странам СНГ. Это объясняется традициями совместного проживания народов в едином государстве, общей ментальностью и политической культурой, привычкой решать социально-экономические задачи в рамках единого народнохозяйственного комплекса, отсутствием нового уровня разделения труда и производственной специализации.

В 1991–1992 годах, на начальном этапе независимости, в Казахстане, как и в других государствах Содружества, преобладали утопические представления о быстром и необременительном переходе к новому состоянию. Имела место явная недооценка всей сложности предстоящей работы и меры ответственности за ее результаты. Впервые на деле столкнувшись с такими феноменами, как свобода прессы, демократическое волеизъявление народа, свобода совести и собраний, другими атрибутами демократического общества, многие запутались. А некоторые политические лидеры того времени, прямо скажу, намеренно пытались использовать ситуацию в своих интересах.

Каких только идей, программ и моделей реформирования Казахстана, содержащих умозрительные теоретические изыски и в основном популистского толка, тогда не выдвигалось! Все это выплескивалось на людей в сопровождении зачастую некорректной критики существующей власти и широковещательных обещаний скорейших благ. Конечно, в случае, если эти лидеры займут ключевые посты в государстве. Уместно будет здесь вспомнить строки из письма Льва Троцкого по поводу некоторых выступлений социалистов на шестом конгрессе Коминтерна, за работой которого он следил, находясь в алматинской ссылке. Он писал друзьям: "Можно представить теоретические доказательства, что облако на горизонте похоже на верблюда, впрочем, и на рыбу, а если принцу угодно (т. е. дежурному вождю), то и на социализм в отдельно взятой стране, и на всякую вообще самобытную яичницу". Примерно так было и у нас, но в другой исторической плоскости.

Оппозиционность многие тогда воспринимали как проявление жесткой конфронтации между руководством страны и политическими партиями, свободу слова поняли как возможность говорить и писать все что угодно, даже если это грозило разжечь огонь межнациональных и социальных противоречий. Не чурались и оскорблений чести, достоинства оппонентов. Выборность расценили как право проводить "свои" кандидатуры в узкогрупповых интересах.

Такое искажение демократических принципов произошло из-за неготовности общества к их восприятию, а также поспешного возведения лишь фасада демократии, что породило у народа расхождение представлений о демократических свободах с их уродливым воплощением. Это вызвало глубокое разочарование людей. Их пугали отчуждение от традиционного государственного патронажа, жесткое сопряжение прав и обязанностей, необходимость самостоятельного определения своей судьбы.

В этот период практически все были якобинцами, увлеченными разрушением старого общества. Существовала иллюзия широкого общественного единства, вера в демократических лидеров, способных решить накопившиеся проблемы одним махом. Во многих умах витала эйфорическая надежда на беспроблемное формирование полноценного рынка, быстрый

подъем жизненного уровня народа, создание в очень сжатые сроки правового общества с развитыми политическими свободами. Казалось, только пожелай – и все свершится.

Однако ожидания всех стран СНГ, что с крушением старого режима довольно скоро утвердятся гражданское общество и демократическое государство наподобие западных демократий, оказались утопией.

Сегодня стало очевидно, что из тоталитарного общества к этому нет прямой и короткой дороги. В "революционном" порыве забыли объективные исторические законы. Запомнили и то, что западная цивилизация создавалась веками. Там не одно десятилетие формировался национальный рынок, шла тяжелейшая борьба за демократические права, долго и далеко не просто складывалась парламентская система.

Оказалась иллюзией и надежда на быстрый переход к рынку. Рынок часто оборачивался первобытной толкучкой; приватизация собственности не приводила к ее эффективному функционированию из-за отсутствия хозяина собственности: государственный бюджет становился источником кредитной спекуляции. Демократия как власть народа нередко подменялась борьбой за власть различных групп влияния, усилением местничества.

Зачастую плодами свободы пользовались не рядовые граждане, а всевозможные криминальные и деструктивные элементы. Горько признаваться, но возможность безнравственного обогащения в период "безвременья" объединяла нечистоплотных представителей госаппарата, правоохранительных органов, финансово-банковских, коммерческих структур и криминальных авторитетов. Как вам известно, именно с ними сейчас ведется самая жесткая борьба.

Причины переживаемого социального кризиса вызваны не столько противоборством еще слабых политических сил, сколько противоречием между прогрессивным демократическим процессом, с одной стороны, и консервативными силами, олицетворяющими старое сознание, – с другой.

Драматизм ситуации состоит и в том, что первый порыв людей к реформам и свободе не нашел реальной экономической, социальной и политической опоры. Мы продолжаем жить в условиях размытого общества, в котором причудливо сочетаются мощные блоки старой системы государственного социализма и разрозненные элементы демократического устройства жизни.

Чем вызваны эти проблемы? Прежде всего тем, что якобинский период перестройки основательно поколебал доверие народа к реформам, самому понятию демократии. Очень верно передает атмосферу того времени один из пронизательных иностранных знатоков нашей прежней системы: "Почти все возможно, но ничего не происходит. Почти все разрешено, но почти ничего нельзя осуществить".

Все дело в том, что никакой программы радикальных социально-экономических и политических преобразований у руководства Союза тогда не было. Ни одна из фундаментальных основ советской системы – руководящая роль КПСС, монополия госсобственности, идеологический диктат – не ставились под сомнение. А они как раз и должны были стать главными объектами преобразований. В результате произошло не реформирование системы, а ее закономерный распад.

После известных событий августа 1991 года наступил этап формирования новых независимых государств и всеобщего увлечения идеей суверенитета, как некоей панацеи от всех их нынешних и грядущих проблем. Вслух не говорилось, но подразумевалось, что достаточно объявить о независимости и провозгласить курс на демократию и рынок, как все невзгоды останутся позади. Это имело место и в Казахстане.

Действительность оказалась куда суровой. Она показала, что между декларированием независимости и достижением реального суверенитета лежит долгий путь. От провозглашения демократии и рынка – до их реального становления нужно пройти сложные этапы развития. Это стало особенно понятным в 1993–1994 годах. К этому времени произошла резкая поляризация социальных групп. Оказалось, что нет единства общества, а есть совершенно разные группы в обществе со своими интересами и представлениями о его будущем устройстве.

В этот период появилось множество мелких групп, громко именующих себя партиями и движениями, возглавляемых не в меру амбициозными лидерами и преследующих отнюдь не общественные интересы. Проявлением болезни становления государственности стали два парламентских кризиса с известным исходом и две отставки правительства.

Да, это было время разочарования людей в реформах, глубокого общественно-политического стресса. Но это был и период отрезвления, постепенного осознания всей сложности реформаторского пути.

Все это я говорю не только для констатации фактов, а осозная и свои просчеты. Оправданием может быть лишь то, что мы шли по неизведанному пути, действуя методом проб и ошибок. Спасибо народу, который выразил понимание всего этого на референдуме 29 апреля нынешнего года.

Вместе с тем в 1991–1994 годах происходили незаметные, но очень серьезные подвижки фундаментального характера во всех сферах жизни.

Возьмем экономику. В нашу жизнь пришел рынок, пусть еще неполноправный, но со своими правилами и уже вносящий свои коррективы во внутриреспубликанские и межгосударственные хозяйственные отношения. Например, мы часто говорим о восстановлении прежних хозяйственных связей внутри экономического пространства СНГ, разрыв которых стал серьезным фактором углубления кризиса производства. В прошлом эти связи регулировались государством сверху, а сегодня они уже начинают регламентироваться рыночной системой снизу. Или вот еще: появился, и это,

подчеркну, – на благо, такой рыночный атрибут, как конкуренция с ее производными – качеством товаров и реальными ценами на них. Параллельно шло становление отдельных элементов рыночной инфраструктуры, появился слой отечественных предпринимателей. Активно менялся режим собственности, либерализовалась внешняя торговля, укреплялись позиции национальной валюты.

Надо помнить о том, что только с момента ввода тенге в ноябре 1993 года мы начали реально управлять финансово-экономическими процессами и ходом реформ в стране. В это же время началось реальное становление нашей государственности. Казахстан стал известен в мире, рос его авторитет как миролюбивого государства. Главной гарантией для зарубежных инвесторов стала политическая стабильность: вот почему они поверили и пошли к нам.

В течение всего последующего периода общественные коллизии преодолевались на основе Конституции и законов. В сравнении с недавним прошлым это немаловажно, на место прежней практики подавления инакомыслия и личности пришла приверженность к политическим методам решения проблем и мирному, эволюционному типу преобразований.

Я бы это квалифицировал как отличительную черту казахстанского варианта становления новой государственности. Мы смогли предотвратить перерастание политических распрей в кровопролитные конфликты, парламентские кризисы у нас не сопровождались выходом танков на улицы городов, мы не втянулись в гражданские войны, не допустили эскалации напряженности, связанной с сепаратистскими устремлениями.

На нашу долю выпало немало трудностей, но в сравнении с тем, что испытывают другие страны, мы избежали многих ужасов переходного периода и вправе этим гордиться. И поэтому должны ценить и беречь наше согласие, стабильность в государстве как зеницу ока.

Сегодня, думаю, для всех очевидно, что возврат к прежнему режиму невозможен – слишком многое изменилось в экономической системе, психологии людей и социальной структуре общества. Вот почему, окинув взглядом пройденный за эти 3-4 года путь, можно определенно сказать: по исторической значимости для народа и государства он равен десятилетиям.

К подлинной демократии, стабильности, духовному возрождению

Наше общество стоит на пороге новых, поистине демократических преобразований. Но если мы всерьез хотим стать правовым государством, то должны неукоснительно придерживаться Конституции, ибо никакие обстоятельства не могут быть выше закона. К сожалению, слишком долго и часто наша идеология прикрывала правовой беспредел государства по отношению к обществу и отдельному человеку необходимостью защиты их же интересов. А ведь еще юрист эпохи Возрождения Гуго Гроций предостере-

гал: "Необходимость – это великое убежище человеческой слабости – разрушает всякий закон".

Сейчас, когда мы стоим на пороге принятия основополагающего документа на длительную перспективу, мы должны приподняться над ситуацией, повседневными трудностями и разного рода "необходимостями переходного периода".

Нашей главной целью является создание сильного государства, но не как самодовлеющей силы, а как инструмента защиты граждан на основе общепризнанных демократических свобод и ценностей. При этом путь видится только один – до приемлемого уровня ограничить монополию государства на собственность, развить другие ее виды и предоставить каждому гражданину свободу предпринимательства.

В этой связи нужно сделать упрек Правительству, министерствам и ведомствам, которые до сих пор никак не могут вырасти из "советской шинели" и продолжают вести себя как адвокаты только интересов госсектора. Им необходимо вплотную заниматься другими формами собственности, помогать частному бизнесу. Законы не просто позволяют, но и подталкивают к этому.

Плоды наметившегося улучшения в экономике следует направить на удовлетворение насущных запросов социально незащищенных слоев населения, в первую очередь – малоимущих, нетрудоспособных граждан, пенсионеров и учащихся. Что касается остальных, то государство обязано обеспечить им экономическую самостоятельность для трудовой и творческой самореализации.

Для того чтобы все это осуществить, нужно обеспечить систематическое и надежное пополнение государственного бюджета. Решающую роль здесь должна играть оптимально отлаженная налоговая система. Мы не должны переступать ту черту, за которой ужесточение налогового пресса начинает подавлять экономическую активность населения и сокращать поступления в казну. Существует золотой постулат: налогоплательщик – партнер государства, а не дичь, на которую объявлена охота.

Для обеспечения экономического роста и на этой основе – благосостояния народа мною дано поручение Правительству до нынешнего ноября разработать проект индикативного плана экономического и социального развития на 1996–2000 годы. Опуская многие подробности, скажу главное: документ должен определить необходимые меры для повышения жизненного уровня населения Казахстана как минимум в два раза, снижение годовых гейтов инфляции до 10 процентов к 1998 году, возобновления роста производства к 1996 году.

В этой разрабатываемой программе намечено сформировать условия и инфраструктуру для эффективного функционирования малого и среднего бизнеса, развития частного предпринимательства. Здесь также значительное внимание будет уделено оптимизации системы социальной защиты

населения, приданию ей более адресного характера, в том числе за счет четкого распределения обязанностей между органами госуправления и передачей местным органам функций оказания услуг населению, ранее входивших в компетенцию предприятий и хозяйств.

Говоря шире, декларируемая демократия без свободной экономики – это почва для появления диктатуры. Безразлично – одного человека, группы людей или партии. Когда общество еще не структурировано и недостаточно устойчиво, возможны любые случайности, любой поворот событий.

Недавно мы праздновали 50-летие Победы. Мир обязан своим сегодняшним днем бессмертному подвигу советского народа. Но разве Гитлер, развязавший мировую войну, не пришел к власти посредством демократических выборов? И разве сегодня кое-где разного толка экстремистские элементы рвутся к власти, не прикрываясь интересами людей? Мы обязаны извлекать уроки из прошлого и настоящего.

В Казахстане есть необходимые политические гарантии демократии. Я убежден, что мы избрали правильный вектор развития. Об этом говорит хотя бы то, что у нас созданы гарантии многопартийности, обеспечена свобода печати. Политическая ориентация государственной власти нацелена на гражданский мир и межнациональное согласие.

К сожалению, у нас не всеми осознана практическая необратимость происшедших перемен. В республике пока не сложились партии, имеющие достаточно массовую поддержку в обществе, а это лишает государственную власть объективных индикаторов общественных настроений. Но пройдет какое-то время, сложится цивилизованная политическая структура, сформируются влиятельные в обществе партии с содержательными программами и серьезным кадровым потенциалом, приход которых к власти станет нормой и, главное, – будет полезным для общества.

Несколько слов о роли средств массовой информации в становлении демократического общества. Как я уже сказал, наличие в Казахстане свободной и независимой прессы – наше неоценимое демократическое достояние. Многим это непривычно и не по душе. Нередко я испытываю давление по этому поводу с самых различных сторон. И тем не менее твердо заявляю – мы и впредь будем создавать условия для того, чтобы свободная журналистика в Казахстане существовала всегда.

Но тогда надо согласиться и с таким положением: если государство создает прессе нормальные условия деятельности, то и она не должна выходить за рамки закона и журналистской этики. Ведь неосторожное слово может стать детонатором самых непредсказуемых событий. Вероятно, в погоне за ростом тиражей некоторые издания делают явные или скрытые попытки разыграть национальную или религиозную карту. Стало едва ли не правилом смаковать тяготы жизни, показывать только ее черные стороны. Журналисты не могут не понимать, что это порождает в обществе чувство

безысходности, социальную апатию и отнюдь не помогает человеку найти себя, адаптироваться в новых условиях.

Уважаемые участники ассамблеи!

Мне нередко в разных аудиториях и с разными собеседниками приходится сталкиваться с мнением, что проводимые реформы ведут к бездуховности, что психология рынка, хотим мы этого или нет, порождает культ силы, наживы, эгоизма. Наверное, и вы сталкивались с брюзжанием по поводу того, что, мол, наша молодежь утратила нравственные ориентиры, презрела истоки культуры и традиций своего народа, не почитает старших. Манкурты, потерянное поколение, да и только!

Думаю, категоричность этих суждений – не лучший аргумент в извечном споре "отцов и детей". Давайте посмотрим на эту проблему непредвзято. Основная масса молодежи сейчас усиленно изучает иностранные языки, интересуется культурой, обычаями и традициями других стран, постигает духовные корни своего народа, учится основам маркетинга и менеджмента, другим премудростям. И все это, заметьте, абсолютно осознанно, с полным пониманием того, что новые знания в дальнейшем им непременно пригодятся. Это ли не путь к подлинной духовности, к родникам мировой, а значит, и национальной культуры?

С другой стороны, полностью отрицать опасность утраты молодым поколением духовного и нравственного наследия было бы, на мой взгляд, серьезной ошибкой. Да, открыв информационные шлюзы, мы столкнулись и с мутным валом так называемой масс-культуры, подменяющей истинную нравственность дешевым суррогатом в яркой упаковке. Конечно, с годами молодежь научится отличать подлинные ценности от эрзаца. А вот помочь ей сориентироваться в сложном мире, обрести духовные ориентиры должны мы с вами, люди старшего поколения.

Убежден, что воспитание нравственных основ нашего многонационального общества должно быть возведено в ранг государственной политики. А точнее – нужна государственная политика в этом направлении, тщательно проработанная программа действий на ближнюю и дальнюю перспективы. Наверное, все согласятся с тем, что в Казахстане должны быть созданы необходимые условия для приоритетного развития образования, культуры, искусства – тех "отраслей" нашей жизни, которые, как показывает мировой опыт, дают самую большую отдачу. Вложение средств в человека, в его учебу, культуру – это вложение в будущее государства. Поэтому проект новой Конституции максимально сориентирован на человека, гарантирует удовлетворение его духовных и нравственных потребностей.

Основополагающие принципы

Настоящее не в состоянии изменить прошлого, но может извлечь из него уроки. Пробелы и неувязки, вынужденные компромиссы, на которые

пришлось пойти в Конституции 1993 года, впоследствии поставили страну в ряде случаев в правовой и политический тупик. Вспомним два ухода Парламента за короткое время и каждый раз в условиях определенного кризиса, ибо подобные ситуации Конституция не предусматривала. Кроме того, формально провозгласив систему сдержек и противовесов властей, Конституция на самом деле их не содержала. Застряв на полпути между социалистическим прошлым и рыночным будущим, она неизбежно стала эклектическим сочетанием разнородных и несовместимых положений, что лишило ее последовательности и единства.

Многие знают, что первоначально вынашивался вариант ограничиться внесением в действующую Конституцию пусть многочисленных, но все же только поправок. Но затем выяснилось, что нужно менять всю структуру Основного закона, вносить изменения в очень принципиальные положения, порождающие поправки многих других статей, а все вместе невозможно собрать в целостный и взаимосвязанный документ.

В результате мы имеем на руках проект качественно иной Конституции, над которой я активно работал последние полгода. Мне помогали лучшие силы отечественной юридической науки. Проект прошел через независимую экспертизу отечественных и зарубежных авторитетов.

Отдельные положения проверялись путем изучения общественного мнения. На мой взгляд, максимально учтены все коллизии. Правовое регулирование самых острых вопросов в предлагаемых формулировках – есть результат труднейших размышлений, цель которых объединить всех и не вызвать конфронтации в нашем обществе с той или другой стороны.

Новая Конституция качественно отличается тем, что она задумана и представлена как целостный четкий и реальный "договор народа с властью". Ею устанавливаются понятные каждому фундаментальные, системообразующие, приоритетные элементы правового статуса человека и гражданина, организации общества, построения и функционирования государственной системы. И ничего больше. Остальное, более частное, должно найти свое регулирование в обыкновенных либо конституционных законах.

Эта Конституция, надеюсь, будет поддержана народом. В ней, считаю, сфокусированы пять основных принципов существования и развития Казахстана как независимого государства, входящего полноправным членом в мировое сообщество.

Итак, нашими конституционными императивами являются:

1. Межнациональное согласие и политическая стабильность в государстве на основе равенства прав всех его граждан.
2. Экономическое развитие на благо всего населения республики.
3. Целостность страны и единство ее многонационального народа.
4. Казахстанский патриотизм на основе всемерной заботы государства в первую очередь о гражданах Казахстана.

5. Разрешение всех вопросов государственной важности мирными, демократическими методами на референдуме или путем голосования в парламенте.

Этих принципов в проекте нет. Но, я считаю, они должны быть записаны в первой статье Конституции.

Полагая, что вы изучили проект новой Конституции, остановлюсь только на ее ключевых положениях.

Начну с вопроса о природе, сущности казахстанской государственности. Доминирующей при этом является идея единства и целостности народа Казахстана, которая должна найти отражение в новой Конституции страны.

Каждый казахстанец, независимо от его национальной принадлежности, должен сознавать, что Казахстан – это плоть от плоти его родное государство, которое всегда готово прийти ему на помощь, защитить его права и свободы, в какой бы точке земного шара он ни находился. Только в этом случае появляется корневая основа для взращивания и воспитания чувства казахстанского патриотизма. Только в этом случае наши сограждане будут испытывать чувство гордости за принадлежность к государству, которое весь мир теперь знает как Казахстан.

Именно в этой связи в проекте предусмотрено двуединое решение вопроса. С одной стороны, нашу страну предлагается именовать Казахской республикой, которая на протяжении многих десятилетий именовалась Казахской ССР, что, между прочим, никого не коробило.

При этом статья вторая предусматривает равнозначность понятий "Казахская республика" и "Казахстан".

В то же время содержащаяся в ныне действующей Конституции запись о том, что Казахстан есть государственность самоопределившейся казахской нации, вызывала оправданное беспокойство наших сограждан. Лично для меня Казахстан – это результат государственного самоопределения не одних только казахов, а представителей всех национальностей, населяющих нашу страну.

В проекте предлагается республика с президентской формой правления. Такое государственное устройство продиктовано объективными факторами, а не какими-то интересами и амбициями сегодняшнего главы государства. И это необходимо для нашей страны на достаточно длительную перспективу.

При парламентской республике глава и состав правительства определяются обычно парламентом и несут перед ним политическую ответственность. Причем правительство формируется из числа лидеров партии, которая завоевала большинство в парламенте. Президент, избираемый парламентом, мало влияет на отправление государственной власти, и его решения приобретают силу лишь после одобрения парламентом и правительством.

Чтобы идти этим путем, страна должна иметь зрелые традиции и культуру парламентаризма, развитую систему многопартийности и, самое главное, – воспринимающее все это сознание широких слоев населения. У нас сегодня этого нет.

Государственное устройство в виде президентской республики – это наиболее гибкая форма. Оно предусматривает четкое соотношение полномочий президента, парламента и правительства, позволяет на деле осуществить классический принцип разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную ветви. При этом президент, избираемый всем народом, выступает гарантом соблюдения Конституции, а также организатором и арбитром взаимодействия всех ветвей власти и их ответственности перед народом.

Он определяет основные направления политики государства, формирует органы, помогающие ему выполнять роль главы государства и гаранта соблюдения Конституции, прав и свобод человека и гражданина, обеспечивать согласованное и продуктивное функционирование всех ветвей власти и всего государственного организма. В демократической стране не должно быть ни лица, ни органа, который "решает все".

Конечно, форма президентской республики содержит тенденцию к персонализации власти, но при наличии демократических сдержек это в определенной ситуации даже необходимо. Такое правление особенно эффективно в период реформ и перехода к другой общественной системе, когда ситуация не отличается стабильностью, а также в странах с обширной территорией и в многонациональных государствах. Радикальный поворот в политике, который происходит в Казахстане и других республиках бывшего Союза, должен проводиться под контролем государства в лице его главы, иначе все будут определять коррумпированные группы и преступные сообщества. Печальным примерам этой тенденции на просторах бывшего Союза что называется несть числа. Так что такой контроль имеет определяющее значение для конечного успеха всего процесса реформ.

Как представлен президент в президентской республике? Он избирается всем народом, назначает премьер-министра и по его предложению – членов правительства. Президент сам может отправить их в отставку или сделать это при парламентском вотуме недоверия правительству. Парламент может досрочно прекратить президентские полномочия при определенных условиях, но и президент, в оговоренных в Конституции обстоятельствах, также вправе распустить парламент. Конституционный суд вправе лишить юридической силы подписанные президентом законы или его указы, если они противоречат Конституции.

Как видите, налицо система сдержек и противовесов, не позволяющая президентской власти перерасти в авторитарную. Я не сторонник единоличной власти. Но в то же время выступаю за формирование в Казахстане из всех ветвей власти и государственных институтов сильной власти, спо-

собной вывести молодое государство из кризиса, поставить его прочно на ноги, построить подлинно демократическое общество, в котором его граждане понимали бы демократию, как свободу в условиях строгого подчинения законам страны. И самое главное – сохранить политическую и межэтническую стабильность на основе равенства прав всех граждан. Надо сказать и о том, что сильная президентская власть призвана ограничивать и пресекать произвол государственных структур всех уровней во имя защиты каждого отдельного гражданина и общества в целом.

У оркестра должен быть один дирижер, но вместе с тем не умаляющий достоинство и роль отдельного музыканта. Анализируя опыт прошедших лет, иного выхода не вижу. В своей новой истории мы делаем свои первые шаги, и очень важно, чтобы они не вели к усилению хаоса или новому общественному тупику. Солидарен с теми лидерами стран, которые верят, что общемировая ситуация движется к тому, что со временем весь мир будет говорить только на языке демократии. Безусловно, и мы должны идти в этом направлении.

Я глубоко привержен демократии, и свою необычную исповедь на этой высокой трибуне хочу завершить известным наблюдением: "Тому, кто к демократии относится серьезно, она ставит непреодолимые препятствия, а кто ее ненавидит – дает безграничные возможности".

Мир многолик, и в этом его привлекательность: при единстве сути нет одинаковых форм демократии, каждая страна обязательно вносит свой штрих.

Как уже говорилось, для нас главным условием построения демократии является сохранение мира и стабильности, углубление реформ, подавление коррупции и организованной преступности. Слабая власть не сможет навести в стране даже элементарный порядок, провалит начатые реформы, за которые уже заплачена столь дорогая цена. Это не мой домысел, а объективная реальность. Решающее слово скажет казахстанский народ.

Будоражившие общественность проблемы частной собственности на землю и гражданства нашли в проекта Конституции, на мой взгляд, приемлемое решение. Впервые конституционно определяется, что земля может находиться как в собственности государства, так и в частной.

В условиях рыночной экономики земля должна быть предметом купли-продажи. Но давайте посмотрим на наши реалии. При отсутствии средств у наших граждан, работающих сегодня на землях сельскохозяйственного назначения, запустить массовый процесс ее покупки и перепродажи означало бы ограбить этих людей, обречь их на батраческую долю. Наше общество к глобальному введению частной собственности на землю еще не готово.

Земля – начало всех начал в любом государстве. В процессе работы над Конституцией изучена практика многих стран и в области земельных

отношений. Везде – очень скрупулезный, осторожный подход со многими оговорками и учетом специфики своих стран. Да, земля у них продается и перепродается, но эти процессы заключены в такие рамки и процедуры, которые не позволяют ущемлять жизненно важные национальные интересы. Наше общество, его управляющие органы и хозяйствующие субъекты еще не вышли на такой уровень знания и понимания проблемы, а потому мы рискуем в один миг растратить наше главное богатство, принадлежащее не только нам, но и будущим поколениям граждан страны.

Именно поэтому Конституция "идет" по принципу "поспешай медленно" и предусматривает решение этих вопросов в будущем, а сейчас допускает возможность нахождения ее в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом. Опираясь на это положение, будет введена частная собственность на садово-огородные и приусадебные участки, а также на землю, которая нужна для технологической деятельности предприятия. Последнее открывает отечественному и иностранному инвестору возможность смело строить у нас собственные предприятия. Право собственности на производственную территорию ограждает его от произвола местных властей и всевозможных вымогателей.

Замечу, что вопрос о частной собственности на землю излишне политизируется. Существующая долгосрочная наследуемая аренда земли на 99 лет мало чем уступает "полной" частной собственности. Надо лишь формализовать это право так, чтобы арендодатель не мог произвольно сокращать сроки аренды и предъявлять какие-то надуманные требования.

Что касается гражданства, то Конституцией утверждается только казахстанское гражданство без всяких исключений. У нас, как вы знаете, подписано соглашение с Россией о взаимной упрощенной форме предоставления гражданства. Недавно я вносил вопрос о распространении этого порядка на все пространство СНГ. Сейчас мы готовим проект конвенции по упрощенному предоставлению гражданства и предложим его рассмотреть на следующем саммите СНГ.

В условиях общества, находящегося в процессе реформирования и отчасти зараженной взаимной подозрительностью, только единое гражданство внесет определенность и устранил раздвоенность сознания людей. Сидение на двух стульях никогда не было продуктивным и уважаемым занятием. Как сказано в основных принципах, мы должны обеспечить приоритетность положения лишь гражданина Казахстана перед всеми остальными.

Труднее всего было определиться по языку. Рассматривались всевозможные варианты. После неоднократных социологических опросов и долгих дебатов пришли к выводу – государственным оставить казахский язык с добавлением важного положения такого содержания: в государственных органах и органах местного самоуправления, наравне с государственным официально употребляется русский язык. Полагаю, что сегодня это луч-

шее решение проблемы. При этом специально введено положение, по которому запрещается ущемление прав граждан по признаку незнания того или иного языка. Соблюдение соответствующей статьи будет строго контролироваться государством.

Сразу скажу, что были предложения о введении двух государственных языков, которые самым тщательным образом и всесторонне обсуждались.

Проводилось изучение общественного мнения в различных группах населения, в итоге возобладало мнение, что это нецелесообразно по многим причинам. Одним из важных аргументов может служить то, что в этом случае для всех граждан становится обязательным владение двумя государственными языками. Как вы понимаете, это сейчас не только нереально и неосуществимо, но и чревато возможностью возникновения напряженности и конфликтов на этой почве.

Государственность же казахского языка нужна прежде всего для того, чтобы им овладели сами казахи. Из-за умышленно слабой его востребованности в прошлом немало казахов сейчас плохо либо совсем не знают родной язык. В этом их вины нет. Опять-таки введение второго государственного языка лишь законсервирует и углубит его фактически неравное положение, что было бы историческим преступлением по отношению к казахам, а также показало бы наше бессилие в преодолении последствий былой имперской политики.

Нельзя нам не учитывать и другой важный момент. Несохраниение государственного казахского языка, как некоторые предлагали, поставило бы казахов в приниженное положение не только перед соседями по Центральной Азии, но и других стран СНГ, где есть государственный язык. Это стало бы постоянным дестабилизирующим фактором, которым могли бы воспользоваться пронационалистические группы.

Даже при советской власти у нас государственным языком являлся казахский. Нужно понять, что вопрос возрождения казахского языка возник бы, даже если Казахстан не был бы суверенным. Никто бы дальше не потерпел, чтобы здравствующий многомиллионный народ с самобытной культурой, по численности 80-й из 1113 народов и национальностей мира, среди бела дня покорно лишился родного языка на своей же исторической земле и растворился в другом этносе. А ведь такой, по сути, безнравственный процесс активно шел на всей территории бывшего Советского Союза и коснулся каждого народа.

Если говорить о русском языке, то его сегодняшние позиции прочные и сохранятся такими, поскольку предусмотрено, что он официально употребляется в обществе наравне с государственным. Иначе говоря, в Казахстане сохраняется востребованность знаний и образования, полученных на русском языке, равноценность, наравне с другими, аттестатов и дипломов. Это должно снять тревогу наших граждан русской национальности, за собственное будущее и судьбу своих детей и внуков.

Скажу откровенно тем, кто против придания конкретного статуса русскому языку. Статус его как официального обеспечит равенство прав русскоговорящих граждан страны. И не только. Это уважение к языку, через который мы получаем необходимую информацию для знания и развития. Это проявление уважения не на словах, а на деле близкому по духу казахам русскому народу и России, с которой мы хотим и впредь поддерживать и развивать братские доверительные отношения.

Русский язык по-прежнему де-факто преобладающий язык обучения и основной источник получения разнообразной информации. Большинство казахов продолжают получать на нем высшее образование. Давайте вспомним Назидание великого Абая: "Знать русский язык – значит открыть глаза на мир... Русская наука и культура – ключ к осмыслению мира..." На русском языке говорит практически все население республики, и потому нет оснований говорить о языковом ущемлении. Все дело в том, что возникло некоторое изменение былого абсолютного этнического комфорта и всеохватывающей монополии русского языка.

Надо всем понять и воспринять, что государственность казахского языка – не подкоп под русский язык с целью сузить сферу его применения, а стремление предотвратить исчезновение языка казахов и поднять его до положения русского языка в Казахстане. В языковых спорах как-то упускается такой важный момент: у русского языка под боком его могучая и вечная колыбель в лице сопредельной России.

Когда все это соберешь вместе, возникает вопрос: есть ли в обозримом будущем угроза этому великому языку?

В то же время опасность, нависшая над казахским языком, как считают ученые лингвисты, и сегодня остается очень большой. Каюсь, что пять лет государственного статуса казахского языка мало что изменили в его положении в обществе. Поэтому требуется принятие специального закона и продуманных, взвешенных мер по его реанимации, не допуская дискриминации других языков. Это записано в переходных положениях Конституции.

В проекте по-новому представлены нормы о правах и свободах. Они закрывают для власти возможность наложить на общество "железную руку в бархатной перчатке". В раздел впервые включены нормы, касающиеся прав не только гражданина, но и человека. В нем содержатся жесткие конституционные препятствия любому произвольному ограничению прав и свобод человека и гражданина.

Вместо многочисленных, цветисто выписанных и безграничных по своему социалистическому содержанию прав и свобод в обновленном разделе Конституции предусмотрено то, что реально нужна в каждодневной жизни и осуществимо на деле. Речь идет о праве каждого защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, включая необходимую оборону, и на судебную защиту, равенство всех перед законом и

судом, недопущение цензуры и дискриминации в правах по любому признаку, а также о других нормах.

В проект включены дополнительные конституционные права, составляющие классические элементы личной свободы человека и гражданина: на личную свободу и неприкосновенность личную и семейную тайну, защиту своей чести и доброго имени; на тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений; право определять и указывать или не указывать свою национальную принадлежность; пользоваться родным языком и культурой, свободно выбирать язык общения, воспитания, обучения и творчества.

Должен заметить, что в проекте не только открывается простор для реализации прав и свобод человека и гражданина, но одновременно с этим устанавливаются определенные конституционные ограничения. Но только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, здоровья и нравственности населения. Особо подчеркивается, что признаются неконституционными любые действия, способные нарушить межнациональное согласие в нашей стране.

Что касается объединений граждан, то запрещается создание и деятельность таких, цели и действия которых направлены на изменение конституционного строя, на подрыв целостности нашего государства, его безопасности, разжигание социальной, расовой, национальной, сословной и родовой розни, а также создание непредусмотренных формирований.

Подчеркну, что подобные ограничения имеются во многих странах, которые принято причислять к образцам демократии. В вводимых нами конституционных нормах, касающихся прав и свобод, а также ограничений, вполне учтен опыт конституций таких стран, как Франция, Германия и других.

В процессе пересмотра конституционных обязанностей граждан мы исходили из того, что нагромождение этих обязанностей не создает гарантии их исполнения. А, скорее, наоборот – обилие нереализуемых постулатов вызывает скептическую реакцию. Поэтому перечень гражданских обязанностей обновлен лишь частично и включает заботу о сохранении истории и культуры, бережное отношение к природе, природным богатствам и окружающей среде. Думаю, что это сделано верно.

Наиболее радикальным изменениям подверглись конституционные установления о парламенте. Наши прежние попытки его реформирования со ссылкой на мировой опыт оказались полумерами.

В условиях президентской республики парламент – это чисто законодательный орган с четко очерченной компетенцией, живущий подлинными заботами народа и принимающий в защиту его интересов демократичные и всем понятные законы.

Поэтому мы пошли по пути создания двухпалатного парламента, проведенному многими странами. Прежде эта идея отвергалась депутатами.

Сегодня предлагается дать стране компактный по численности двухпалатный законодательный орган, который будет взвешенно и продуктивно заниматься законотворчеством. Чтобы пресечь прежнее, зачастую беспочвенное прессингование парламентом других ветвей власти, сфера его законотворческой деятельности очерчена в Конституции исчерпывающим образом. Каждая власть получает свою, неоспоримую другими нишу.

Во-первых, этот орган называется понятным всем словом "парламент". Верхняя палата – называется сенат (без перевода) – избирается косвенно собранием депутатов всех областных маслихатов по два человека от каждой области и столицы. Нижняя палата формируется путем прямых выборов из 55 депутатов. Она называется мажилис (тоже без перевода).

Наверное, вызывает определенную настороженность назначение президентом в сенат семи депутатов. Такая практика достаточно обычная для стран Азии и Латинской Америки. И суть ее не в стремлении создать какой-то "президентский отряд" в законодательном органе. Это один из инструментов укрепления профессионального, а может быть, и национального состава депутатов. Не будем строить иллюзий – процесс налаживания эффективной работы депутатского корпуса будет продолжительным, и постоянное пополнение его динамичными, компетентными людьми с государственным типом мышления вполне уместно. Да и к тому же семь человек не имеют определяющего влияния на принятие решений сенатом.

Обращу ваше внимание еще на два существенных момента.

Во-первых, конституционный механизм работы двухпалатного парламента сконструирован так, что совместные заседания палат будут достаточно редким явлением, а вся основная кропотливая законотворческая работа будет проводиться непосредственно в палатах.

Во-вторых, с учетом накопленного негативного опыта значительно изменен конституционный статус депутата. Он ставится в положение действительного слуги народа, не чувствующего себя особым лицом. Он реально должен отвечать за свою работу и в случае манкирования, пренебрежения своими обязанностями может быть подвергнут мерам взыскания самими же палатами парламента. Исключается прежний патернализм в отношении тех, кто "отслужил депутатский срок": никто им не гарантирует прежнюю должность. Кстати, так принято во всех цивилизованных странах. Ведь это профессиональный парламент. И в него должны идти люди, которые деятельность в роли члена парламента надолго намерены сделать жизненным поприщем.

Кроме того, в качестве противовеса механизму досрочного прекращения полномочий главы государства сформулированы основания и порядок досрочного прекращения полномочий главы государства, сформулированы основания и порядок досрочного прекращения полномочий парламента. Это сделано корректно, не в ущерб устойчивости парламента, ограждая страну от чехарды выборов.

Обновляется и статус правительства. Отсутствие конституционного закона о Кабинете Министров порождает немало проблем в его практической работе, в механизме его взаимодействия с президентом, парламентом, местными органами. Поэтому вполне оправдана необходимость поставить все это на ясную конституционную основу.

Новая Конституция четко определяет ту нишу, которую должно занимать правительство в системе высших государственных органов, устраняя двойственность, когда оно фактически было слугой двух господ с вечно оглядывающимися то на президента, то на парламент членами Кабинета Министров.

В отличие от нынешней Конституции конкретно сформулированы основные функции правительства, расширены с учетом нового статуса президента страны полномочия премьер-министра, определяющего основные направления деятельности правительства и персонально ответственного за его результаты.

Во взаимоотношения парламента и правительства вводится весьма серьезный механизм сдержек и противовесов.

Во-первых, президент назначает премьер-министра с согласия парламента. Это дает возможность в будущем учитывать мнение победившей на парламентских выборах партии, в том числе при назначении президентом членов правительства. Во-вторых, Кабинет Министров получает возможность активно влиять на прохождение своих законопроектов в парламенте и препятствовать принятию законов, которые, допустим, стране не по карману. Парламент располагает рычагами контроля за правительственной деятельностью и имеет право выразить недоверие всему составу правительства и любому из его членов, которые после этого должны подать заявление президенту об отставке.

Наконец, впервые устанавливается конституционный статус члена правительства, основания и процедура его ответственности.

В процессе разработки Конституции стояла задача не только разделения власти между ее ветвями, но и обеспечения ее разумного равновесия. В частности, следовало избегать, чтобы Конституция получилась проправительственной. Власть, словно жидкость, имеет свойство текучести. Ослабление одной вызывает усиление другой ветви, и это непременно создает серьезные проблемы. Одностороннее усиление правительства обессиливает не только парламент, но и в определенной ситуации способно превратить и президента в символическую фигуру, хотя внешне все будет выглядеть благопристойно. Учтен и этот момент.

Теперь о судебной власти. Положения Конституции о ее реформировании проходили с большим трудом и при резкой полярности мнений.

Ни в одном другом разделе не было так ясно видно, что в человеческой природе изначально заложено сопротивление новому. Но все понимали, что такого исторического шанса радикально преобразовать к лучшему

организацию судоустройства и принципы судопроизводства больше не будет, и надо его не упустить. Проект предусматривает формирование Верховного суда как высшего судебного органа страны по гражданским, уголовным, административным и иным подведомственным судам делам, осуществляющего в оговоренных законом процессуальных формах надзор за деятельностью судов. Он наделяется правом давать обязательные разъяснения по вопросам судебной практики. На такой шаг нас толкнуло изучение опыта организации судебной власти за рубежом и не второпях сделанный вывод о том, что объединение судов – дело вполне реальное и не грозит нарушением стабильности в их работе.

Конституция коренным образом меняет порядок формирования судебной системы.

Речь идет в первую очередь как о принципах избираемости высшего эшелона судебной системы парламентом по представлению президента, так и назначаемости всех нижестоящих судей главой государства. В этом случае прекращается практика, когда судья не отвечает за свою деятельность ни перед кем, создается возможность проверки готовности желающих надеть судейскую мантию к вершению суда от имени государства. Каждый судья должен пройти аттестацию в независимой квалификационной коллегии юстиции.

Назначение судей будет проводиться при самой активной роли двух совершенно новых органов – высшего судебного совета и квалификационной коллегии юстиции, в которых палаты парламента назначают своих представителей. Это делает наделение судейскими полномочиями не каким-то тайным действием, а прозрачным и демократичным процессом, исключающим разного рода манипуляции. В то же время в Конституции подчеркивается постоянство работы судей, их независимость берется под защиту и охрану закона.

В проекте сохраняется самостоятельный институт судебной защиты Конституции в лице Конституционного суда. Вместе с тем надо учитывать, что в прошлом он обнаруживал стремление присваивать себе определенные политические функции в ущерб юридическим. Это говорит о недоработанности в целом правового статуса этого органа. Вдобавок – над ним нет даже кассационной инстанции. Нельзя, чтобы группа людей решала все и никто не смог бы возразить им. Здесь есть повод для размышлений.

Отдельно хочу остановиться на нормах о прокуратуре. Отправным моментом в наших подходах к этому органу правосудия было следующее: для успеха происходящих процессов реформирования общества требуются обеспечение и укрепление единой правоприменительной практики и оперативного пресечения нарушений законности. Поэтому Конституция уточняет функции прокуратуры, расширяя их в области надзорной деятельности, подтверждает независимость осуществления прокуратурой своих полномочий от других государственных органов, должностных лиц и вводит ее

подотчетность лишь перед президентом как гарантом соблюдения Конституции, прав и свобод человека и гражданина.

Проектом не предусмотрено наделение прокуратуры функцией уголовного преследования. Аргументы в пользу такого решения есть. Ведь сегодня прокуратура сама возбуждает уголовные дела, сама их расследует и сама же поддерживает обвинение в суде по этим делам, что, конечно же, ненормально. Но вместе с тем есть и определенные сомнения. По этому поводу было бы интересно узнать ваши мнения.

А теперь о проблемах организации власти на местах. Во-первых, положения о местном управлении не претерпели особых изменений. Они будут полно развиты в законах, регламентирующих эту сферу государственного строительства. Во-вторых, на самом деле, здесь так много вариантов, что нельзя однозначно выбрать какой-то один без анализа опыта и научного обоснования новых адекватных нашим условиям подходов. Этот законопроект по своей значимости для страны и судьбы реформ, пожалуй, идет сразу следом за Конституцией.

Отмечу, что в этом разделе впервые появились нормы о местном самоуправлении. В нашей большой и разнообразной по степени развития регионов стране не обойтись без такого важного политического и общественного института. Нереально думать, что все и вся можно регулировать и решать только из столицы или местного центра. Разумная самостоятельная инициатива людей на своей территории дает большие плоды и ценится во всем мире.

Теперь о том, как принимать новую Конституцию. Всем известно, что ныне действующий Основной закон был принят парламентским путем, то есть Верховным Советом республики. Как я уже говорил, два с лишним года назад пришлось пойти на известный компромисс с депутатским корпусом во имя сохранения спокойствия и общественного согласия. Однако, как показало время, цена, заплаченная за компромисс, оказалась слишком велика, в результате чего сегодня мы стоим на пороге всеобъемлющей конституционной реформы.

Сознавая, что речь идет, пожалуй, о самом важном политическом событии года, последствия которого трудно переоценить, я пришел к однозначному выводу, что в вопросе принятия новой Конституции у нас есть только один выбор – обратиться к народу, его волеизъявлению.

Вынесение проекта Конституции на референдум будет вполне естественным и закономерным решением, поскольку именно народ является единственным источником государственной власти и носителем суверенитета. И пусть теперь граждане сами решат на референдуме – какую Конституцию Казахстана они хотят. Только в этом случае она будет подлинно народной, только в этом случае можно будет говорить о том, что наша новая Конституция – это правила поведения для власти, установленные обществом.

Принятие новой Конституции референдумом делает всех казахстанцев соучастниками важнейшего политического решения, которые будут теперь не сторонними наблюдателями, а лицами ответственными и заинтересованными в соблюдении и неуклонном исполнении положений Основного закона страны.

Именно всенародное голосование исключит всякую возможность келейности, влияния групповых и местнических интересов, всякого рода лоббирование, которые неизбежны, пойдя мы парламентским или иным путем осуществления конституционной реформы. Да и мировой опыт, на который так любят все ссылаться, говорит о том, что принятие Конституции на референдуме – наиболее демократичный и распространенный путь.

Таким образом, для меня нет никаких сомнений в том, что принятие новой Конституции Казахстана на референдуме – единственно верный и единственно возможный путь.

Наша страна окончательно и бесповоротно встала на путь, по которому идет все человечество. И новая Конституция, надеюсь, будет способствовать расширению поля общественного согласия, окончательно закрепит решимость казахстанского народа внести свой оригинальный вклад в развитие человеческой цивилизации. Уверен, что строго следуя Конституции и законам нашей страны, неутомимо работая во имя нынешнего и грядущих поколений, мы заслужим благодарность наших потомков, в наследие которым оставим процветающий Казахстан.

Таковы основные черты новой Конституции. Она создавалась как единый и цельный документ, отвечающий стратегическим интересам нашего многонационального государства.

Многие положения этого проекта Конституции предназначены для того, чтобы дать обществу правильные ориентиры в это сложное и трудное время. Но она содержит в себе вечные фундаментальные ценности и критерии демократического правового государства. Это не исключает того, что придут в будущем люди с новым миропониманием, наступят новые обстоятельства и сообразно им возникнут новые законы.

В заключение хотел бы выделить несколько выводов, которые считаю очень важными.

Первое. Государство, занимающееся реформированием, должно проходить переходный период в условиях гражданского мира и политической стабильности. Где это правило не соблюдается, транзитное состояние общества затягивается на десятки изнурительных лет, и тогда умы людей занимают не реформы, а решение насущных проблем выживания.

Второе. Говоря об огромном значении для общественного согласия сохранения этнической терпимости, нельзя допустить, чтобы люди стали заложниками чувства социальной обиды и вражды. Это может иметь гораздо более разрушительные последствия. И здесь важна роль партий и движений, которые призваны предотвратить перерастание их в общественные конфликты.

Третье. Формирование среднего сословия должно происходить только на основе честного труда, таланта нравственности и порядочности. Только в этом случае оно приобретет моральное право быть социальной базой проводимых реформ.

Четвертое. Надо всем осознать, что основным источником нашего успеха являются не только природные ресурсы и геополитическое положение, не только иностранные займы, не чужие модели реформ, но и наш прагматизм и опора на собственные силы.

Пятое. В Казахстане надо создавать не персонифицированную демократию, а демократию, основанную на стабильной политической системе, реальной многопартийности, свободе средств массовой информации, соблюдении прав человека и гражданина.

Благодарю вас за внимание и призываю к конструктивному обсуждению доклада и проекта Конституции.

Прошу членов ассамблеи поддержать мое намерение вынести проект Конституции на республиканский референдум после его обсуждения на ассамблеи и всем народом.

МАЗМҰНЫ

Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к руководителям государств Содружества <i>Алматы, январь 1995 года</i>	5
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Абай Құнанбаевтың 150 жылдығына дайындалу және өткізу жөніндегі мерекелік комиссияның кеңейтілген мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 10 қаңтар 1995 жыл</i>	5
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на расширенном заседании юбилейной комиссии по подготовке и проведению 150-летия Абая Кунанбаева <i>Алматы, 10 января 1995 года</i>	7
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Комсомольская правда" <i>Январь 1995 года</i>	8
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың өнеркәсіп орындары басшыларының республикалық кеңесінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 3 ақпан 1995 жыл</i>	12
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на республиканском совещании руководителей промышленных предприятий <i>Алматы, 3 февраля 1995 года</i>	15
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Министрлер Кабинетінің кеңейтілген мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 4 ақпан 1995 жыл</i>	18

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на расширенном заседании Кабинета Министров <i>Алматы, 4 февраля 1995 года</i>	21
Беседа Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с учеными сельхознаук <i>Алматы, 7 февраля 1995 года</i>	24
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Цзян Цзэминьге жолдаған хаты <i>Алматы, 9 ақпан 1995 жыл</i>	28
Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Цзян Цзэминю <i>Алматы, 9 февраля 1995 года</i>	29
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ТМД мемлекеттері басшылары кеңесі мен үкіметі басшылары кеңесінің мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 10 ақпан 1995 жыл</i>	30
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на заседании Совета глав государств и Совета глав правительств стран СНГ <i>Алматы, 10 февраля 1995 года</i>	33
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Останкино" телеарнасының "Публицист" студиясымен сұхбаты <i>Мәскеу, 11 ақпан 1995 жыл</i>	35
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың мемлекеттің сыртқы саясаты мәселелері бойынша өткізілген кеңесте сөйлеген сөзі <i>Алматы, 15 ақпан 1995 жыл</i>	47
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании по вопросам внешней политики государства <i>Алматы, 15 февраля 1995 года</i>	51
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Интерфакс ақпарат агенттігі тілшісімен сұхбаты <i>Алматы, ақпан 1995 жыл</i>	56

Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с корреспондентом информационного агентства Интерфакс <i>Алматы, февраль 1995 года</i>	60
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан әйелдерін халықаралық әйелдер күнімен құттықтауы <i>Алматы, 8 наурыз 1995 жыл</i>	64
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева женщинам Казахстана с праздником <i>Алматы, 8 марта 1995 года</i>	65
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың республикада қылмыспен күресті күшейту және құқық тәртібін нығайту мәселелері жөніндегі кеңесте сөйлеген сөзі <i>Алматы, 18 наурыз 1995 жыл</i>	66
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании по вопросам усиления борьбы с преступностью и укрепления правопорядка в республике <i>Алматы, 18 марта 1995 года</i>	85
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Наурыз мейрамымен құттықтауы <i>Алматы, 22 наурыз 1995 жыл</i>	104
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с праздником Наурыз <i>Алматы, 22 марта 1995 года</i>	105
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халықтары Ассамблеясының бірінші сессиясындағы баяндамасы <i>Алматы, 24 наурыз 1995 жыл</i>	106
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на первой сессии Ассамблеи народов Казахстана <i>Алматы, 24 марта 1995 года</i>	127
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың И. А. Каримовты құттықтауы <i>Алматы, 29 наурыз 1995 жыл</i>	143

Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева И. А. Каримову <i>Алматы, 29 марта 1995 года</i>	144
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Егемен Қазақстан" газетінің бас редакторы Н. Оразалинмен сұхбаты <i>Алматы, сәуір 1995 жыл</i>	145
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с главным редактором "Казахстанской правды" Григорием Дильдяевым <i>Алматы, апрель 1995 года</i>	156
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Известия" газетіне берген сұхбаты <i>Алматы, 18 сәуір 1995 жыл</i>	163
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Известия" <i>Алматы, 18 апреля 1995 года</i>	169
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Дүние жүзі қазақтары қауымдастығы төралқасының мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 22 сәуір 1995 жыл</i>	174
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың еврей халқының "Апат пен ерлікті еске алу күніне" байланысты Израиль Президенті Езер Вейцманға жолдаған жеделхаты <i>Алматы, 29 сәуір 1995 жыл</i>	189
В связи с Днем памяти катастрофы и героизма еврейского народа Президент Н. А. Назарбаев направил телеграмму Президенту Израиля Езеру Вейцману <i>Алматы, 29 апреля 1995 года</i>	190
Послания Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева главам государств антигитлеровской коалиции <i>Алматы, 29 апреля 1995 года</i>	191

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың республикалық референдумның қорытындысы бойынша журналистерге арналған баспасөз конференциясында жасаған мәлімдемесі <i>Алматы, 30 сәуір 1995 жыл</i>	194
Заявление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции об итогах республиканского референдума <i>Алматы, 30 апреля 1995 года</i>	197
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жеңістің 50 жылдығымен Ресей Федерациясының Президенті Б. Н. Ельцинді құттықтауы <i>Алматы, 3 мамыр 1995 жыл</i>	200
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева Президенту Российской Федерации Б. Н. Ельцину С 50-летием Победы <i>Алматы, 3 мая 1995 года</i>	203
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жеңіс күнінің 50 жылдығына арналған салтанатты жиында жасаған баяндамасы <i>Алматы, 5 мамыр 1995 жыл</i>	206
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном 50-летию Победы <i>Алматы, 5 мая 1995 года</i>	220
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на очередном заседании республиканского штаба по проведению оперативно-профилактического мероприятия "Правопорядок" <i>Алматы, 12 мая 1995 года</i>	233
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республика азматтарына Үндеуі <i>Алматы, 26 мамыр 1995 жыл</i>	234
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева ко всем гражданам республики <i>Алматы, 26 мая 1995 года</i>	236

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың БҰҰ-ның қарусыздану жөніндегі конференциясының сессиясында сөйлеген сөзі <i>Женева, 8 маусым 1995 жыл</i>	238
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на конференции ООН по разоружению <i>Женева, 8 июня 1995 года</i>	245
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың денсаулық сақтау қызметкерлерінің республикалық кеңесінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 16 маусым 1995 жыл</i>	252
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на республиканском совещании работников здравоохранения <i>Алматы, 16 июня 1995 года</i>	258
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан немістері екінші съезінің делегаттарын құттықтауы <i>Алматы, 24 маусым 1995 жыл</i>	264
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева делегатам второго съезда немцев Казахстана <i>Алматы, 24 июня 1995 года</i>	265
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халықтары Ассамблеясының екінші сессиясындағы баяндамасы <i>Алматы, 30 маусым 1995 жыл</i>	266
Доклад Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на второй сессии Ассамблеи народов Казахстана <i>Алматы, 30 июня 1995 года</i>	290

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

IX том

Жалпы редакциясын басқарған
Ш. Қойлыбаев

Кітаптың шығуына жауапты
А. Жолдасбекова

Жауапты шығарушылар
А. Хамитова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редактор
Б. Жапаров

Дизайнерлер
А. Байзакова, А. Кенжина

Техникалық редактор
С. Жапарова

Корректорлар
А. Елешева, Б. Шаяхметова

ISBN 978-601-7318-00-0

ИБ № 122

Басуға 20.04.2011 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.
Қағазы офсеттік. Баспа табағы 20,0. Шартты баспа табағы 25,8.
Шартты бояулы беттаңбасы 21,40. Есептік баспа табағы 20,0.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 268

Тапсырыс берушінің файлдарынан
«Dostar media group» ЖШС-нде басылды.
050063, Алматы қаласы, Яссауи көшесі, 16